

III. kötet.

1910.

1. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910.

Szerkesztő lakása június közepétől: II., Bimbó-utca 28,
hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: A m. göröngy szó és az <i>q:u</i> hangok váltakozása a szláv nyelvekben	1
SCHMIDT JÓZSEF: A hosszú hangzók reductiója	25
GOMBOCZ ZOLTÁN: A fonétika történetéből	32
THEISZ FRIGYES: A genitivus a verbászi német nyelvjárásban ...	39

Ismertetések.

GOMBOCZ ZOLTÁN: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft von Prof. Dr. Josef Szinnyi	46
SCHMIDT JÓZSEF: Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen von Holger Pedersen... ..	51
ASBÓTH OSZKÁR: A sárospataki lengyel biblia s ujonnan fölfedezett harmadik töredéke. Irta Harsányi István	59
DRAGANU MIKLÓS: Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprach- gebietes von Dr. Gustav Weigand... ..	67
RUBINYI MÓZES: Újabb elvi kérdések a nyelvtudományban	73
KARL LAJOS: Historische Grammatik der französischen Sprache von W. Meyer-Lübke	76
RUBINYI MÓZES: Die Sprachstämme des Erdkreises von F. N. Finck. — Die Haupttypen des Sprachbaus, ugyanattól... ..	79

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötvés füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

A M. göröngy SZÓ ÉS AZ a:u HANGOK VÁLTAKOZÁSA A SZLÁV NYELVEKBEN.

SIMONYI egy pár évvel ezelőtt, l. Nyr. 31:36, azt fejtegette, hogy a m. *göröngy* valószínűleg szláv eredetű szó. Újabban visszatérve e fejtegetésére kimutatja, hogy ez az ötlet voltaképp DANKOVSKY-tól ered, és mintha panaszos hangon emlitené, hogy magyarázatához eddig senki sem szólt hozzá. Hogy én nem szóltam hozzá, az, ha csak észrevettem S. fejtegetését, pedig igenis észrevettem, még csak véletlenség sem lehetett, hisz azóta összefoglaló cikket írtam a JAGÓ tiszteletére kiadott ünnepi kötetben *Die Reflexe von ę a in den slavischen Lehnwörtern der ungarischen Sprache* cím alatt, már pedig S. a *göröngy* szót egy szláv **grǫdъ*- vagy **grǫdь*-ból magyarázza. Hát megmondom őszintén, hogy S. magyarázatát nem tartottam egyébnek mint tudományos játéknak, nem is különbnek mint azt, a melylyel MUNKÁCSI a m. *göröngy* szót teketória nélkül — a szanszkrit *grantha* «knoten, gefüge» szóból, illetőleg szótóból magyarázta. Minthogy S. ismertetésében — MUNKÁCSI *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* cz. könyvének ismertetésében olvasható a *göröngy*-ről szóló rövidke fejtegetés — annyi a kicsit könnyedén oda vetett állítás, a *göröngy*-ről szóló megjegyzést is, a mely egy sehol ki nem mutatható **grǫdъ*- vagy **grǫdū*-ból származott volna, a mely «élhetett valamikor mint a szanszkrit *grántha*- rokona» (szkr. *th* = szláv *d*!?), mondom a *göröngy*-ről szóló megjegyzést is bátran hallgatással lehetett mellőzni. Most azonban, mikor S. visszatér erre az odavetett magyarázatára és kis önálló cikket szentel neki, mikor azt véli, hogy e szó szláv eredetét «ma már meglehetősen pontossággal be lehet bizonyítani», l. Nyr. 38:389, mivel a hangtani nehézségekre BRÜCKNER egy értekezésében «teljesen kielégítő választ

kapunk», u. o. 391. l., mikor S. azt hiszi, hogy «az újonnan fölmerült tények fényesen igazolják» fejtegetését, u. o., már csak azért sem hallgathatok, mert restelném, ha külföldön azt hinnék, hogy mi magyar nyelvészek egy annyira tudománytalan értekezésből, mint a milyen Brückner szóban levő munkácskája, tanuljuk jobban megismerni anyanyelvünknek akár csak egyetlen egy szónak is a multját. Szólok tehát először arról, hogy Simonyi mikép magyarázza most a *göröngy* szót, azután pedig áttérek Brücknernek a Zeitschrift f. vgl. Sprachf. 42. kötetében *N-* und *U-Doubletten* im Slavischen cz. a. megjelent értekezésének*) megvilágítására, a melyről S. azt állítja, hogy új tényeket vetett föl, a melyek régebbi föltevését fényesen igazolják.

Minthogy az anyag, a melyet Brückner összehordott, ropant nagy és a legnagyobb mértékben zavaros, rendezve pedig egyáltalában nincs, hisz a szerző rövid bevezetés után — abcés sorrendben halmoz adatot adatra, mindenek előtt élesen el kell választanunk egymástól két dolgot. Általánosan ismert dolog, hogy az óbolgár *q*-nak rendes megfelelője az orosz, horvát-szerb, cseh-tót, lauziczi szorb nyelvben az *u* hang, kevésbbé ismert, de szintén már jó idő óta észlelt és részben már MIKLOSICH nyelvtanában is helyesen föltüntetett tény, hogy a többi szláv nyelvekben is találunk az óbg. *q*-hanggal szemben elvétve *u*-t. Brückner első sorban a lengyel nyelvre hivatkozik, hadd álljon tehát itt Miklosich összehasonlító nyelvtanának egy 1879-ben megjelent részéből egy ide vágó nyilatkozat: Öfters, mondja M., tritt *u* für den nasal ein, wobei die bestimmung, ob entlehnung anzunehmen, nicht selten schwierig ist, l. Vgl. Gramm. d. slav. Sprachen I². 527. l. Egészben véve igaz azt kell mondanunk,

*) Brückner szíves volt értekezésének különnyomatát nekem elküldeni, ezért valamint sok egyéb szívességeért hálával tartozom neki. Én, a ki készséggel elismerem, hogy Br. kiváló irodalomtörténész és a lengyel philologusoknak legeslegelseje, abba a kellemetlen helyzetbe jutottam, hogy be kell bizonyítanom azt, a mit Br. büszkén vall önnön magáról, hogy ugyanis nem nyelvész. Végtelenül sajnálnám, ha ebből félreértések keletkeznének és a köztünk eddig főnforgott, különösen rám nézve becses jó viszony megszakadna épen most, mikor azt reménylem, hogy kütüntető meghívás folytán Bécsbe kerül és így nekem alkalmam nyílnék vele személyesen is megismerkedni.

hogy óbg. *q*-nak a lengyelben *ę* vagy *q* felel meg és hogy a bolgár és szlovén alakokból is rendesen könnyű megállapítani, hogy *q* volt-e az eredeti hang, mert amabban *ѣ*-t, ebben pedig *o*-t találunk helyében. Ha tehát p. o. a magyar *donga* helyett a Dunántúl *dugá*-t mondanak, azt, ha csak nem akarjuk magyar hangtani fejlődésnek tartani, a horvát-szerb *duga* hatásának fogjuk betudni. De nekünk voltakép a hangfejlődés ez irányához nincs is semmi közünk, ha azt vitatjuk, hogy annak a szláv szónak, a mely minden szláv nyelvben *gruda*- illetve *hruda*-nak hangzik, tehát kivétel nélkül *u*-val, a magyarban *göröngy* (*gorongy*) felel meg, hisz itt nem az érdekel bennünket, hogy régi *q* helyén sok szláv nyelvben *u* hangzik és hogy ilyenkor *u* kivételesen más nyelvben is jelentkezik mint a fönt említettekben, mert csak az ellenkező irányban történő hangfejlődés segítené rajtunk, erről pedig jóformán semmit sem tudnak a szláv nyelvek, ha csak a hangzóknak a lengyel nyelvben olykor-olykor utólag jelentkező nasalis kiejtését nem tekintjük annak. Óvakodnunk kell tehát, hogy el ne tévedjünk abban a rendezetlen tömkelegben, a melyet Brückner bizonyíték gyanánt ránk zúdit. Igaz, hogy kimutatható egy pár nagyon is kevés szó, a melyekben kezdettől fogva *q* és *u* egymás mellett jelentkeznek már a közös szlávtságban, tény hogy *q*-nak nemcsak az orosz, horvát-szerb, cseh-tót, lauz. szorb nyelvben *u* felel meg, hanem néha, különösen sziszegő előtt, a lengyelben is, idegen hatás alatt a bolgárban és a szlovénben is, igaz az is, hogy a lengyel nyelvben néha anorganicus nasalisatio is jelentkezik mint p. o. *między* a régi és eredetibb *miedzy* helyett, de roppant tévedés volna azért azt hinni, hogy régi valamennyi szláv nyelvből egyedül kimutatható *u* mellett kényünk kedvünk szerint szabad egy *q* mellékalakot föltennünk, csak hogy egy különben eleve kizárt etymológiát ráerőszakoljunk a tudományra. — E megjegyzés után áttérhetünk most már a *göröngy* szó magyarázatára.

A *göröngy* szóról készségesen elismerem, hogy eredetileg mélyhangú szó volt (v. ö. Schlägli Szój. 704. gleba — *gorongag*, olv. *gorongyag*, stb.), jól tudom, hogy a *gy* régi *d*-ből keletkezhetett, nincs tehát semmi kifogásom az ellen, ha egy régi **gorond* alakból indulunk ki. De jobb szeretném, ha ezt meglehetősen biztossággal vagy nem bánom teljes biztossággal föl-

tehető, de nem egyúttal tényleg kimutatható alaknak tekintendők. De mikor Simonyi négyszer is kimutatja ezt az alakot régi okiratokból! Még akkor is. Mert S. egyszerűen elhallgatja, hogy ez a *gorond* dehogy is jelent göröngyöt «gleba, Scholle», ZOLNAI nagyon okosan nem is *göröngy* alatt említi; nála a megfelelő czikk így hangzik:

Gorond? gorongy? 1330/1505: Transit per quendam vallem usque in locum *Gorong*. 1344: Lacum*) Remethegorongia vocatum. 1417/1505: Quendam locum eminentem qui scilicet locus Hozyvgorond vocaretur. 1480: Ad quoddam pratum Hozzyvgorond nuncupatum. 1525: Ad monticulum Hozw *Gorond* vocatum. Ad monticulum Czegerhegye lapossa *gorongya* vocatum. Ad quendam monticulum Hozwhhegye *gorongya* vocatum. (L. Oklsz.)

Itt tehát szó sincs göröngyről, háromszor azt olvassuk: Ad *monticulum*, a helyett egy helyen: Quendam locum *eminentem*, a mi egyre megy, más helyen megint: Ad quoddam *pratum*. Meglehetős bátorság kell ahhoz, hogy az ember ezeket az adatokat a *göröngy* szó fejtegetésénél fölhasználja, de S. bátorsága még ennél is nagyobb, ő ugyanis egyenesen kijelenti, hogy: Kétségtől azonos vele a szatmári, tolnai, pestmegyei *gorond* és *görönd* szó is, mely «a föld kőralakú emelkedését, halmot, víznyemjárta helyet» jelent, l. Nyr. 38: 389. Hát én legalább olyan bátran állíthatom, hogy: Kétségtől nem azonos vele a szatmári, tolnai, pestmegyei *gorond* és *görönd* szó, és ezzel elintézettnek tekinthetném a dolgot, de módomban lesz az okokat is érinteni, a melyek miatt én, nem tekintve a jelentésben észlelhető nagy különbséget, nem tartom ezt a tájszót a *göröngy* szavunkkal azonosnak.

Maradjunk tehát csak nagyobb óvatosság kedvéért a csillagos **gorond*-nál, az oláh *grunz* «göröngy» szót se keverjük egyelőre bele, hisz az maga is magyarázatra szorul, és szorítkozunk tisztán a szláv nyelvekből meríthető tanulságra. Hát a szláv nyelvek, akárhogy csűrjük csavarjuk is a tényeket, azt vallják, hogy a göröngyöt mindig csakis *gruda*-nak hitták tiszta *u*-val, később egyes szláv nyelvekben ebből *hruda* lett. Nagyobb

*) *Lacum* h. nyilván *locum* olvasandó!

hitelesség kedvéért ide iktatom Miklosich szófejtő szótárából az összes adatokat:

gruda, asl. erdscholle, *grudlije* neben *grudzije*; nsl. *gruda*, *gruden* december; b. *grutka* mil. 513; kr. *gruda*, *grudan* december, vergl. *grumenje* collect; p. *gruda*, *grudzien*. Klr. *hruda*, *hrudeń*; wr. *hruda*; r. *gruda* haufe, dial. gefrorener strassenkoth, *gruden*.*)

Megemlítem még, hogy a Miklosichtól egyedül említett bolgár *grutka* mellett (a melyet az irodalmi nyelvben *grudka*-nak írnak), a töszó *gruda* is él és hogy M. litván és lett szavakat is idéz, a melyek a mellett tanuskodnak, hogy a szláv *u* itt is, mint rendszeren, *u*-s kettőshangzóból keletkezett, v. ö. egyebek közt a litván *graudis* «darabos» szót, a melyet M. a pótlékban említ, és lásd az egész szócsoportot LESKIEN *Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen* 297. l., a szó etymológiáját pedig WALDE lat. etym. Wtb. *rūdus* alatt vagy akár WEIGAND Deutsches Wtb. ²*Graus* alatt. Sehol nasalisnak semmi nyoma! Igen ám, de LESKIEN, WALDE, HIRT (mert ő nézte át a szavak etymológiáját Weigand szótárának legújabb kiadásában) — nyelvészek, hátha jobban boldogulunk, ha BRÜCKNERT választjuk vezetőnek, a ki nem nyelvész, nem is akar az lenni, hanem csak philologus. És valóban! Brückner vezetése alatt Simonyi játszva eljut oda, a hová akar. Kénytelen vagyok S. egész «bizonyítását» ide iktatni, hogy élesebben megvilágíthassam azt az örvényt, a melybe bele akar vinni:

«De lássuk, mondja S., Br. számos adata közül azokat, a melyek a mi *görröngy*ünkre vetnek világot. Már a 338. lapon megragadja figyelmünket ez a mondata: „Nem kellett valami különös éleslátás ahhoz, hogy a *trād* ‚betegség‘ és *trud* ‚vesződés‘, . . . a *grādī* ‚mell, kebel‘ és *gruda* ‚Scholle, görröngy‘ azonosságát fölismerje az ember“. Íme itt van az a *gorond*, a melyet én kerestem, s még csak az hiányzik, hogy áthidaljuk a jelentésbeli távolságot a mellet jelentő orrhangú *grādī* s a görröngyöt, *gorondot* jelentő *gruda* között. Erre a kétségre teljesen kielégítő választ kapunk Br. következő adataiból, a melyeket a 346. lapon olvasunk: „*grād* und *grud* ‚Erhöhung‘ — poln. *grąd*

*) Mikor ez a rész már le volt másolva, kaptam BERNEKER Slav. etym. Wtb. 5-ik füzetét, a hol az adatok még teljesebben össze vannak állítva.

„erhöhtes Terrain im Sumpft“, in den Wörterbüchern *grond* geschrieben und aus deutschem *Grunt* hergeleitet“. *Grqd* egy 1530-i nyelvemlékben „Insel, Werder“ jelentéssel fordul elő, lengyel nyelvjárásban pedig *grond* „trockne Wiese im Sumpfgebiet“. — De hiszen, hogy a **grond*- hangzású óbolgár szó göröngyöt, buczkát is jelentett, azt legjobban bizonyítja a magyarban s oláhban fönmaradt képmássa», l. Nyr. 38 : 391.

Simonyi azt mondja Brückner értekezéséről: «Már a 338. lapon megragadja figyelmünket ez a mondata: „Nem kellett valami különös éleslátás ahhoz, hogy . . . a *grqđi* „mell, kebel“ és *gruda* „Scholle, göröngy“ azonosságát fölismerje az ember“» és erre így kiált föl: Ime itt van az a *gorond*, a melyet én kerestem . . . — Hát ez Br. már amúgy is elég merész állításainak merő elferdítése. Br. előbb azt vitatta volt, hogy eredeti *q* helyén nemcsak az orosz, horvát-szerb, cseh-tót és lauz. szorb-ban hangzik rendesen *u*, hanem hogy a lengyel és bolgár*) nyelvben is gyakori az ingadozás az *q* és az *u* közt, sőt megtalálható a szlovénben is. Erre következik az a hely, a melyet S. annyira megcsonkítva idéz, Br.-nél az ide vágó hely, a mely egyébiránt a 339. és nem a 338. lapon található, teljességében így hangzik:

Doch alle diese Erscheinungen könnten gar nicht beanspruchen in der *ZfVS.* besprochen zu werden; sie würden ja naturgemäss in das *AfSP.* gehören, wenn nicht meine Absicht darauf hinausginge, schon für das Urslavische diesen Prozess nachzuweisen, den das Polnische, Bulgarische, Slovenische (dieses am wenigsten) oft nur reflektieren. Ich muss freilich gestehen, dass es keines besonderen Scharfsinnes bedurfte, um die Identität von *trqd* «Krankheit» und *trud* «Mühe»; von *łok* *carex* und *łyko* «Bast» von *bokъ* «Brüller» und *bykъ* «Stier»; von *prqg* «Springer» (Heuschrecke) und *pryg* «Sprung»; von *grqđъ* «Brust» und *gruda* «Scholle» u. dgl. m. zu erkennen, d. h. in ihnen Worte zu sehen, die sich ebenso nahe stehen, wie etwa *pletъ* «Geflechte» und *plot* «Zaun», *klepet* und *ktopot* strepitus usw., doch ist dies meines Wissens bisher im Zusammenhange nicht gemacht worden.

Valóban érthetetlen, hogy S. mikép tudott ezek után így

*) A bolgárra nézve Br. egy dilettans dolgozatra támaszkodik, a mely a *Jagić-Festschrift*-ben látott napvilágot!

fölkiáltani: «Íme itt van az a *gorond*, a melyet én kerestem», hisz Br.-nek esze ágában sincs azt állítani, hogy *grqđь* «Brust» és *gruda* «Scholle» tényleg azonosak, talán abban az értelemben, hogy valaha bármely szláv nyelvben hajdanában a «mellet» *gruda*-nak nevezték volna, a «göröngyöt» pedig *grqđь*-nak, hisz erről a világnak semmilyen szlavistája sem tud semmit, ezt még Br. sem meri állítani. Ő igaz egészen sajátosságos terminológiával élve azonosságnak («Identität») nevezi azt, ha két szó olyan szoros kapcsolatban áll egymással, mint akár *pletь* meg *plot*, *klepet* meg *kłopot* stb. («d. h. in ihnen Worte zu sehen, die sich ebenso nahe stehen, wie etwa *pletь* Geflechte und *plot* Zaun, *klepet* und *kłopot* strepitus usw.»); Br. terminológiája annyira laza, hogy a szerint egy régibb indogermán **pletis*-ből lett *pletь* subst. gen. fem. «azonos» egy régibb **plotos*-ból lett *plotь* subst. gen. masc.-val! Ez természetesen nem azt jelenti, hogy magukban a szláv nyelvekben valaha *pletь* *plot*-nak is hangzott volna vagy *plotь* *pletь*-nek, hisz az *e* : *o* váltakozás, a mely olyan mint akár a görög λέγω : λόγος szópáré, a közös indogermán korszakból származik és e két szó, épen mert az *e* : *o* váltakozás az őskorból való, soha a szláv nyelvekben «azonos» nem lehetett. A mit Br. be szeretne bizonyítani, a mit azonban be nem lehet bizonyítani, még sokkal módszeresebb és óvatosabb eljárással sem, az, hogy olyan szóparakban mint *grqđь* «Brust» és *gruda* «Scholle» a tőhangzók eredeti hangváltás következtében különböznek egymástól, hogy a benne hangzó *q* (*q*) : *u* olyan közel állanak egymáshoz mint nem is a szlávban, hanem az ősendogermánban *e* : *o*. Még ha ez a bizonyítás sikerült volna is, ha derüre borúra ilyen értelemben «azonosaknak» lehetne is tekinteni a szláv nyelvekben az *q* és *u*-t, akkor is már az összlávságban («schon für das Urslavische») különbséget kellene konstatálnunk a *grqđь* «mell» és a *gruda* «göröngy» között, mert a mint fönt láttuk, hogy minden szláv nyelvben *gruda* (ill. *hruda*)-nak nevezik a göröngyöt, úgy a mellett jelentő szó is mindenütt *grqđь* alakra vezetendő vissza. Azok a nyelvek, a melyekben minden *q*-nak *u* felel meg, e kérdésnél természetesen nem jöhetnek tekintetbe, de ha a bolgárban régente *q*-t, ma ѣ-t találunk e szóban, a lengyelben nasalis hangzót (*ę*-t vagy *ą*-t), a szlovénben *o*-t, *u*-t pedig soha sem, akkor egy perczig sem

szabad abban kételkednünk, hogy a szlávok kezdettől fogva élesen elválasztották egymástól a «mellet» jelentő szót a «göröngyöt» jelentőtől — híd az egyiktől a másikhoz már a közös szlávtságban sem vezetett. Pedig hát a «mellet» az óbolgárban *grǫdъ* illetőleg annak kettős számával *grǫdi*-nak híjják, a mai bolgárban *grъdi*-nak, a lengyelben rendszeren más szóval (*piers* ill. több. *piersi*) jelölik, de Br. egy ide tartozó régi *grędzi**) «Brüste» szót idéz a 346. l., a mely a sárospataki bibliában «melcsont» értelemmel található, a szlovénben is csak egy régi *grǫdъ*-ból magyarázható alakot találunk: *grod* (Pleternik jelzése szerint *grōd*, a melyben azonban az *o* alatt álló jel nem jelenti annak nasalis kiejtését!) ill. több. *grodī*.

Tehát szó sincs róla, hogy a két szláv szó valamikor azonos lett volna, ezt még Br. sem állítja, hát még más kevésbbé merész kutató. De hogy mennyire messzebbre megy S., mint a már is túlon túl merész Br., ez kitűnik abból, hogy S. nemcsak azt teszi föl, hogy a valamennyi szláv nyelv tanúsága szerint a göröngy nevében kezdettől fogva és mind a mai napig kizárólag hangzó *u* helyén szabad nekünk, mivel a magyar *göröngy* szót erő erejével a szlávból akarjuk megmagyarázni. *a* hangzást föltennünk, hanem egyenesen azt tanítja, hogy azt a szláv nyelvek tanúsága szerint magukban a szláv nyelvekben kezdettől fogva élesen egymástól elválasztott két szót egyszerűen föl is cserélhetjük, azaz ha nem tudom megmagyarázni a magyar *göröngy* szót a *gruda* «göröngy» szóból, nem még akkor sem, ha minden hagyományon erőszakot téve **grada* alakot teszek is föl, hát megmagyarázhatom — a *grǫdъ* «mell» szóból!!! Hogy erre Br. utólag ráadja-e áldását, azt nem tudom, lehetetlennek még ezt sem tartom, hisz Br. olyan veszedelmes elveket vall,**)

*) A lengyelben a közös szláv *e-a*-nak, ha megrövidültek, *e*, ha régi hosszúságukat megőrizték, *a* felel meg (v. ö. óbg. *raĳa* «kéz»: gen. pl. *raĳъ* lengyel *reĳa*: *raĳ!*); hogy *grędzi* szakasztott mása az óbg. *grǫdi*-nak, azt az *e* előtt álló *r*-ből látjuk — eredeti *e* előtt *rz* lett volna belőle: óbg. *gręda* «gerenda»: lengyel *grzęda*!

**) A 341. l. azt említi BERNKERRŐL: er trennt ausserdem *бѣры* [«hólyag»] beruhend auf idg. *bamb*, Lautnachahmung für «schwellen», von *бѣръ* [«dob»] «aus idg. *bamb*, Lautnachahmung für einen dumpfen Ton», die doch, wie stets ähnliches identisch sind. Én nem aka-

hogy nem lehet kiszámítani, mikép döntene, ha elébe terjesztenék ezt a kérdést, de én nem törődhetem azzal, hogy Br. esetleg milyen állást foglalhatna el e kérdésben, tehát nyugodt lelkiismerettel kijelentem, hogy ezen az alapon a m. *görongy* szót magyarázni nem lehet.

Simonyitól egy időre búcsút veszek és áttérek most már Brückner értekezésére, a mely oly «fényes» világot vetett kérdésünkre, és szeme közé kívánok nézni mindenek előtt annak a fennen hirdetett azonosságnak vagy mondjuk szelidebben rokonságnak, a mely a *grąđ* mell és *gruda* görongy közt észlelhető, a mely akkora, hogy fölismeréséhez nem is kellett valami éleslátás (Ich muss freilich gestehen, dass es keines besonderen Scharfsinnes bedurfte um die Identität . . . von *grąđ* «Brust» und *gruda* «Scholle» u. dgl. zu erkennen . . .). Tehát nézzük meg azt a cikket, a melylyel Br. egyenesen az azonosság bizonyításával foglalkozik töle szokatlan bőbeszédűséggel — ez a cikk egy egész lapot foglal el. Mindjárt a cikk elején meglep bennünket egy sajtóságot, úgy látszik teljesen indokolatlan kitérés:

Grąđ- und *grud*- «Erhöhung». *Grąđ* «Brust» (über das Zusammenfallen von Körperteil- und topographischen Namen ist schon öfters gehandelt worden, z. B. von LEVY in PBB.).

Ugyan mit keres ez a megjegyzés a bizonyítás legeslegelején?! No de olvassunk csak tovább, mindjárt megtudjuk, hogy Br. miért csempészte ide be ezt a különös kijelentést:

p. *grędzi* «Brüste»; slovak. *hrud* «Erhöhung»; p. *grąđ* «erhöhtes Terrain im Sumpf», in den Wörterbüchern *grąđ* geschrieben und aus deutschem «Grunt» hergeleitet, aber deutsch «Grunt» bleibt p. *grunt* und *grąđ* muss schon wegen des *d* einheimisch sein, vgl. in einem schlesisches Grenzrezess vom Jahre 1530: ad scopulum qui iacet *vedlie grądu* dicto *Eichwerder*, *grąđ* ist somit Insel, Werder, aus gleicher Zeit in den Acta capitulorum posnaniensium 1403—1530. herausgegeben von B. ULANOWSKI: per terram insularum *grąđ* und *grąđ*, *na*

rok a konkrét esetben Br. és Berneker közt dönteni, de komoly nyelvész aligha írhatja alá azt a tételt, hogy «az, a mi hasonló, mindig azonos» ha az «azonos» terminust még oly Br.-féle tág értelemben veszi is.

gradzech; die Beispiele aus den Dialekten sind zahllos, erwähnt sei nur aus *Prace Filologiczne* VI. 229: *grond* «trockene Wiese im Sumpfsgebiet», *grondowina* dass. und «Heu von einer solchen Wiese», *grondowe siano* «trockenes Heu», *grondyna* «trockene Wiesenstelle» usw.

Úgy-e, most már nem lehet másképp megérteni azt a fönt említett különös betoldást a *Grqdъ* «Brust» után, mint hogy a szerző a lengyel *grąd* helynévfélének idetartozását előre akarta az olvasó előtt érthetőbbé tenni. Milyen különös véletlen, SIMONYI azt találta, hogy: Kétségkívül azonos vele [már mint a — *gö-röngy-gyel*] a szatmári, tolnai, pestmegyei *gorond* és *gö-rönd* szó is, mely «a föld köralakú emelkedését, halmot, víznejárta helyet» jelent, l. Nyr. 38 : 389, BRÜCKNER pedig ép oly kétségtelenül azonosnak talál egy a *gorond* tájzavunkhoz alakban és jelentésben gyanusan hasonlító *grond* szót — az óbg. *grąđъ* «mell» szóval és hogy ezt jobban megértsük, elmélkedik arról, hogy a testrészek és helynevek elnevezésében milyen gyakori a találkozás! És mit szól ehhez a tudomány? mit a józan ész, a melyet a phantasia el nem ragad a legkisebb hasonlatosság látására? Az óbg. *grąđъ* «mell» nőnemű *i*-tövű főnév, valamennyi szláv nyelvben ugyancsak nőnemű *i*-tövű főnév felel neki meg, a lengyelben az egyes szám **grąđź* volna, de minthogy a mell két egyenlő részből álló testrész, rendesen kettes számban használták, a mely később a többes számmal összekeverődött: óbg. *grądi*, régi l. *grędzi*.*) Hogy a lengyel *grond* vagy *grąd* szó milyen eredetű, azt nem tudom, Br. sem tudja, ámbár szentül hiszi hogy tudja. De azt már igenis tudom, tudja természetesen Br. is, hogy a l. hímnemű *grąd* gen. *grądu* sehogy sem felelhet meg közvetlenül egy régi nőnemű *grąđъ* gen. *grądi* «mell» szónak, a mely a lengyelben **grąđź* **grędzi* volna, itt tehát azonosságról («Zusammenfallen von Körperteil- und topographischen Namen») szó sem lehet, a l. *grąd* teljesen külön álló szó, a mely a legtöbb szláv nyelvben merően ismeretlen —

*) A föltett egyes nom. **grąđź* a tényleg kimutatható többes számú *grędzi*-hez úgy viszonylik, mint p. o. *ksiądz* «pap» egy. sz. nominativus a többi alakokhoz: *księdza* stb.

talán nem is szláv szó!*) Nem csodálatos, hogy Br. e szónak már az etymonját is megtalálta, pedig voltakép még meg sem ismerkedett vele közelebről, mert különben nem képviselné ezt a szót a bőven tárgyalt és eléggé megérezékeltetett lengyel *grond—grąd* mellett mindössze az a hús- és vérnélküli slovak *hrud* «Erhöhung», a mely «Erhöhung» igaz kapóra jött Br.-nek, mert olyan szintelen, hogy akár a *grąd* «mell» ősjelentésének is szépen beillik, ott is ragyog mindjárt a czikk élén: *Grąd* und *grud-* «Erhöhung»! Pedig dehogy olyan vizenyös ennek a «tót» *hrud*, jobban mondva morva-cseh *hrúd*-nak a jelentése, hogy akár duzzadó mellre is rá lehetne fogni. Mert hát ez a cseh *hrúd* semmi egyéb a lengyel *grond—grąd*-nak és bizonybizon a magyar *gorond*-nak is édes testvére, ez ugyanis olyan emelkedés a Morva mentén, a melyet a Morva el nem önt, úgy hogy árvíz alkalmával a vad oda menekülhet. Egy ilyen *hrúd*, mondja BARTOŠ, Lid a národ II. 8, 3—5 holdat foglal el és mindegyiknek külön neve van (KOTT cseh szótárának VI. kötetében e neveket föl is sorolja!). Ez a hím nem ü cseh *hrúd* többes *hrúdy* hangtanilag teljesen azonos lehet a lengyel *grąd* többes *grądy*-val, de nem lehet semmikép sem azonos sem a nőnemű cseh *grud* többes *grudi* (olv. *grudi*) «mell» szóval, sem az óbg. *grādъ grādi* illetőleg régi lengyel *grędzi*-vel.***) Ha azonban a cseh *hrúd* régi időben átvett idegen szó, a minek lehetősége épen nincs kizárva, kérdésessé válik még a közvetet-

*) Hogy valakit tévedésbe ne ejtsen az a körülmény, hogy Br. a *grąd* szó alatt is említ olyan alakot, a melyben *dz* hangzik, a mely a *grędzi* «mell» alakjaiban állandó (per terram insularum *grad* und *grand*, na *gradzech*), megjegyzem, hogy ez a *dz* tisztán csak a régi több. loc. rag előtt keletkezett, a mely hajdan palatalis hangzóval kezdődött; v. ö. a mai l. nyelvben, a melyben a régi több. loc. elveszett, de megmaradt az egyes loc.-ban ugyanaz a változás, p. o. az *ogrod* «kert» alakjait: *ogrod g. ogrodu* d. *ogrodowi* a. *ogród* instr. *ogrodem*, de loc. w *ogrodzie* «a kertben».

**) BERNEKER szófejtő szótárának épen megjelent füzetében úgy mint Brückner csakis Miklosich EtWtb.-ból ismeri a «tót» *hrud* «Erhöhung» szót, de úgy okoskodik, az óbg. *grādъ* nak a tótban *hrud* felelne meg, tehát fogja magát és a *hrud* szónak *hrud* alakot ad, így hát ebben a különben kitűnő szótárban ez a szerencsétlen szó már háromszoros fordításban részesült: 1. nem tót, 2. jelentése nem egyszerű «Erhöhung», 3. nem hangzik *hrud*-nak!

len kapcsolat a lengyel *grad* és a Morvaországban olyan jól ismert *hrúd* között valamint a magyar *gorond*—*görönd* között is, de ha van kapcsolat, akkor csakis ezek között lehet ilyen biztos-
sággal megállapítani a *grad* «mell»-lel való összekapcsolás
lehetősége, a melyet Br. ajánl, fölötte kétséges, a Simonyi által
hallgatag föltett és kétségtelennek tartott azonosítás a szláv
göröngyöt jelentő *gruda* szóval merő lehetetlenség.

A mondottak után Br. áttér a *gruda* «Scholle» szóra, a
melynek a *grad* «mell»-lel való azonosságát már nem is bizo-
nyítja, annyira természetesnek tartja. Jó lesz tehát még egy pár
más esetet szemügyre vennünk, hogy Br. eljárását kellő világi-
tásba helyezzük. Csak még egy apróságot akarok itt fölemlíteni
annak illusztrálására, hogy Br.-nek mit jelent az *identisch* szó.
Közvetlenül a *Grad*- und *grad* «Erhöhung» czikk után a *Grub*
und *grub* «grob» czikket találjuk, a melynek vége felé azt
olvassuk: *Grub* ist mit dem folgenden *grad* identisch — ehhez
igazán nem kell kommentár.

Hogy Br. mi mindent tart lehetségesnek, mi mindennek
a jámbor elhívését követeli olvasójától, arra szolgáljon például
mindenek előtt egy másik kis czikkecske. A czikk fölírása: *Rop*-
und *rup*- «sorgen». Az ember joggal várja, hogy csupa olyan
szóval találkozzék ebben a fejezetkében, a melyben a «sorgen»
alapfogalom nyomban kiérezhető vagy a melyben a szerző a
jelentésfejlődést külön megvilágítva ezt az alapfogalmat kétség-
telen módon kimutatja. No de a ki ezt várja, nem ismeri Br.
szertelen phantasiájának csapongásait. Íme a czikk első egészen
önálló része :

Rop- und *rup*- «sorgen». Poln. alt *urópnj**) «speciosus,
schön» (nur im XV. Jahrh. mehrfach nachgewiesen); *rupić się*
«sich bekümmern, sorgen», dazu *rup*, b. *roup* «Würmer»;
«schön» nach dem «Sorgen, Hüten» benannt, wie etwa r. *cho-
roszyj* dass. zu *choronit* «pflegen».

Szép, szép, csak az a *rup* cseh *roup* «Würmer» nem volna
ott! mi köze annak az ápoló gondoskodáshoz, a melynek ered-
ménye a «gondozott» alapfogalmából fejlődött «szép» lehet?

*) A *ó* a nasalis hangzónak régi jele, a mely a mai *ę* és *œ* helyén
áll egyaránt.

Mert bizony az a *rup* utálatos egy féreg, mely képes még a *rupicé* ige alapjelentését is úgy szétrágni, hogy nyoma sem marad a hirdetett *rop*: *rup*-féle azonosságnak. Vegyünk csak kezünkbe egy egészen ártatlan, nagyon együgyű, ámbár jó vaskos lengyel-német szótárt, a Booch-Árkossy-félet, hátha ez jobban tudja a *rupicé* származását, mint a híres lengyel philologus. Ez az ostoba szótár így magyarázza ezt az igét: *Rupicé* nagen, beissen, wurmen; *rupie mię co* es macht mir etwas Kummer, Sorge; es wurmt mich etwas. Micsoda? Hát *rupicé* azt jelenti, hogy «wurmen», *rupie mię co* szóról szóra «es wurmt mich etwas» és csak átvitt értelemben: es macht mir etwas Kummer, Sorge?! No akkor szépen állunk azzal a «szép» jelentésű *urópnj* szóval, a melynek alapjelentése állítólag az, hogy «gondozott, besorgt» és a *rup*-gyökér «sorgen» alapjelentése is nyilván csak a képzelet szüleménye. V. ö. cseh *roup* Krautwurm; Puppe; Bremse; pl. —*y* Würmer in Eingeweiden; fig. —*y* *míti* [szóról szóra «Würmer haben»] unruhig sein!!

De kegyetlenség volna épen a legvadabb állításokat túhegyre venni, különben is tisztább képet nyer az olvasó, ha egymásután előveszem a abcés sorrendben fölvonuló csoportokat, csak azt ne követeljem tőlem, hogy mind a körülbelül 70-re rúgó csoporton végig menjek, elég lesz a tizedrészét, tehát a hét első csoportot bemutatnom, a többiről majd csak általánosságban mondom meg a véleményemet.

1. *Bqb*- und *bub*- «dröhnen»; *bqbънъ* «Trommel», p. *bęben* dass., gebildet wie *tęten* = *tętънъ* «Schall», beide mit dem harten Halbvokal statt des weichen. Dazu auch *bqabel* «Blase»; *bub*-fehlt, ist im Litausischen reichlich vorhanden, *bubęnti* «trommeln» stb. stb.

Tehát mindjárt az első példánál, a mely azt akarja bebizonyítani, hogy a szlávban *q* és *u* azonos, kisül, hogy *u*-s alak a szlávtságban eredetileg nincs is («*bub*-fehlt»!), mert az, hogy a «dob» nevében az óbg. *bqbънъ* l. *bęben* szlov. *bęben*-nel szemben a többi szláv nyelvekben *u* hangzik (orosz és cseh *buben*, lauz. szorb *bubon*, horv. szb. *būbanj*), az csak rendjén van, az pedig fölötte különös, hogy Br. a litván szavak élére a *bubęnti* «trommeln» szót teszi és azt hiszi, hogy ez is egy eredeti *bub*-

mellett bizonyít, mikor kétségtelen, hogy a litv. *būnas* «dob» az orosz *buben* gen. *bubna*-ból való!

2. *Bqk-* és *buk-* «brüllen». Ebből a czikkecskéből kitűnik, hogy Br. «*u-Doublette*» alatt korántsem azt érti, hogy *q* a szláv nyelvekben csakis *u*-val váltakozik, ő szerinte általában minden *u*-féle hang, tehát *u*, *y*, *ɤ* (= idg. *eu-ou*, *ū*, *u*) váltakozhatik *q* hanggal. Ez egyes igen ritka esetekben tényleg így van, l. VONDRÁK Vergl. slav. Gramm. 1: 126—128, de a tényállás teljes elferdítése, ha valaki úgy tünteti föl a dolgot, mintha minden szláv szóban található *q* egyszersmind azonos értékű volna *u*-val (esetleg *y*, *ɤ*-val) és megfordítva. Ezt az általánosítást ebben a csoportban is határozottan vissza kell utasítanunk, ámbár nem tagadom, hogy *bqkati* és *bukati* jelentése nem választható el élesen egymástól, de csoda-e ez egy igénél, a mely búgástbögést jelent, a melynél tehát a hangfestés még ha nem is volna semmi köze a kifejezések keletkezéséhez,*) folyton hatalmába kerithette az egyik vagy a másik szót. De végzetes tévedés volna à la Brückner egyszerűen azonosaknak tartani p. o. a lengyel *bqk* «bölömbika» és a *byk* «bika» szavakat. Valamennyi szláv nyelv azt vallja, hogy a szlávok a bikát őshazájukban *bykɤ*-nak hitták és soha, de soha sem *bqkɤ*-nak: óbg. *bykɤ*, orosz *byk*, lauz. szorb *byk*, cseh *býk*, szlov. *bìk*, horv. szb. *bìk*, bolg. *bik* (a délszláv nyelvekben a régi *y* összeesett *i*-vel). A szláv *y* hosszú idg *ū*-nak a mása, míg a szláv *u* idg. *eu* vagy *ou*-nak felel meg, érthető tehát, hogy BERNEKER a *bykɤ* «bika» viszonyát a *bukajq* «bögök»-hez így magyarázza: Schwundstufe zur Vollstufe *buk-* in *bukajq* sd. «brüllen». BRÜCKNER, a kinek saját vallomása szerint MIKLOSICH 30 évvel ezelőtt megjelent nyelv-tana «alphája és omegája», l. *Filologja i Lingwistyka* 47. l. ill. Nyt. 2: 306, e helyett azt mondja: die Dehnstufe in *bykɤ* «Stier». De nagy kérdés, vajjon ilyen, a hangfestéstől aligha független kifejezésre szabad-e a szokott terminusokat mereven alkalmazni, nem kell-e inkább olyan, bizonyosan nem véletlen találkozásokra utalnunk, mint arra, hogy a régibb **būkos*-on

*) BERNEKER a *bqkajq*, *bqkati* cikkben úgy magyarázza ezt az alakot: Nasalinfigierte Bildung zu der unter *bukajq*, *bukati* sd. besprochenen Wurzel.

alapuló *bykъ* mégis csak rettenetesen hasonlít mondjuk akár a bika — török-tatár *buka* nevéhez,*) a mi talán visszatartaná még a vakon hívő Simonyit is attól, hogy egyszerűen azt állítsa, hogy minthogy *bqk*—*buk* azonos, a bölömbika neve pedig a lengyelben *bak*, bizonyára a bika neve is valamikor *bykъ* helyett **bakъ* volt! Vagy azt hiszi, hogy ennél kevésbé merész állítás az, hogy a szláv *gruda* «gööröngy» mellett bizonyára volt valamikor egy **gradъ* vagy **grādъ* szó is ugyanazzal a jelentéssel.

3. *Bqt-* und *but-* «stossen». Überall nur mit *u*, p. *buta* «stolz», *butny* «stolz», *bució się exaltari* (im Florianer Psalter, XIV. Jahrh., dann im XVI. Jahrh. häufig), fälschlich als entlehnt aus Kleinr. angesehen, wogegen schon das Alter des Wortes spricht; MIKLOSICH vergleicht richtig neusl. *butiti* «stossen», bulg. *butam* «anrühren». Der Nasal kommt nur in der p. Interjektion *bęc* vom plötzlichen Stoss oder Fall (*bums!*). — Azt hiszem, ehhez sem kell kommentár.

4. *Do-* und *du-* «blasen»; ksl. *dqti dъmq* und *dunqti* dass.

A *dqti* præs. *dъmq* és *dunqti* præs. *dunq* élesen elválnak egymástól és ez a különválás könnyen kimutatható a többi idg. nyelvekben is, l. BERNEKERNÉL egyrészt a *dujq*, *duti* (*dunq*, *dunqti*), másrészt pedig a *dъmq*, *dqti* cikket.

5. *Dqd-* und *dud-* «dröhnen, tönen».

Br. először mindenféle *u*-s alakot hoz föl, köztük az aligha eredeti szláv *dudá*-t is meg a búbos banka annyi színben játszó nevei közül a *dudek* változatot,**) azután pedig így folytatja:

*) A *buka*-ban igaz rövid az *u*, de hát mikor hosszú hangzók nincsenek a török nyelvekben.

***) V. ö. MIKLOSICH szófejtő szótárában a *vřdodŭ* cikket:

vřdodŭ: asl. *vřdodъ*, *vřdidъ* upupa; nsl. *udod*, *udeb*, *vdeb* habd. *vdab*, *dab* lex. Daneben *hupač*, im osten; ó. *dud*; p. *dudek*; klr. *vdod*, *vudvud*, *odud*, *udod*, *udul*; wr. *udodъ*; r. *udodъ*; os. *hupak*; ns. *hupac*. — magy. *ddb*, *dib*. Alles onomatop.

Ehhez hozzá teszem, hogy GEROV bolgár szótárában a *papunjak*, *pupavec*, *pupunec* és egyéb nevek mellett a *vdod* nevet is említi, hogy a lengyelben a *dudek* a. a varsói szótár még a köv. neveket sorolja föl: *hupek*, *łubek*, *łupek*, *wudwud*, *wudwudek*, és hogy a Nyelvtörténeti Szótárunk a szintén a szláváságból átvett *dođ* és *dutka* neveket is említi.

Während ein *dqd-* fehlt oder zu fehlen scheint, liegt ein *dqt-* im Namen des pickenden Spechtes vor, p. *dzieciot* = ksl. *децьль*, sonst kann nur *dyndać* «baumeln» genannt werden.

A ki meri a búbos bankának a nevét, a mely egyebek közt a lengyelben *dudek*-nak is hangzik, de egyébiránt annyi színben játszik mint a szivárvány, a legszorosabb kapcsolatba hozni a harkálnak a szláv nyelvekben annyira egységes és a mellett jócskán eltérő nevével, attól legalább azt el nem lehet vitatni, hogy — bátor ember.

6. *Dqg-* und *dug-*, neben *deng-*, «dehnen, ziehen, spannen» (identisch mit *teng*, *tqg*, *tug* dass., bis in die einzelnsten Bedeutungen, vgl. s. *bqk* = *pqk*).

BERNEKER is föltűnőnek találja, hogy *q*-nal szemben a lengyelben és bolgárban *u*-s alakok is találhatók és föntartással azt a lehetőséget említi, hogy ezek talán más eredetűek, l. nála a *dqgъ* czikket. De tegyük, hogy nem így van, akkor ez az eset hozzá csatolandó ahhoz a pár esethez, a melyben *q* és *u* változása tényleg kimutatható, v. ö. Br. 338. l. Maga Br. egyébiránt még 1901-ben orosz eredetűnek tartotta az idetartozó lengyel szót, a *duży*-t, l. *Cywilizacja i język* 142. s. k. l.

7. *Dqs-* und *dus-* «schnauben; würgen».

Ennek a czikkecskének semmi köze a kérdésünkhöz, annyira tisztán lengyel fejlődésről van itt szó. A lengyelben ugyanis a *dśac się* «schmollen, unwillig sein» mellett van egy *dusić się* «ersticken» [= megfúlni], a melynek *u*-ját könnyen ki lehet magyarázni egy eredeti **dasić*-ből, ha épen szükség van rá, hisz épen sziszegők előtt a nasalis utóhang a lengyelben olyan gyenge, hogy akárhány helyen tiszta hangzót hallani eredeti orrhangzó helyett, az *q* vocalisos része pedig még gyakrabban hajlik *u* felé; maga *dśac się* is *dusac się* lesz egyes vidéken, l. KULBAKIN *K istorii i dialektologii poljskago jazyka* 39. l. Ha tehát a l. *dusić* a cseh *dusiti* tót *dusiť* lauz. szorb *dusyć*-nak felel meg, akkor **dasić*-ra vezetendő vissza, a mint Br. is akarja, és a lengyel *u* fejlődése későbbi és a lengyel nyelvjárásokból jól ismert, annyi más később *q*-ból fejlődött lengyel *u*-val azonos. De minthogy az orosz szerb szlovén és bolgár nyelvben szakasztott ugyanabban a jelentésben a *duchъ*-ból származó

dušiti (ill. annak mása) járja, az egyes helyeken amúgy is *dusić*-nak hangzó, más helyen ahhoz közel csengő **dasić* és a *duch*-ből képezett régi **duszyć* keresztezését láthatjuk az irodalmi nyelvben is *u*-val használt *dusić*-ban, a mint BERNEKER a *dqsajq* alatt kifejti. Hisz egy *dusić* és **duszyć* egyes alakokban amúgy is teljesen összefolyt volna: a præs. egy. 1. sz. mind a két igéből csakis *duszę*, a præs. több. 3. sz. csakis *duszę* lehetett volna, v. ö. *prosić* kérni: *proszę* *proszę* és a *gtuch* «süket»-ből származó *gtuszyć*-ből: *gtuszę* *gtuszę*.

Íme ez a hét első csoport, az egész «bizonyító» anyagnak mintegy tizedrésze, elegendő, hogy világos képet nyerjen az olvasó arról, hogy Br. milyen módon véli tételét bebizonyíthatónak és hogy mit kell azon értenünk, ha az *q* és *u*-féle alakok «azonosságát» tanítja. Van Br. értekezésében még itt-ott valami, a mit ki szerettem volna emelni, de mindjárt a következő csoport elől nem akarok kitérni, mivel S. jónak látta azt különösen kiemelni és egészen sajtáságos módon kiegészíteni. S. nyilván különösen meggyőzőnek találta, mert elsőnek említi a közül a «számos» példa közül, a melyekkel Br. állítólag bebizonyította, hogy «az orrhangu és az *u* hangu alakok» váltakozni szoktak egymással. A példák fölemlítését S. így kezdi:

A *gaba* «gomba» szó összetartozik a *guba* «Falte» szóval és a *güb* «biegen, falten, krümmen» igével [s hozzátehetjük a magyar *guba* és *gubacs* szókat], l. Nyr. 38: 390.

Először Br.-rel végzek, azután áttérek S. különös todalékára.

Br. *Gqba* und *guba* «Falte» czim alatt állítja össze az ide tartozó szavakat, a mi, akárhogy okoskodik e szavakról más helyen is, l. 332—334. l., mindenkép önkényes eljárás, mert hogy a «gomba» jelentésnek okvetetlenül a «Falte» (hajlítás, ráncz) alapjelentésből kellett volna fejlődnie, azt nehéz elhinnünk. De még ha ezt könnyebb is volna elhinnünk, marad még egy leküzdhetetlen nehézség, az a semmikép el nem vitatható tény, hogy azokban a szláv nyelvekben, a melyekben eredeti *q* nem lett rendszeren *u*-vá (mint az orosz, horv. szb., cseh-tót és lauz. szorb nyelvben), a gomba nevének tövében olyan hangzót találunk, a mely eredeti orrhangzóra vall, míg a hajlítás jelentés ép olyan következetesen *u* (*ъ y u*)-féle hanghoz kapcsolódik,

úgy hogy jelentés és hangalak egyaránt élesen elválasztja a közös szláv *gaba* t a talán nem is közös szláv *guba* szótól, a mely itt-ott kimutatható. A tényállás íme a következő:

óbg. *gaba* σπόγγος, spongia, de — *γβnati* (< **γβnati*) πτύσω, plico, *сѣгубъ* διπλῶς, duplex.*)

bg. *гѣба* (irodalmi írás *гѣба* akár az óbg.-ban) gomba, de — *guba* lepény (v. ö. szlov. *gubanica* eine Art Kuchen aus zusammengerolltem u. gefülltem Teig, der Rollkuchen — ebből m. *gobonca* répával, túróval stb. töltött laskanemű sült tésztás-étel Vas-m. Őrség).

l. *gaba* Schwamm, Pilz, de — *gubaé* falten, krümmen, *przegub* Gelenk, Krümmung.

szlov. *gúba* Schwamm, Pilz, de — *gúba* Falte, *dvegube* zweifach, doppelt.

Hogy a közös szláv *gaba* «gomba» szónak mi az etymonja, az olyan kérdés, a melyhez szerencsénkre itt semmi közünk; hogy mennyire nem tekinthető ez a kérdés eldöntöttnek, azt már abból is sejthetni, a mit Br. a 332. l. PEDERSEN egy czikéből említ, annyi azonban bizonyos, hogy a szláv nyelvekben csakis *gaba* alakból indulhatunk ki, a melynek a magyar *gomba* hű mása. Ha e mellett volt egy közös *guba* «Falte» szó is a szláv nyelvekben, a mi nem olyan bizonyos, akkor az kezdettől fogva vagy legalább is még a szláv nyelvek különválása előtt *guba*-nak hangzott. Br., a ki teljesen elveszítette a józan ítélő képességét, azt állítja, hogy e két szó valahogy összefügg eredetileg, a mi az ő tudományos terminológiája szerint úgy is kifejezhető, hogy *gaba* és *guba* — azonosak!**) No de azt talán még Br. sem tagadhatja, hogy magukban a szláv nyelvekben még mielőtt a szláv nyelvek végkép különváltak egymástól, hangzásban és

*) Készakarva mellőzöm a *gubiti gybati* perdere-féle szavakat, mivel MIKLOSICH és mások elválasztják, l. most erről BERNEKER szótárában a *gyb'v* alatt.

**) Egész bizonyítása ennyiből áll:

Guba ist nun mit *guba* «Falte» identisch, bedeutet ursprünglich auch nur «Falte»; es können nämlich im Slavischen *n*- und *u*-Formen mit oder ohne jede Änderung der Bedeutung, abwechseln. So gehört *guba* mit *guba* zu *gúb* «biegen, falten, krümmen» in *γβnati*, p. *gubaé* sie «sich krümmen», l. 333. l.

jelentésben teljesen külön két szó lett az eredetileg nem bánom akár tökéletesen azonos embryóból. Nem tudom tehát fölfogni, mi hasznát vehetjük a *gąba* : *guba* szópárnak a *görröngy* szó magyarázatánál. De SIMONYI e végzetes hibán kívül, a mely nem is írható Brücknernek bármennyire zavaros előadásának a rovására, itt még más hibával is tetézi fejtegetését, ő ugyanis a *gąba* «gomba» és *guba* «Falte» azonosításával meg sem elégszik, folytatja még: «[s hozzátehetjük a magyar *guba* és *gubacs* szókat]». Hogy-hogy? Talán a m. *guba*—*gubacs* is ide tartozik és talán ezt tetszés szerint akár a szláv *gąba* «gomba», akár a *guba* «Falte» szóhoz kapcsolhatjuk?! Hisz így, a mint S. előadja a dolgot, egy pusztá czélzással, nincs ember fia, a ki ezt megértse. Mert tegyük, hogy a m. *guba*—*gubacs* szláv eredetű, akkor úgy-e az eddig előadottak szerint hangállománya játszva ki-magyarázható, akár a *gąba* mai szláv másaiból, akár a *guba* folytatásából, mert hisz hallottuk, hogy az orosz, horv. szb., cseh-tót és lauz. szorb nyelvben eredeti *q*-nak egészen rendesen *u* felel meg, a m. *guba*—*gubacs* tehát a *gomba* szavunk mellett is lehetne bátran a közös szláv *gąba* egy örökösének a mása, csak föl kellene tennünk, hogy a horv.-szb. *gūba*-ból való, a mely a horvát akadémia szótára tanúsága szerint azt jelenti, hogy fungus, agaricum, spongia; lepra, porrigo, coccus.*) A *gomba* mellett álló *guba*—*gubacs* tehát még akkor sem erősítené meg Br. annyira ingatag alapra fölépitett *gąba*—*guba*-féle azonosítását, ha a *guba*—*gubacs* szónak egyáltalában valami köze is volna a *gąba* «gomba» szóhoz, de hát nincs, tisztán egy hóbortos ember agyában szült meg az a gondolat, hogy a m. *guba*—*gubacs* összefügg a *gąba*-ból a horvát-szerbben *guba*-vá lett szóval. MIKLOSICH maga is kételkedve vette át DANKOVSKY-tól ezt az összeállítást:

guba fungus arborum Stulli serb. — *guba*, *gubacs*, *gubies* s. *galla*, Gallapfel Dank. Man beachte die Verschiedenheit der Bedeutung. Vergl. *gąba*. L. Die slav. El. im Magy. 213. sz. a.

*) Orosz hatásra nem gondolhatunk, mert az oroszok még nasalis hangzót ejtettek a régi *q* helyén, mikor a magyarok velük őshazájukban érintkeztek; a cseh-tót nyelv sem igen jöhetne tekintetbe, mert ott meg igen korán *h* fejlődött a régi *q*-ból.

De szófejtő szótárában már egészen bátran említi a gombát jelentő *gomba* 2. alatt a magyar *gubó* «gallapfel» *gubacs*, *gubics* «Knopper» szót, míg a valóban oda tartozó magyar *gombáról* teljesen megfeledkeznek! Így lett az, a mi Miklosichnál eredetileg csak egy igen kétes értékű forrásból átvett, kételkedve előadott összeállításból, szent igazság, a mely még az óvatos BUDMANIT is tévútra vezette, a ki a horvát akadémia szótárában azt mondja:

Gubač, m. galla, *šiška*, *šišarica*. Gubač, Knopper, gallapfel (*u Slavoniji*). B. Šulek, im. 105 — mag. *gubacs*, a ovo je od našega *guba*.

Azaz B. a Szlavoniában használt *gubač* szót a magyar *gubacs*-ból származtatja, «ez pedig, mondja, a mi *guba* szavunkból való».

De hát hol az isten szerelmeért híjja a horvát vagy a szerb a gubát—gubacsot — *guba*-nak?! Hisz maga B. is helyesen mondja, hogy azt a horvát-szerbben *šiška*, *šišarica*-nak mondják. Vagy ismer-e B. vagy talán a mi Simonyink más szláv nyelvet, a melyben a *gubacs guba* vagy ehhez csak hasonló nevet visel? Vagy valóban olyan nagyon hasonlít a *guba*—*gubó* — mert hisz abban józan észszel kételkedni sem lehet, hogy ez egy szó*) — jelentése a gombáéval, hogy talán ezen az alapon lehetne a szót szláv eredetűnek tartani és olyan szóból magyarázni, a mely eredetileg «gombát» jelentett? És mielőtt ilyen vad etymológiát elfogadunk, nem kellene-e előbb azt a kérdést tisztázni, valóban *guba*-e az eredeti alak és nem *buga*, l. MTsz.:

2. *Buga* 1. gubacs (Somogy- és Baranya-m. Tsz.) 2. né-mely növények bogos feje, magtokja, virága stb... 4. szemgolyó (Székelyföld Tsz.)

vagy NySz. I. 320:

Buga: 1. galla C. PPBl. [gallapfel]. (Beythe: Nom. 5.). A makkos-fa, tölgy-fa, és tser-fa bugát és makkot hoz (Com.: Jan. 24.) [tegumen, testa; schale]. Ez a lúdforma madár mint

*) L. a MTjsz.-ban található adatokat, a melyekből kitűnik, hogy *guba* is *gubó* is gubacsot jelent, hogy a szemgolyót a nép hol a szem gubájának hol gubójának híjja.

valami gyümölcs, dió vagy gesztenye az bugájában, úgy terem... (Misk. VKert 414.). (A selymeresztő bogár) néha két nap az ő gömbölyeg bugáját egészen megszövi s elvégzi (676.).

szēm-bugája: [bulbus oculi; augapfel]. Vér jöve az szeme bugájából (Nyr. XIV. 463.).

De sietek a végére! Br. az abc sorrendben összeállított csoportokban össze-vissza a legkülömbözőbb eseteket tárgyalja, értekezésének szerkezete annyira laza, hogy nincs igazi gerince. Egy másik nagy hibája, hogy egy-két példa által bizonyított-nak véli tételét és azután a még bizonyítandó tételt alkalmazza messze egymástól eső szavak erőszakos összeszorítására. Igen naiv nyomban a tarka csoportok után tett kijelentése: mag auch nicht alles einwandfrei sein, so dürfte die Masse der Beispiele überzeugend wirken. Hisz épen a példák szertelen sokasága kényszeríti a szerzőt olyan fölületes tárgyalásra, a mely az apró részletekbe ható, világos bizonyítást teljességgel kizárja, másrészt a szerző, a ki egyenesen hajhássza az esetek nagy tömegét, lépten-nyomon olyanokat állít, a miket józan észszel lehetetlen elfogadni, úgy hogy épen a példák sokasága magával hozza a bizonyítékok jóformán teljes értéktelenségét. SIMONYI szemére veti Brücknernek, hogy «Br. maga nem igen kutatja a tények okait, s ez elég nagy hiba!» l. i. h. 390. l., én meg épen a t é n y e k hiányát érzem első sorban Br. értekezésében, a Simonyi állítása szerint «újonnan fölmerült tények»-et l. u. o. 391. l. Én teljesen megnyugodnám, ha Br. ahhoz a három-négy esethez, a melyet VONDRÁK összehasonlító nyelvtanában, l. 1:126—128, említ, még egy kis csapat ehhez hasonló, kétségtelen esetet mutatott volna ki, a melyben már a közös szlávtságban *a* és *u* egyaránt föltehető, de ilyent legföljebb a *dqg*—*dug* csoportban találhatnék. Br. a vége felé azt mondja: Auf die Fragen nach Alter, Hergang, Grenzen der ausgenommenen Lauterscheinung bin ich absichtlich nicht eingegangen — war doch zuerst nur das Faktum sicherzustellen, was hoffentlich gelungen ist, l. 368. l. Meggyőződésem szerint a főtétel bizonyítása nem sikerült Br.-nek, ezzel pedig halomra dől a belőle levont következtetés jogosultsága is, hogy a hangok fejlődésében folytonos ingadozást kell föltennünk: diese [Beispiele] setzen einen Zustand der Unsicherheit, Willkür, voraus, dem

die Sprache nur langsam durch Eliminierung überflüssiger Zwischenformen ein Ende macht, l. 369. l. Br. nemrég egy cikket írt *Über etymologische Anarchie* cím alatt JF. 23 : 206 219. Ha nemsokára megint valaki ily című cikket talál írni egy nyelvészeti folyóiratba, alighanem BRÜCKNERnek N- u. U-Doubletten im Slavischen című értekezése — igen előkelő helyet fog benne elfoglalni.

Az eddigi eredmény tehát az: A göröngyöt a szlávok mindig csak *grudá*-nak hitták, nasalis hangnak ebben semmi nyomát sem tudjuk kimutatni. Hogy ez a *gruda* «göröngy» összefügg-e valahogy a *gradъ* «mell» szóval, a mint Br. elég merészen állítja, az ránk nézve egészen közömbös, mert a két szó kétségtelenül már a közös szlávtságban élesen különvált mind hangzásban, mind jelentésben, magukból a szláv nyelvekből nem mutatható ki a legkisebb mozzanat sem, a mely Simonyi magyarázatát támogatná, a mivel természetesen eszem ágában sincs tagadni, hogy a szláv *gruda* és a magyar **grond*, a mely a *göröngy* szavunk legrégebb alakja lehet, összeeseng és hogy jelentésük azonos. Elismerem a legnagyobb készséggel, hogy egyenesen bosszantó lehet egyik-másik nyelvészre, hogy azt a csekélyke különbséget el nem tudja tüntetni, a mely a két szót mégis elválasztja egymástól, de ez nem jogosítja föl őt arra, hogy lehetetlen föltevésekhez folyamodjék, még akkor sem, ha erre — az oláh nyelv is biztatja. S. már akkor is hivatkozott az oláh szóra, mikor először állította a *göröngy* szó szláv voltát és akkor nagy bátran azt állította, hogy «a m. *gorongy* s az oláh *grunz* persze nem lehet egyik a másikból átvéve» l. Nyr. 31 : 36. Azt, hogy miért nem, fájdalom, nem mondja meg, annyi azonban bizonyos, hogy hangtani akadályba e föltevés nem ütköznék. Hisz ha a m. *gorongy* (göröngy) egy régi **grond* = óbg. **gradъ* — *gradъ*-ból magyarázandó, az oláh *grunz* is ilyen óbg. **gradъ* — *gradъ*-ból való, akkor hangtanilag természetesen az oláh *grunz* akár a legrégebb magyar alakból, a **grond*-ból is játszva ki-magyarázható. Mert ha S. valóban komolyan latolgatta, hogy a m. *gorongy* és az oláh *grunz* miért nem lehet egyik a másikból, bizonyára tudja, hogy mássalhangzó előtt álló *on-* az oláhban rendesen és aránylag elég későn ment át *un-*ba (v. ö. l. *punte*[m] > ol. *punte*, l. *monte*[m] > *munte* stb. stb.), a *z-t* pedig így is

úgy is *d*-ből kellett magyarázni, akár egy m. **grond* akár egy annyira önkényesen fölvetett szláv **grǫdъ*—*grǫdъ*-ból indult ki. Nem is nehéz a *z*-t *d*-ből megmagyaráznunk, hisz *d*-ből az oláhban számtalanszor keletkezik *z*: valamint *brad* «fenyő» többese *brazî* (ejtsd *braz*) vagy *pradâ* «préda» többese *prazi*, *lespede* «kőlap» többese *lespezi*, úgy lehetett volna egy magyar **grond*-nak megfelelő **grund*, vagy egy nasalis hang titokzatos hozzájárulásával az óbg. *gruda*-ból lett oláh **grundâ*, vagy egy Brückner-Simonyi-féte ősjelentésű *grǫdъ*-ból lett oláh nőnemű *grude* többese egyaránt — *gruzi*! A *z* azután más esetek analogiájára (v. ö. *mînz* csikó: több. *mînzî*) belekerülhetett az egyes szamba is és megvan a *grunz* szó, a melyet hangtanilag épen csakis a magyar nyelvből magyarázhatnók meg nehézség nélkül. A szlávból nem, mert mind a *gruda*, mind a *grǫdъ* szó nőnemű, az oláh *grunz* pedig hímnemű, a *gruda*-ban azonkívül nasalis hang nincs, a *grǫdъ* pedig — hiába hivatkozik Simonyi Br. szemfényvesztő etymologicus játékára — «mellet» jelent és nem göröngyöt! A *grunz* tehát igenis lehetne akár magyar eredetű is. Hogy mégsem merem egészen határozottan annak mondani, ámbár tagadhatatlan, hogy az *lehet* és hogy ha ennek vesszük, hangtani magyarázata a legkisebb nehézséget sem okoz, ennek oka az, hogy DALAMETRA *Dictionar macedoromân*-jában egy macedoromán *grunda* több. *grundzi* = ol. «*grunț*,*) *bucată*» szót találunk, p. o. *grundâ di zahari* = ol. *grunț de zahăr* «egy darab czukor». TIKTIN, a ki szíves volt engem az adatra figyelmeztetni, levelében az oláh *grunz* szóról így foglalja össze véleményét:

Über die Schwierigkeit, die das *n* wie nicht minder der verschiedene Ausgang bietet, weiss ich freilich nicht hinwegzukommen. Auch die Identifizierung mit *grǫdъ* hilft m. E. nicht weiter. Möglicherweise hat ein begriffsverwandtes Wort — das zu suchen wäre — Einsub des *n* und Genuswechsel bewirkt. Berlin 1910. jan. 21.

SIMONYI régebben tényleg ilyen úton indult el és azt vélte, hogy «Talán **grǫdû* a rokonért. *prǫdû* ,porond‘ szóval való

*) Az ol. *grunț* a *grunz* szónak egy úgy látszik később keletkezett mellékalakja.

keveredés útján», l. Nyr. 31 : 36. Erre már bátrabban, «talán» nélkül, folytatja: «E két szó a magyarban is keveredett». De ezt a magyarázatot újabban elejtette és ezt okosan tette, mert a szláv *gruda* és *pradъ* nem «rokonértelmű» szavak, keveredésüknek a szláv nyelvekben nem csak hogy semmi nyomát sem találjuk, de nem is valószínű. A mi pedig a két szónak a magyarban való keveredését illeti, S.-nak még csak ezután kellene ennek a bizonyítását megkísértenie, mert megesett vele az a tréfás dolog, hogy mikor a *gruda* > *göröngy* és *pradъ* > *porond* keveredését akarta kimutatni, nem a *göröngy*-ről példázott, hanem a vele bizonyára össze nem függő «szatmári és tolnai *gorond*, *görönd* tájszó»-ról.

Az én véleményem szerint az oláh szóra való hivatkozás nem viszi a kérdést előbbre, legföljebb jobban ingerli a kettős problema a nyelvészeket, hogy a titok nyitját buzgóbban keressék. Étvágygerjesztőnek valóban nem rossz az egyjelentésű szláv *gruda* m. *göröngy* ol. *grunz* egymás mellé való állítása, de nem hiszem, hogy akadna a szláv nyelvekhez értő nyelvész, a ki akár a magyar, akár az oláh szó kedvéért, akár mind a kettőnek az összecsengéseért hajlandó volna a szláv nyelvek világos tanúsága ellenére Brücknernek a *gradъ*—*gruda*-féle összeboronálását elfogadni vagy elismerni, hogy a Simonyitól «említett körülmények megerősítik Brücknernek e szócsalád egybetartozására vonatkozó nézetét», l. Nyr. 38 : 391. Egy nehézséget nem háritunk el azzal, hogy más, az előbbinél semmivel sem kisebb nehézséget gördítünk a magyarázat elé.

ASBÓTH OSZKÁR.

A HOSSZÚ DIPHTHONGUSOK REDUCTIÓJA.

Alig van még egy másik probléma-csoport, a mely fontosság dolgában az ablauttal vetekedhetnék — már csak azért is, mert segítségével a causalis nexus lánczát az «indogermán» viszonyokon túl a «prótoindogermán» viszonyokig lehet meghosszabbítani — s alig van még egy másik, a melynek terén a modern nyelvtudomány oly fényes eredményeket tudna felmutatni. Ezen eredmények között a legfényesebbek s egyúttal a leggyümölcsözőbbek egyike a rövid vocalisok reductiójának felfedezése, helyesebben e felfedezés consequentiáinak levonása, mert a gyöngé vocalisnak HOLTZMANN már a múlt század negyvenes éveiben nyomában volt (a mint azt a vocalis-gyöngülésre felhozott ói. *girāmi tirāti* példák mutatják, l. BECHTEL, Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher, p. 98—99), de ezt a fölfedezést kiaknázni s az egész vonalon érvényre juttatni csak a legújabb ablaut-theoretikusok, nevezetesen HIRT érdeme (l. Der idg. Ablaut passim). De noha minden kétségen felül áll, hogy a gyöngé vocalis felvétele, resp. consequens alkalmazása nélkül az ablaut-viszonyok terén rendet teremteni képtelenség, rend még mindig nincs. Mert igaz ugyan, hogy a gyöngé vocalist ma már általánosan fölveszik (a patres maiorum gentium között ritka kivétel PEDERSEN), de a fölvétel consequentiáinak levonásától érthetetlen módon tartózkodnak s az ablaut-viszonyok megértését még inkább megnehezítik. Ez — merem állítani — a legfőbb oka annak, hogy oly kitűnő kézi könyvekben, minők a BRUGMANN-féle Kurze vgl. Grammatik vagy a MEILLET-féle Introduction (és ennek javított PRINTZ-féle német kiadása), valamint az egyes idg. nyelvek történeti grammatikáiban az ablaut tárgyalása sehogysem elégíti ki az embert. Sőt van egy eset, a melyben a gyöngé vocalis felvételének conse-

quentiája egyáltalában sehol sincs levonva és érvényesítve. Ez az eset a hosszú diphthongusok reductiójának kérdése. Erről akarok itt szólni.

* * *

A hosszú diphthongusok reductiója kérdésében a konzervatív és revoluzionárius ablaut-theoretikusok haótátul fogva egy nézetben voltak s vannak ma is; ennek igazolására elég lesz BRUGMANN és HIRT nézeteire utalni.

BRUGMANN legújabb összefoglaló munkájában (KvglGr. 143) ezt mondja: «*ēi ōi āi, ēu ōu āu* vor Konsonanz in schweren Basen wurden *ī ū*. **dhītós*, ai. *dhītás* ‚getrunken‘ aus **dhēitós*, vgl. *dhāyúš* ‚durstig‘, gr. *θῆλος* . . . Ai. *ūdhar* aus **ōudh-*, vgl. gr. *οὔθαρ* aus **ωῶθαρ* . . . Die Mittelstufe war *ei, eu*, die, man weiss nicht unter welcher Bedingung, öfter erhalten geblieben ist: z. B. ai. *dhēnīš* ‚milchend‘ neben *dhītás*; ai. *ōṣṭhas* ‚Oberlippe‘ zu **ō[u]s*».

HIRT (Der idg. Abl. 33) az egytagú nehéz diphthongikus basisok *i*-kategorijájáról a következőképpen nyilatkozik: «Als Schwundstufe haben wir *e+i* anzusetzen, das im Idg. zu *ī* kontrahiert wurde. So ergibt sich denn in vielen Fällen ein Ablaut *ē—ī, ā—ī, ō—ī*. Neben *ī* tritt vor Vokalen *aj* auf (auch im Indischen), zuweilen auch vor Konsonanten ein Diphthong, in dem wir die oben § 16. besprochene Reduktionsstufe zu sehen haben». Az *u*-kategoria ablautja természetesen conform (§ 98). Példái között megvannak azok is, a melyeket BRUGMANN idéz: ōi. *dhītás* és *dhēnā* «milchende Kuh» (§ 79), resp. *ūdhar* és *οὔθαρ* (§ 102).

Velejében tehát mind a két tekintély megegyez abban, hogy az egytagú nehéz diphthongikus basisok reductiója számára kettős megfelelést vesz föl: az egyik közülük a contractio révén létrejött *ī ū* monophthongus. A másik megfelelés tekintetében van ugyan közöttük theoretikus különbség, de ez itt irrelevans: BRUGMANN a theoria értelmében egyedül postulálható idg. *ei eu* diphthongusokból indul ki s nyíltan beismeri, hogy az eventuais megmaradás feltételét nem tudjuk; HIRT úgy akar magán segíteni, hogy az *ī ū* monophthongusokat [verbis expressis ki nem mondott, de egész ablaut-theoriája szellemében postulálandó] próto idg. *ei eu* diphthongusokból származtatja, míg az egyedül

lehetséges idg. *ai əu* helyett ugyancsak idg. *ei ai oi, eu au ou* diphthongusokat vesz föl (Abl. § 16. 67. 98). — Czéлом és terem nem engedi, hogy ezeket a föltevéseket egész terjedelmükben kritizáljam; csak arra utalok, a mire feladatomhoz képest szükségem van, hogy t. i. az egytagú nehéz diphthongikus basisok reductiója uralkodó feltevés szerint egyrészt *ai əu*, másrészt (consonans előtt) *ī ū*. A kettős megfelelés magyarázata eltérő, magának a kettős megfelelésnek fölvételé általános, a mely ellen soha senki kifogást nem tett.

Mi e kettős megfelelés feltétele, resp. mi az oka annak, hogy idg. v. prótoidg. *ai əu* diphthongusok helylyel-közzel *ī ū* monophthongusokba contraháltak? A *šwā* indogermanicum különnyelvi megfeleléseinek számbavétele alapján ez a contractio a priori valószínűtlen. Mert igaz ugyan, hogy ezt az *ə* vocalist általánosan mormogó hangnak (Murmelvocal) definiálják, de viszont igaz az is, hogy az *ə* éppen nem lehetett valami határozatlan színezetű vocalis, a mely esetben rákövetkező *i u* hatása alatt színét változtatta s ennek folytán *ai əu* az indogermanban vagy még korábban *ī ū* alakban jelentkezett volna. Az *ī ū* contractio feltétele ugyanis, hogy a *šwā* *i*- v. *u*-színűvé vált. Ezzel szemben hangsúlyozni kell, hogy az *ə* határozottan *a*-színű vocalis, mert az árja kivételével minden idg. nyelvben mint *a* lép föl, heterosyllabikus *ai* kapcsolatban, valamint tautosyllabikus *ai əu* kapcsolatokban pedig az árjában is, tehát valamennyi idg. nyelvben *a*-színezetű [cf. ói. *dhāyati* «saugt», *dhēnūš* < **dhainuš*; *ōšthas* < **aušthas* etc.]. — Az a feltevés tehát, hogy idg. v. prótoidg. *ai əu* diphthongusok *ī ū* monophthongusokba contraháltak, hangtörténetileg igazolhatatlan — de ha igazolhatónak és igazoltnak tekintenők is, fönmaradna az a kérdés: miért maradt meg *ī ū* mellett az eredeti *ai əu*? — oly kérdés, a melyre felelet nincsen, mert a HIRT-féle fönnebb említett kiút (az idg. *ai əu* diphthongusoknak idg. *ai ei oi, au eu ou* diphthongusokkal való helyettesítése) nem egyéb vakmerő saltomortalenál.

Hasonló linguisticai saltomortale volna még az a föltevés, a melyet azonban eddig senki sem kockáztatott, hogy a kettős hangmegfelelés alapjául szolgáló etymologiai anyag rossz, resp. annyira szórványos, hogy rá semmit sem lehet építeni. De az

egytagú nehéz diphthongikus basisok jegyzékének [l. HIRT, Abl. p. 33—40] futólagos megtekintése is meggyőz az ellenkezőről: nemcsak hogy az \bar{i} \bar{u} monophthongusok csaknem valamennyi e típusú basisnál szerepelnek, hanem egész sorozata van az olyan basisoknak, a melyek formatiói között $\bar{e}i$ $\bar{e}u$ és \bar{i} \bar{u} egyidejűleg lép föl. Ime néhány többé-kevésbé biztos példa:

{	ói. <i>dhāyas</i> , <i>dhāyúš</i> : • <i>dhāyati dhēnā</i> és <i>dhītás</i> , <i>dhītrá</i>
	ói. <i>gāyati</i> «singt»: <i>gēšnas</i> és <i>gītás</i> , <i>gītiš</i>
	ói. aor. <i>dhāyi (jāhāti)</i> : gót <i>gaidw</i> és ói. <i>hīnás</i>
	ói. <i>māyá</i> «Trug»: <i>ni-mayas</i> és gör. $\mu\bar{\iota}\mu\omicron\varsigma$
	ói. nom. pl. <i>rāyas (rás)</i> : <i>rayíš</i> «Habe» és <i>rirīhi</i> , <i>rariđhvam (rāti)</i>
	ói. perf. <i>sišāya (syāti)</i> : <i>sētus</i> és <i>sīmā</i> , <i>sīmántas</i>
	ói. <i>chāyá</i> , ahd. <i>skēri</i> : lit. <i>skaidrūs</i> és gót <i>skeirs</i>
	av. <i>sāiti</i> «liegt»: ói. <i>šāyatē</i> , <i>šētē</i> és <i>nišāthás</i>
	ói. aor. <i>ápāyi (pibati)</i> : <i>pērúš</i> «trinkend» és <i>pītás</i>
	{
lit. <i>sziaurŷs</i> , ószl. <i>sēverь</i> : lat. <i>Caurus</i> és ahd. <i>skūr</i>	
gör. $\kappa\rho\acute{\omega}\zeta\omega$ < * $\kappa\rho\omega\acute{\zeta}\omega$: $\kappa\rho\alpha\rho\gamma\acute{\eta}$ és gót <i>hrūkjan</i>	
gör. $\pi\bar{\omega}\lambda\omicron\varsigma$ < * $\pi\bar{\omega}\lambda\omicron\varsigma$: $\pi\alpha\mathcal{F}\acute{\iota}\varsigma$ $\pi\alpha\delta\varsigma$ és lat. <i>pūpus</i>	
gör. $\sigma\epsilon\delta\tau\alpha\iota$ < * $\sigma\acute{\tau}\eta\tau\alpha\iota$: $\sigma\tau\alpha\rho\rho\acute{\omicron}\varsigma$ és ói. <i>sthūrás</i>	
gör. $\tau\rho\acute{\omega}(F)\omega$: $\tau\rho\alpha\delta\mu\alpha$ és $\tau\rho\delta\chi\omega$	
ói. <i>dāvás</i> «Brand»: - <i>dōman</i> és <i>dūnás (dunóti)</i>	

Ezek után nincs más hátra, mint bevallani, hogy a kettős megfelelés, resp. \bar{i} \bar{u} < $\bar{e}i$ $\bar{e}u$ feltevésével zátonyra jutottunk.

Részemről a következő módon teszek kísérletet arra, hogy a problémához közelebb férközzem.

Mivel \bar{i} \bar{u} genetikus tekintetben okvetetlenül reductió s mivel a hangtörténet bizonyossága szerint hosszú diphthongusok reductiói nem lehetnek, a priori bizonyos, hogy tehát rövid diphthongusok reductiói, illetőleg hogy az \bar{i} \bar{u} genesisében \bar{e} helyett a gyöngé vocalisnak kell szerepet játszania.

Ez az a priori föltevés a posteriori szépen beigazolható — többek között az *eīā eūā* típusú kéttagú nehéz basisok ablautformatióiból, melyek között *ei eu* és \bar{i} \bar{u} , resp. *iī uū* jelentkezik, v. ö. pl.

{	basis *dheĩā: ói. <i>dhyāyati</i> , gör. <i>δζαομαι</i>
	*dheĩ: ói. <i>adūdhēt, ādhayas</i>
	*dhiĩ: ói. <i>dhīyasānās</i>
	*dhī: ói. <i>dhītās, dhītīṣ</i>
{	basis *bheuā: ói. <i>bhāvītum</i>
	*bheu: ói. <i>bhāvati</i>
	*bhuy: ói. <i>bhūvanam</i>
	*bhū: ói. <i>bhūtās, ābhūt</i>

Mi lehet ezen \bar{i} \bar{u} , resp. $i\bar{u}$ oka? Idg. *dheĩ: *dhiĩ *dhī és idg. *bheu: *bhuy *bhū összefüggése csak egyetlen egy módon képzelhető el: azzal a föltevással, hogy a rövid normális vocalis gyöngé vocalissá változott. A folyamat csak a következő lehetett: a gyöngé vocalis határozatlan színezete és minimális időtartama miatt a rákövetkező i u hatása alatt i u színezetet vett föl s az ilyképpen létrejött $i\bar{u}$ kapcsolat antesonantikus helyzetben megmaradt, anteconsonantikus helyzetben pedig \bar{i} \bar{u} monoghthongusokba kontraháltatott. Ez a föltevés hangtörténeti és hangphysiologiai szempontból egyaránt oly plausibilis, hogy jobbat kívánni sem lehet. Csakis ezen a módon válik érthetővé az idg. \bar{i} : $i\bar{u}$ és \bar{u} : $u\bar{u}$ tövű nomina ablautja is [cf. ói. *dhīṣ dhīyam* etc. mint *dhītās dhīyasānās* és ói. *bhīṣ bhūvam* etc. mint *bhūtās bhūvanam*]. De nem lehetne-e arra is gondolni, hogy ezen \bar{i} \bar{u} jelentkezésének talán mégis csak \bar{a} az oka, mert hiszen pl. ói. *dhītās bhūtās* számára **dhī̄t̄ās* **bhū̄t̄ās* alapalak vehető és veendő föl? Erre főleg azok is lehetnek hajlandók gondolni, a kik a F. DE SAUSSURE óta divatos hosszú nasalis és liquida sonansokat elvetik s pl. ói. *jātās pūrtās* etc. számára — nézetem szerint helyesen — a **ġ̄en̄t̄ās* **p̄en̄t̄ās* alapalakokat állítják föl. Ezen \bar{a} sorsának vizsgálatától szerencsére megkímélhetem az olvasót és magamat, mivel kéttagú könnyű basisok formatiói között szintén kimutatható az *ei eu*: \bar{i} \bar{u} , resp. $i\bar{u}$ $u\bar{u}$ < prótoidg. *ei eu* alternatio. Hogy ez a prótoidg. *ei eu* nem pusztán theoretikus conjectura s hogy a példák száma nem olyan csekély, a mint HIRT maga is hiszi (Abl. p. 14), azt nyomban meglátjuk. Igen instructív példa a következő:

1. basis *klei*e

{	* <i>klei</i> : ói. <i>śrēṇiṣ</i> , gör. κλειτός, lit. <i>szleiūvis</i>
	* <i>klei</i> = * <i>kli</i> : ói. <i>śrīyatē</i> , gör. κλίτη, lit. <i>pa-szlyti</i>
	* <i>klei</i> : ói. <i>śrāyati</i> , lit. <i>szlējū</i>
	* <i>klei</i> = * <i>kli</i> : ói. <i>śīśrīyē</i> , gör. κεκλιεται, lit. <i>szlījēs</i>

2. basis *kleu*e

{	* <i>kleu</i> : ói. <i>áśrōt śrōtum</i> , gör. κλευσόμεθα (Hes.), gót <i>hliuma</i>
	* <i>kleu</i> = * <i>kli</i> : ói. <i>śúsśrūṣatē</i> , gör. κλυθι, ahd. <i>hlūt</i> , ószl. <i>slytiye</i>
	* <i>kleu</i> : ói. <i>áśravam śrávas</i> , gör. κλέ(φ)ος, ószl. <i>slovo</i>
	* <i>kleu</i> = * <i>kliu</i> : ói. <i>śúsśruvé</i> , gör. κλύ(φ)ω

Ime még egynéhány találomra kiragadott példa:

{	ói. <i>tráyas</i> < * <i>trei</i> es: ved. <i>trī</i> < * <i>trī</i> : gör. τριών < * <i>tri</i> ōm
	ói. <i>dévás</i> < * <i>dei</i> mos: <i>dīvyati</i> : ved. <i>diyāuṣ</i>
	gör. χειμών: χιών, lat. <i>hibernus</i> < * <i>heimrinos</i> : <i>hiems</i>
	ói. <i>rēṣati</i> «wird versehrt»: ved. <i>rīṣant-</i> «Schädiger»
{	ói. <i>nū</i> : <i>návas</i> , gör. νῦν: <i>véφος</i> , ószl. <i>ny-ně</i> : <i>novъ</i>
	av. <i>tū</i> : <i>tava</i> , gör. τῦ-νη: <i>τεφος</i> , lat. <i>tū</i> : <i>totos</i>
	ói. <i>sótavē</i> , <i>savás</i> : <i>sūyam</i> : <i>suvānás</i>
	ói. <i>góhas</i> «Versteck»: <i>ḡúhati</i> «verbirgt»
	gör. δευτέρος: δῶω; ói. <i>dáviṣṭhas</i> : <i>dūrás</i> : ved. <i>durāu</i>
ói. <i>dhr̥ṣṇóti</i> : <i>dhr̥ṣṇuvánti</i>	

Nézetem szerint ebben az irányban keresendő az *ei/i eu/u* tövek nom. acc. voc. dualisának \bar{e} \bar{u} végzete is, a mely közfelfogás szerint ósnyelvi újképzés [!] volna az *o*-tönvű nomina analogiájára (l. pl. BARTHOLOMÆ, Vorgeschichte der iranischen Sprachen, p. 127), de nyilván nem más mint a suffixum nélkül való redukált tő végződése, v. ö.:

{	{	ói. <i>ávayas avēṣ</i> : <i>ávī</i> , ír <i>fāithi</i> < * <i>μāteies</i> : <i>fāith</i> < * <i>μātī</i> ,
		ószl. <i>patije</i> : <i>pati</i>
	{	ói. <i>sūnāvas sūnóṣ</i> : <i>sūnú</i> , ír <i>mogae</i> < * <i>mogoues</i> : <i>mug</i> < * <i>mogū</i> ,
ószl. <i>synove</i> : <i>syny</i>		

Ennyi elég lesz annak igazolására, hogy az *ei eu*: \bar{e} \bar{u} , resp. \bar{i} \bar{u} alternatio kéttagú könnyű és nehéz basisokban

egyaránt szerepet játszik. Ámde a mi esetünkben egytagú nehéz basisokban fellépő \bar{i} \bar{u} monophthongusokról van szó, mely a nehéz diphthongusok $\bar{e}i$ $\bar{e}u$ reductiójából le nem származtatható. Mi itt a megoldás?

E labyrinthusból a Streitberg-féle Dehnstufengesetz (IF. 3, 305 et seqq.) segítségével lehet kijutni. E törvény értelmében tudvalevőleg rövid szótag hangsúlyos vocalisa megnyúlik [szabatosabban: megnyúlhatik], ha mögötte egy szótag elvész (cf. ói. *pāt*, lat. *pēs* < **pēis* < **pēdos*, v. ö. gen. ói. *padās*, lat. *pedis* < **pedēs*, de: gör. *πόδα*, lat. *pedem* < **pēdm̄* < **pēdom*). E törvény segélyével nyilván módunkban van rövid i u tartalmú diphthongusokból hosszú diphthongusokat keletkeztetni, resp. egytagú nehéz diphthongikus basisokat kéttagúakra visszavezetni: az *eie eue* típusú kategória záró vocalisának eltűnte után az első szótag vocalisa megnyúlik s a heterosyllabikus \bar{i} \bar{u} tautosyllabikus i u lesz (mint pl. ói. 3. sg. aor. *ájāiṣ*: *jáyati*, *jēṣi*; 3. sg. aor. *áśrāuṣīt*: *áśravam*, *áśrōt*); másrészt mivel az ektasis távolléte nem kritériuma az egytagúságnak (cf. *ásmi* < **ésmi*, noha a basis kéttagú: **eso/ese*, cf. ói. *sánti*), azért az *eie eue* típusból egytagú könnyű basis is levezethető (v. ö. pl. ói. fut. *jēṣyati* *śrōṣyāti*, noha a basis kéttagú, cf. ói. *jáyati* *áśuśruvat*).

A probléma megoldása tehát ez: idg. **dhēi* (óí. *dhēniṣ*) és **dhī* (óí. *dhītās*) in ultima analysi a kéttagú **dheie* basisra, közvetlenül azonban két külön basisra megy vissza: az egyik **dhēi* (óí. *dhāyas*), a másik **dhei*; amannak reductiója: **dhēi*, emezé: **dheī* = **dhī*; ép így **stau* (σταυρός) kiindulópontja **stēu* (ahd. *stiuri*), ellenben **stū* = **stēu* (óí. *sthūrās*) kiindulópontja **stēu* (cf. óí. *sthū-viras*) --- szóval: a szóban forgó egytagú nehéz diphthongikus basisok reductiója $\bar{e}i$ $\bar{e}u$, a velük kapcsolatban előforduló \bar{i} \bar{u} pedig secundär egytagú könnyű basisok reductiója < prótoidg. *ei eu*, a mely hangokhoz a fönnbbi $\bar{e}i$ $\bar{e}u$ diphthongusoknak közvetlenül semmi közük nincs.

SCHMIDT JÓZSEF.

A FONÉTIKA TÖRTÉNETÉBŐL.

(Folytatás.)

4. William Holder (1614—1697).

A WALLIS-féle *Grammatica Anglicana* után 16 évvel, 1669-ben jelent meg a XVII. század legkitünőbb fiziologiai fonetikája: *Elements of Speech: an essay of inquiry into the natural production of letters: with an appendix concerning persons deaf and dumb. London.* Szerzője WILLIAM HOLDER fizikus, a Royal Society tagja volt.

Az *Elements of Speech*-ben HOLDER a régibb fonetikusok megállapításait nem véve figyelembe — csak saját megfigyeléseire támaszkodik. «And although I have bin told — írja a 20. lapon — of some more accurate Authors, who take not the vulgare Alphabets and Rudiments of Grammar for their Cannon; yet I have refrained to look into them, for fear of being led away by other men's fancies; whereas I rather chose to consult Nature at Hand.» Nincs okunk ez önérzetes szavak igazságában kételkedni, ha szinte hihetetlennek tetszik is, hogy HOLDER még tagtársának, WALLISnak akkor már második kiadásban megjelent s nagy feltűnést keltett *Grammatica Anglicana*-járól sem vett volna tudomást.

Annyi kétségtelen, hogy HOLDER egyike a legelfogulatlanabb és legélesebb szemű megfigyelőknek; e tekintetben elődei közül senki (még WALLIS sem), utódai közül is legfellebb KEMPELEN FARKAS veheti fel vele a versenyt. Igazat kell adnunk ROUSSELOTNak (*Principes de phonétique expérim.* I, 317) abban, hogy HOLDER 250 esztendő munkáját a mai fonetikus is élvezettel és okulással olvashatja.

HOLDER megfigyelései és meghatározásai közül csak azokat

említem meg, a melyeket rendszeren későbbi fonétikusok nevéhez szoktunk fűzni; az ilyen esetekben a méltányosság is megkívánja HOLDER prioritásának utólagos megállapítását.

Az *Elements of Speech*-ben találkozunk először a mássalhangzóknak ma is szokásos osztályozásával: zárhangok (occluse), réshangok (appulse partial and pervious), *l*-hangok és tremulánások (jarring). Kiemeli H., hogy minden nyelv- és ajakarticulatiohoz voltaképen négy hang tartozik: zöngés és zöngétlen oralis, zöngés és zöngétlen nasalis ill. naso-oralis:

«Thus the same articulation; if of breath, makes one letter; if of Breath vocalized, or voice, another, if of voice nasall (i. e. when the uvula is opened, and the voice passeth into the mouth, and is there articulated, and at the same time hath a free passage through the nose) then it makes another; and lastly, if of breath nasall, then another. Thus the Matter of Sound, which is to be discriminated by articulation, if it be of four kinds, *Spiritual, Vocal, Naso-spiritual, Naso-vocal*, then every articulation may produce four letters.»

A zöngés és a zöngétlen explosivák közti különbséget már BONET és WALLIS is észrevette ugyan, de ismét HOLDER az első (nem pedig KEMPELEN FARKAS, a mint SWOBODA a Phon. Stud. IV. kötetében megjelent KEMPELEN-tanulmányában állítja), a ki pontos meghatározást ad:

«... *p, t, k* are articulations of breath, *b, d, g* articulations of voice; ... if you strive to pronounce *p* abstracted without a Vowel, then it will be wholly *Mute*, because it is nothing but breath stopt; but if you in the same manner go to pronounce *b*, there will be a *murmuring* sound of the voice, formed in the *Larynx*, and passing till it will be by the appulse of the lips».

Már a tenuis- és a media-articulatio közti különbséget nem vette észre, sőt tagadja, hogy pl. a *ba* és a *pa* szótagot, ha susogva ejtjük, meg lehessen különböztetni: «... these in whispering cannot be distinguished, except by prejudice of fancy».

Több érdekes új megfigyelés akad a magánhangzókkal foglalkozó részben is. Már a legelső újkori fonétikus, MADSEN észrevette, hogy a magánhangzókra a *certa oris figura* jellemző, de ismét HOLDER az, a ki — MADSENTől függetlenül — a magánhangzók pontos genetikai meghatározását adja.

«That I may be the easier understood, I do comply with the Antients, in distinguishing Letters into Vowels and Consonants; yet not wholly upon their reason, viz. That a Vowel may be sounded alone, a Consonant not without a Vowel; which if examined will not be found all true, for many of the Consonants may be sounded alone, and some joyned together without a Vowel, as *Bl, St*; and as we pronounce the later Syllabe of *People, Rifle*...; but from another difference which is, that in all Vowels the passage of the mouth is open and free, without any appulse of an organ of speech to another: But in all consonants there is an appulse of the organs, sometimes... wholly precluding all sound; and in all of them, more or less, checking and abathing it».

Mind a négyfajta vocalisra (l. fentebb) a nyelv dorsalis articulatiója jellemző (H. a labialis articulatiót — tévesen — mellékesnek tartja), de a nyelvállást pontosan meghatározni vajmi nehéz: *he that can describe them accuratly, erit mihi magnus Apollo!*

Még egy érdekes helyet idézek az *Elements of Speech*-ből, a melyre már JESPERSEN (*Phon. Studien* XIII, 218) felhívta a figyelmet. Az *emphasistról* szóló fejezetben HOLDER kétféle *emphasist* különböztet meg (*twofold emphasis, viz. either in the vowel, or in the consonant*), majd így folytatja:

«Most foreigners pronounce their vowels soft, as this they pronounce *Altera* et *Aultera*, staying upon the vowel, and making a soft gentle appulse in the consonant; We are apt to pronounce it *Altera*, making the vowel short and giving the emphasis to the consonant.»

Nyilvánvaló, hogy HOLDER a magánhangzó és mássalhangzó kapcsolatának azt a kétféle módját érti, a melyet az újabb fonetikai munkák SIEVERS nyomán — elég szerencsétlen kifejezéssel — *stark und schwach geschnittener akzent*-nek neveznek (close and open stress, SWEET).

Az utolsó fejezet (cízme: Appendix concerning persons deaf and dumb, p. 111—168) gyakorlati utasításokat tartalmaz siketnéma-oktatók számára. 1659-ben HOLDER maga is megtanított egy ALEXANDER POPHAM nevű siketnémát, a ki később — állítólag elfeledvén azt, a mit HOLDERTÓL tanult — WALLIS tanítványa is volt.*)

*) WALLIS és HOLDER között e tárgyban élehangú polémia is folyt, vö. Supplement to the philos. Transactions of July 1670. London, 1678.

5. George Dalgarno és John Wilkins.

Az eddig ismertetett fonétikusok érdeklődése a beszéd fiziológiája iránt — az egy MADSENT kivéve, a ki vérbeli filologus volt — a gyakorlati élet talajából fakadt: a siketnémák oktatása vezette őket az articuláló szervek működésének pontosabb megfigyelésére. Egészen más természetű, tisztán theoretikus érdeklődés vezette az Aberdeen-i származású skót GEORGE DALGARNOT és JOHN WILKINS angol püspököt, midőn 1661-ben, illetőleg 1668-ban megjelent munkájukban a hangrendszerek kérdésével is foglalkoztak. Mindkettőjük főcélja voltaképen az volt, hogy világnyelvet teremtsenek (*lingua philosophica et universalis*), s így «megszüntessék a nyelvek sokféleségének átkát, a mely a bábeli torony építése óta az emberiségre nehezedik».

A merész eszmét GEORGE DALGARNO vetette fel 1661-ben megjelent s ma már rendkívül ritka könyvecskéjében, a melynek kissé hosszadalmas címe a következő: *Ars Signorum, vulgo Character universalis et lingua philosophica. Qua poterunt homines diversissimorum idiomatum, spatio duarum septimanarum, omnia animi sui sensa (in rebus familiaribus) non minus intelligiliter, sive scribendo, sive loquendo, mutuo communicare, quam linguis proprius vernaculis.* London, 1661.

DALGARNO gondolatát — a mely még egy LEIBNIZRE is nagy hatással volt — a leghatalmasabb systematizáló elmék egyike, JOHN WILKINS fejtette ki egy fényes kiállítású vaskos kötetben, a mely az *Ars signorum* után hét esztendővel ugyancsak Londonban jelent meg: *An essay towards a real character and a philosophical language. By John Wilkins, D. D. Dean of Ripon and Fellow of Royal Society.*

A természetesen fejlődött, történeti nyelvekben a szók jelentését a hangalakhoz — az indulatszókat s a hangutánzó szavakat nem számítva — külső képzettársulási kapocs fűzi. A WILKINSTŐL construált mesterséges nyelvben ez a kapocs belső, realis: a szavak hangalakja szoros kapcsolatban van jelentésükkel. WILKINS összes fogalmainkat hatalmas logikai rendszerbe foglalja. Mindenekelőtt negyven *genust* különböztet meg, s az egyes genusokat egy mássalhangzó és magánhangzó kapcsolatából alkotott szótaggal jelzi: pl. nagyság (a *quantitas* első *genusa*)

Pe, a tér (a quant. második genusa) *Pi*, a mérték *Po* stb. A *differentia*-t a szótaghoz függesztett mássalhangzóval, a *species*-t magánhangzóval jelzi. Íme egy példa. Ha *De* elem, *Deb* a genus első *differentia*-ja, a táblázat szerint «tűz», *Deba* az első *species*, t. i. «láng».) WILKINS a *lingua philosophica*-t világnyelvnek szánta s ezért fogalomjelzőkül azon hangokat törekedett kiválasztani, a melyeket mindenki könnyen ki tud ejteni. Ez kényszerítette WILKINST (s DALGARNOT is) arra, hogy könyvében a hangok képzésével, a hangrendszerekkel s az átírással, tehát szorosabban vett fonétikai kérdésekkel is bővebben foglalkozzék.

DALGARNO könyvében csak egy fonétikai megfigyelés érdemel említést. Nyolcz vocalis-tipust különböztet meg, három palatalis és négy velaris vocalist:

i η e a o v u

Könnyű belátni, hogy ez összeállításban már benne van az úgyn. *vokal-dreieck* csirája, a mely HELLWAG óta a legtöbb német (és francia) magánhangzórendszer alapját teszi.

A WILKINS-féle *Essay towards a real character* III. része voltaképen rendszeres fonétika.***) W. az első az újabb fonétikusok közül, a ki a szakirodalomban is tájékozódik s nem kezdi a megfigyelés és rendszeralkotás munkáját újra a lelegejéről. Ismerte többek közt MADSEN könyvét, nagyra tartja WALLIST («amongst all that I have seen published, seems to me, with greatest accurateness . . . to have considered the philosophy of articulate sounds»), s olvasta — kéziratban — HOLDER munkáját is.

Ha HOLDER született megfigyelő, WILKINS született systematikus. Új, meglepő megfigyelést W. könyvében alig találunk, de az elődeitől átvett anyagot bámulatossal világossággal tudja rendszerbe foglalni. Bizonyosságul elég lesz W. hang-táblázatára hivatkoznunk (közli TECHMER i. h.), a mely kétségtelenül egyike a

*) WILKINS rendszerét kimerítően tárgyalja M. MÜLLER, *Vorlesungen*, II. 41. kk.

**) A III. rész X—XIV. fejezeteit újra lenyomatta TECHMER az *Int. Zschrft. für allg. Sprachw.* IV. 349—373. lapjain.

legszellemesebb hangrendszereknek, a melyet a fonétika története felmutathat.

Még egy kérdésben WILKINST illeti meg a kezdeményezés dicsősége. Tudtommal ő volt az első, a ki a tudományos transcriptio alapelvét (nála: *real character*), hogy t. i. a hangok és a jelek egyértelműen feleljenek meg egymásnak, szabatosan megfogalmazta s a gyakorlatban is alkalmazta. Közli is a Miatyánkot és a Hiszekegyet fonétikus átírásban. Íme a Miatyánk egy része:

Yør fàdher, haitsh art in héven, halloöd bi dhyi nàm, dhyi cingdym cym, dhyi sill bi dyn, in erth az it is in heven, giv ys dhis dai yør daili bred, and fargív ys yør trespassez az si fargív dhem dhat trespass against ys stb.

A 376. lapon «natural character of the letters» czímen *visible speech*-félét ad, a melynek ismertetése azonban már nem tartozik tárgyunk körébe. A 378. lapon végül az összes hangok articulatiójának schematikus rajzát közli.

6. Helmont és Amman.

HELMONT 1657-ben megjelent könyvének tudománytörténeti értéke alig van s inkább mint bibliographiai ritkaság érdekes. Czíme: *Alphabeti vere Naturalis hebraici brevissima Delineatio. Qua simul methodum suppeditat, juxta quam qui surdi nati sunt sic informari possunt, ut non alios saltem loquentes intelligant, sed et ipsi ad sermonis usum perveniant. In lucem edita à F. M. B. ab. Helmont. Sulzbaci, 1657.* (GRÆSSE szerint 1657 évszám sajtóhiba 1667 helyett). 1697-ben holland fordítása is megjelent: van HELMONT: *Een zeer korte afbeelding van het ware natuurlyke hebreuwse ABC.* Amsterdam.

HELMONT könyve helyes megfigyeléseknek és groteszk, tudománytalan ötleteknek furcsa keveréke.

Az ajánló vers a megfigyelés fontosságát hangoztatja:

«*Os videas, linguamque notans, conamina spectes
Tardius, et totum sponte patebit opus.*»

A címkép egy tükör előtt ülő férfit ábrázol, a ki a tükörben körzővel méregeti az ajakarticulatio arányait. A 34. lapon

meglepően helyes rajzon van feltüntetve az ajkak helyzete az *a, e, i, o* és *u* magánhangzók képzésekor. Annál nagyobb meglepetés a *Colloquium sextum*, a melyben «*alphabeti Hebraici literæ cum annexa vocalium descriptione explicantur*». Azt akarja itt H. bebizonyítani, hogy mivel a héber nyelv és írás az emberiség ősi, természetes nyelve és írása, a héber betűalakok pontosan megfelelnek az illető hang jellemző nyelvállásának. E bizarr elméletét 36 táblával is igyekszik bizonyítani (a szájjüreg keresztmetszetébe a nyelv helyett a héber betűk vannak belerajzolva), a melyek közül nehányat ROUSSELOT is közöl a *Principes* I. 324. lapján.

Csak a teljesség kedvéért említem még meg a 17. század utolsó fonétikai munkáját, CONRADUS AMMANNnak 1692-ben megjelent *Surdus loquens*-ét,*) a mely kétségkívül a 17. század legkitünőbb siketnéma-oktató könyve, de a fiziológiai fonétika tudományát semmivel sem vitte előbbre.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

*) Pontos czíme: *Surdus loquens. Dissertatio de loquela*. Qua non solum vox humana et loquendi artificium ex originibus suis eruuntur, sed et traduntur media, quibus ii, qui ab incunabulis surdi et muti fuerunt, loquelam adipisci, quique difficulter loquuntur, vitia sua emendare possint. Amstelædami. Apud Joannem Wolters. Második kiadás 1700-ban (valamint 1727-ben és 1740-ben is) WALLIS *De loquela*-jával egy kötetben jelent meg, Leydenben. Majdnem minden európai nyelvre lefordították, még a 18. század folyamán.

A GENITIVUS A VERBÁSZI NÉMET NYELVJÁRÁSBAN.*)

A nyelvi alakok életének: fejlődésének és pusztulásának érdekes és tanulságos példája a genitivus sorsa a németben. Fölületesebb vizsgálatnál is alig kerülheti el figyelmünket, hogy az irodalmi nyelv sokkal sűrűbben alkalmazza ezt a nyelvi alakot, mint a köznyelv, vagy éppen a nyelvjárások. Holott régebben, különösen a középfelnémet költészet virágzása korában, sőt még Luther nyelvében is a mondattani viszonyoknak szinte beláthatatlan tömegét fejezték ki pusztá genitivusszal. Ettől kezdve a genitivus egymásután vesztí el szerepeit, melyeket részint a dativus, részint az accusativus, részint meg különféle praepositíós szerkezetek vesznek át. A költészet emelkedett nyelvében, valamint a nemesebb prózában is, az irodalmi hagyomány bizonyára még hosszú időre biztosítja fennmaradását, de a köznyelvben s különösen a nyelvjárásokban egyéb nyelvi alakok már szinte teljesen kiszorították az élő nyelvhasználatból. A köznyelvnek ez a sajátága nem maradt hatás nélkül a népies irodalom nyelvére sem. Hebel Rheinländischer Hausfreund-jában pl. gyakran helyettesíti a birtokos jelző genitivusát *von* praepositíós szerkezet. Az irodalmi naturalizmus pedig arra törekedvén,

*) Irodalom: Lindenschmidt Mihály, A verbászi német nyelvjárás alaktana, Budapest, 1905 (= Lind.); Schmidt Henrik, A verbászi német nyelvjárás, Budapest, 1899 (= Schmidt); H. Reis, Syntaktische Studien im Anschluss an die Mundart von Mainz (Paul u. Braune, Beiträge XVIII, 475. s k.); I. Schiepek, Der Satzbau der Egerländer Mundart I. Prag, 1899; O. Weise, Syntax der altenburger Mundart. Leipzig, 1896; H. Wunderlich, Unsere Umgangssprache in der Eigenart ihrer Satzfügung. Weimar 1894. — Ezekon kívül felhasználtam az irodalmi nyelvet tárgyaló nagyobb nyelvtani és szótári munkákat, a melyenek pl. a Behaghel, Erdmann, Paul, Vernaleken, Weinhold, Wunderlich stb.-éi.

hogy az életet minden ízében hiven lefesse, ezt a sajátját még nagyobb mértékben juttatja érvényre az irodalmi nyelvben. Sőt akadtak olyanok is, kik a nyelvfejlődést a genitivus kiküszöbölésében siettetni szeretnék. Meglehetősen fölösleges vállalkozás!*)

A genitivus kiküszöbölésében legtovább mentek a nyelvjárások. Ebben a tekintetben a bács-bodrogmegyei verbászi nyelvjárás (= vnyj.), melynek önálló élete csak a 18. század végével kezdődik, bizonyára nem nagyon távolodott el rajnai frank anyanyelvjárásától. S mit látunk? Azt, hogy már csak néhány megmerevedett szólásban s összetett szókban alkalmazza. A hajdani sokoldalú szabad alkalmazásnak már csak csekély maradványát láthatjuk a családnevek és vulgók birtokos jelzős használatában.**)

Hogy a jelen értekezésben tárgyalt nyelvi tünetek nagy részénél miért oly kevés a bemutatott példák száma, az a vnyj. nyelvkincsének szegényességében, ez pedig nagyrészt a földrajzi körülményekben leli magyarázatát. Nemcsak a verbásziaknak, hanem Bács-Bodrog megye valamennyi német községe lakóinak ugyanis aránylag ritkán van alkalmuk arra, hogy más falubeli, más nyelvjárást beszélő némettel érintkezhessenek. Még pedig részint azért, mert német külömben sincs valami sok a megyében s a közbeeső magyar, szerb, ruthén és tót községek ezek élénkebb érintkezését is akadályozzák. Másrészt meg azért, mivel a lakosság túlnyomólag földművelő, a mi nem igen kedvez a nyelvkincs élénkebb kicserélésének. A középosztály a család körében is a magyar nyelvet használja, mely a népiskolákban is majdnem kizárólagosan uralkodik. Az iparosok vándorló utaikon leginkább magyar városokban járnak s ritkán kerülnek túl Ausztrián, Bajorországon vagy Svájcra, szóval felnémet nyelvterületen. Az itt elsajátított felnémet, különösen bajor-osztrák nyelvkincset rendszeren egész életükre meg is tartják s így a mesterségek szókészlete is túlnyomólag bajor-osztrák jellegű. Azt a lényegében rajnai frank nyelvjárást, mely a telepítés után itt megállapodott, hagyományos tisztaságában már csak a földművelő

*) Vö. H. Wunderlich, *Der deutsche Satzbau*² II. k. 196. s k. lk. — Behaghel Paul *Grundriss*²-jében I. k. 753. l. — Erdmann-Mensing, *Grundzüge der deutschen Syntax* II. k. 177. l.

**) Vö. Lind. 5. §, 4b.

lakosság beszéli. Földrajzi és művelődési tekintetben is magára hagyott, elszigetelt földmivésnyelv. Fokozatosan egymás fölött álló osztálynyelvektől közvetített csereforgalom nem biztosítja úgy, mint Németországban a meglevő nyelvkincsnek az irodalmi nyelvből való folytonos felfrissülését és gyarapodását.

A genitivus alakja.

Meglehetősen sok névszó genitivusát ú. n. nem valódi vagy jelölt összetételekből ismerjük; szólásokban már sokkal kevesebb maradt fenn.

Az által, hogy az *e* hangsúlytalan szótagokban syncope, az *n* valamennyi eset ragjában, a hol megvolt, apocope folytán elveszett,*) az *e* pedig *a*-vé gyengült, a vnyj. esetrendszere sokkal kopottabb, avultabb szinezetivé lett az úfn.-énél. Az erős ragozású him- és semlegesnemű főnevek genitivusában a rag mindenütt *-s*; *-es* ragot csak *kotəs* (Gottes)-ben találunk, mely az úfn.-ben is mindig megtartja az *e*-t. Az erős ragozású nőnemű főnevek az egyes számban rég elvesztettek minden ragot s természetesen a vnyj.-ban is ragtalanok.

A *mēr* (wir) személynévmás genitivusa *unsr* (*unsr ēnr* = unser einer-ben; vö. Lind. 5. §. 4 h.).

A birtokos névmások erős genitivusa: *meīnəs*, *teīnəs*, *seīnəs*, *unsərəs*, *eīrəs*, *ērəs* (pl. *kē teīnəs vēks* = gehe deines Weges; *ēr halt siz mit seīnəskleīzə* = er hält sich mit seinesgleichen).

Mutatónévmás genitivusa *tes* (*tesvē* = deswegen).

Számnevek nőnemű genitivusa található ezekben: *ēnrlē* = einerlei, *tsvērle* = zweierlei, *treīerle* = dreierlei, *alrhant* = allerhand stb. (Vö. Lind. 5. §.)

Melléknevek erős genitivusa csak mint genitivus partitivus fordul elő. Ragja *-es*. Pl. *šēnəs* = schönes, *kūdəs* = gutes stb. (Vö. Lind. 5. §.)

*) L. Schmidt 57., 58. és 73. §§; Lind. 2. §.

A genitivus a szóképzésben.

A vnyj.-ban elég sok jelölt összetételt találunk. Az előtag ragja *s*, *ə* vagy valamely többes számi rag; az utótag főnév vagy melléknév lehet. Az előtag genitivusa mondattanilag lehet:

a) Genitivus subjectivus, pl. *hāsəfūs* (Hasenfuss = Feigling), *khalpskhop* (Kalbskopf), *kherzətharn* (Kirchenthurm), *kvetsəkārtə* (Zwetschkengarten), *khiŋrklēd* (Kinderkleider), *motr-milix* (Muttermilch), *šleisətör* vagy *šleisətör* (Schleusentor), *švalvə-nešt* (Schwalbennest) stb.

b) Nagy ritkán genitivus objectivus: *maŋstol* (már a kfn.-ben *si ist mannes tol*, Erdmann-Mensing II. 253. §).

c) Genitivus partitivus, pl. *alr* felsőfokban álló melléknevek mellett: *alrletšt* (allerletzt), *alrkrēšt* (allergrösst), *alrlipšt* (allerliebste) stb.

d) Módjelölő genitivus játszást jelentő igékből képzett főnevek mellett, pl. *s funkzəspīlə* (magyar: fogósdí), *s palə-špīlə* (das Ballspiel) stb.

e) Mértékjelölő genitivus melléknevekben: *maŋs-hōz* (mannshoch), *klōftlənq* (klafterlang), *faustik* (faustdick) stb.

Sokszor azt látjuk, hogy a nyj. kerüli az összetételt *s* jelzős vagy más valamilyen kifejezéssel helyettesíti. Így az a) és c) alatt említettek jó részét *fun* (von) præpositiós, az e) alattiakat *vī* (wie) kötőszós kifejezéssel. Pl. *s tör fun tə šleis* (das Tor von der Schleuse), *s prēt fun fenštr* (das Brett vom Fenster), *hōz vī ə maŋ* (hoch wie ein Mann), *tik vī tī faušt* (dick wie die Faust) stb. L. a 44. l. is.

A genitivus a mondatban.

A genitivus meglevő maradványai közt sokféle alkalmazására találunk példát, ha nem is valami nagy számmal.

A genitivus subjectivus mindig a jelzett szó előtt áll; pl. *uf šūštərs rap reidə* (auf Schusters Rappen reiten = zu Fusse gehn), *uf frejərs fīs kən* (auf Freiers Füßen gehn), *ums himls vilə* (um des Himmels Willen), *in kotəs nōmə* (in Gottes Namen), *milrs johan* (Müllers Johann), *six um aŋr lejt khiŋ khi-merə* (sich um anderer Leute Kinder kümmern), *taršauər felt* (Torzsaer Feld = Feld der Torzsaer) stb.

Genitivus subjectivusnak kell tekintenünk az *s* vagy *a* raggal ellátott családneveket, vulgókat stb., mivel *iz kē in sneizārs-fēle* kifejezések *haus*, *familjə*, *lejt* (Haus, Familie, Leute) s hasonló szókkal egészíthetők ki.*)

Genitivus objectivus. Melléknevek mellett ilyen kifejezésekben, mint *a kharp fol epl*, *fol holtz* (ein Korb voll Äpfel, voll Holz), *epl*, *holtz* tulajdonképpen genitivus, bár ma már nem annak, hanem accusativusnak érzik. Éppúgy *nanr* is *tī sin nanr vērt* (die sind einander wert)-ben.

Részleges tárgy a genitivus *han* (haben) ige mellett ebben: *insīns han* (Einsehens haben).

Genitivus partitivus. A jelzett szó előtt: *tə alrliēd-rižšt* (der allerliederlichste), *s alršenšt* (das allerschönste), *am alrmēnstə* (am allermeisten), *unsr ċnr* (unser einer). A jelzett szó után: *niks nejas* (nichts Neues), *epvas šēnəs* (etwas Schönes). A genitivust itt is accusativusnak veszi a nyelvérzék.

Mérték meghatározásoknál az eredeti genitivust szintén vagy accusativusnak, vagy nominativusnak érzik, a mi azért is könnyű, mert a genitivus ragja sines már meg. Pl. *tsvē khilo flejš* (zwei Kilo Fleisch), *trei mets fruzt* (drei Metzen Weizen), *a haufə kukruts* (ein Haufen Mais).

Sajátságos kifejezés *mṛ mēnt vunrs* (vagy *vunršt*) *was tər vēr* (man meint Wunders was der wäre), mely a rudolstadti nyelvjárásban is előfordul, míg Altenburgban azt mondják: *Wunder was* (Weise 47. §.).

Módjelölő genitivus. a) Játzást jelentő igéktől függő, már Notkernál kimutatható (wurfzāveles spilön): *saltātžəs*, *fəšteklžəs*, *fanžžəs špīlə* (Soldat, Verstecken, Fangen spielen). b) *sejn* ige mellett: *ēr is kūdṛ launə* (er ist guter Laune); *ēr is sejnəs khops*, *vī tə pātsnr pek*: *vanṛ khē mēl hat*, *pakt ṛ net* (er ist seines Kopfes, wie der Bäcker von Bács: wenn er kein Mehl hat, bäckt er nicht). — c) Másféle kapcsolatban: *sī sin hantls ěns vōr* (sie sind Handels einig geworden); határozószók: *štraks* (gerade aus), *šnurštraks* (schnurgerade), *fluks* (flugs), *anṛšt* (anders).

*) Vö. Lind. 5. §. 4b; Weise 45. §. jegyzet.

Genitivus qualitatis, melyet azonban már nem éreznek annak: *alrhant* (allerhand), *alrlē* (allerlei).

Mértékjelölő genitivus csak összetételekben: *tī fruyt is maúshōγ* (der Weizen ist mannshoch); *klōftṛlaṅk*, *faústik* (klafterlang, faustdick). Az utóbbiakban az eredeti genitivust már azért sem érzik, mert nincs ragja.

Időhatározó genitivus: *marjats* (morgens), *ovats* (abends), *nāγts* (nachts), *suntāks* (sonntags), *mitvoγs* (mittwochs) stb.

Helyhatározó genitivus: *kē teḡnəs vēks* (gehe deines Weges), *seḡtverts*, *nerjats* (nirgends).

Præpositiótól függő genitivus: *fun reγts vē* (von Rechts wegen), *tesvē*, *tērnṫvē* (deswegen).

A genitivus pótlása.

A genitivus pótlására a vnyj. többféle szerkezetet használ, ú. m.

a) Præpositiókat: *tī tsikl ufṅ taγ* (die Ziegel auf dem Dache = Z. des Daches), *s eú fum lit* (das Ende vom Lied), *sī is in aúrə umštent* (sie ist in anderen Umständen = guter Hoffnung), *teṅkə au jēmant* (jemandes gedenken).

b) Accusativust: *ēr tūt mṛ lēt* (er tut mir Leid = es jammert mich seiner), *ēm epvas nemə* (einem etwas nehmen = einen einer Sache berauben), *epvas prauγə* (etwas brauchen = einer Sache bedürfen), *siγ epəs apkəvənə* (sich etwas abgewöhnen = sich einer Sache entwöhnen).

Vē és *štats* (wegen, statt) præpositiók után dativus áll, pl. *vē tēr* (wegen dir = deinetwegen), *vē seḡm fatṛ* (wegen seinem Vater = seines Vaters wegen), *štats mēr* (statt mir = statt meiner), *štats ṅ roś* (statt dem Pferde) stb. Vö. *tesvē*, *tērnṫvē*, l. fönt.

A többi, az irodalmi nyelvben genitivusszal álló præpositiót a vnyj. vagy kerüli, vagy másokkal helyettesíti.

c) Igen gyakran a birtokos jelző dativusban áll a megfelelő birtokos névmással kapcsolatban. Pl. *ṅ fatṛ seḡ haus* (dem Vater sein Haus = des Vaters Haus), *tə motṛ ērə štröhüt* (der Mutter ihr Strohhut = der Strohhut der Mutter), *meḡnə prūdṛ ērə saləs* (die Landgüter meiner Brüder), *teḡm švōkr seḡ hunt* (der Hund deines Schwagers), *ṅ šneḡdṛ hanəs seḡ roś*

(Johann Schneiders Pferd). — Ezt a szerkezetet a nyj. még akkor is használja, mikor a birtokot jelentő szó maga is már dativusban áll, pl. *uf mejn fatr sejm salaš* (auf meines Vaters Landgut), *för m Mauꝛr šulərə sejm haus* (vor Lehrer Mauers Haus); — vagy mikor a birtokos névmás kétszer, vagy többször is előfordul: *ēr hat sejm her sei roš hīnkəmaxt* (er hat das Pferd seines Herrn zugrunde gerichtet), *mejm krōsfatr sejm prūdy sei khiñ* vagy *tī khiñ jum mejm krōsfatr sejm prūdy* (die Kinder des Bruders meines Grossvaters).

Érdekes a hangsúlyos személynév más összekapcsolása hangsúlytalan birtokos névmással: *īm sei haus, ĩrə ĩrə khiñ* (sein Haus, ihre Kinder). Ezzel nyomatékosan kiemelik a birtokost, mint a hogy az irod. nyelvben a hangsúlyos birtokos névmással szokták.

A birtokos dativusa alkalmasint olyan kifejezésekből terjedt tovább, mint *ich habe meinem Bruder sein Haus abgekauft, er hat deinem Vetter sein Buch zurückgegeben*. Ezekben mint távolabbi tárgy közvetlenül az igétől függ.

A birtokos névmással kapcsolatban néha a genitivus is előfordul. Így pl. a gyakori *Šmits Phaꝛl* (Schmidts Paul), *Vāꝛꝛs Tanjəl* (Wagners Daniel) helyett néha ezt is hallani: *Šmits ĩrə Phaꝛl* (Schmidts ihr Paul), *in Šneidꝛs ĩrm kārta* (in Schneiders ihrem Garten).

d) Melléknévi jelzős nominativust: *tə šmāl vək* (der schmale Weg = die Schmalheit des Weges).

e) Összetett főnév előtagját: *kheryətharn* (Kirchenthurm = Thurm der Kirche), *tsikejñꝛpantə* (= Bande der Zigeuner).

f) Azonos esetben való egymásmelléállítást: *tsvė klūs vejn* (zwei Gläser Weins), *trej flāšə pīꝛ* (drei Flaschen Biers), *fimf khilo kūdə epl* (fünf Kilo guter Äpfel).

g) Határozószókat: *pilāꝛ təfunkhumə* (billig, leichten Kaufes davonkommen), *ēmöl* (< *eines māles*), *sō* (dergestalt).

THEISZ FRIGYES.

ISMERTETÉSEK.

Dr. Josef Szinyei: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft.
Leipzig, 1910. 156 l.

Három évvel ezelőtt, 1907-ben jelent meg SIMONYI ZSIGMOND derék munkája, Die ungarische Sprache, a mely RIEDL SZENDE Magyarische Grammatik-ja óta (Wien, 1858) voltaképen először tájékoztatta az érdeklődő külföldet a magyar nyelvtörténeti kutatások fejlődéséről.

Minden magyar nyelvész, a ki a külföldi tudós körökkel való kapcsolatot szükségesnek tartja, igaz örömmel kell hogy üdvözölje SZINYEI JÓZSEF új munkáját is, a mely fényesen fogja documentálni a külföld előtt, hogy az utóbbi évtizedekben a finnugor összehasonlító nyelvtudomány terén is módszeres és komoly munka folyt, a mely már eddig is gazdag gyümölcsöket termett.

SZINYEI könyve a Sammlung Göschen «Bibliothek zur Sprachwissenschaft» című sorozatában jelent meg, s mintegy MERINGER, LOEWE, ZAUNER és BROCKELMANN ismert kézikönyvei mellé sorakozik. Túlzás nélkül állíthatjuk azonban, hogy tudományos értékre valamennyit túlhaladja. Tagadhatatlan, hogy pl. MERINGER Indogermanische Sprachwissenschaft-ja vagy ZAUNER Romanische Sprachwissenschaft-ja értékes és ügyes compendium, de szorosabban véve mégsem tudományos munka; aligha jutna szakembernek eszébe, román hangtörténeti vagy alaktani kérdésben ZAUNER könyvére hivatkozni. SZINYEI Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft-ja nem nagy Grundriss-ek kivonatát adja; összefoglaló hangtörténeti munka — saját Magyar Nyelvhasználtásán kívül — nem állott rendelkezésére. Az alaktanban is csak BUDENZ korszakalkotó, de már több tekintetben elavult Ugor Alaktanára (1884—1894) támaszkodhatott. Annál nagyobb elismerés illeti meg SZINYEI JÓZSEFET, hogy a monográfiák, szakértekezések és tanulmányok nagy tömegéből mesteri kézzel tudta a biztos vagy egyelőre biztosnak tartható eredményeket kiválogatni s aránylag szűk keretek közt (10 ív) világos rendszerbe foglalni. SZINYEI könyvénel

megbízhatóbb és rendszeresebb összefoglaló kézikönyv sem magyar, sem finn nyelven nem áll rendelkezésünkre.

Talán inkább számíthatok a Nyelvtudomány olvasóinak érdeklődésére, ha részletkérdések megvitatása helyett felsorolom — SZINNYEI könyve kapcsán, — azon fontosabb és általánosabb értékű feltevéseket és elméleteket, a melyek a finnugor összehasonlító hang- és alaktan terén BUDENZ halála óta felmerültek.

A függő kérdések közül az indogermán nyelvészeket kétségkívül a fgr.-idg. nyelvviszony problémája érdekli legközelebbről. A finnugorság és az indogermánság érintkezése még a fgr. alapnyelv korában megkezdődött; a legrégebb idg. jövevényszavak egy része valamely *satam*-nyelvből való. Ez tény. A SZINNYEITŐL felhozott száz (fgr. **šata*) szón kívül kétségtelen bizonyítékai ennek még a következő jövevényszavak is: lapp *čoarvve*, finn *sarvi*, mord. *šuro*, zürj.-votj. *šur*, magy. *szarú*, *szarv* < fgr. **š₁rv* ∞ av. *srvā* «horn», gör. *ζεφαός* «gehörnt», lat. *cervus*, cymr. *carw* «hirsch». | Zürj.-votj. *das* «tiz» ∞ ói. *dača*, av. *dasa*, gör. *δέξα*, lat. *decem*. A kutatások mai állása mellett nehéz volna eldönteni, hogy a szóban forgó jövevényszavak valamely iráni nyelvalkból kerültek-e át a fgr. alapnyelvbe, vagy valamely más árja nyelvből, a melynek közvetlen folytatása nem maradt reánk. Mindenesetre érdekesek ebből a szempontból azok a jövevényszavak, a melyek *o*-vocalismust tüntetnek fel: lp. *oarbbes*, *oarbbas*, finn *orpo*, *orvo*, md. *uros*, m. *árva* < fgr. **orbo* ∞ lat. *orbis*, gör. *ὄρφανός*, örm. *orb*, ói. *árphas* | lp. *vuoggá* «angel», *oaggot* «angeln», finn *onki*, zürj. *vug*, m. *ág* < **o₁jk₁* ∞ lat. *uncus*, gör. *ὄρχος*, ói. *anhká-s* «haken» | finn *porsas*, mord. *purcos* «malacz» ∞ lat. *porcus*, gör. *πόρχος*, litv. *pařszas* stb. Annyi máris valószínűnek látszik, hogy a legrégebb jövevényszavak is különböző rétegekbe tartoznak, de e rétegek kimutatása még a jövő kutatás feladata. Semmiesetre sem lehet e bonyolult kérdést olyan könnyedén elintézni, mint MUNKÁCSI gondolja, a ki egy 10 lapos cikkben (KSz. IV. 374) négy indiai és öt iráni réteget különböztet meg.

Még ingatagabb alapon áll — legalább egyelőre — a fgr.-idg. *ősrokonság* hypothesis. Már THOMSEN említ 1869-ben megjelent híres munkájában (Den gotiske sprogklassen indflydelse på den finske) «néhány olyan egyezést, a melyek esetleg az indogermánsággal való *ősrokonságra* mutatnak» (som exemplar på ordligheder, der muligvis kunde tyde på et stammelslaegtskab med de japhetiske sprog, 2. l.). Tíz évvel később ANDERSON N. «Studien zur vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen sprachen, Dorpat, 1879» cz. művében már nagy apparatussal bizonyítja a fgr.-idg. *ősrokonságot*. An-

PERSON munkája nem igen keltett visszhangot sem a finnugor, sem az indogermán nyelvészek táborában; BUDENZ a NyK. XV. kötetében megjelent ismertetését így kezdi: «e munkának címe nagy vészit hirdet az altáji összehasonlító nyelvtudománynak» s a «munkát egészen véve czélját tévesztettnek mondja». Néhány évvel ezelőtt WIKLUND K. B. (Le Monde Oriental I.) egy gondolatkeltő értekezésben újra felvetette a kérdést, s annyit sikerült is bizonyítani, hogy a fgr.-idg. nyelvrokonság felvételének elvi akadályai nincsenek. A kérdéshez hozzászólt SCHMIDT JÓZSEF (NyK. XXXVI. 448—69, XXXVII. 245—57) és PAASONEN HENRIK (FUF. VII. 13—31) is, a ki szerint nem fgr.-idg., hanem urali-idg. (= szamojéd fgr.-idg.) ősrökonságról kell beszélnünk. WIKLUND értekezésének kivonatát közli SCHRADER is a Sprachvergleichung und Urgeschichte harmadik kiadásában (522—8. l.). SZINNYEI megemlíti WIKLUND ill. PAASONEN feltevését s fel is sorolja a legszembetűnőbb szóképzései és alaktani egyezéseket. Ezzel szemben a BUDENZ korában még megdönthetetlennek tartott urali-altáji ősrökonságról — túlságos óvatossággal — csak ennyit mond: «die zusammengehörigkeit dieser beiden sprachklassen ist noch keineswegs bewiesen». Ez kétségkívül igaz, de hiszen bizonyítva az urali-idg. ősrökonság sincsen. Annyi szóegyezést pedig, a mennyivel eddig ez utóbbi feltevést támogatták, a fgr. és török nyelvcsaládok közt is kimutathatunk (vö. pl. *apa, anya, kar, al, elő, val-, alszik, kap, hagy, csap, fúr, kel, em-, ajang, csomó* stb. szavakat, AkÉrt. 1907, 513). Szántszándékkal csak olyan egyezéseket említettem, a melyeknél a kölcsönvétel, az ill. szavak jelentése miatt, nem valószínű. Még szembeötlőbbek az alaktani egyezések, a melyek már a XVIII. században KOLLÁR ÁDÁMnak is feltűntek. Hogy csak egy példát említsek, a SZINNYEI könyvében kimutatott nyolcz fgr. deverbális névszóképző közül legalább öt (az *-m, -n, -p, -t* és *-k*) megvan a törökségben is: kaz. *ad-ım* «lépés», *bel-em* «tudás», *bor-ma* «görbeség»; *ar-ın* «folyás» < *ak-*, *ji-j-ın* «gyűjtemény», vö. oszm. *jaz-an* «író»; oszm. *jaz-up* «írván», kaz. *jörö-b* «járva»; oszm. *öj-üt* «tanács», kaz. *jak-ti* «fény» < *jak-*; osm. *ada-k* «igéret», *ört-ük* «fedő». Lehet hogy a felsorolt (s még felsorolható) alaktani egyezések csak látszatosak, de hiszen egyelőre a fgr.-idg. nyelvhasználat is csak valószínűségekkel operál.

Nagy változáson ment át az utóbbi évtizedekben a fgr. összehasonlító hangtörténet is. E nagy átalakulást egy merész hypothesis vonta maga után, a melyet eleinte sokan kételkedve fogadtak, értem a SETÄLÄ-féle fgr. fokváltakozás elméletét, a melynek termékeny voltát az újabb kutatások fényesen igazolták (Quantitätwechsel im finnisch-ugrischen, Journ. XIV.) SETÄLÄ feltevése szerint e váltakozás (az erős

és gyenge fok váltakozása) a fgr. alapnyelvben kiterjedt nemcsak a consonantismusra (vö. a VERNER-féle törvényt), hanem a magánhangzókra is (vö. az idg. ablautot). A fgr. mássalhangzó-váltakozás lényegét SZINNYEI így foglalja össze: «Im finnisch-ugrischen waren die inlautenden consonanten einem regelmässigen wechsel unterworfen, welcher stufenwechsel genannt wird. Dieser wechsel war von der betonung bedingt, und es hat zwei stufen gegeben: eine starke und eine schwache. Die starke stufe erschien zwischen einem betonten und einem unbetonten vocal, die schwache nach einem betonten». Egy olyan finn váltakozás, mint *a'kka*, gen. *a'kan* egy eredetibb *a'kka* ∼ *a'kka'n* viszony képviselője. Úgy látszik, hogy az újabb kutatások SETÄLÄ elméletét abban az irányban fogják kibővíteni, hogy a fokváltakozás bizonyos esetekben kiterjedt a szókezdő mássalhangzóra is (a finn *suttu* gen. *sulun* és *huttu* gen. *hutun* alakpár pl. eredetibb *su'ttu* ∼ *zuttu'n* viszonyra utal); sőt egész szótagok is lehettek erős vagy gyenge fokon, pl. finn *otan* = észtl *vötan*, finn *hohtimet* (< *ohtimet*) = észtl *vötméd* stb. Vö. OJANSUU, Virittäjä, 1909, 55—6. Talán így kell felfognunk a magy. *val-ék* stb. (= finn *ole-*) és *alít* (= finn *oletta-*), *ügy* (< *igy*) és *viz* viszonyát is.

A fokváltakozás elmélete, természetes, még egy fontos feltevést foglal magában, t. i. azt, hogy a fgr. alapnyelvben nem kötött hangsúly (mint a legtöbb élő fgr. nyelvben), hanem — legalább bizonyos fokig — szabad hangsúly volt. «A hangsúly helyét részben a szótag nyíltsága vagy zárttsága, részben a magánhangzó kvalitása határozta meg» (SZINNYEI, 53. l.). Érdekes, hogy a mai török nyelvben — ha NIELSEN megfigyelései helyesek — a hangsúly helye részben ugyancsak a szótag alkatától függ. A kéttagú szavak második nyílt szótagjának magánhangzója hangsúlytalan, míg ellenben a zárté — *cæteris paribus* — hangsúlyos: *çor'ba* ∼ *çora'b*, gen. *at'i*, iness. *atta*, de elat. abl. *atta'n* (vö. NyK. XXXVI. 283).

Ha a fgr. szabad hangsúly elmélete helyesnek bizonyul, értéküket veszít azok az elhamarkodott következtetések is, a melyeket STEINTHAL és MISTELI az idg. «szabad» hangsúlyról és a fgr. «kötött» hangsúlyból — természetesen a fgr. nyelvek rovására — vontak.

A vocalismus terén a már említett fgr. ablaut-theorián kívül, a melyre azonban Sz. kellő előmunkálatok hiányában bővebben nem terjeszkedik ki, a *hangzóilleszkedés* magyarázatában történt nevezetesebb változás. A vocalis-harmoniát WIEDEMANN óta az ural-altaji nyelvcsalád legfontosabb közös hangtani sajátóságának tekintették. BALASSA a TMNy.-ban még ezt írja: «A magánhangzók illeszkedésének az a szabályszerűsége . . . nyelvünknek nem önállóan fejlődött saját-

sága, hanem közös vonása az ural-altaji nyelvcsalád több ágának». Ugyanígy nyilatkozik SIMONYI is a Magyar Nyelv 2. kiadásában (234. l.). Ezzel szemben már többen (vö. pl. WIKLUND. Le Monde Oriental I.) utaltak arra, hogy pl. a finnben az illeszkedés régebben nem volt olyan következetes, mint ma, s csak az *a* és *ä* hangokra terjedt ki; még ma is *teko*, *elukka* (nem *tekö*, *elykkä*). Az illeszkedésnek ez a következetesebbé válása a m. nyelvtörténetből is kimutatható. Hozzávéve még, hogy a fgr. nyelvek jó részében az illeszkedésnek nyoma sincs, igazat kell adnunk SZINNYEINEK, a ki valószínűbbnek tartja, «hogy a magánhangzó-illeszkedés a fgr. alapnyelvben nem volt meg, hanem az egyes nyelvekben külön fejlődött ki» (50. l.).

Az aktuális morphologiai kérdések közül csak egyet emelek ki, a mely különösen WUNDT idevágó fejtegetései óta általánosabb érdeklődésre is számot tarthat, a fgr. ige nominalis természetének kérdését.

A problémát már BUDENZ felvetette, midőn a MUSz. bevezetésében ezt írta: «Így az elején (t. i. a MUSz. elején) még gyakrabban fogadtam el lappangásba jutott denominatív igeképzést, míg később azt találtam, hogy az ugor alapnyelvnek nagyobb számmal még külön nem vált ige- és névszó-értékű szótó tulajdonítható». Az Ugor Alaktanban, némi megszorítással ezt írja: «Az egyes ugor nyelvekben tapasztalható egyszerű szóegyezes azt mutatja, hogy a szójelentések két formális főkategoriája, vagyis a névszónak és igeszónak kategorikus elkülönödése *egészen véve* még az egységes alapnyelv korában ment végbe». Ma már bátran tovább mehetünk, s feltehetjük, hogy a fgr. alapnyelvben a kétféle szónem kategorialis különbsége alig vált még tudatossá. Erre több ok is késztet. Egy az, hogy igen sok esetben a nomen és a verbum alakja a mai fgr. nyelvekben is azonos: magy. *lak*, *les*, *zár*, finn *tahto* «akarat», *tahto* «akarni» stb. Erre vall másodszer a nominalis mondatforma (*ő jó, az emberek rosszak*) kedvelése, a mely a fgr. alapnyelvben kétségkívül mind a három személyre kiterjedt (még ma is a zürj.-votj.-ban, vö. R. GAUTHIOT, La phrase nominale en finno-ougrien, Mém. de la Soc. Linguistique de Paris XV.). Feltűnő az egyes fgr. nyelvek igeragozási rendszerébe foglalt nagyszámú nominalis alak is: m. *világot járt ember* ∼ *az ember világot járt*; f. *rakasta-va t* «szeretnek», tkp. «szeretők» vö. tör. *gül-ir-lär*; vog. *pūri* «fog» és «fogó», vö. SZINNYEI, 138, 150. Ha még tekintetbe vesszük, hogy a képzők egy része egyformán járulhat névszó- és igetőhöz (m. *jár-atlan*, *árt-atlan* ∼ *fej-etlen*, *láb-atlan*), bátran feltehetjük — erre már SZINNYEI is utalt Nyelvhas.³-ában — hogy a deverbális és denominális képzésmód kapcsolata sokkal szorosabb, mint a hogy BUDENZ gondolta. Hogy csak egy pár példát említek,

nyilvánvalóan azonosíthatók a fgr. $nt \sim nd$ frequentatív igeképző az $nt \sim nd$ deminutív képzővel (*rako-d, bökö-d* \sim *apró-d, harma-d*), a fgr. $p \sim w$ nomen possessoris képző a $p \sim w$ part. præ. képzővel (*lábu, kezü* \leftarrow **lábó, kező* \sim *jár-ó, men-ő*), a fgr. $t \sim \delta$ frequ. és $t \sim \delta$ denominális igeképzők (*kötö-z, öntö-z* \sim *arany-oz, folto-z*) stb. A jelen-tésbeli különbség későbbi megoszlás eredménye.

Végére értem ismertetésemnek, a melyben csak néhány kérdést érinthettem s korántsem adhattam teljes képet SZINNYEI könyvének gazdag tartalmáról. Némi büszkeséggel tekinthetünk vissza az utóbbi évtizedek munkájának gazdag eredményére, de büszkéek lehetünk arra is, hogy ez eredményeknek ilyen hivatott rendszerbe foglalója és tolmácsa akadt.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Holger Pedersen : Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen. Erster Band. Einleitung und Lautlehre. Göttingen, Vandenhœck und Ruprecht. 1909. XIV+544 l.

A keltológusok a jelen század kezdetéig nem igen igyekeztek arra, hogy szaktudományukat a szélesebb körű nyelvtudományi publikum számára hozzáférhetőbbé tegyék, a mire pedig égető szükség volt, mert a keltológia oly tágkörű, oly abstrus s annyira egy egész embert követelő disciplina, hogy az alapvető elemek elsajátítása a távolabb álló (indogermanista, latinista, romanista) körökre nézve szinte a lehetetlenséggel határos, mindenesetre borzalmas időpazarlással jár. A ki nem volt szakember, jóformán csak a BRUGMANN-féle Grundriss idevágó részeire, illetőleg STOKES és BEZZENBERGER kitűnő, de nehezen kezelhető lexikológiai művére (Urkeltischer Sprachschatz = FICK, Vergl. Wb. der idg. Sprachen II. 1894) volt utalva. A mi ezen kívül még könnyebben hozzáférhető volt, egy vagy más szempontból nem elégíthette ki a távolabb állók igényeit. A ZEUSS-EBEL-féle monumentális Grammatica Celtica (1871), ma is a legteljesebb anyaggyűjtemény, már hatalmas méreteinél fogva sem volt didaktikai segédeszköz s hozzá még részleteiben természetesen lassan-lassan antiquálódott. A WINDISCH-féle Kurzgefasste irische Grammatik (1879) velejében a Grammatica Celtica niveauján áll. HOLDER bámulatos munkája, az Alt-Celtischer Sprachschatz (I. 1896, II. 1904, III. 1. 1907), melyben az ó-gallra s Britannia és Irland præhistorikus periodusára vonatkozó nyers anyag teljesen össze van gyűjtve, ma sincs befejezve s különben sem akarja a jelzett célt szolgálni. — Csak a jelen század első éveitől fogva kezdenek javulni a viszonyok. Megjelen egy összefoglaló művecske, H. d'ARBOIS DE JUBAINVILLE Éléments de la grammaire celtique (1903) cz. egyszerű és világos munkája, a mely azonban a ma-

gasabb igényeket nem elégíthette ki. A gallus nyelvet illetőleg kitűnő tájékoztató DOTTIN műve, Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique (1906. p. 52—109). Igazán hézagpótló a STRACHAN-féle Introduction to Early Welsh (1908). Legélénkebb a mozgalom az ó-ír terén. Egymás után jelennek meg STRACHAN elementáris művecskéi, Selections from the Old Irish glosses (1904) és Old Irish paradigms (1905), valamint a VENDRYES-féle kitűnő és teljes Grammaire du vieil-irlandais (1908), a mely munkákban azonban az összehasonlító szempont még nem érvényesül. Ellenben összehasonlító alapon tárgyalja az egész ó-ír nyelvet THURNEYSSEN várva-várt műve, a Handbuch des Alt Irischen (I. Teil: Grammatik. II. Teil: Texte mit Wörterbuch, 1909); mind a két rész azokra is tekintettel van, a kik most kezdik magukat az ó-írbe beledolgozni, nevezetesen a második, a melyben egy rövidebb szöveg-részlet beható, minden egyes szót magyarázó kommentárral van ellátva — valóságos áldás, mert hogy micsoda kinnal járnak az első fordítások minden grammatikai analysis daczára, azt tudja, a ki átesett rajta.

* * *

Ezen előzmények után jelen meg végre megint egy összefoglaló munka, a PEDERSEN-féle Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen I. kötete, a melynek első fele még THURNEYSSEN grammatikája előtt 1908-ban, a második utána 1909-ben látott napvilágot. E mű egy csapásra kielégíti — legalább jó részben és bizonyos tekintetben — mindazokat, a kiknek a keltológiához valami közük van: a keltológusokat, indogermanistákat, latinistákat és romanistákat, s belátható időn keresztül vezető helyet fog elfoglalni, méltán számot tarthat tehát arra, hogy vele közelebbről megismerkedjünk.

E nagyszabású mű a bevezetésen kívül a hangtant foglalja magában.

A Bevezetés (1—29) a kelta ág rokonsági és tagolódási viszonyaival, a kölcsönzött szavakkal s a kelta dialektusok bélyegző vonásaival foglalkozik. — E részből szóvá teszem a következő részleteket.

Az italo-kelta hypothesis kérdésében szerzőnk határozottan a mellett foglal állást, hogy a két nyelvág valóságban csak egy, persze korán megoszlott kettős ág. E hypothesis bizonyítékai között szerepel többek közt a *b*-futurum is, mint a francziáknál általában (H. D'ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Éléments* p. 162. MEILLET, *Les dialectes indo-européennes* p. 37). Az uralkodó felfogás (cf. BRUGMANN, *Grr. I.* 215. SOMMER, *LHb.* 573. THURNEYSSEN, *AirHb.* 372) tudvalevőleg az, hogy ha

kelta $b < \text{idg. } bh$ volna az eredeti hang, érthetetlen volna a keltában csaknem kivétel nélkül fellépő f (cf. *no charub: no charfe, no charfa, no charfam, no charfid, no charfat*; med. *no molfar* etc.); igaz ugyan, hogy ifjabb ír emlékekben b lenitum helyett olykor f jelentkezik (THURNEISEN, Hb. 73), de ez csak nem lehet elég a fölvett hangtörvény igazolására. Kiváncsian várjuk PEDERSEN indokolását a II. kötetben.

A keltának a többi centum-nyelvekhez való viszonyát illetőleg szerzőnk abban a nézetben van, hogy a germánok valamikor szomszédai voltak a még osztatlan italo-kelta népnek; græco-kelta vonatkozások is vannak, de ezek régiebbek s tehát korábban is szüntek meg. Hasonló eredményre jutottam «Az itáliai nyelvcsalád helyzete» cz. értekezésemben (1907, p. 59). — Szerzőnk szerint továbbá a priori nem elgondolhatatlan, hogy a kelta valamely keleti idg. nyelvvel is közelebbi összeköttetésben áll, de nincs bebizonyítva, hogy közelebb állana az indo-iránihoz mint a többi satem-nyelvekhez (a hogyan KRETSCHMER, Einl. p. 125 et seqq. hiszi), mert vannak érintkező pontok a szláv, albán és örmény nyelvekkel is. KRETSCHMER föltevése nekem is valószínűtlen (l. értekezésemet, p. 63—69), de azt hiszem, hogy PEDERSEN partiális egyezéseire sem lehet építeni s hogy a centum-és satem-nyelvek között nyelvhatárnak kellett lennie.

A mi az idg. nyelvcsalád rokonsági viszonyait illeti, a finnugor-idg., respective az idg.-semita rokonság kérdése meglehetősen heves discussio tárgyává lett. Miután a finnugor-idg. hypothesis hívei, többek között SWEET és WIKLUND — talán a kelleténél korábban — győzelmi riadót fúttak (l. két czikkemet NyK. 36, 448 és 37, 245) s az indogermanisták közül többek közt a nagy tudású, de érdekelt SCHRAEDER (Sprachvergl. u. Urg. II³. 1907 p. 526) csatlakozott hozzájuk, újabban DELITZSCH nyomán az idg.-semita rokonságnak is akadtak lelkes hívei, így H. MÖLLER (Semitisch u. Indogermanisch. I. Teil: Konsonanten. 1907; l. H. GRIMME recensióját is, IF. 22. Anz. 2—6). Ez utóbbiak közé tartozik PEDERSEN is, a ki már régebben is ezen a csapáson haladt. Voltaképpen nézete ugyan ma az, hogy az idg. nyelvcsalád több (!) nem idg. nyelvcsaláddal is rokon (így már IF. 22, 341. és köv. l.), de ez a rokonság oly távoli, oly kevésbé van kikutatva s oly nehezen kutatható ki, hogy felismerése nyelvtudományi szempontból jóformán semmi consequentiával nem jár s csak az idg.-semita hypothesis gyakorolhat némi befolyást idg. hangtörténeti nézeteinkre (p. 2). F rokonság bizonyítékai között szerepel az a jelenség, hogy idg. i [nála: j] a görögben mint *spiritus asper* és mint ζ jelentkezik [cf. *ὄσπινη: ói. yúðhyati*, de $\zeta\acute{\upsilon}\mu\eta: ói. yú\acute{\upsilon}\acute{\sigma}$]; az előbbi

egy *z*, az utóbbi egy *z* reflexe volna s egy idg.-semita palatalis spiransra menne vissza [p. 66; cf. IF. 22, 359, hol a bizonyítékot MÖLLER következő példái szolgáltatták: ói. *yāuti* «verbindet», gör. ζεύνομαι, ói. *yāmati* «hält, bändigt»: arab *zayyun* «a pair or couple», *zayzun* «one of a pair or couple», *zamma* «he tied, bound»]. De, azt gondolnám, mégis csak plausibilisebb volna egyebek közt az a föltevés, hogy idg. *z* csak a görögben lett valahol dialectice palatalis spirans s ebből *dz* = gör. ζ. A másik bizonyíték az volna, hogy idg. *h*, a mely hang felvétele persze fölötte problematikus s a mely tudvalevőleg csak gutturálisok mögött lép föl [gör. ἄρτος, ír *arth*, cymr. *arth*, gall *Deae Artioni*: ói. *írkšas*, av. *arəšō*, lat. *ursus*], idg.-semita *h* hangra megy vissza, a melyből idg. *s* és dialectice *t* állott elő. E hangtörvény azonban semmiféle etymonnal nincs támogatva, a mint már első jelentkezésekor (IF. 22, 360) sem volt. — Egyebütt is kaczerkodik PEDERSEN a semitával, nem csupán détailokban, mikor pl. a lat. *taurus*: ír *turb* hasonlításánál a *ur* hangegymásután igazolása végett az arab *ḫaurun* szóra hivatkozik (p. 176), hanem oly fundamentális kérdésekben, minő pl. az ablaut. A mint már korábban helyeselte MÖLLER föltevését, mely szerint az idg. és semita ablaut közt historiai kapcsolat áll fönn [IF. 22, 348; cf. πῆδα: ἐπιβῆαι = arab *k'atala*, impf. *jak'tulu*], úgy e művében is úgy nyilatkozik, hogy az idg. alternatiók bizonyos következtetéseket engednek meg a nyelvnek egy korábbi hangállapotára, a melyek egészben véve jól illenek a semitával való összehasonlítás révén nyerhető eredményekhez: a nyelv gazdagabb volt szótagokban, a szótagok azonban egyhangúbbak voltak, gyakran bizonynyal oly egyhangúak mint egy semita *k'atala* szóban, a melyben minden szótag csak egy asyllabikus hangból s mindig ugyanazon syllabikus vokálisból áll (p. 188—189). A mi e párhuzam ellen felhozható, azt maga a szerző felhossa, s ez egészen elég a skepsis ébren tartására. E skepsist feladni nincs okunk, a meddig oly tekintély mint WINTERNITZ (l. SCHRADER II³. 522) így nyilatkozik: «Es ist sehr wohl möglich, dass, wie das öfter behauptet worden ist, die indogermanischen und die semitischen Sprachen miteinander verwandt sind, und dass es einmal eine ‚indogermanisch semitische Ursprache‘ gegeben hat, aus welcher beide grossen Sprachfamilien abzuleiten wären. Ich sage: es ist möglich; aber unmöglich ist es, den Beweis zu erbringen; denn diese ‚indogermanisch-semitische Ursprache‘ würde in eine so ferne Vergangenheit zurückgehen, dass alle Spuren der Verwandtschaft in geschichtlicher Zeit bereits verwischt sein müssten». Hasonlóképpen nyilatkozik egy másik tekintély, BROCKELMANN (Semitische Sprachwissenschaft, 1906. p. 19): «Ganz ergebnislos endlich

sind alle Versuche geblieben, das Semitische mit noch anderen Sprachstämmen, namentlich dem indogermanischen, in Beziehung zu bringen. Ob zwischen Semiten und Indogermanen ursprünglich somatische Verwandtschaft besteht, ist eine Frage für sich. Wenn sie wirklich einmal in näheren Beziehungen zueinander gestanden haben sollten, so liegen diese jedenfalls so weit zurück, dass sie in der Sprache keine Spuren mehr zurückgelassen haben». Éppen így még ugyanő újabban is (KvglGr. d. sem. Spr. p. 9). Óvatoságra intenek végül az olyan energikus kijelentések, a minőket pl. SWEET, a finnugor-idg. rokonság egyik harczosa, thesisének védelme után tesz (History of language, p. 120): «If all these and many other resemblances that might be adduced do not prove the common origin of Aryan and Ugrian . . . then the whole fabric of comparative philology falls to the ground, and we are no longer justified in inferring from the similarity of the inflections in Greek, Latin, and Sanskrit that these languages have a common origin» — a mivel persze nem akarom azt mondani, hogy a finnugor-idg. hypothesisit bebizonyított igazságnak tekintem.

A gallban idg. *q^z* és *k^u* tudvalévőleg általában mint *p* jelentkezik [*petor-ritum*: *quattuor*, *Epo-so-gnatus*: *equos*], de e mellett fellép a *qu* is [*Equos*], a mely igen különböző nézetek nyilvánítására nyújtott alkalmat. PEDERSEN azt véli, hogy ez a *qu* a *kuw* hangcsoportra megy vissza (p. 4) — de hogy miért és miképpen, azt nem bírtam nála megtalálni. Dialektizmus felvétele sokkal egyszerűbbnek látszik.

A piktek rokonsági viszonyainak kérdésében PEDERSEN azok mellé áll, a kik britanniai népet látnak bennük (p. 12). THURNEISEN szerint nyelvük az írhez és a britanniaihoz közel álló nyelv volt (Hb. 3). Vannak hívei tudvalévőleg annak a nézetnek is, hogy a piktek egyáltalában nem kelták, nem is indogermánok, hanem az iber ághoz tartoznak (I. HIRT, Die Indogermanen, p. 42, 419, 563).

Igen érdekes és fontos fejezet az Entlehnungsbeziehungen című (p. 20—24). Kelta kölcsönszók igen messze fekvő nyelvterületeken vannak, így a görögben [*ἵππος*: cymr. *iwrch* «Behock», *γαῖος*: ír *gae*, gallo-lat. *gaesum*], az örnényben [*kar-k* «Wagen»: ír *carr*, *kar-ap'n* «Schädel»: új-ír *carrán* «Kinnlade»], a szlávban [főleg hely-, néha személynevek is, pl. kisor. *Kobryn*: gall *Cobrünus*], az iberek és aquitanok nem idg. nyelvében, a mai baskban [aqu. *Harsus*, bask *hartz*: ír *art* «ursus»]. Igen sokat kölcsönöztek a kelták a latinból, a germánok viszont a keltából s e kölcsönzések részben hangtörténeti

szempontból is fontosak [cf. ír *ríge*: gót *reiki*, ír *liaig*: gót *lēkeis*, ír *giáll*: ahd. *gīsal*]. — A kelta dialektusokon belül az írben igen sok a britanniai kölcsönszó. Hogy a latin (és a legrégebb angol) kölcsönszók britanniai közvetítéssel jutottak be az írbe, az rég ismeretes volt, de meglehetősen új dolog — a mit szerzőnk számos példával illusztrál — hogy eredeti kelta szók is tömegesen mentek át a britanniaiból az írbe, míg az ír befolyás a britanniaiban jelentéktelen.

A kelta hangrendszer bélyegző vonásai között az általánosan ismerteken kívül (l. BRUGMANN, *Gr.* I², 14–15) szerzőnk még ezt a kettőt sorolja föl (p. 25): neszhang + *n* > geminált neszhang [ír *boc* gl. «tener»: ói. *bhugnás* «gebogen»] és *st* > *ts* [ír *samaigim* «pono»: lat. *stāre*]. De az első hangtörvény, a melynek helyes formulázása: explosiva + *n* > geminált explosiva *s* a melyet a germán grammatika nyomán már STOKES állított föl, *aligha* áll helyt (THURNEISEN, Hb. 88). A második hangtörvény egészen kétséges (v. ö. THURNEISEN, Hb. 131), mivel idg. szókezdő *st* az írben szabály szerint mint *t*, a britanniaiban olykor mint *st* is lép föl [ír *-táú* «bin»: lat. *sto*, ír *tiagu* «gehe»: gör. *στειχω*; corn *steren*: ahd. *stern*]; igaz, hogy PEDERSEN itt az «*s*: zero alternatio» felvételével (l. alább) segíthetne magán, de maga bevallja, hogy az ír szókezdő *t* *aligha* alapul mindig idg. alternatió (p. 78). — A legjellemzőbb vonás volna persze a lenitio (ír *bráthir*: lat. *frāter*), ha köz-kelta kora ismeretes volna; PEDERSEN hajlandó föltenni, hogy az idg. *p* > *f* hangváltozás (ír *athir* < **fathir*: lat. *pater*), a legeslegrégebb kelta hangtörvények egyike, sem egyéb mint lenitio, a mely ez esetben esetleg még a Kr. e. 8. századba megy vissza, *s* a kelta *tenues* lenitioja és a germán *tenues* eltolódása között vonható párhuzam több a véletlennél (p. 437). Ezzel kapcsolatban szerzőnk még tovább megy. A lenitio csak egyik megnyilatkozása ama hangpsychologiai konzervativizmusnak, a melyet a szópsychologia jobbjára azonnal neutralizál [v. ö. *das gold*, *dem golde*, de Notker dialektusában: *daz cold*, *demo golde*], a mely azonban az insularis kelta dialektusokban minden hangbeli leromlás daczára zavartalanul fejlődött tovább, példátlanul bonyolult formatiókra vezetett, meglepő revolutionarius újképzéseket létesített [minő pl. egy relativ *n* pronomén a megelőző szónak jelentés nélküli végződéséből], semasiologiailag összetartozó szókat phonologiailag dissipált [ír *cubus* «conscientia» < **comfissus*: *fiss* «Wissen», *coméir* «erhebe dich» < **com-ecs-recs-s*: *con-érgim* «erhebe mich»), hangtest nélküli szavakat teremtett, melyek csak a rájuk következő szó kezdő hangjára gyakorolt befolyásukkal árulják el jelenlétüket [pl. az ír *ní ní* «ist nicht» < **nēt* < **ne-est*

szóban lappangó idg. *est csak azzal, hogy a rákövetkező szókezdő consonanst geminálja] etc. etc. PEDERSEN itt azt a kérdést veti föl (p. 27), vajjon ez a hangpsychologiai konzervativizmus, a mely által a kelta ág phonologialilag annyira degenerálódott, ősidg. sajátosság-e, a melyet a kelta jobban megőrzött a többi idg. nyelveknél, avagy eltérés az indogermánság szellemétől valamely idegen nép nyelvének hatása alatt? A felelet, azt hiszem, nem lehet kétséges: az a tény, hogy összehasonlító nyelvtudomány egyáltalában van, imperative a dilemma második része mellett szól. Lehetséges volna-e egyáltalában az összehasonlítás, ha a többi idg. nyelvek is a kelta leromlás állapotában volnának?!

Maga a hangtan (p. 30—533) két főrésze oszlik. A genealogiai főrészt [miből lesz egy adott hang és mivé lett?] megint két részre szakad: az egyik descendens, a mennyiben az idg. hangállományból és hangalternatiókból (a kölesönszóknál a latinból) indul ki (p. 30—242) s az indogermanistát első sorban érdekli; a másik ascendens, a mennyiben az egyes kelta dialektusokból indul ki, de inkább csak recapitulatio s az egész hangtan betetőzése (p. 506—533). A hangpsychologiai főrészt [hogyan és miért állott be egy adott hangváltozás?] első sorban a szakbeli keltológust érdekli (p. 243—505).

A mi az indogermanisztikai alapvetést illeti, a könyv e részben is egyike a legérdekesebbeknek, a melyek újabban napvilágot láttak. Mindenütt előbújnak a szerző oroszlánkörmei, lépten-nyomon feltűnnek karakteristikus vonásai: a meglepően tág horizont, roppant sokoldalú tudás, fantáziával párosult penetratio, az anyag souverain kezelése, minden oldalú kiaknázása, szellemes tárgyalása, de egyúttal az eredetiségnek szinte ijesztő megnyilatkozása. E nagy tudós, a ki mindig szeretett a maga lábán állani s járatlan utakon járni, itt sem tagadja meg magát: traditionális vagy jól megalapozott újabb theorémákat minden indokolás nélkül felfogat vagy egyszerűen mellőz s itt ott az egész modern indogermanisztikával ellentétbe helyezkedik. Lapokat kellene igénybe vennem, ha mindenre ki akarnék terjeszkedni, azért csak minden polemia nélkül s csak érinteni fogom azokat a tényeket, a melyek leginkább feltűntek nekem s a melyeket ez idő szerint sokan nem írhatnának alá. A hol az indogermanisztika ma jól-rosszul a *šwā* felvételéhez folyamodik, ott szerzőnk egy idg. *a* < *præidg.* *ʰ* (= *ʀ*) hanggal operál, a mely megelőző tautosyllabikus vocalisokkal hosszú vocalisokba kontraháltatik [oly esetekben mint ír *síl*, lat. *sēmen*: *satus*, ír *dán*, lat. *dōnum*: *datus* etc. p. 174]. Ez a

praëdig. *ʃ* megint a semita grammatikából való: a nehéz idg. vocalis-sorok keletkezésének okát MÖLLER is a három semitikus gutturálisban [ʾ aleph, *h* és ʿ ajin] látta s PEDERSEN, miután az *ə* vocalist már rég kivetette a hajóhól (KZ. 36, 75—86. l.), újabban (IF. 22, 348—349) föltette, hogy ez a három gutturális a zero-formációkban mint európai *a*, bizonyos esetekben mint árja *i* is jelentkezik. Ugyanazon praëdig. *ʃ* megelőző nasalis vagy liquida sonanssal kontrahálva az agyonüthetetlen hosszú nasalis vagy liquida sonansot eredményezi [lat. *plēnus*, ír *lín* «zahl»: ói. *pūrñás*, lit. *pūlnas*, p. 178]. Mivel szerzőnk a praëdig. gyöngé vocalist sem veszi föl, még mindig szerepel nála *a* nasalis vagy liquida sonans + nasalis vagy liquida consonans hangcsoport [ír *melim*: cymr. *malaf* «mahle»; cymr. *teneu*: ír *tana* «dünn», p. 175]. Az *e/o*: zero alternatio [*ásti*: *sánti*] oka a musicalis accentus [p. 173; tollhiba?]; az *ē*: *ō* alternatio [ἔφερες: ἔφερον, φοῖν: ἄφρων] oka a praëdig. u m l a u t: a praëdig. eltűnt vocalisok a megelőző consonansnak *e* v. *o* szint kölcsönöztek s a consonans aztán színezte az előtte álló vocalist, főleg gyöngé hangsúlyú szótagokban (p. 183); van egy *e.o*: *a* ablaut is [ἔπι: ἀπό], a mely praëdig. *ge go*: syllabikus *ʃ* ablautra megy vissza (p. 177) etc. A sonantikus alternatiók analogiájára vannak consonantikus alternatiók is (p. 185—188); ezek között szerepelnek olyanok mint *s*: zero [στέρω: ír *tech*], *n*: zero [ahd. *neman*: lat. *emo*], *n*: *l* [or. *gnída*: lit. *glinda*], nasalis + explosiva: explosiva + nasalis [iungō: ζεύγνυμι] etc. — Hogy a flexio terén hasonló megkeletések lesznek, annak előfutára az a magyarázat (p. 245), hogy a kelta passivum és deponens *r*-eleme *s* hangra megy vissza [cf. ír *berir* < *bered-s(e)!].

A latin-román grammatika szempontjából szerfölött fontos fejezet a következő: Lautlehre der lateinischen Lehnwörter im Keltischen (p. 189—242). Azok a kölcsönszók, a melyek a római uralom alatt a britanniai dialektusokba kerültek, módot nyújtanak arra, hogy a latin vocalisok quantitását, nevezetesen a positione hosszú szótagokban, ellenőrizhessük, s a latin-román hangfejlődés chronológiájára nézve megbecsülhetetlen értékűek. Általában megállapítható, hogy a keltáktól hallott vulgáris nyelv nem nagyon tért el a classikus nyelvtől: antisigmatikus *n* pótlónyújtással eltűnt, a hangsúlyos szótagot közvetlenül megelőző szótag hosszú vocalisa megrövidült, az *-ulus* végzet postconsonantikus helyzetben *-lus* lett, az *ae-* diphthongus monophthongussá vált etc. E fejezet hasznavehetőségét egyelőre megnehezíti az a körülmény, hogy index csak az 1910. évre ígért II. kötetben lesz, mert a fejezet természetesen a könyvnek többi ide vágó adataival egészítendő ki. — A latin kölcsönszók külömben a kelta grammati-

káva nézve is jelentősek: sok tekintetben átlátszóbb anyagot szolgáltatnak a hangtörténetnek mint az enchorius szókincs és a kelta hangtörvények chronológiája szempontjából is rendkívül tanulságosak.

A hangpsychologiai főrészt ismertetése és bírálata első sorban a keltologus feladata (l. WINDISCH recensióját, LZ. 1909, Sp. 1401—4). Itt csak annyit jegyzek meg, hogy PEDERSEN és THURNESEN felfogása között sok tekintetben vannak kiegyenlítetlen ellentétek, melyek — nekem legalább úgy rémlik — java részben megint PEDERSEN eredetiségéből fakadnak. Hogy különben a keltológiában könnyebben támadnak eltérések mint egyebütt, mondani sem kell. Hogy PEDERSEN glottogonikus hypothesisai a kelta dialektusok összehasonlító történeti vázolására semmi befolyással nincsenek, magától értetődik, de félreértések kikerülése végett külön is felemlítem.

A könyv, szerzőjének minden kiváló kvalitása daczára vagy éppen azért, nem könnyű olvasmány, ellenkezőleg fáradságos elmélyedést s az uralkodó nézetekkel való folytonos konfrontálást követel. De a ki az ötletes és szellemes eredetiséget ott és akkor is meg tudja becsülni, a hol és a mikor ez a maga megállapított nézeteivel vagy előítéleteivel ellenkezik, nagy gyönyörűséggel és bőséges okulással fogja e rendkívüli könyvet tanulmányozni, a melyet a magam részéről is a legmelegebben ajánlok az érdeklődők figyelmébe.

SCHMIDT JÓZSEF.

A sárospataki lengyel biblia s újonnan fölfedezett harmadik töredéke. Írta Harsányi István, sárospataki főgimn. vallástanár, főiskolai helyettes főkönyvtárnok. Különlenyomat a «Magyar Könyvszemle» XVII. kötetéből. Budapest 1909.

Ez a tárgyhöz képest elég terjedelmes, 61 lapnyi, értekezés még mielőtt behatóbban foglalkozhattam vele, két ízben is nagy meglepetést okozott nekem. Hogy magyar ember, állandó tartózkodó helyénél és alkalmazásánál fogva erre első sorban hivatott férfiú komoly, beható munkálatban foglalkozik a sárospataki lengyel bibliával és annak új töredékét mutatja be sikerült hasonmásban, az nagy örömmel töltött el — ez volt az első nagy meglepetés. Mikor azután egy pár nappal rá lapozgatni kezdtem az értekezésben, ijedten vettem észre, hogy szerzője nem tud lengyelül — ez volt a második nagy, csaknem fájdalmas meglepetés. Szerencsére megigértém első örömemben a szerzőnek, hogy ismertetni fogom dolgozatát, hozzá láttam tehát annak lelkiismeretes összevetéséhez főforrásával, MAŁECKI kiadásának (*Biblia królowej Zofii* Lemberg 1871) terjedelmes bevezetésével, a melyet a szerző, minthogy lengyelül nem tud, magyarra

fordította magának, és meggyőződtem arról, hogy a munkának nemcsak egész tervezete, de belső tartalma is nagyjában semmi egyéb, mint MAŁECKI értekezésének hű kivonata, részben valóságos átírása, meggyőződtem azonban arról is, hogy a szerző lelkiismeretesen újra átnézte Małeckí forrásait, nem egyszer önállóan ítelt róluk, új forrásokat is használt, apró helyreigazításokkal, pótlásokkal bővítette a tárgyalást és így több kérdést előbbre is vitt. Önálló tudományos értekezésnek igaz nem mondható az első 58 lap, hisz apró pótlásokat nem tekintve az nem egyéb mint Małeckí bevezetésének más sorrendben való,* nem tagadom, igen pontos és gondolkozva megírt paraphrasisa, de a magyar tudományban azért igenis számot tesz, mert most már mindenki előtt hozzáférhető a tudós lengyel kiadónak művéhez írt nagy előszava, sőt az ott mondottak részben helyre is vannak igazítva és újabb adatokkal kibővítve. Az a pár lap (59—61.) pedig, a mely erre következik, és a kódexnek egy Harsányitól fölfedezett új levelének hasonmását és átírását közli, a lengyelekre nézve is tudományos esemény.

Hogy a lengyel nyelv ismerete nélkül apró hibácskák könnyebben csúszhattak be az értekezésbe, hogy nincs hiány — furesaságokban sem, az érthető dolog, de legalább egy bosszantó hiányosságtól könnyen megóvhatta volna a szerző munkáját. Nagyon különös benyomást tesz ugyanis az olvasóra, hogy míg Harsányi a Małeckí forrásait, ha csak lehet, lelkiismeretesen újra átnézi és több helyen pótolja a M.-nál idézett helyekhez a hiányzó lapszámot, addig éppen ha főforrását, Małeckí bevezetését idézi, egyetlen egyszer sem nevezi meg az illető lapszámot, pedig nemcsak Małeckí nevét emlegeti folyton-folyvást, hanem bevezetésének fejezeteit is, de soha sem más alakban, még akkor sem, ha polemizál vele, mint úgy hogy *Małeckí id. m. I. szakasz* ill. *Małeckí id. m. II. szakasz*, *Małeckí id. m. III. szakasz*, sőt hogy türelmünket még nagyobb próbára tegye, utal néha két szakaszra is: «id. m. II. és III-ik szakasz», l. 14. l., vagy «id. m.

*) HARSÁNYI dolgozata négy részre oszlik, a három elsőben elmondottak megtalálhatók nagyjában Małeckinél is: 1. *A kódex leírása* 1—15. l. = Mał. II. szakasz XVII—XXVI. l. 2. *A kódexről szóló irodalom* 15—44. l. = M. I. szakasz V—XVII. l. 3. *A kódex története iratásától a mai napig* 44—58. l. = M. III. szakasz XXVI—XXXVIII. l. A legrövidebb 4. rész (59—61. l.) címe: *A kódex újonnan fölfedezett harmadik töredéke*, tartalma egészen új és önálló, másrészt MAŁECKI értekezésének IV. szakasza, a mely a biblia kiadásáról szól, kevés dolgot tartalmaz, a mely a magyar szerzőt érdekelte, ebből csak igen keveset merített.

III. és IV-ik szakasz», úgy hogy olykor több mint 20 foliolapon keresheti az ember az idézett helyet! Ez az érthetetlen hanyagság különösen akkor rí ki, ha szembe kerül más idézettel, v. ö. példának okáért a 48. l. 2-ik jegyzetét: «Allgemeine Encyclopädie (Gruber-Hoffmann). Leipzig 1837. 17. Theil 145 lap.*) V. ö. Malecki id. m. III. szakasz», pedig hát már az értekezés önállóságának a megítélése szempontjából is mulhatatlanul szükséges lett volna, hogy a szerző első sorban főforrásának lapszámaait következetesen idézte volna.

E nagy, az egész értekezés első három részén végig húzódó mulasztáson kívül még egy egészen sajátságos hibára akarok rámutatni, a melyet a szerző könnyen elkerülhetett volna, ha bele nem bocsátkozik olyan kérdés fejtegetésébe, a melyről neki önálló véleménye készültségénél fogva nem is lehetett, de a melynek történetét sem ismerte. A szerző HANKÁRA (1834) és MAŁECKIRE (1870) támaszkodva azt mondja, «hogy a sárospataki biblia annak a cseh bibliának fordítása (mondhatnánk úgy is, hogy átirása), a melyet „leskoviczi biblia“ név alatt a drezdai kir. könyvtárban őriznek» l. 47. l. Mint-hogy a szerző nem ért a kérdés e részéhez, ennyivel be kellett volna érnie. Már az is hiba volt, hogy a jegyzetben, a hol megint Małeckí művét a maga furcsa módján úgy idézi hogy «Malecki id. m. III. szakasz», a helyett hogy XXVII. lap!, ehhez azt teszi hozzá: «Állításának igazolására egy sereg példát hoz föl, a melyek kétségtelenül igazolják, hogy igen sok cseh szó egyszerűen lengyelesen van átirva». Arról nem akarok vitatkozni, hogy 8, mondd nyolcz, szó 336 folio-

*) Egyébiránt ez az idézet sem teljes és pontos, én azt úgy idéztem volna: Ersch-Gruber, Allgemeine Encyclopädie. II. Section. 14 (1) Theil Leipzig 1837. 145 l, de e forrás fölhasználása ellen is kifogásom van. Az idézett helyen ugyanis az olvasható: Elisabeth von Pileza, Witwe Grabowska, vermählt 2. Mai 1417, starb 12. Mai 1420, a mit szerzőnk ilyen különös módon ad vissza: «Erzsébet (von Pileza, Grabowska özvegye; feleségül vette 1417-ben, † 1420-ban)», pedig hát «von Pileza»-t vagy magyarra kellett volna fordítania, vagy az eredeti lengyel mását (*Pilecka* l. SZUJSKI Dzieje Polski II. 151) helyébe iktatnia, a «Witwe Grabowska»-t pedig mondhatta akár «özvegy Grabowska»-nak, de semmikép sem Grabowska özvegyének, mert *Grabowska* csakis nőnek a neve lehet, boldogult férjét ellenben *Grabowski*-nak híhatták csak, természetesen mindig föltéve, hogy felesége, majdan özvegye valóban *Grabowska* nevet viselt; MAŁECKI ugyanis az illető helyen, XXIX. l. 2. jegyz. *Granowska*-ról beszél, CARO JAKAB férjét *Granowski* Vinczének híjja (Geschichte Polens III. Th. Gotha 1869, 477. és 479. l.) és külön kiemeli, hogy egy 1390-ben kelt oki rat őt «Herr Vicenz von *Granou*» néven említi.

lapnyi szövegben «egy sereg»-e,*) de azt már kereken tagadom, hogy ez a nyolcz szó nem hogy bizonyítaná, de még c-ak a legkevésbé is támogatná Hankának Małeckitől is elfogadott állítását. Ezt a szerző is könnyen észrevehette volna, ha megmagyaráztatta volna magának egyik-másik példát. Kiragadom a legcsattanósabbat: azt hogy «vagyok» a régi lengyelben úgy mondják *jesm* és *jestem*, ha most már a mi kódexünk első részében a helyett a cseh *sem* (mai helyesírás szerint *jsm*) is található, ugyan mi következik ebből? Csak nem az, hogy a sárospataki biblia a leskovici biblia átírása, hanem csakis az, a mit soha senki sem tagadott, hogy — cseh bibliából folyt. Igen ám, csak hogy H. jónak találja, hogy az annyira ingadozó alapon nyugvó állítást a maga e téren igazán semmis tudományával is támogassa, és így folytatja: «A Dzialynski-féle Nyelvelméletben magam is összehasonlítottam s összeolvastam a sárospataki kódex (Paralipomenon I. 16. fejezet) szövegét a vele párhuzamosan nyomtatott leskovici kódex megfelelő szövegével s néhány vers gondos összehasonlítása után — a lengyel nyelv ismerete nélkül is — pusztán szemléletileg (néhány szónál csak egy-két betű eltérés van a leírásban) meggyőződést szereztem, hogy kódexünk tényleg a cseh bibliából van fordítva, helyesebben, miután a lengyel nyelv a cseh nyelvvel közeli rokonságban áll, annak átírása, lengyelesítése. Kétségtelen tény tehát, hogy kódexünk a cseh bibliától függ». Hogy H. e helyen is «a cseh bibliá»-t úgy érti, hogy a szóban levő leskovici cseh bibliára gondol, az nyilvánvaló a nyomban rá következő állításból, hogy a kódex ötödik írójának a kezéből származó rész «szintén eme cseh biblia alapján készült lengyel fordítás» és még inkább a 3. l. 2. jegyz. előreküldötkeiből. Bizonyára senki sem lesz hajlandó H. fönt említett argumentálását komoly, tudományos bizonyításnak tartani de két mellékkörülmény még súlyosabbá teszi azt a könnyelműséget, a melylyel a szerző

*) Nem szabad arra hivatkozni, hogy M. valóban egy pár sorral leebb olyan kifejezéssel él, a mely a *sereg* szó használatát igazolni látszik. HARSÁNYI erre céloz is a 47. lap utolsó sorában, mikor azt mondja: «számtalan bizonyítékot sorolhatna föl» (már t. i. Małeck), de 1. nem sorolja föl, mindössze két cseh hónapnevet említ, ez a két név pedig valamennyi cseh bibliában azonos, tehát épenséggel nem vall egyenesen a leskovici bibliára mint forrásra; 2. kitűnik a Harsányinál a következő lapon olvasható szövegből is, hogy itt már nincs is arról szó, hogy milyen cseh bibliából folyt a fordítás, hanem csakis arról, hogy cseh nyelvűből, nem pedig latinból! M. már azért sem sorolhatott volna föl számtalan példát, mert nem is ismerte a leskovici bibliát, mindössze egy kis részét hasonlította össze az ő kérésére Kraszewski, l. XLII. l. jegyz.

e helyen eljárt. Ő maga említi a 38. lapon, hogy a *DZIALYŃSKI* művében közölt hasonmás *Małeck*i véleménye szerint «nem egészen hű», mégis ezt veti össze a leskovici cseh biblia szövegével, nem pedig a *Małeck*i kiadásában található szöveget vagy, a mi a legtermészetesebb lett volna, a keze ügyében levő eredeti szöveget. De ez még hagyján, megbocsáthatatlan mulasztás azonban az, hogy nem tett említést arról és nem vont le belőle semmi következtetést, hogy a leskovici biblia és a korban hozzá közel álló régi cseh bibliák szövege — ugyanaz, mind ugyanazon a fordításon alapulnak. *MAŁECKI*, a kinek bevezetését a szerző valósággal kizsákmányolta, erre határozottan rámutat, l. XXXI. l. 1. jegyz., ez pedig nagyon is gondolkodóba ejthette volna. Tény az, hogy M. óta, a ki bevezetését 1870-ben írta, tehát kerek 40 év óta, sokat foglalkoztak a sárospataki bibliával és néha rengeteg apparatussal vetették össze egy-egy cseh bibliával, de az eredmény, a melyhez ilyen keserves munka után jutottak, az, hogy mind a mai napig sem tudják, melyik cseh bibliából folyt, csak az bizonyos, hogy egyáltalában cseh biblia volt a forrás. Minderről nagyon könnyen tájékozódhatt volna a szerző *BABIACZYK*knak 1906-ban megjelent *Lexikon zur altpolnischen Bibel 1455* (*Sophienbibel, Ausgabe von Małeck*i) Breslau című művének terjedelmes bevezetéséből. Ott az 50. l.-on azt olvashatta volna: An erster Stelle sei die Kritik meines hochverehrten Lehrers, des Herrn Geheimrats Prof. Dr. *NEHRING*, erwähnt, worin der Referent kritisch konstatiert, dass die «Leskovizer Bibel auf Grund der in Slavin gezeigten Übereinstimmung nicht als Quelle zur Sophienbibel angesehen werden dürfe». *Babiaczyk* ez értékezéséből megtudhatta volna H. azt is, hogy egy ideig egy másik régi cseh bibliát, a *Zabłocki*-félét tartották a sárospataki biblia forrásának,*) míg ennek a föltevésnek a tarthatatlanságáról is meg nem győződtek. De milyen egészen más, mennyire szélesebb alapon építettek a hozzászóló tudósok, mint *Harsányi*, a ki mindössze «néhány vers gondos összehasonlítása után — a lengyel nyelv ismerete nélkül is — pusztán szemléletileg» szerezte meg azt a meggyőződését, hogy kódexünk a leskovici bibliából folyt.

Főlemlíték még egy pár apróságot. Könyvészeti czikkben elvárhattuk volna, hogy a lengyel neveket és szavakat hívebben leírja. Nem helyeslem még azt sem, hogy a diakriticus jeleket mellőzi (csak *Dzialyński* nevéét írja egyszer egészen pontosan, l. 38. l., de a 47. l.-on már *Dzialyński*-t ír): *Małeck*i nevét *Małeck*i-nek írja, hogy *Wegierski*

*) V. ö. *Babiaczyk*on kívül Arch. f. sl. Phil. VI. 162. és 172. l. és ezekkel szemben u. o. IX. 113. l.

becsületes neve *Węgierski*, azt, a ki nem tudja amúgy is, csak abból sejtetheti, hogy mellette azt olvassa egy helyen hogy «alias Wengerscius». l. 20. l., stb. stb., de ez még hagyján, meglepő azonban, hogy a külföldben pontos és gondos szerző a híres *Bandtkie* nevét következetesen *Bandtkie*-nak írja, l. 26. l. kétszer, 27. l. kétszer és 28. l. jegyz., hogy «krotoszyni Crotoscius» nevét, l. 53. l., a melyet a 19. l. helyesen *Krotoski*-nak ír, két helyen is *Krotowski*-vá alakítja át, l. 38. l. és 58. l. Hogy *Niemcewicz* (olv. Nyemcevicus) helyett kétszer *Niemcewicz* van szedve, l. 32. l., az lehet a szedő bűne, a ki megszokta, hogy akár c-vel írt magyar szövegben is következetesen *cz*-t szed. Sajtóhiba lehet a 17. l. kétszer olvasható *zeszłowic* is, a mely helyett Małeckinél *zeszłowic* áll. Egyébiránt szerzőnek kijelentése, hogy nem tud lengyelül, egészen szóról-szóra veendő, sejtethető ez már az «özvegy *Grabowska*» kifejezésből is, de egészen nyilvánvaló olyan lehetetlen locativusokból, a melyeket könyvcímekből idéz, mint *Warszawie* (a h. hogy *w* *Warszawie*) a 37. l., *Poznaniu* (a h. hogy *w* *Poznaniu*) a 38. l. és az újonnan fölfedezett töredék *b*) lap II-ik hasáb átírásában elkövetett két nagy hibából.

De térjünk át az értekezés legbecsesebb részére, a rövidke 4. fejezetre, a melyben H. a tőle fölfedezett új töredéket közli. Hogy a szerző a lengyel nyelv ismerete nélkül a mellékelt hasonmások átírására is vállalkozott,*) az bármennyire merésznek látszhatik, még sem kárbavesztett fáradság; az olvasásközben itt-ott ejtett hibák mellett is megkönnyíti a szakértők munkáját. Olyan lehetetlen olvasatok mint *bratolom* és *przikaziliw* tévedésbe nem ejthetik a szakértőt, a második helyen meglehetősen biztossággal meg is állapítható a helyes olvasás: *przikazanivw* (= mai *przikazaniu*).**) A magában véve lehetséges, de a sárospataki bibliában más helyen elő nem forduló és a szöveg értelmébe belenemillő *otratowal* helyett a hozzáértő az elmosódott írás-

*) Segítségére volt itt is Mészáros György boryslawi bányáigazgató, ugyanaz, a ki H.-nak lefordította, még pedig teljesen híven, Małeckij értekezését.

**) A Vulgatában található *praeceptum*, l. Esdrás VII. 10., rendes megfelelője a sárospataki bibliában a *przikazanie*, a melyhez még a *boże* «isteni» jelző csatlakozhatik. Ha tehát a latin *praeceptum et iudicium*-mal szemben itt azt olvassuk, hogy *przikazanivw bozemu y sódom*, az a legszébb összehangzásban áll a *przikazanie* más helyeken észlelhető használatával, v. ö. Exodus XV. 25. *ibi constituit ei praecepta atque iudicia*, a mit a sárospataki biblia így ad vissza: *Tu gest gemu ustawyl przikazania y sódy*.

ból is habozás nélkül *obradowal*-t olvasott volna. A *Natinueycz* olvasat nyilvánvaló sajtóhiba, hisz a facsimilén egészen tisztán látható két *nn* (*Natinneycz*), a *b*, lapon II. hasáiban található *Natinneow* is csak sajtóhiba következtében fordult el *Natiueow*-vá. A fentemlített föltűnő hibák a meglehetősen elmosódott *a*) lap átírásában találhatók és azért még némileg menthetőek, de már igazán nagy hiba, a mit a *b*) lap II. hasáb átírásában találunk, még pedig a 2. sorban: *to | szitko* és a 9.-ben: *nizemu*. A ki csak egy keveset tud lengyelül, a Vulgata segítségével nyomban megállapíthatja, hogy az első helyen *wszitko* (= «omne»), a másodikikon pedig *wszemu* (*wszemu* lydu = «omni populo») olvasandó. Egészen hibátlanul van átírva a *b*) lap I. hasáb, a melynek olvasása igaz nehézséget nem is okozott; a 3-ik sor első betűje a kezem közt levő példányban nem fogott, de a megmaradt hézag erre eléggé figyelmezteti az olvasót, a ki a facsimiléből játszva megállapíthatja, hogy a hiányzó betű egy *o*.

Az újonnan fölfedezett levél (két lap) igaz az eddig megvolt és Małeckitől közzétett 188 levélhez képest elenyésző csekély anyagnak látszhatik, mégis sok tekintetben becses. Van benne egyebek közt olyan szó, a mely nemcsak a sárospataki bibliából nem volt eddig ismeretes, de a melyet még a varsói nagy szótárban is hiába keressünk, az *otpocziwadło* (mai helyesírással *odpoczywadło*): *gegosz wierusalem gest otpocziwadło cuius in Jerusalem tabernaculam est, Esdrás VII. 15.* A *tószó*, *odpoczywać* pihenni, igaz általánosan ismert szó, a sárospataki bibliában is négyszer olvasható a belőle képezett és egyszer előforduló *odpoczywanie* «requies» szó mellett, de az említett *odpoczywadło* «pihenő hely» bizonyára a cseh bibliából átvett, ott rég ismert szó. A sárospataki biblia eddig közzétett terjedelmes részében, ha BABIACZYK szótára egészen pontos, nem található a régies *świebodnie* «libere», a mely helyett ma *swobodnie* járja, több szó pedig csak egyszer található: *obiatowanie*, *odpokalenie*, *wyrzeczzenie*, *świadomie*, *uroki*. Az utolsó két szó azonfölül más jelentésárnyalatban mutatkozik itt mint Babiacyk szótárában. A *świadomie* szót Babiacyk «Gewissen» szóval fordítja, az új töredékben azonban a mai nyelvhasználatnak megfelelő jelentésben találjuk: *Przeto vam dawami nasycadomye* Vobis quoque notum facimus, szóról-szóra: Azért nektek adjuk tudomásra, Esdrás VII. 24. Az *uroki* szót «Geldschätzung»-gal fordítja B., a latin szövegben az illető helyen *multa* áll, a mi töredékünkben azonban a neki a lehető legszorosabban megfelelő latin *annonae* áll vele szemben; B. egyébiránt helyesen mondja, hogy *uroki*-nak olvasandó, és nem, a mint Małecky a ritka szavak jegyzékében tette, *uroki*-nak és hogy a cseh *úroky* szolgálja mása: cseh

rok annus: *úroky* annonæ, tehát évi adó — a lengyel *urok* ill. többese *uroki* «igézést» jelent!

De nem tekintve a töredéknek már amúgy is constatálható becsét, van még más ok is, a miért a tudomány örömmel üdvözölheti a hasonmásban való közlését. Hiába mondja Babiacyk még 1906-ban is a sárospataki biblia szótárához írt bevezetésében: Dass die Ausgabe der Sophienbibel eine korrekte ist, braucht hier wohl nicht besonders hervorgehoben zu werden; dafür bürgt der Name des Herausgebers, l. 11. l. Hisz Małeckí soha életében nem is látta a sárospataki bibliát, kiadása mástól készített másolatból készült. Igaz hogy M., noha sok furcsaságot fedezett föl a kiadandó forrásban, teljesen megbízott a másoló munkájában, azt mindenképen lelkiismeretesnek és szakértelemmel végzettnek nevezi l. XIX. és XLI. l., de újabban igen komoly kételyek merültek föl, vajjon ez a másolat valóban egészen megbízható volt-e. E mozzanat nagy fontosságánál fogva ide iktatok egy hosszabb idézetet magyar fordításban ROZWADOWSKI egy nem rég megjelent kitűnő értekezéséből, l. Bulla z roku 1136. Krakó 1909. 2. s k. l. R. ezeket mondja:

«Az eddigi kiadások mind a két nagy lengyel diplomatikai kódexekben (a régebbi Raczyński-félében és a poseniben), Lelewelnél (*Polska wieków średnich*, t. III.) és a legújabbak Piekosiński-től (*Zbiór dokumentów średniowiecznych* = Studya, Rozprawy i Materiały I, 3) annyi kívánni valót hagynak hátra, hogy nehéz e témáról keserűség nélkül szólni. Kísül, hogy egyenesen az egész különböző okiratokban megőrzött nyelvi anyag alapos revizióra szorul, mert még a legrégebb (a XIV. sz. végéről való) esküformulák kiadásai is többnyire sok hibát rejtenek magukban. És megvallom, hogy a pontosság hiánya, a melyet történetíróink és jogászaink tanusítottak, eléggé pesszimiztikusan hangolnak a Zsófia királyné bibliája kiadása iránt is, a mely tudvalevőleg Piekosiński-től készített másolaton alapul.»

Rozwadowski e szavai ha valamikor, hát épen most alkalmasak mély benyomást tenni — Sárospatakon. Małeckí kiadásából márcziusban, mikor belőle egy példányt hozattam, mindössze 15 példány maradt raktáron. Ha a lengyelek nemsokára e fontos nyelvelék második kiadásához fognak, múlhatatlanul szükséges lesz az első kiadásnak lelkiismeretes összevetése a Sárospatakon őrzött és onnét ki nem kölcsönözhető eredetivel. HARSÁNYI, a ki a sárospataki főiskola helyettes főkönyvtárnoka, a ki már annyi szeretettel foglalkozott az első lengyel bibliával, nagy szolgálatot tehet a tudománynak, ha komolyan hozzálát a munkához, megtanul lengyelül és kiveszi a második kiadás körül azt a részt, a melyet nem lesz nehéz neki kellő készülés

után biztosítani. Megtanulni egy nyelvet, az elvégre még sem oly ördögös dolog, épséggel lengyelül megtanulni, mikor az ember olyan mesterektől tanulhat, mint Sienkiewicztől, Mickiewicztől — valóságos lelki gyönyörűség. Ha Harsányi megragadja a ritka alkalmat, akkor első nagy meglepetésem, a melyet értekezésének vétele okozott, mégis csak valóra válik, kimondhatatlan örömemre és bizonyára H. úrnak is nem kis meglegedésére, a Zsófia királyné bibliája pedig nem lesz akkor már a sárospataki könyvtárban — holt kincs!

ASBÓIH OSZKÁR.

Prof. Dr. Gustav Weigand: Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebietes, herausgegeben auf Kosten der rumänischen Academie in Bukarest. Leipzig. Johann Ambrosius Barth. 1909. Ára 50 Mk.

A nyelvészet és történelem terén a románok sokkal nagyobb szorgalommal és figyelemmel dolgoztak, mint más téren. A magyarázatot abban a körülményben találjuk meg, hogy erre a munkásságra két életkérdés buzdította őket, még pedig a román nép és nyelv latin eredetének, annak a mostan általa lakott helyeken való folytonos tartózkodásának bebizonyítása. Az egyik célhoz vezető út a hangtan tanulmányozása volt. Az első román nyelvészeknek ezen az úton is kellett haladniuk. Az úgynevezett latin iskola részletesen foglalkozott a hangtannal, habár az eljárása nem a legmegfelelőbb volt, mert rendszeren az irodalmi nyelvből indult ki és az ebben vagy a nép nyelvében előforduló hangtani jelenségeket legtöbbször a klasszikus latin nyelvvel hozta kapcsolatba. Később is szívesen foglalkoztak a román nyelvészek a hangtannal.

Elég, ha PUMUL iskolájára, a LAMBRIOR, HASDEU és PHILIPPIDE közötti heves vitatkozásokra és TIKTIN tanulmányaira utalunk. Az ezek által elért eredményeket nagymértékben előmozdították a külföldi románisták és szlávisták, kik mindig figyelemmel kísérték a többi között a román hangtani kérdéseket is. Mindezek realisabb szempontból indultak ki, a nép nyelvét használták alapul és ezt a vulgáris latin nyelvvel hasonlították össze, mindig szemmel tartva az idegen nyelvek hatását is. Így igen szép eredményeket értek el. Meggyőződhetünk erről, ha végig olvassuk DENSUSIANU *Histoire de la langue roumaine**) vagy akár csak PHILIPPIDE valamivel régebbi *Istoria limbii române, I. Principii de limbă****) cz. munkáját, melyek közül

*) Paris, 1901.

**) Jași, 1894.

különösen az első igen szépen foglalja össze azokat. Az elért eredmények azonban még mindig nem voltak teljesek, még mindig hiányzott valami. Nem ismerték eléggé a román nyelv dialectusait és így magát a román nép nyelvét sem. Ezt nagyon jól érezték az utóbbi időben nemcsak a nyelvészek, hanem mások, a nyelvészetben járatlanok is. Ez a magyarázata a sok népirodalmi gyűjteménynek, melyet legtöbbször már fonetikus írással írnak, úgy hogy tudományos szempontból is használhatók, a sok tájszótárnak és szógyűjteménynek, melyek az utolsó években rohamosan egymásután jelentek meg. Nem akarok itten bibliographiai részletekbe bocsátkozni, mindenki előtt azonban ismeretes, hogy ezen a téren a legtöbbet és legeredményesebben WEIGAND GUSZTÁV lipcsei egyetemi tanár és a román szeminárium igazgatója munkálkodott. Ő sikeresen alkalmazta a modern nyelvészet azon követelményét, hogy a nyelvet nemcsak szöveg alapján, hanem az azt beszélő emberrel együtt tanulmányozzuk, hogy a dialektusokat kutassuk, mint annak természetes fejlődésének egyetlen képviselőit. Tudatában volt annak, hogy csak a dialektusok meglehetősen teljes és pontos megismerése tesz képessé a hangtan megállapítására. És habár csak a leíró hangtanra szorítkozott és — a mennyiben hangleíró készüléket nyolcz közül csak egy útjában használt, akkor is csak phonographot — a román kísérleti hangtan megalapítójának és mesterének nevére lemondott és POPOVICĪ JÓZSEFNEK engedte át azzal a kijelentéssel, hogy «jedenfalls ist der Phonograph ein gutes Hilfsmittel zur Definition des allgemeinen Charakters eines Dialektes, aber wenn es sich lediglich um die gelaue Beurteilung der laute eines Wortes handelt, ist er nur in sehr beschränktem Masse brauchbar» és hogy «für Sammler von Volksmelodien dagegen ist der Phonograph von unschätzbarem Werte» (14. hasáb) az eredmények, melyekhez 14 évi munka — 1895-től kezdve — nyolcz hosszú és fáradtságos utazás után jutott és a melyeket részben «Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes» cz. munkájában már össze is foglalt, új korszakot fognak a román hangtan terén alkotni.

Munkájának célját a szerző a következőkben állapítja meg:

1. a román nyelv kiejtésének megismerése az irodalmi nyelvtől még nem befolyásolt nép ajkáról;
2. a nyelv fejlődésének megismerése a dialektikus alakoknak és ezek elterjedésének megismerése által;
3. a dialektusokban, illetőleg a térségeken visszatükröződő népvándorlás fölismerése;
4. az idegen, úgy később bevándorolt, mint már régebben ott lakó, bennszülött népelemeknek a dialektusokban való fölismerése;

5. végre a nyelvészet bizonyos elvi kérdéseinek megoldása. Így a szerző kutatásainak eredményeként már megoldottaknak jelenti ki a következő nyelvészeti kérdéseket:

- a) minden szónak megvan a maga története;
- b) a hangbeli változások egyes szavakból indulnak ki;
- c) a hangbeli változások egyes emberektől indulnak ki;
- d) a hangbeli változások csak akkor válnak általánosabbakká, ha egy megszokott, könnyű kiejtési mozgás irányában történnek;
- e) a mi nem történik a megszokott kiejtési mozgás irányában, igen kis vidékre szorítkozik és lassanként teljesen elvesz; ugyanúgy vagyunk azon újításokkal is, melyek egy szót felismerhetetlenné tesznek, vagy a szomszédok gúnyolódását idézik elő;
- f) azon hangbeli változások, melyek fokozatos, alig észrevehető kiejtési változásokon alapulnak, könnyebben válnak általánosakká, mint az olyanok, melyeknél a változás szembeszökő.

Hogy a fennebb említett célját elérhesse és az imént vázolt általános nyelvészeti elveket megállapíthassa a szerző 352 romániai, 286 magyarországi, 54 oroszországi, 38 bukowinai, 11 szerbiai, 11 bolgárországi, összesen 752 helységet és 30.000 kilométeren felül utazott be vasúton, kocsin, gőzhajón és gyalog.

Az egész atlasz 67 térképet foglal magában. Ezek közül az első 48 előadja a szerző részéről a lipcei «Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache»-ban feldolgozott anyagot, természetesen csak olyan helységek kiejtéséről van szó, melyek tényleg ki lettek kutatva. Mindegyik térképen fölvetetik négy-négy szó, melyek valamely hangtani jelenséget magyaráznak, p. o. a labiálisok vagy dentálisok fejlődését a román nyelvben. Az illető jelenség úgy tüntetik fel, hogy a négyszög, mely körülveszi a kikutatott helységet, négy háromszögre van osztva. ezek különböző színekkel vannak befestve. A térkép szélén megvan magyarázva a színek jelentése. Ottan először is a tárgyalt szó áll irodalmi alakjában és most majdnem általánosan használatos román helyesírással nyomtatva, utána következik a szám, mely alatt található WEIGAND dialektikus tanulmányaiban. Azután jönnek a különböző színű háromszögek a fonetikusan átvitt jelentésükkel. Ha most p. o. egy labiálisnak a következő *e re* való hatását akarjuk ismerni, a 2. térképre nézünk, a hol *pară*, *pană*, *galben*, *pe* rendes szavak vannak írva. Ha a fejlődés párhuzamosan haladt, a négyszögben levő háromszögek mind egyszínűek lennének, tehát vagy mind zöld, ha a *peară*, *peană*, *galben*, *pe*-féle kiejtésnek felelnek meg, vagy mind violaszínű, mert a *pară*, *pană*, *galbăn*, *pă*-féle kiejtést adják vissza. A hol különböző színt találunk a négyszögben, a párhuzamos fejlődés

félben szakadt, és hogy ez nem ritkán történik, bebizonyítják a 10, 18., 26., 34., 42. sz. térképek. Ezen az úton a dialektusok határainak a megállapítása, valamint a nyelvváltozás elvi kérdéseinek a tanulmányozása lényegesen meg van könnyébbítve. Természetesen nem lehetett az összes román nyelvű vidékeket egy térképen egybefoglalni, mert ebben az esetben a térkép alakja igen nagy lett volna, másrészt pedig a helységek igen közel jutottak volna egymáshoz és a négy-
szögek szintén igen kicsinyek lettek volna. Ezért a szerző az egész területet hat részletre osztja: észak-nyugati (1—8. sz.), dél-nyugati (9—16. sz.), déli (17—24. sz.), északi (25—32. sz.), észak-keleti (33—40. sz.), dél-keleti (41—48. sz.) részlet. A folyó számok a jobb-
oldalon fent vannak írva, azonkívül mindegyik rész a baloldal felső részén külön van megszámozva az 1—8. számmal, a minék az a célja, hogy könnyen megtalálhassuk a megfelelő térképeket, mert a területi részletek összes 1. számú térképei ugyanazokat a szavakat tartalmazzák, és éppen így állunk a 2., 3. stb. számúakkal is. Külömben könnyen találhatjuk meg őket a folyó számokból is, mert elég, ha az illető térképhez, valamint a következőhöz hozzáadunk nyolczat és megvan az összes megfelelő térképek száma, így a 3. sz. térképhez hozzátartoznak a 11., 19., 27., 35., 43. számúak.

A részlettérképek után következik a 49—64. számig 18 áttekinthető térkép, melyek nem egyes szavakat, hanem hangtani jelenségeket tárgyalnak és nemcsak a megelőző részlettérképekre alapulnak, hanem a szerző a tökéletesség céljából a «Jahresbericht»-ban közzétett dialecticus anyagot, valamint a még ki nem adott tüzetesebb jegyzeteit is használta, a mi világosan felismerhető p. o. az 50., 61., 63. sz. térképeken. Itten egész területek beszínezésével próbálkozik a különböző hangtani jelenségek határait megállapítani. A szerző részéről nem ismert szójárásai árnyalatok természetesen kifejezéshez nem juthatnak. Bizonytalanok a hangtani jelenségeknek némely térképeken alkalmazott határai is.

Pontosságot csak akkor érhetett volna el a szerző, ha az összes falvakat utazta volna be, ez pedig egy embernek lehetetlen. Az áttekinthető térképeken gyakran csak a helységek száma van megadva: részletesebben egy a bevezetésben levő jegyzékben találjuk meg, a hol a falvak neve, vidéke, illetőleg országa és a «Jahresbericht», melyben tárgyalattak, vannak felsorolva, úgy hogy nagyon könnyűvé válik az ellenőrzés. Mindegyik áttekinthető térképen egy felirat van, mely a térkép tartalmát foglalja magában.

A baloldal felső részén rendszeren a színek és határvonalak magyarázatát olvashatjuk.

A 65. sz. térkép dialecticus térkép, melyben a különböző szó-járási árnyalatok három nyelvjárásba vannak csoportosítva.

A 66. térkép a német tudós utazásait ábrázolja, a 67-ik pedig népismertető térkép, a románoktól lakott vidékeknek többi népeit tünteti fel.

Az atlaszban azonkívül az előszó után egy hosszú, hat fejezetből álló bevezetés van, melyben tanulságos adatokat annak beosztására vonatkozólag, a szerző által használt fonetikus írás magyarázatát, a térképek tartalmát és a térképeken tárgyalt szavak lajstromát, a dacoromán dialectus részletes tanulmányozását és felosztását három szó-járásra: bánáti-, havasalföldi- és moldvaira, — ezek tulajdonságainak összeállítását, felvilágosításokat a gyűjtés módjáról, az atlasz céljáról és a látogatott helységek jegyzékét találjuk.

Mint akármelyik ilyenfajta munkának, bizonyára ennek is vannak fogyatkozásai és hibái. Hogy melyek azok, bizony nehéz megmondani, mert csak úgy konstatálhatnók őket, ha mi is végig járnók mindazokat a helységeket, melyeket WEIGAND is bejárt. Ámbár igaz, hogy «am schlechtesten hören die gebildeten Einheimischen, die nur ihren eigenen Dialekt kennen, und ihre Laute mit den Schriftbildern identifizieren, wohingegen der Bauer, der keine Ahnung von Buchstaben hat, ein sehr feines Gehör hat» (15. hasáb), mégis bátran állíthatom, hogy mindazonáltal, hogy WEIGANDnak igen érzékeny és finom füle van és ezért nem is igen használta a phonographot, mert «wer ein feines Gehör hat, tut besser daran direkt nach der Aussprache als auf dem indirekten Wege durch Phonographen niederzuschreiben» (14. hasáb), nem mindig helyesen adja vissza fonetikus átírásban a különböző vidékeken hallott kiejtést, így p. o. a szamosvölgyit, melyet részletesen ismerék. És ez onnan van, hogy idegen létére, ámbár jó füle van, még sem hatolhatott be olyan mélyen a román nyelv szellemébe, mint egy szakszerűleg iskolázott született román. Ebben a tekintetben különben már birunk egy olyan munkát, mely, habár vannak átírási hibái, mi különösen a moldvai szójárásról be van bizonyítva, nagyon jól segíthet az ellenőrzésben, és ezt annál inkább, miután elismert tekintélyű szakemberektől van csinálva. Ez J.-A. CANDREA, Ov. DENSUSIANU, Th. D. SPERANTIA *Graiul-nostru**) cz. munkája, egy igen érdekes és fonetikus helyesírással írt szöveggyűjtemény: mesék, költemények, történelmi emlékek, hagyományok, a parasztek véleményei különböző tudományos, politikai és társadalmi ügyekről,

*) București, 1906—1908, I. köt. 553+VIII; II. köt. 218+IV old. Ára 6 kor. 50 fill.

melyek a románság összes vidékeiről — a macedo, megleno- és istromán dialectusból is — műveletlen személyektől és — WEIGANDdal ellentétben — különösen öregektől, kik érintetlenebbül őrizték meg a nyelvet, lettek összegyűjtve. Nem akarok itt e műnek részletesebb ismertetésébe bocsátkozni, csak annyit akarok megjegyezni, hogy értékes és tanulságos tartalmánál fogva jó kiegészítésül szolgálhat WEIGAND itt ismertetett művének. Igaz, hogy WEIGAND is közzétett a „Jahresbericht”-ban és egyéb műveiben különböző vidékekről való szövegeket, de azok nem választattak meg olyan ügyesen és azonkívül nincsenek egy egységes munkában összegyűjtve. Hogy WEIGAND munkája teljes legyen, szükséges volna hozzá még egy teljes román tájszótár is. Mert igaz ugyan, hogy az atlaszról könnyen szerezhetünk magunknak képet bizonyos fonetikai jelenségek térbeli elterjedtségéről, de nem ismerhetjük meg a szóbeli elterjedtséget is. Hogy csak egy példát említsék, mi nagyon jól láthatjuk az atlaszról, hogy *cîne* helyett a *cîne*-féle alak mely vidékeken divatos, de nem láthatjuk azt is, hogy milyen kicsiny az *î* epenthesisével keletkezett ilyen alakok száma, hogy *cîne*-n kívül, még csak *pîne*, *mîne* és *mînă* többes száma, *mîni*, bírnak nagyobb elterjedtséggel és elfogadtattak az irodalmi nyelvbe is. A régi nyelvben azonban *păinichău* is előfordul. Vâlcea kerületében pedig a *veiche* (*vechău* nőneme), *oichî*-féle alakok is ismeretesek.

Ismertetésünket befejezzük abban a reményben, hogy WEIGAND a fennebb jelzett értelemben is kiegészíteni, illetve kidolgozni fogja munkáját, és hogy akkor legalább olyan tökéletest fog adni, mint a melyet most adott. Saját lelkét is kielégítené, azonkívül nagy szolgálatoakat tenne a tudománynak és különösen a román népnek, melynek háladatosságáról igen szépen nyilatkozik maga WEIGAND is ismertetett munkája előszavában: «Wie dankbar ist das Volk, wem man mit Interesse an seinem Ergehen teilnimmt, wenn man auf seine Ideen eingeht; wie schnell kann man da die Herzen dieser grossen Kinder gewinnen. Und diese lebenslustige, zu Spott und Scherz stets geneigte männliche Jugend, wie leicht ist sie zu leiten, wenn man selber kein Griesgram ist. Wie köstlich sind die jungen Mädchen in ihrer schüchternen Zurückhaltung oder auch in ihrer naiven Zutraulichkeit. Wahrlich, wenn ich auf meine Reisen zurückblicke, muss ich gestehen, dass das Angenehme das Unangenehme bei weitem überwog, und die Erinnerung an mein Zigeunerleben wird wie heller Sonnenschein auf den Jahren meiner Studienreisen liegen.»

(Naszód.)

DRĂGANU MIKLÓS.

Újabb elvi kérdések a nyelvtudományban.

- (1.) JAN V. ROZWADOWSKI: Ein quantitatives Gesetz der Sprachentwicklung (IF. 25: 380—50); — (2.) O. BEHAGHEL: Beziehungen zwischen Umfang und Reihenfolge von Satzgliedern (U. o. 110—143); — (3.) W. STREITBERG: Kant und die Sprachwissenschaft (U. o. 26: 382—422).

ROZWADOWSKI, kinek neve *Wortbildung und Wortbedeutung* cz. művének megjelenése óta igen jó hangzású a nyelvtudományi irodalomban, ez aránylag kis értekezésben (1.) igen nagy új elv fölállítását próbálja meg. Valósággal egy új nyelvfejlődési törvény áll itt előttünk. ROZWADOWSKI új törvényét, mely erősen emlékeztet a Weber-féle pszichológiai törvényre, két alakban közli, egy általánosabb és egy részletekre vonatkozó formában. Gondolata a következő: Egy nyelvbeli csoportnak egy tagja a csoportnak többi tagjaitól különbözik alakban s különbözik jelentésben. Az alaki és jelentésbeli különbségnek arányosnak kell lenni (proportional), hogy az a tag ugyanúgy legyen továbbra is apperceptálható. Vagyis tehát azon egy nyelvi csoport tagjai között a relativ különbségnek állandónak kell lennie. Ha pedig ez a relativ különbség változik (kisebb lesz vagy nagyobb), akkor a nyelv igyekszik a különbségnek mennyiségét (quantumát) visszaállítani, hogy annak a nyelvi alaknak nyelvi szerepe a régi maradjon. Ha ez nem történik meg, az a nyelvi alak, mint olyan, megszűnik létezni, vagy pedig új alaknak, egy más csoportnak tagjává lesz. Még általánosabban ezt minden nyelvbeli alakról mondhatjuk, a nélkül, hogy az alaknak egy csoporthoz való viszonyát hangsúlyoznók: a nyelv alakjai arányosan változnak vagyis a köztük lévő relativ különbségnek állandónak kell lennie, hogy ugyanúgy apperceptáltathassanak. Maga ROZWADOWSKI is utal arra, hogy e törvény fő gondolatának megsejtése nem új dolog. Már PAUL fejtegette a kiegyenlítődés kérdését, kutatta siettető és gátló okait (R. a 2. kiadást idézi, v. ö. igen részletes kifejtését 4. kiadás 203. l.-től) s megállapította különösen azt, hogy sok függ az etimológiai csoportok egyes tagjai ö-szefüggésének intenzitásától valamint attól, hogy bizonyos alakok mily erővel élnek az egyén emlékezetében. Pl. kfn. *guldin*-nek ufn. *golden* felel meg a *Gold*-ból; de a főnévvé vált alak már más társaság tagjaként: *Gulden*. A *ziemen* ige eredetileg (kfn.) *zemen* volt, de a gyakori 3. szem. *es ziemi* hatására vette fel mai alakját.

Ugyancsak a kiegyenlítődés megtörténének és meg nem történének okaival foglalkozott BAUDOIN DE COURTENAY *Одревне-польскомъ языкѣ* (1870) cz. munkájában (88 §). Midőn ugyanis a hímnemű főnevek egyes nominativusi alakjai a lengyelben -Ъ (-Ь) véghangjaikat

elvesztették és zártakká váltak, a következő változáson mentek át: azok, a melyek médiákra, zöngés spiránsokra vagy *j*, *r*, *l*, *l*-re végződtek, tőhangzójukat megnyújtották illetve most megszűkítették; azok ellenben, a melyek tenuesre, zöngétlen spiránsokra vagy nasalisokra végződtek, a többi esetek hatása alatt rövid hangzójuakká egyenlítették ki. V. ö. pl. *bób* || *pop*, *lód* || *lot*, *róg* || *rok* stb. De v. ö. *dom*, *on*, *koñ* stb. Az ok nyilvánvaló. A tenuesre végződő nominativusok a többi alakoktól két dologban különböztek: hangzójuk hosszúságában s véghangzójuk keménységében (gen. *bobu*, *lodu*!). Itt a hangzó hosszúsága megmaradt. A hol azonban e második különbség nem támogatta a magánhangzói különbség megmaradását — azoknál a hangzó rövid.

De PAUL és B. D. COURTENAY egyes részletjelenségeiben kutatták az analógiás fejlődések okait. Most ROZWADOWSKI egyetemes formában igyekszik a fejlődés útját törvényben kifejezni. Ez értekezése csak megfogalmazza a törvényt, néhány, különösen hangtani és névragozási példát ad. Teljesen meg nem indokolja, ki nem fejt. De hiszen azt pár lapon nem is lehet. Ha ROZWADOWSKI e munkát elvégzi — s eddigi munkássága után ebben alig szabad kételkednünk — akkor ő fogja megalkotni a nyelvtudományak legegységesebb érvényű törvényét.

Sokkal több pozitívumot ad, a példák százait közli s egy új idg. mondattani törvényt állapít meg BEHAGHEL közleménye (2.).

BEHAGHEL *Erweiterungsgruppe* nak nevezi ama mondatrészeket, a melyek nem egy más mondatrész jelentését egészítik ki (ezeket *Bestimmungsgruppe*-nak nevezi), hanem a melyek egymás mellé vannak rendelve s egymás kiegészítésére szolgálnak. Ezek lehetnek egytagúak, lehetnek többtagúak; az egymás meléi rendelt tagok vagy csoportok lehetnek egyenlő terjedelműek, vagy különböző terjedelműek. BEHAGHEL most már német, latin, görög íróknál, költőknél és prózaíróknál, régiaknál, újaknál s egészen moderneknél megfigyelte (Ottfried, a Nibelungenlied, Hartmann von der Aue, Gottfried von Strassburg, Konrad von Würzburg, Goethe [Faust I.], Schiller [Jungfrau von Orleans], Grillparzer [három mű], Hebbel [Gyges], Homer [Ilias II., V.], Sophokles [Oedipus], Plautus [Miles gloriosus], Catullus, Vergilius [Aeneis VI.], Horaz [Ódák I. könyv], Goethe [Wilhelm Meister], Schiller [Über ästhetische Erziehung], Fichte [Reden an die deutsche Nation], G. Roethe [Vom literarischen Publikum in Deutschland 1902], Herodot [V.], Xenophon [Anabasis], Demosthenes, Cicero, Sallustius), hogy e tagok terjedelme és szórendje között bizonyos kapcsolat van. Megfigyelésének eredménye, mely adatainak tömege által számokkal nyert beigazolást, az, hogy elenyészően kevés kivétellel e nyelvekben a bővebb tag utána van az egyszerűbb tagnak úgy költők-

nél, mint prózafróknál úgy régen, mint most. BEHAGHEL e törvényt, mely az ő igazolása után az említett nyelvekre vonatkozóan megdönthetetlennek tetszik (ő így nevezi: *das Gesetz der wachsenden Glieder*), igyekszik lélektani szempontból magyarázni is. Igen gondosan magyarázza e jelenséget a hallgató és a beszélő szempontjából. Magyarázata egyetemes érvényű s ha megállhatna, voltaképpen e törvényt a többi nyelvekre is lehetne és kellene alkalmazni.

Azt mondja BEHAGHEL, hogy mennél közelebb van egy mondatrész a mondat végéhez — mely esetleg egy beszédé s egy szakaszának is vége — annál inkább megmarad az a hallgató emlékezetében. A mit tehát a beszélő a hallgatónak különös figyelmébe akar ajánlani vagy fontossága által, vagy azért, mert terjedelme miatt esetleges utána következők megnehezítenék a felfogását — azt a mondat végére helyezi. Viszont a beszélő szempontjából BEHAGHEL a dolgot így magyarázza: Ha az embernek több dolga van egyszerre, szereti előbb a kisebbet, a kevesebb fáradságút elvégezni s csak aztán a nehezebbet. Ehhez BEHAGHEL még egy gondolatot fűz. Szószó szerint közlöm ezt, magam alig tartom elfogadhatónak, talán mások tetszésével találkozni fog: «wenn zwei Aufgaben zu lösen sind, von denen die eine weniger, die andere mehr Zeit erfordert, so wird man, wenn die Zeit drängt, sich mit der ersten Aufgabe abfinden, und an die zweite herangehen, wenn mehr Zeit zur Verfügung steht. Dass aber die Zeit drängt, das wird der Fall sein im Anfang des Satzes; je weiter gegen Ende des Satzes, desto mehr Spielraum ist gegeben». Ezek igen egyéni magyarázatok általános értelemben is, a nyelvre vonatkoztatva is. De hiszen a lélektani magyarázat gyengesége mit sem von le e törvény jelentőségéből, a tudós és szellemes, a mellett óriási szorgalmú szerzőnek igen nagy érdeméből.

STREITBERG közleményének címe alá (3.) azt írta: «Eine historische Skizze». A közlemény többet ad, mint ez alcím után várhatók. E 40 lapnyi tanulmány igen alapos, igen beható története az általános nyelvtudománynak a Kant-féle hatás szempontjából, s e téren a legkiválóbb alkotásokhoz számíthatjuk.

Tudjuk, hogy már BEZZENBERGER csinált egy összeállítást «Die sprachwissenschaftlichen Äusserungen Kants» címmel, a mely a Kant halálának századik évfordulóján kiadott «Zur Erinnerung an Immanuel Kant» cz. emlékkönyvben jelent meg. De ebben az a kevés jegyzet, megjegyzés van csak összeállítva, a mi, nyelvtudományi vonatkozású, Kant munkáiban található. Kant nem ezekkel hatott a nyelvtudományra. Ő nem mint valamely nyelvtudományi gondolat megalkotója volt hatással tudományunkra, hanem mint — Kant, mint filozófus,

a zsellemi élet minden terén átalakító hatással volt. Kantnak a nyelvtudományra való hatásáról szólott már BENFEY (*Geschichte der Sprachwissenschaft*, 320. l.), POTT a Humboldtól írott tanulmányában (I : 38.) (v. ö. még Ált. Nyelvt. 80. l.).

STREITBERG a Kant-féle nyelvkritikai irány fejlődését nagy tudással s különösen bámulatos philosophiai ismeretekkel fejti ki. Jellemzi Hamann, Hebbel, Herder, F. H. Jacobi, C. L. Reinhold, S. Lewy, L. Noiré, Max Müller, F. Manthner, Jean Paul munkáit, a melyek a nyelvkritikai irányban akarták Kantnak nyelvtudományi hatását érvényesíteni. Kimutatja e munkálkodások céltalan voltát. Gottfried Hermann és A. F. Berhardi mellett is csak sebtiben mehet el,*) de annál behatóbban fejtegeti azt a hatást, a melyet Kant Humboldt Vilmosra tett. Humboldt Kanttól vette ama belső nyelv gondolatát, melyet később Steinthal «innere Sprachform»-nak nevezett el s melynek egyetemes formájú lelki megfelelője az, a mit Wundt az «Aktualitätstheorie»-val fejezett ki. De Kanttól való Humboldtnak a nyelv fejlődéséről való korszakokra utaló gondolata. A nyelvi ideál felé való törekvés gondolata, az a gondolat, hogy a nyelv fejlődése sohasem romlás, hanem a fejlődés útja fölfelé vezet, megvan Hegel történelmi filozófiájában, Fichtében is s nem egyéb, mint Kant történelmi filozófiájának a nyelvre való alkalmazása. STREITBERGnek e fejtegetései valóban a nyelvtudományi fejlődés történetének legszebb lapjaihoz tartoznak s az ilyen «vázlat»-ok kifejtése iránt valóban a legnagyobb várakozással lehetünk.

RUBINYI MÓZES.

Meyer-Lübke, W. : Historische Grammatik der französischen Sprache. 1. Laut- und Flexionslehre. Heidelberg, Carl Winter, 1908. (Sammlung romanischer Elementar- und Handbücher, herausgegeben von W. Meyer-Lübke. 1. Reihe: Grammatiken.) 8-r. XVI + 277 l. Ára 6 M.

Az idézett gyűjtemény számai hosszabb időközökben jelennek meg egymásután. A szerzők eltérő felfogásán kívül, ez egyik oka annak, hogy egyes nyelvtanok ugyanazon szerzőnek régebbi munkájában követett módszerétől elütnek. M. L. a román nyelvek történeti nyelvtanában az egyes hangok és a nyelvtani kategóriák alá csoportosította a jelenségeket. Ezt tekinthettük a kézikönyvek keretének, melyen belül az egyes kutatók összefoglaló munkájokat végzik. A sorozatot a román philológiába való bevezetése (*Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1901) nyitotta meg és abban még eltérő módszerre nem utalt. Schultz-Gora provençal

*) STREITBERG alapján ezek részletesebben vannak ismertetve az Alexander-Emlékkönyvben «Kant és a nyelvtudomány» címmel.

nyelvtana (*Altprovenzalisches Elementarbuch*, Heidelberg 1906) a hagyományos csapáson halad. A francia történeti nyelvtan kizökken, mert az egyes hangok helyett a hasonló jelenségek csoportjainak időrendi fejlődése a tárgyalás alapja. A szerző célját olvasóira való tekintettel így határozza meg: «dass sie dadurch die Kräfte kennen lernen, die die Entwicklung der Sprache von Latein durch die mittelalterliche Periode hindurch zum Neufranzösischen beherrschen; dass sie die inneren Zusammenhänge zwischen den einzelnen Erscheinungen erkennen; dass ihnen die heutige Sprache als ein organisch Gewordenes erscheint, dessen Werdegang sie, soweit es der gegenwärtige Stand unseres Wissens gestattet, überschauen» (*Vorwort VIII*). A tudomány mai álláspontján ennek a célnak megvalósítása még lehetetlen. A szerző bevallja, hogy a hangtanban kénytelen volt a hangsúlyos és hangsúlytalan magánhangzók, továbbá a mássalhangzók felosztásához ragaszkodni, az alaktanban pedig teljesen elejti evolúciós elvét. A gyűjteményen belül az egyes nyelvtanokban követett tárgyalási módszer egyöntetűsége megszűnt és az olvasóra nagyobb feladat hárul, bár a szerző a könyvet nem kezdőknek szánta.

Francia történeti nyelvtanok nélkül eddig se szűkölködött a philologia. A könyv bevezetésében idézett segéd munkák közül Suchier, Nyrop, Brunot, Schwan-Behrens, Darmesteter, Bourciez nyelvtanaira hivatkozom. A mi a gyűjtemény körében zavarólag hat, mert ebben ép úgy látnunk kell az egységes vezérelveket mint Gröber G. encyclopædiájának első kötetében (*Grundriss etc. I, 2. kiadás, 1904—1906*), az más összefoglaló munkákkal szemben eredetiséget biztosít. A jelenségek időrendi tárgyalását szűkebb körben mások is megkísérelték (Gröber, i. m. 317. l.), de a hangtan egész körére a szerző először alkalmazta. A korábbi nyelvtanok egyikét se teszi feleslegessé, mert mindegyikük más előkészültséget kíván. Bourciez rövid fonetikai vázlatával melletten Nyrop nyelvtana felül meg leginkább a kezdők szükségletének, mert nála az ó-franciából kiindulva a középi- és újkori nyelvfejlődés széles körű és rendkívül világos tárgyalását találják. M.-L. az újfrancia kort szem előtt tartja ugyan, de figyelmét főképen az írott nyelvemlékek kora előtt beállott változásokra irányítja. Nem tér ki a leghomályosabb kérdések elől sem, de a hol a kutatás megállapodott vagy még végeredményre nem jutott, azokon a pontokon átsiklik. Az egyes fejezetek előadása sokszor egyenetlen és az olvasó megoldás helyett csak utalást talál. A szerző célját, melyet abban lát, hogy ne dogmatikus vezérfonalat adjon, hanem önálló kutatásra ösztönözzön, jobban megközelíti. De könyvét csak más nyelvtanok ismerete után vagy azokkal együtt forgathatjuk.

A nyelv külső történetének és a helyesírásnak rövid vázlata után a belső fejlődést tárgyalja. Úgy a magán-, mint a mássalhangzók fejlődésében két korszakot különböztet meg és a jelenségeket időrendben fejtegeti. A függelék táblázata ad erről áttekintést, melynek végén a szerző bevallja, hogy a sorrend sokszor felcserélhető. Bármily széles körből meríti példáit, bármily óvatos azok eredetének megállapításánál, nem egy jellemző szót mellőz vagy téves alakból származtat. Az ó-francia szavak elhanyagolása összefoglaló történeti nyelvtanban kifogásolható (l. Behrens, *ZSL* XXXV, 1909, 18—25. l.). Az irodalmi és népies latin nyelv szókincsének pontos megállapítása ma még lehetetlen és több esetben ingadozást mutat (*rebot* > *repositu* 100. l., *mire* > *medicu* 149. l.). A tájszólások tanulmányozása a szófejtést új útra terelte. Gilliéron és Edmond atlaszát (*Atlas linguistique de la France*, Paris, 1904—1910) jobban kiaknázhatta, mint Suchier négy évvel korábban megjelent összefoglalásában (Gröber, *Grundriss* I, 1904—6). A tájszólások feldolgozásától függ még sok kérdés végleges megoldása: «wie denn überhaupt die ganze Frage mit Herbeiziehung der heutigen Mundarten eine erneute Behandlung erheischt» (209. l.). Kisebb jelentősége van a kísérleti hangtannak, a melynek eredményeit többször segítségül veszi (117., 135., 140., 157. l.). Más román nyelvek hasonló jelenségeire mindig hivatkozik. Bár a szerző több téren úttörő volt és feltevései ma sem dőltek meg, elfogulatlanul idézi a más nézetet hirdetők állítását. Ezt néhány példa bizonyítja.

A latin *-arius* képző hangtani alakulását a francziában nem magyarázták meg kielégítően. A szerző (*Rom. Gr.* I, 522. §) és Morf (*A f. n. S.* XCIV, 342) felfogása szerint *ariu* < *ar'u*, *ar'e*, *aire*, *ere* a fejlődés menete; Thomas (*Nouv. essais* 119. l.) és Suchier (*Grundriss* I, 776. l.) a frank *eri* alakot veszik kiindulópontnak, tehát *canterium* < *chantier*. A kérdés még eldöntetlen és legutóbb Haberl szólt hozzá (*ZRPh.* XXXIV, 1910, 129. l.), a ki a környező hangok behatása alapján új megoldásra törekszik.

Kétes *trouver* ige eredete. Körting (*Etym. Wb.*, Paderborn, 1908) a *turbare* szóból származtatja. Baist szerint a *contropatio* alakból kell kiindulnunk, mely a *Thes. l. l.* szerint a *Leges Visigothorum* szövegében olvasható. Legutóbb Kluyver Cassiodorus kommentárjából kétszer idézte (*Romania* XXXVIII, 1909, 137. l.). A **contropare* és **adtropare* igék jelentése a *tropus* töre utal. Haberl (*ZRPh.* XXXIV, 1910, 152. l.) visszatér Körting egy régebbi feltevésére, melyet a jelentés magyarázatának nehézsége miatt ejtett el. E szerint a germán *thorp* tőből eredő **torpare* > **tropare* > *trouver* a szó forrása. M.-L. a szó etymonját bizonytalannak tartja, de valószínűleg nem fordul

Körting *turbare* szóból való származtatásához, a mit Bourciez fel-tételez (*Revue critique*, XLIII, 1909, 211. l.).

Az alaktant néhol nagyon rövidre vonta össze. E téren keve-sebb a megoldatlan kérdés, a mi még megoldásra vár, sokszor a hangtan problémáival kapcsolatos. Mégis feltűnő az *-ain*-végű nő-nemű és az *-on* végű hímnemű szavak ragozásának futólagos tárgya-lása. Az erre vonatkozó nézetek még megoszlanak, de Philipon (*Ro-mania* XXX, 221, XXXI, 201—251, XXXV, 198.) nagyon valószínűvé tette a görög mintára képzett *fortunatanem* behatását. Suchier a kér-dést felújította (*Grundriss*, I, 827. l.) és Philipon nézetét elfogadva a hímnemű szavaknál a germán behatást is hangsúlyozza.

Két függelékben a hangok fejlődésének rendszeres és időrendi táblázatát találjuk. A szójegyzék körülbelül 2000 alakot ölel fel és az említett táblázatokkal együtt a könyv forgatását megkönnyíti. Sajtó-hibáktól és téves idézetektől M.-L. könyve sem ment és egy újabb kiadás minél előbb nyújtson alkalmat azok eltüntetésére.

KARL LAJOS.

F. N. Finck: Die Sprachstämme des Erdkreises. Aus Natur und Geisteswelt, 267. kötet. 143 lap. Leipzig, Teubner, 1909. — **U. az: Die Haupttypen des Sprachbaus.** Ugyanott, 268. kötet. 156 lap. Ugyanott.

Fincknek ez a két munkája lézagpótló népszerűsítő célzattal készült. Csakhogy az a baj, hogy e nagy összefoglalások még nem egészen érett kérdései a nyelvtudománynak. Még a kultur-nyelvek sincsenek kiaknázva a tudomány mai állapotának megfelelőleg. A mi viszonyainkat egyelőre figyelmen kívül hagyva (elvégre kis nemzetek kevés eszközzel dolgoznak) gondoljunk csak arra, hogy a német nyelv-járások új szempontú fölvétele sincs befejezve, a francia kartografiai munkálatok is csak éppen hogy folyamatban vannak. S mennyi még az egészen ismeretlen nyelv, a nyelvtudományi terra incognita, vagy csak a hiányos följegyzésekből ismert nyelv! Abban viszont igaza van a szerzőnek, hogy a nagy «Müller» ma már «csak részben tekinthető megbízhatónak». Talán szerencsésebb lett volna előbb egy nagy Grundrissét megcsinálni a föld összes ismert vagy megismerhető nyelveinek s csak aztán csinálni egy ilyen kis zsebkönyvet belőle. Dehát az soká tartott volna s Finck nagy ismeretei, ha nem is teljes sikerrel a megfordított munka kezdetét is lehetővé tették.

Az első műben a szerző 143 lapon körülbelül 2000 nyelvet osztályozott szét. Már ebből is nyilvánvaló, hogy egyéb célja nem lehet, mint az osztályozás, az, hogy lehetőleg minden nyelvnek helyét

megállapítsa. A könyv végén 15 lapon vannak ábécé rendbe szedve a megemlített nyelvek. Ő a föld összes nyelveit négy nagy csoportra osztja fajok szerint. Ezek: I. A kaukázusi faj nyelvei, II. A mongol faj nyelvei, III. Az amerikai faj nyelvei, IV. Az áthiopiai faj nyelvei. «I.»-höz tartoznak: az indogermán nyelvcsalád (Sprachstamm), a hamitó-sémi, a kaukázusi, a dravida nyelvcsalád s egyéb kaukázusi nyelvek. «II.»-höz tartoznak: az «ausztri» (austro ázsiai és austronéz: munda, mon-khmer, kurku-annami, malajo-polineziai stb. nyelvek), az indo-chinai, az uralaltáji, az «arkt» (jenisszei, jukagir, csukcsokamcsadal, aino, aleuto-eskimo nyelvek) és a szumér nyelvcsaládok. «III.»-hoz tartoznak: az összes amerikai nyelvek hat alosztálylyal, 14 kisebb csoportban. A «IV.» csoporthoz tartoznak az afrikai néger nyelvcsaládok (busmann, hottentotta, bantu stb.) és az oceáni néger nyelvcsaládja. A mű sok új nyelvet tárgyal először nyelvtudományi szempontból s igazán kívánatos volna, ha Finck e vázlatnak is hatalmas alkotást mihamar kiépítené, mert így, minden tudományos indokolás nélkül, a hozzászólás is igen bujos dolog.

Ugyanezt mondhatjuk másik munkájáról. De itt eljárása részletesebb, behatóbb s e munkáját értékesebbnek is tartjuk az elsónél, de mindenesetre hasznosabb, fontosabb nálánál. Gondolata az, hogy egyes nyelvcsoporthoz kiragad egy-egy tipikus nyelvet, azt nyelvtudományi szempontból jellemzi, kiemelve éppen egyéni tulajdonságait s nagy gyakorlati érzékkel *szöveget* közöl az illető nyelvből, az összes nyelvekre alkalmazható fonétikus átírással, a melyet bevezetésében ismertet. Ilyen jellemzéseket ad a következő nyelvekről: chinai, grönlandi, szubija (délafrikai nyelv, a Sambesi felső folyásánál beszélik), ozmanli-török, samoai, arab, görög (újgörög) és georgiai nyelvről. A jellemzés módja mindenütt igen egyéni, de érdekes. Összes szövegeit persze alig képes egy ember megbírálni. Mind népies, élő nyelvbéli szöveg. A török: Nasreddin hozza egy tréfája. A szövegeket saját fonétikus átírásában közli, alatta mindenütt a pontos, szinte a ragokig menő pontos fordítás, oldalt az egésznek jó német fordítása. Természetesen a legérdekesebbek az ismeretlenebb nyelvek jellemzése, s nem sok értelmű volt annak, hogy pl. az arabból egy igen nagy, 13 oldalas szöveget adott. Inkább kevésbé hozzáférhető nyelvet tette volna ezt. De így is igen érdekes mű, sokan fognak belőle megismerkedni a tárgyal nyelvekkel. Ha ilyen módszerrel a legfontosabb nyelveket mind behatóan jellemezné, ha e vázlatot szintén kidolgozná egy teljes munkában, utódaink már nem a nagy «Müller»-ből, hanem a nagy — «Finck»-ből idézgetnének.

RUBINYI MÓZES.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálmik dana hangjegye.....	—40
— Kazani-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— A neo- és paleológia ügyében.....	—60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázóíj után.....	—80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériaik 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4.80
— Egy kis vizsgálhang Vámbéry Ármín úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremisiz szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisiz szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremisiz fordításából.....	1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugricis comparate.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasználatára.....	—20
Fábián István. Finn nyelvtan.....	1.—
Finály Henrik. A besztercei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból.	
— Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szömutatókat készített hozzá.....	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez.....	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metznézsi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból.....	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval.....	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten.....	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjeplugi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel.....	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok.....	—60
— A M. T. Akadémia és a szuoimi irodalmi társaság.....	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről.....	—80
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről.....	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez.....	—60
— Ertjük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész.....	—60
— Ugyanaz II. rész.....	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté.....	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal.....	—90
— Tanulmányok az újabbkori perzsa irodalom történetéből.....	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—

Gról Kunn Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	80
— A sémi magánhangzókról	75
— Adatok Krim történetéhez	40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás	90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	120
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-törödéek. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	120
— A brassói latin-magyar szótár-törödéek	60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.
— Budenz József emlékezete	120
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.
Kiegészítő füzet	6.
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.
III. kötet: Medvénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medvénnapi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.
— Votják népköltészeti hagyományok	4.
— Votják szótár. 4 füzet	16.
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Saját alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összehasonlítta, a Caemez-törödéek szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közléteszi Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Münchener-codex	4.
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közléteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-törödéek	4.
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Bathányi-codex. — Cseh-codex	4.
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*

III. kötet.

1910.

2. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910.

Szerkesztő lakása junius közepétől: II., Bimbó-utca 28,
hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

	Lap
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája	81
ASBÓTH OSZKÁR: Ó-görög helynevek Erdélyben	104
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Sajna</i>	110

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Pável Ágost, A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana	127
DARKÓ JENŐ: <i>Glotta</i> . Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache	140
SCHMIDT HENRIK: Ludwig Anian Bíró, Lautlehre der heanzischen mundart von Neckenmarkt	152
GOMBOCZ ZOLTÁN: E. Bourciez, Éléments de linguistique romane... ..	156

Kisebb közlemények.

ASBÓTH OSZKÁR: A szláv philologia története	103
RUBINYI MÓZES: Az egyéni nyelv kérdése újabb irodalmunkban	119
R. M.: Csúri Bálint, Az ige	122
DRÁGANU MIKLÓS: Latin elemek a román nyelvben	123
A. O.: A. Leskien, Grammatik der albulgarischen Sprache... ..	126
R. M.: Prohászka János, Petőfi költői nyelvének fősajátságai	158
ASBÓTH OSZKÁR: Rad. Košutić, Primeri književnoga jezika ruskog	159
A. O.: † Katona Lajos	160

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötvös füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

Hypothesiseknek sajátos sorsuk van. DELBRÜCK, az idg. *comparativ linguistica* egyik Nestora, *Einleitung in das Studium der idg. Sprachen* cz. művének 5. kiadásában (1908) még mindig fönntartja régi álláspontját: «So werden in der nächsten Zukunft die Ursprungshypothesen wahrscheinlich im Hintergrunde bleiben» (p. 173). Ez a jövendölés nem teljesedett be, s DELBRÜCK jobb próféta volt egy negyed századdal korábban, mikor arra a kérdésre, nem volna-e jobb a «nyelvtudományi metaphysika» kérdéseivel egészen föl hagyni, tagadólag felelt s hozzátette: «Die Versuche, die Sprachformen zu zerlegen, . . . werden . . . vermuthlich auch in Zukunft wiederholt werden» (Einl.¹ 1880. p. 100). Mert a nyelvi metaphysikára is ráillik az, a mit KANT a 18. század végén minden leendő metaphysikáról kimondott: «Da sich indessen die Nachfrage nach ihr [nach der Metaphysik] doch auch niemals verlieren kann, weil das Interesse der allgemeinen Menschenvernunft mit ihr gar zu innig verflochten ist, so wird er [der selbstdenkende Leser] gestehen, dass eine völlige Reform, oder vielmehr eine neue Geburt derselben, nach einem bisher ganz unbekanntem Plane, unausbleiblich bevorstehe, man mag sich nun eine Zeit lang dagegen sträuben, wie man wolle» (Prolegomena 1783. Einl.). Az *idg.* flexio eredetére vonatkozó kutatásokat feladni annyi, mint a *causalis nexus* egy tetszőleges lánczszeménél megállapodni. Ha ugyan ez lehetséges volna! «Das Gesetz der Kausalität ist nicht so gefällig sich brauchen zu lassen, wie ein Fiaker, den man, angekommen, wo man hingewollt, nach Hause schickt» (SCHOPENHAUER, *Der Satz vom zureichenden Grunde.* § 20).

A resignatio e kérdés ténén annál kevésbé van helyén, mert hiszen nincs itt regressus in infinitum, nincs szó minden nyelvfejlődés első kezdőpontjáról, hanem csak adott történeti fejlődésnek relative elérhető kezdetéről. A theoretikus agnosticizmust az indogermanisztika gyakorlatilag sohasem érvényesíthetné, a mint eddig sem érvényesíthette — abból az egyszerű okból nem, mivel flexivikus kategóriák tárgyalásánál — *aversio ide* vagy *oda* — glottogenetikus hypothesishez kell folyamodnia, ha egyszerű descriptióval nem akarja beérni. Maga DELBRÜCK, a comparativ syntaxis atyja, syntaktikai kutatásai folyamán több ízben kijelentette, hogy a morphogonikus hypothesiseket lehetetlen kidobni a hajóból (pl. *Einl.*¹ p. 91 etc.) s legújabb munkájában (*Synkretismus*, 1907) megint *oda* nyilatkozott, hogy újra meg újra föl kell merülnie annak a kérdésnek, van-e és mennyiben van jogunk *casualis* alapfogalmakat fölállítani (p. 225). OERTEL és MORRIS *An examination of the theories regarding the nature and origin of indo-european inflection* (*Harvard Studies in classical philology* XVI. 1905. p. 63—122.) értekezésükben nyomatékosan utalnak arra, hogy syntaktikai kutatások «metagrammatikai» hypothesisek nélkül el nem lehetnek, mert a *modusok*, *tempusok*, *casusok* etc. fejlődésére vonatkozó nézeteink szükségképpen a *flexio* keletkezésére vonatkozó nézetekkel függnek össze. KRETSCHMER (*Sprache*, a GERCKE-NORDEN-féle *Einl. in die Altertumswissenschaft* I. kötetében 1910, p. 206) szintén ily értelmű kijelentést tesz: «Wir würden das Problem [die Entstehung der Flexion] ganz bei Seite lassen, wenn nicht andere Fragen, die an die Bedeutung und Gebrauchweise der Kasus, Modi usw. sich knüpfenden, damit zusammenhängen». Az idők jele, hogy HIRT az idg. *verbalis flexio* eredetéről újabb glottogenetikus kísérletet kockáztatott meg (*IF.* XVII. 1904. p. 36—84).

A *flexio genesis*e kérdésében tehát az amúgy sem egészen őszinte agnostikus attitude theoretikus és praktikus szempontból egyaránt tarthatatlan. A glottogenetikus problémák szőnyegre hozatala és revisiója elkerülhetetlenül szükséges.

E meggyőződésből fakadt ez az értekezés, a melynek fő-célja: az idg. *flexio* keletkezésére vonatkozó problémák ismeretése és kritikája. De van egy mellékes célja is: bármily fogyatékos erővel s bármily szűk körben hozzájárulni azon férfiu

igazának propagálásához, a kinek geniális hypothesisét az orthodox agglutinációs hypothesis rémuralma idejében folyton támadták s utoljára egészen elfelejtették, úgyhogy oly széles látókörű tudós, mint HIRT említett értekezésében alig pár éve a következő jellemző vallomást tehette: «Erst nachdem die folgenden Erwägungen feststanden, bin ich mit den Arbeiten von Ludwig bekannt geworden» (l. c. p. 38). LUDWIG rehabilitálása az indogermanistica becsületbeli kötelessége.

A SCHLEGEL-féle evolúciós teoriát nem tekintve, a mely soha sem vert gyökeret a köztudatban s alap gondolatánál és híveinek methodusánál fogva semmi bizalmat sem kelt (l. DELBRÜCK, Einl.¹ p. 62—65), a flexio genesisére vonatkozólag két theoria merült föl: a BOPP-féle agglutinációs és a LUDWIG-féle adaptációs elmélet. Ebben a sorrendben kerülnek tárgyalásra.

I. Az agglutinációs theoria.

1. Az agglutinációs theoria sorsa és mai jelentősége.

Ez az elmélet sokkal ismeretesebb, semhogy részletesen kellene vele foglalkoznunk, ezért csak fejlődésének főbb fázisait fogjuk per apices érinteni.

A BOPP-féle theoria harmadik és végleges alakjának résuméje a következő: az idg. nyelvek szavai összetétel révén egytagú verbális és pronominális gyökerekből keletkeztek; a töképző suffixumok pronominális és adverbális eredetűek, egyes modus- és tempus-tövekben verbumok lappanganak, nevezetesen az aoristusban és futurumban a verbum substantivum; a casus-suffixumok túlnyomó részben névmásokra mennek vissza, a verbum személyragjai hasonlóan agglutinált személyes vagy mutató névmások.

Ez a theoria, a melyet a SCHLEGEL-féle pusztán kritizáló oppositio nem tudott meggyöngíteni, BOPP kortársainál nagy tetszéssel találkozott s az indogermanistica második periodusában, a melynek határköve a SCHLEICHER-féle Kompendium, megszilárdulva ment át a köztudatba: a BOPP által meghódított terület organizátora s elenyésző kivétellel egész kora szintén egytagú gyökerekkel operál s a tö- és alakképző suffixumokban

agglutinált névmásokat lát — részletekben itt-ott eltérve, de az összetétel elvét még inkább hangsúlyozva és kiterjesztve.

Ezzel aztán az idg. nyelvtudomány konstruktív periodusa véget is ér. A múlt század hetvenes évei közepétől eltérbe nyomuló empirikus irányzat gyökeres revisiónak veti alá az addig uralkodó nézeteket nyomatékosan utalva a hangtörvények kivétel nélküliségére és az analogia hatalmára, minek következtében az agglutinációs hypothesis lépésről-lépésre tért vesztit. Jól illusztrálja ezt az a munka, a melynek megjelenésétől az idg. nyelvtudomány harmadik periodusát datálni szokás, a BRUGMANN-féle Grundriss der vergl. Grammatik der idg. Sprachen. E mű I. kötetének első kiadásában (1886) a synthesis elve maga még minden főntartás nélkül van kimondva: «Was man unter Wortbildung und Flexion zusammenfasst, entstand durch Composition» (l. c. p. 14) — ámde a detailok már át meg át vannak szöve skeptikus restrictiókkal: a suffixális elemek etymologiai eredete jobbára egészen homályos, csak annak a feltevésnek van bizonyos valószínűsége, hogy a személyragok egy része eredetileg önálló pronomen volt (p. 15); a legtöbb flexivikus forma nem alapul közvetlenül önálló elemek synthesisén, hanem analogikus újképzésen (p. 17); a gyökök nem repräsentálják megbízható módon a gyökérperiodus szóalakjait (p. 18). — Mintegy tíz év múlva ugyanezen I. kötet második kiadásában (1897) már az elv hangoztatása sem kategorikus: «Was man unter Wortbildung und Flexion zusammenfasst, entstand, so weit wir schauen können, im Wesentlichen durch Composition» (p. 33). Fölmerül az a kérdés, nem volna-e a legjobb a suffixum terminust olyan szóelemekre korlátozni, a melyek valószínűséggel analizálhatók, a gyökér terminust pedig egészen mellőzni (p. 37) etc. — Újra tíz év múlva a II. kötet második kiadásában (1906) az eredeti álláspontból már alig maradt meg valami: «Darüber, wie eine Form, aus der man die Wurzel aushebt, zustande gekommen ist, besagt die ausgehobene Wurzel ganz und gar nichts. Zum guten Teil mögen Wortformen, an denen man Wurzel und Beziehungselemente unterscheidet, durch Composition diesen Charakter bekommen haben . . . Aber da uns jede nähere Kontrolle hierüber versagt ist, ist es prinzipiell unzulässig, Wurzeln irgendwo als etwas anderes zu betrachten und zu bewerten denn

als Abstraktionen aus Wortformen . . . Eine ‚Wurzelperiode‘ hat es im Urindogermanischen nie gegeben» (p. 6). Jellemző, hogy BRUGMANN a synthesis mellékképzetének kiküszöbölése végett a «suffixum» terminus helyett a «formans» kifejezést akarja behozni (II. 1.² p. 8; így már KVG. 1903. p. 285), bár nincs vele szerencséje (v. ö. BARTHOLOMÆ, Wochenschrift für klass. Phil. 1908. p. 58. DELBRÜCK, Einl.⁵ p. 135. KRETSCHMER, Spr. p. 217).

Ép ily óvatosak és skeptikusok az idg. nyelvtudomány más jeleseinek újabb nyilatkozatai (v. ö. pl. HIRT, Hb. 1902. p. 12—13. MEILLET-PRINZ, Einleitung. 1909. p. 84—85). Valóságos fehér holló PAUL kategorikus kijelentése: «Die eigentlich normale Entstehungsweise alles Formellen in der Sprache bleibt . . . immer . . . die Komposition» (Prinzipien⁴. 1909. p. 325). A jelen bélyegző vonása a resignatio, a mely első sorban az agglutinációs theoriához fűzött remények megsemmisülésének folyamánya, s mint ilyen magában is jellemző tünet. A kik nem hagytak föl minden reménységgel, legfőlebb abban bizakodnak még, hogy az agglutinatio és a gyökerek principiumának általános valószínűsége megmenthető. DELBRÜCK pl. ilyen nyilatkozatot tesz: «Es ist also, wie oben nur das Prinzip der Wurzeln, so auch hier nur das Prinzip der Zusammensetzung aus dem Kampf der Meinungen gerettet worden» (Grundfragen der Sprachforschung. 1901. p. 117) — és «Nach allem diesem vermag ich aus der Diskussion nur die allgemeine Wahrscheinlichkeit der Bopp'schen Flexionshypothese zu retten, welche unter allen vorgebrachten immer noch die natürlichste zu sein scheint» (Einl.⁵ p. 132). — Hogy mennyire jogosult ez a reménykedés, a theoria mellett felhozott érvek objektív vizsgálata fogja megmutatni, a melyre ezennel áttérek.

2. Az agglutinációs theoria kritikája.

A Bopp-féle theoria voltaképpen már születésekor magában hordozta a pusztulás csiráit. Régen konstátált tény, hogy Bopp felfogása nem volt tisztán comparativ analysisének eredménye, hanem különböző s egymástól független véleményekre és előítéletekre megy vissza (l. DELBRÜCK, Einl.⁵ és Grundfragen passim). A flexio keletkezésére vonatkozó tana velejében W. von

HUMBOLDT befolyása alatt alakult ki (WECHSSLER, *Giebt es Lautgesetze?* 1900. p. 43), de lényeges befolyással volt rá korának tudományos tradíciója is. A korabeli grammatika armatúrájából való az a végelemzésben a héber grammatikára visszamenő nézet, hogy egy nyelv egész szótömege egytagú gyökökre megy vissza; ezt az előítéletet az ind grammatikusok szójegyzékei is megerősítették. A héber grammatikából vette azt a nézetet, hogy a verbum személyragjai agglutinált névmások. A scholastikus philosophiának az az előítélete, hogy a mondat a logikai ítélet képmása, resp. hogy csak három beszédrész van, a szülőanyja annak az ötletnek, hogy egyes igealakok s elemében a verbum substantivum lappang. — Nyomorúságosabb úton aligha született meg még theoria. Lehetséges persze, hogy egy lényegesen extern befolyások uralma alatt született hypothesis is helyt áll, még ha nem is gyökerezik egy tudománynak sajátos talajában; lehetséges, hogy véletlenül összekevert elemekből is kerekedik rendszer. Ámde BOPP theoriája nem lett systéma, hanem összefüggés nélkül való aggregatum maradt: az agglutinációnak semmi köze a gyökök felvételéhez, a gyökök elméletének egytagúságukhoz, a héber grammatikának az idg. nyelvtudományhoz, a logikának a grammatikához. BOPP tehát nem a nyelvtényekből olvasta ki elméletét, hanem ezt beleolvasta a tényekbe. A theoria verifikációjánál nem az elfogulatlan analysis volt a vezetője, hanem az az apriori föltevés, hogy a theoria helyes. Nem csoda, hogy az így felépített rendszer összeomlott s hogy ma már csak az agglutinatio és a gyökök principiumának valószínűségéről esik szó.

Azok az érvek, melyekkel ezt az elvi valószínűséget támogatni akarják, két csoportba oszthatók: *A)* némelyek idg. alapnyelvi alakok analysiséből vannak véve s a dolog természetéhez képest első sorban veendő figyelembe; *B)* mások analogiák s azon alapulnak, hogy az agglutinatio processusa idg. nyelvek újabb fázisaiban és más nem-idg. nyelvcsaládokban kimutatható.

A) Idg. alapnyelvi alakok analysise.

Arról természetesen szó sem lehet, hogy az egész idg. flexio structuráját vegyük vizsgálat alá. Ez fölösleges hely- és idő-

pazarlás is volna. Csupán néhány oly esetet választunk ki, a melyek az általános déroute közepette meglehetősen szilárdan tartják magukat. Ezek közé tartozik a verbális flexio terén a verbum személyragjainak pronominális eredete, a Bopp-féle hadállás centruma, velejében ma is uralkodó dogma: «Die Verbalformen sind ja zumeist durch Anlehnung eines Personalpronomens an den Tempusstamm entstanden» (PAUL, Prinzipien⁴. p. 310; v. ö. még WUNDT, Sprache II². 174). E dogma idg. nyelvtudományi támasztéka «die tatsächlich bis zu einem gewissen Grade vorhandene Ähnlichkeit zwischen den Personalendungen und den Personalpronomina» (DELBRÜCK, Einl.⁵ p. 131). Hogy azonban a hivatkozott hasonlóság az esetek óriási többségében nincs meg, arról egy tekintet a személyragok és a pronomina personalia tabelláira meggyőzi az embert. S tényleg mikor e hasonlóság illusztrálására kerül a sor, mindössze csak két esetre szoktak szeltiben-hosszában hivatkozni. Ezek az esetek: a 1. és 3. sg. *m-* és *t-* suffixumai, a melyek a **me-*, resp. **to-* pronominális tövekre emlékeztetnek [v. ö. BRUGMANN, Grundriss I.² 1897. p. 35. DELBRÜCK, Einl.⁴ 1904. p. 134. THUMB, Hb. des Sanskrit. 1905. p. 287. DELBRÜCK, Einl.⁵ 1908. p. 128. KRETSCHMER, l. c. 1910. p. 206. etc. etc.]. — Lássuk, hogyan áll ezen elemek hasonlóságának ügye.

Tekintettel mindenekelőtt arra a fölötte sajátos körülményre, hogy flexivikus elemekben az idg. consonantismus gazdagsága daczára alig négy-öt consonans szerepel derűre-borúra, jóformán biztosra lehet venni, hogy az egész hasonlóság csak a véletlen műve. Így vélekedik MEILLET is: «Mais comme cette désinence [**-mi*] est à peu près la seule dont la ressemblance avec un pronom soit frappante, la coïncidence peut être fortuite» (Introduction.² 1908. p. 121). Ha a verbális flexio nominális eredetű, a mihez kétség alig férhet (l. HIRI, IF. XVII, 36-84), akkor a személyragok hasonlósága a névmásokhoz csak csalfa lidércz lehet. A ki ezen túlteszi magát, megfejtetlen és megfejtéhetetlen kérdésekkel találja magát szemben. Hogyan van az pl., hogy a verbális gyökerekhez a névmások obliquus casusai agglutinálódtak? Az idg. alapnyelvben tudvalóleg a 1. sg. pron. pers. és a **to-* demonstratív pronomen heteroklitikus (nom. **eġh-* **eġ-*: cas. obl. **me-* **eme-*; nom. sg. **so* **sā*: cas. obl.

*to- tā-). Mármost a theoria értelmében a casus rectusnak kel-
lene agglutinálva lennie (v. ö. FR. MÜLLER, Grundriss III. 1. p.
580: «Das idg. Verbum ist eine auf dem Subjects- und Präd-
icatsverhältnisse beruhende Wortform». PAUL, Prinzipien⁴, p. 311:
«Die enklitisch angelehnten Pronomina sind mit dem Verbum
verschmolzen und haben ihre ursprüngliche Subjektsnatur mehr
und mehr eingebüsst»): *es-mi *es-ti alakokban tehát éppen a
subjectum nincs megjelölve, a melynek kedvéért a pronominális
agglutinatio fel van tételezve, ellenben meg van jelölve vala-
mely casus obliquus, a mire a theoriának semmi szüksége. —
Hogyan van az továbbá, hogy bizonyos 1. és 3. singularisok
(pl. perf. act. *uoída *uoide, med. 1. sg. *tutudaí) suffixuma
semmiféle személyes névmáshoz nem hasonlít? — Hogyan van
az, hogy éppen csak bizonyos 1. és 3. singularisok suffixumai
hasonlítanak névmásokhoz, a személyragok túlnyomó majoritása
pedig nem? Hogyan van az pl., hogy a 2. sg. act. *si *s, med.
*sai *so suffixumai és a 2. sg. pron. pers. *teye *tue *te alakjai
között semmi összefüggés? — Mit felelhet ezekre és a hozzájuk
hasonló kérdésekre az agglutinációs theoria? Semmit. «Der Ur-
sprung der Personalendungen ist unklar» (BRUGMANN, KVG.
1903. p. 589).

A declinatio terén éppen így áll a dolog. A casus-suffixu-
mok visszavitele névmásokra semasiologikus tekintetben sobasem
elégítette ki a theoria híveit sem s újabb időkben már senki
sem operál névmásokkal. Mi köze is lehetne pl. *nāqi loc. sg.
suffixumának az ei- i- pronominális tő jelentéséhez, a mint ezt
BRUGMANN valamikor még föltette (Grundriss I.² 1896. p. 35)?
A BOPP-féle föltevések Achillese, hogy a M. F. nom. sg. s eleme
a *so pronomem demonstrativum nominativusa, többek közt azon
is hajótörést szenved, hogy a gen. és abl. sg. (*pedós *pedés),
valamint a pluralis casusok többsége is (nom. *pédes, acc. *pédus
etc.) s elemmel van karakterizálva. Az a föltevés, hogy bizo-
nyos suffixumok nem névmásokra, hanem más önálló szókra,
pl. postpositiókra (cf. osc. hūrtín < *hortei-en, litv. rañkoj-e,
ószl. kamen-e etc.) mennek vissza, sporadikus esetekben való-
színű. A legszélső határig menve az engedékenységekben csak a
következő esetekben tehető fel az agglutinatio (l. BRUGMANN,
Grundriss II. 2.² 1909. p. 119, 164): a bh- formansoknál (cf.

gót *bai bi-* etc.), az *m-* formansoknál (cf. gör. *μέτα* etc.) és az *o-*tövek sg. ablativusának *d-* suffixumánál (cf. ószl. *отъ*). E lehetőségek mérlegelésével nem akarok bibelődni, csak konstatalom, hogy a suffixumok túlnyomó többsége (v. ö. pl. sg. nom. **pédos pēts*, acc. **pédom pēdŋ*, dat. **pēdai*, loc. **pēdi*, gen.-abl. **pēdōs*; plur. nom. **pēdes*, acc. *pēdōns pēdŋs*, gen. *pēdōm*, loc. **pētsú* etc.) önálló szavakból nem magyarázható.

Végképpen elveszettnek tekinthető a gyökök, e CURTIUS-féle «reális lények» ügye. A gyökér az agglutinációs hypothesis korolláriumuma: «Wenn die Wörter durch Zusammensetzung aus prädicativen und demonstrativen Wurzeln entstanden sind, so waren die Wurzeln vor den Wörtern da» (DELBRÜCK, Einl.⁵ 133). Az agglutinációs hypothesis megállhatna ugyan gyökök felvétele nélkül is, de természetesen óriási segítséghez jutna, ha a gyökök reális existenciáját ki lehetne mutatni. Erre azonban se a történeti, se a spekulatív nyelvbúvárlat nem képes. Rég észrevették, hogy a nyelvtudomány az idg. gyökérperiodus felvételével az idg. nyelvjellegesen túlhaladva olyan térre jut, a hol minden tudásnak vége: «une manière historique d'envisager la racine n'aurait aucun sens ici, puisque de la préhistoire de l'indoeuropéen on ignore tout» (MELLET, Introduction.² 1908. p. 123). Kitént, hogy konkrét esetekben egyes gyököket nem tudunk biztosan felállítani (l. pl. WECHSSLER, l. c. p. 57. DELBRÜCK, Grundfragen. p. 119; cf. PAUL, Prinzipien.⁴ p. 350), hogy a mégis felállított gyökök csak «ideális jelentés-centrumok» (DELBRÜCK, Grdfrg. p. 115), a melyek csak pszichológiai, nem historiai értékűek (BRUGMANN, Grundr. I.² 38), tehát csak grammatikai abstractiók (DELBRÜCK, Einl.⁴ p. 136). A theoria hívei nem is akarnak ma már egyebet, mint a gyökök principiumát megmenteni (DELBRÜCK, Grundfr. p. 116). Az ide vágó spekulatióknak útját szegi egy a mondat és a szó viszonyának vizsgálatából vett pszichológiai argumentum, a melyet régibb előzmények után (v. ö. SAYCE, Introduction.¹ 1880. I. chapt. II. JESPERSEN, Progress in language. 1894. p. 345 - 349) újabban WUNDT következőképpen formulázott (Sprache. I.² 1904. p. 596): «Ist das Wort früher als der Satz, . . . so wird der Annahme kaum zu entgehen sein, dass ‚Wurzeln‘ irgendwelcher Art . . . die Urwörter gewesen seien . . . Ist dagegen der Satz früher als das

Wort, ist demnach dieses erst aus der Zerlegung des Satzes in seine Bestandteile hervorgegangen, dann sind unter allen Umständen auch die Elemente des Wortes keine ursprünglich isolierten Gebilde». A mit ezzel szemben a gyökerperiodus védői, DELBRÜCK és SÜTTERLIN felhoznak, nem áll meg. DELBRÜCK elfogadva JESPERSEN hypothesisét (l. c. chapt. IX.), mely szerint a nyelvfejlődés élén rendkívül hosszú és igen gazdag sémantikus tartalmú hang-continuumok állottak, a melyek egy egész gondolatot osztatlanul és differentiatio nélkül fejeztek ki — így okoskodik (Grundfr. p. 119): «Wenn nun die Gesamtvorstellung in Einzelvorstellungen und das Lautcontinuum sich in kleinere Lauteinheiten zerlegte, so waren diese Lauteinheiten doch gewiss nicht Wörter mit Suffixen, sondern Wörter ohne solche, d. h. sie waren Wurzeln». Mellőzve a JESPERSEN-féle hypothetikus ősnyelv és felhasználása ellen felhozott érveket (WUNDT, Sprachgeschichte u. Sprachpsychologie. 1901. p. 85. SÜTTERLIN, Das Wesen der sprachlichen Gebilde. 1902. p. 59) a punctum saliens DELBRÜCK okoskodásában tarthatatlan: az említett hang-continuumok ugyanis differentiatio esetén nyilván szavakra tagolódtak, nem gyökerekre (WUNDT, l. c. p. 87) s így az a föltevés, hogy a suffixum nélküli szó és a gyöker fogalmai fődik egymást, közönséges petitio principii. A mi SÜTTERLIN argumentumait illeti (l. c. 58—59), ezek egytől-egyig az «a posse ad esse» elvén alapulnak s — mint általában minden a gyökerek realitása mellett felhozott érv — velejében arra a methodologiai principiumra vannak felépítve, hogy oly föltevés, a melynek helytelensége absolut biztossággal ki nem mutatható, helyt állhat. De WUNDT (Sprache. I.² p. 598) teljes joggal utal arra, hogy ezen elv helyébe a következőnek kell lépnie: «zulässig ist eine Annahme, wenn sie sowohl geschichtlich, wie psychologisch wahrscheinlich ist». Ha mármost a mai idg. nyelvtudomány egyértelmű tanítása az, hogy a ma felállítható gyökerek között esetleg már egyetlen egy sincs, a mely valaha gyökéreként szerepelt, mi igazolja annak a föltevésnek történeti valószínűségét, hogy izolált gyökerek egyáltalában existáltak? Psychologiailag pedig a gyökerperiodus absolute valószínűtlen; psychologiailag az a valószínű, hogy a nyelvfejlődés élén a mondat áll s hogy összetartozó szavak csoportjának képzése a szó-

ból indult ki. S a mai idg. nyelvtudomány nagyban és egészben csakugyan a gyökerek reális existenciája ellen foglalt állást (v. ö. pl. HIRT, *Der idg. Ablaut.* 1900. p. 2. BRUGMANN, *Grundr.* II. 1.² 1906. p. 6. MEILLET, *Introduction.*² 1908. MEILLET-PRINTZ, *Einführung.* 1909. p. 85. KRETSCHMER, *Sprache.* 1910. p. 217. etc.). Annyi bizonyos, hogy oly problematikus határfogalommal, a minő a gyökér, az agglutinációs theoriát semmi esetre sem lehet támogatni.

B) Extern analogiák.

Az extern analogiák erejébe vetett bizalom idők folyamán mind jobban hanyatlott. DELBRÜCK valamikor (Einl.¹ 1880. p. 72) így argumentált: «Die Beobachtung, dass in historischer Zeit Sprachformen durch Zusammensetzung entstehen, muss zu Gunsten der gleichen Annahme für die sog. vorhistorische Zeit schwer in's Gewicht fallen»; — későbbben már óvatosabban így: «Die Zusammensetzungstheorie gewinnt ja aus den Erfahrungen, die wir an historisch zugänglichen Sprachen machen, eine unabhängige Wahrscheinlichkeit für sich» (Grundfr. 1901. p. 118; v. ö. még WUNDT, *Sprache.* II.² p. 194); — később még óvatosabban így: «Wie die Flexionsformen entstanden sind, lässt sich mit Bestimmtheit nicht sagen, für die Annahme aber, dass die Zusammensetzung dabei mindestens auch eine Rolle gespielt habe, spricht die Erfahrung an modernen idg. Sprachen, z. B. den romanischen, und doch wohl auch (was ich nicht recht zu beurteilen wage) an den ural-altaischen» (Einl.⁴ 1904. p. 134). — Jellemző tünetnek tartom, hogy az Einl. 5. kiadásából (1908) ez a passus végképpen eltűnt.

a) Mai idg. nyelvek analogiája.

Idg. nyelvek újabb fázisaiban a flexivikus agglutinatio csakugyan kimutatható. Igen gyakori pl., ha ugyan a flexio körébe vonható, az articulus agglutinatója (oláh *domnul* < lat. *dominum illum*; dán *mand-en*, *hus-et*; bolgár *gradъ-тъ*, *voda ta*, *selo-to* etc.). Van példa verbális és pronominális alakok összeolvadására is (v. ö. bajor *mîr hammer* «wir haben wir», *ess lebts* «ihr lebt ihr»; l. PAUL, *Prinzipien.*⁴ p. 311), főleg a nord pas-

sivumban (svéd *de finnas*, dán *de findes*, óisl. *þeir finnask* < *þeir finna sik*). Legismeretesebb eset a román futurum-képzés (ol. *finirò*, fr. *je finirai* < lat. *finire habeo*). De ezek az esetek igen keveset bizonyíthatnak (I. JESPERSEN, l. c. p. 66—67). Számuk a nem agglutinált alakok számához képest elenyészően csekély s így semmi esetre sem elégséges basisa annak a föltevésnek, hogy az idg. flexiók suffixumok összessége vagy csak nagyobb része is compositióban jött létre (v. ö. KRETSCHMER, l. c. p. 217). Az sem igen világos előttem, mennyiben jogosult modern nyelvjelenségekből prähistoriai nyelvviszonyokra következtetni. Ha ténynek kell elfogadni a legnevesebb romanistákkal azt, hogy a mai román dialektusok nagy különbségei azon allophyl népnyelvek különbségein alapulnak, a melyekkel keveredtek (WECHSSLER, l. c. p. 96—117) s ha ezen az alapon elutasíthatatlan HIRT gondolata, hogy a régi idg. nyelvek különbségei velejében præ- és nem-idg. idiomákkal való keveredésből magyarázandók (IF. IV. 36 et seqq. Die Indogermanen. 1905—7. p. 19, 555), akkor nagyon elmegy az ember kedve attól, hogy az idg. nyelvek mai jelenségeiből alapnyelvi viszonyokra következtessen. De ha mégis belemegyünk a dologba, ilyféle következtetésnek nyilván nem szörványos nyelvjelenségeken, hanem a történeti idők folyamán konstatálható egyetemes nyelvfejlődésen kell alapulnia. Mármost mivel az összes idg. nyelvek összes fázisainak fejlődési tendenciája teljesen analog: *the grammatical forms of the modern languages are all shorter, fewer, simpler, more abstract and more regular, those of the older languages in general longer, more complicated, more concret and more irregular*» (JESPERSEN, l. c. p. 122) — ebből csak az következhetik, hogy az idg. alapnyelv komplikáltabb, rendszertelenebb és szabálytalanabb volt mint bármely legrégebb történeti fázisa (v. ö. még PAUL, Prinzipien.⁴ p. 227. KRETSCHMER, Sprache. p. 207). Az idg. alapnyelv e kusza structurája az agglutinációs hypothesis szempontjából teljesen erthetetlen, mert az agglutinatio kísérő jelensége az egyöntetűség: *regularity and system appear to be the necessary accompaniment of agglutination*» (OERTEL and MORRIS, l. c. p. 83). Ha ugyanis valamely fogalmi modificatio kifejezésére valamely szóhoz egy bizonyos szó agglutinálódott, nem lehet belátni, mért nem agglutinálódott analog eset-

ben valamennyihez. Ha tehát az idg. alapnyelv flexiója agglutinatio révén jött volna létre, a flexiós alakok sokkal inkább volnának — hogy úgy mondjuk — egy kaptafára ütve (l. még alább). A modern idg. nyelvek szórványos agglutinatív jelenségei a legkedvezőbb esetben is csak annyit bizonyíthatnak, hogy az idg. flexio keletkezésében sporadikusan az agglutinatio is játszhatott szerepet, de általános képzési elv nem volt. Magától értetődik, hogy e modern analógiák, melyekben kész szók agglutinálódtak kész szavakhoz, a «gyökérperiodus» felvételére nézve egyenesen végzetesek.

b) Nem-idg. nyelvcsaládok analógiája.

A nem-idg. nyelvcsaládok között, a melyeknek analógiájára egy vagy más tekintetből hivatkoztak, az «izoláló» sinai és az «agglutináló» «ural-altáji» nyelvcsaládok játszottak szerepet. Az efféle analógiák ellen a priori bizalmatlansággal kell viseltetni. Ha igaz az a methodologiai elv, hogy minden nyelvet először önmagából kell magyarázni s csak ha ez nem sikerül, szabad más rokon nyelvekhez fordulni, még igazabb a mi esetünkben, mikor nyelvcsaládokat hasonlítunk össze — s hozzá még olyanokat, a melyek között semmi kapcsolat sincs vagy csak problematikus. Az említett methodologiai principium helyt állana akkor is, ha a morphologiai classificatio terminusai (isolatio, agglutinatio, flexio) minden nyelvfejlődés szükségszerű étapejait jelölnék is meg, pl. oly módon, mint SCHLEICHER föltette, hogy eredetileg minden nyelv «izoláló» gyökérv nyelv, mely az agglutináló fokon át a flektáló fokot éri el (így még pl. SWEET, Hist. of language. 1899. p. 67). Ámde a dolog nem így áll. Az említett terminusok nem karakterizálják elégséges határozottsággal a legjobban ismert nyelvek successiv stadiumait, miért is újabban az autoritások túlnyomó része az egész morphologiai classificatiót feladta (v. ö. pl. DELBRÜCK, Grundfr. 1901. p. 47). «The possibilities of development are to manifold, and there are such innumerable ways of arriving at more or less adequate expressions of human thought, that it is next to impossible to compare languages of different families» (JESPERSEN, l. c. 126). WECHSSLER csak az idg. nyelvcsaládra meri kiterjeszteni ered-

ményeit s ezt a következőkkel indokolja: «Die übrigen Typen des menschlichen Sprachbaues... scheinen mir in manchem so sehr abzuweichen, dass zu vermuten ist, die Lautgeschichte dieser Sprachen müsse in manchen Punkten anders als die indogermanische verlaufen sein» (l. c. p. 2). — A részletek vizsgálata is meg fogja mutatni, hogy nem-ídg. nyelvsaládok bevonása az ídg. flexio kérdésébe elhamarkodott és helytelen dolog.

α) Az «izoláló» sinai analogiája.

A morfológiai classificatio felállítása óta a sinai jó ideig úgy szerepelt mint az «izoláló» v. «tiszta gyökértypus» képviselője s ennek révén mint a feltételezett ídg. «gyökérnyelv» analogonja. A gyökerek reális existenciájának tana azonban, bár a héber grammatikából került ki, az indogermanisztika terén alakult ki s játszott szerepet és csak utólag s nem ritkán bizonyos erőszakkal alkalmazták más nyelvterületekre. «Darum war es von vornherein eine unzulässige Analogie, wenn die moderne Wurzeltheorie das Chinesische als Argument für die Existenz einer Wurzelperiode des Indogermanischen verwerthete» (WUNDT, Sprachgesch. u. Sprachpsych. p. 84). Az analogia külömben is hamis, mert az a felfogás, hogy a sinai «tiszta gyökérnyelv», tarthatatlannak bizonyult. Mióta LEPSIUS 1861-ben kimondta, hogy a sinai nyelv mai egytagúsága nem eredeti, hanem korábbi polysyllabikus structúra maradványa, a mérvadó tekintélyek közt e tekintetben nincsen eltérés (l. GABELENTZ, Sprachw. 1891. p. 250. MISTELI, Charakteristik. 1893. p. 502. JESPERSEN, l. c. p. 83. DELBRÜCK, Grundfr. p. 47. WUNDT, Sprache I.² p. 589). A sinai viszonyok megvilágítására pompás párhuzamot szolgáltat az angol nyelv, a mely valamikor flectáló nyelv volt s ma már a modern sinaival együtt jóformán egy kategóriába helyezhető (GABELENTZ, l. c. 252. JESPERSEN, l. c. 127. WECHSSLER, l. c. p. 161. DELBRÜCK, Grundfr. 118. WUNDT, l. c. 589. HIRT, Die Indogermanen. 89 etc.). A ma egytagú sinai tehát nem lehet az állítólagos ídg. gyökérnyelv analogonja. Ennek daczára még mindig hivatkoznak rá. DELBRÜCK úgy vélekedik, hogy a sinai flexionélkülisége kedvező az ídg. gyökérnyelv hypothesisére. «Das Chinesische, wie wir es auch auffassen mögen, liefert uns immer-

hin einen Beweis, dass ein Volk sich ohne Flexion verständigen kann» (Grundfr. 118). Ezt az okoskodást nem bírtam megérteni. A gyökerperiodus felvétele persze szükségképpen maga után vonja a flexionélküliség felvételét, de a flexionélküliség hypothesis nem involválja a gyökerperiodust. SÜTTERLIN az idg. gyökerek egytagúságának bizonyítása végett hivatkozik a mai sinaira (l. c. p. 59). De az egytagúság foka az idg. alapnyelvben még egyáltalában nem volt elérve: a kimutatható gyökerek (basisok) majoritása legalább kéttagú, az egytagúak száma rendkívül csekély s egykori kéttagúságuk a legtöbb esetben kimutatható.

β) Az «agglutináló» nyelvtypus analogiája.

E nyelvtypus fogalma igen határozatlan és szétfolyó: «agglutináló» lett minden olyan nyelv, a mely nem volt olyan structurájú mint az «izoláló» sinai vagy a «flectáló» idg. és semita — tehát a nyelvek óriási többsége, úgyhogy e kategóriában a legkülömbözőbb typusok kerültek össze (v. ö. GABELENTZ, l. c. 331). A mit agglutinatiós typusnak neveztek el, az velejében az «ural-altáji» — óvatosabban: urali és altáji - nyelvek typusa (JESPERSEN, l. c. p. 115); legalább mikor «más nyelvcsaládok» analogiájára hivatkoznak, az «ural-altáji» nyelvek mindig előkerülnek: «Ural-altaische Sprache gibt das Muster dessen, was man ‚agglutinierenden‘ (zusammenfügenden, buchstäblich: zusammenleimenden) Bau genannt hat» (WHITNEY-LESKIEN, Leben u. Wachsthum der Spr. p. 246; v. ö. még DELBRÜCK, Einl.¹ p. 71—72. GABELENTZ, Sprachw. p. 331. MISTELI, l. c. 348. PORŽEZINSKIJ, Vvedenie. p. 121. OERTEL and MORRIS, l. c. p. 81—82 etc.). Ebben a nyelvcsaládban állítólag minden fejlődés suffigálásán alapul (l. pl. MISTELI, l. c. 349) s mivel e processus a történeti periodusokban is kimutatható (v. ö. pl. a jakutra nézve DELBRÜCK, Einl.¹ p. 71—72, a magyarra nézve SZINNYEI, Finnisch-ugrische Sprachw. p. 81—84 etc.), azért e folyamatot az idg. prähistoriai periodusokra is átvitték. Ez analogikus saltomortale kivihetőségét támogatni látszott az a körülmény, hogy az «agglutináló» és «flectáló» typus közt a feltételezett agglutinativ folyamat szempontjából különbséget nem lehetett konstatálni, resp. az idg. értelemben vett flexiót csak

messze előhaladott agglutinációnak lehetett nyilvánítani (GABELENTZ, l. c. 333; v. ö. DELBRÜCK, Grundfr. 47. MERINGER, Idg. Sprachw. 49. WUNDT, l. c. I.² 590).

De bármennyire igyekeztek is az «agglutináló» és «flectáló» typus közötti különbséget nivellálni, architectonikus structura tekintetében áthidalhatatlan ür tátong közöttük. A mélyreható különbséget már sokan érezték s próbálták a maguk módján kifejezni. LUDWIG szerint az árja nyelvek bélyegző vonása «die wiederholte geistige umbildung des lautlichen materials», az agglutináló nyelveké az «eintönigkeit und schablonenmässigkeit» (Agglutination oder Adaptation. 1873. p. 23—24, 28). MISTELI át meg át van hatva e különbség gondolatától s többször szerencsésen állítja szembe az agglutináló typus egyöntetűségét és szigorú logikáját az idg. flexio szeszélyes szabálytalanságaival (Charakteristik, p. 509—10, 514, 520, 535—37). GABELENTZ így nyilatkozik: «Mit Recht rühmt man den eigentlich sogenannten agglutinierenden Sprachen grössere logische Folgerichtigkeit nach als den indogermanischen: jede grammatische Kategorie hat dort in der Regel nur einen einzigen lautlichen Ausdruck» (Sprachw.² p. 352). WUNDT, noha különben azt hiszi, hogy a két typus elhatárolása önkényes, elég lényeges különbséget állapít meg e szavaival: «der wesentliche Unterschied zwischen beiden scheint schliesslich darin zu bestehen, dass die agglutinierenden Sprachen reichere und zusammengesetztere Flexionsformen besitzen» (Sprache. I.² 590). OERTEL és MORRIS szerint a két typus szerkezete között «qualitative difference» van: az agglutináló nyelvek flexiós rendszere regularis és systematikus, az idg. nyelveké irreguláris és asystematikus (l. c. p. 81—88). — Az urali (finn-ugor) nyelvek ugyan nem mindig alkalmazkodnak a kimondott szabályhoz: igaz, hogy pl. a declinációban a pluralis és singularis suffixumai azonosak (magy. *háló*: *háló-t*: *hálóka-t*; finn *silmä*: *silmä-n*: *silmie-n*, l. SZINNYEI, l. c. 56—57) s a nom. sg. mindig suffixum nélkül képeztetik (SZINNYEI, l. c. 60), de másrészt a personalis és casualis suffixumok sorrendje nem minden nyelvben azonos (m. *híta-m*: *hátamo-n* de finn *kirja-ssa* «in dem Buche»: *kirjassa-ni* «in meinem Buche», l. c. p. 119) s egy és ugyanazon consonantikus suffixum a legkülömbözőbb functióban lép föl (v. ö. pl. a *t* functióját: l. c.

p. 58, 65, 92, 122, 127, 129, 133). — A török nyelvből vett példák azonban — a mennyire autopsia hiányában megítélhetem — igen meggyőzőek. A declinációban speciális numerus- és casus-jelölő suffixumok vannak, melyek mindegyike megőrzi sajátos alakját és jelentését (*jol*: pl. *jol-lar*; abl. *jol-dan*: pl. *jol-lar-dan*; loc. *jol-da*: pl. *jol-lar-da* etc.; *er*: *er-ler*, *er-de*: *er-ler-de* etc.). Alig lehet valami szabályosabb és logikusabb, mint a conjugatiós rendszer, a melyben «rendhagyó» igék egyáltalában nincsenek (WIED, Türk. Spr. p. 22) s a melynek átlátszósága valóban mintaszerű (*sev-mek* «lieben», *sev-iş-mek* «einander lieben», *sev-iş-dir-mek* «machen, dass sie einander lieben», *sev-iş-dir-il-mek* «veranlasst werden einander zu lieben», *sev-iş-dir-il-e-me-mek* «nicht veranlasst werden können, einander zu lieben» etc. GABELENTZ, l. c. p. 322). — Az idg. flexio szerkezete toto cœlo különböző. A declinatioiban pl. a nom. sg. majd sigmatikus, majd nem (**ek̄hos*: **ek̄uā*) s a nom. sg. s eleme egyúttal a gen.-abl. sg. és a pluralitás exponense is (l. fönnebb), viszont a gen. sg. exponense az s elemen kívül még **so* (gót *wulfis*), **siō* (λόκοιο) és **i* (lat. *lupi*). A plurális nem ismétli meg a singularis rendszerét, hanem saját külön suffixumai vannak; igen karakterisztikus ezek között a gen. plur. **om̄* suffixuma, melynek *m* eleme többek közt az acc. sg. M. és az instr. jele is (gen. **pedōm̄*: acc. **pedom̄* **pedm̄*: instr. **pedom̄*). Ép oly szeszélyes a verbális flexio structurája. Egészen azonos képzésű alakok egészen különböző jelentésűek: idg. **bhēreti* (ói. *bhāрати*) præsens indicat., de idg. **a^hhēneti* (ói. *hānati*) conjunct.; a gör. ἐπερόμην imperf., de ἐγενόμην aor.; a gót *habais* act. præs. de az azonos típusú gör. ἐ-μάνη; passiv aoristus. A reduplicatio a præsensben, aoristusban és perfectumban keresztül-kasul jelentkezik (ói. *dādāmi á-vocat dadārša*: idg. **dé-dōmi* **ue-uq^{et}* **de-dōrke*) s képzése minden szabálynak fittyet hány (ói. *pi-parmi*, *dá-dāmi*, *jā-grati*, *dár-darti*, *bhāri-bhṛati*, *varī-vṛt* etc.). Ugyanazon suffixum a legkülömbözőbb functióban jelentkezik; így pl. a föntebbi *s* elem itt majd «determinativum» (ói. *rákšati*, gör. ἀλέξω), majd desiderativum-képző (ói. *dīdrkšatē*, lat. *vīso*), majd a futurum és aoristus időjegye (gör. δεῖξω ἔδειξα, lat. *dixō dixī* etc.). Ehhez járul a suffixumok meglepő sémantikus complexitása: egyetlen formativum a legheterogénebb jelentésviszonyok

egész tömegének hordozója. Oly alakban mint idg. **ulq^oōs* < **ulq^ooes* az egyetlen **es* elem a casuson és numeruson kívül jelzi a genust (cf. neutr. **juqā*) és a nominális jelleget (cf. pronomen **toī*); az idg. **uoit^o-tha* alakban az egyetlen **tha* elem jelöli meg a diathesist (act.), modust (ind.), tempust (perf.), számot és személyt (2. sg.). Szóval: az egész idg. flexiók rendszer nem rendszer, inkább egy Faust-beli «Kehrichtfass und Rumpelkammer», melyben minden össze-vissza van hajigálva, labirintus, melynek terve a legteljesebb tervtelenség.

Hogy honnan van ez a structurális különbség, illetőleg hogy az «agglutináló» typos reguláris és systematikus jellege csakugyan az agglutinatio folyománya-e — mint OERREL és MORRIS fölteszik (l. c. p. 83) — azt nem tudom, de arról meg vagyok győződve, hogy az idg. flexio megmagyarozása végett az «agglutináló» nyelvcsaládok analogiájára hivatkozni legalább is jogosulatlan eljárás. És éppen így áll a dolog bármely más nyelvcsalád analogiájával. FR. MÜLLER valamikor az idg. flexiók suffixumok eredete kérdésében a hangbeli hasonlóságon kívül a világ összes nyelveinek analogiájára hivatkozva így nyilatkozott: «Diese allgemeine Frage muss ausschliesslich von diesem allgemeinen Standpunkte betrachtet werden. Einwendungen, die von dem beschränkten Standpunkte einer einzelnen Sprache dagegen gemacht werden, haben keine Berechtigung». De nem igaz, hogy az *idg.* flexio kérdése általános kérdés: ez a probléma az *idg.* nyelvtudomány intern kérdése, eminenter historiai kérdés, melyet első sorban az *idg.* nyelvcsalád elérhető legrégebbi fázisainak összehasonlító tanulmányozása révén kell megoldani. Ha ily történeti megoldás az agglutinációs hypothesis segélyével nem sikerül, ez a theoria baja. Mivel az agglutinatio felvételére pszologaiailag kényszerítő ok nincs, semmiféle jogunk nincs hozzá, hogy a legjobban ismert és átkutatott nyelvcsaládra bármely más nyelvcsalád tényleges vagy képzelt agglutinációját a priori ráhúzzuk.

Ez az elvi kifogás természetesen megszűnnék, ha a structurális különbségeket elhanyagolhatnók, resp. ha sikerülne prae-*idg.* nyelv-fázisokat rekonstruálnunk, a melyek az elérhető legrégebbi *idg.* fázisoknál is régiebbek. Olyasmire gondolok első sorban, mint a finn-ugor-*idg.* alapnyelv. Így értem azt, a mit

KRETSCHMER is hangoztat (l. c. p. 205): «In Ursprung und Wesen der idg. Flexion einzudringen ist eigentlich nur möglich mit Hilfe der Vergleichung nichindogermanischer Sprachstämme». Mivel ugyanis bármely nyelvcsalád structurája nem existálhatott időtlen idők óta, hanem valahogyan az idők folyamán keletkezett, a priori nem lehet belátni, mért ne volna praë-idg. periodusok feltárásával a flexivikus status nascendi megközelíthető. Tegyük e végből kísérletet a verbális flexio személyragjainak vizsgálatával, mert ha valahol, itt remélhetjük a közelebbi rokonság és az agglutinatio beigazolását. SWEET tényleg beigazolván látja mind a kettőt: «The personal endings of the Finnish verb are evidently suffixed pronouns. These endings and the pronouns themselves bear so close a resemblance to the corresponding Aryan forms that it amounts to identity in some cases» (Hist. of language³. 1908. p. 116). Ezzel velejében azonos az, a mit újabban KRETSCHMER mond, illetőleg sejtetni akar: «So hat für die Personalendungen Bopps Erklärung eine gewisse Wahrscheinlichkeit . . . Bemerkenswert ist, dass die finnischen Personalendungen zum Teil mit den indogermanischen übereinstimmen und sich auch mit den finnischen Personalpronomina berühren . . . Es ist schwer, da überall an Zufall zu glauben» (l. c. p. 206). — A mi mindenek előtt a speciális finn-ugor viszonyokat illeti, bizonyos személyragok és személyes névmások között tényleg vesznek föl összefüggést. Azok az igealakok, a melyeknek subjektuma az 1. v. 2. személy, személyragokkal ellátott igenevek. E személyragok ugyanazon alapalakra mennek vissza, mint a possessiv személyragok. Possessiv személyragokként pedig már a finn-ugor alapnyelvben a személyes névmások egytagú tövei szerepeltek (SZINNYEI, Finnisch-ugrische Sprachw. 1910. p. 114, 148). Azokban az alakokban, a melyekben az alany 3. személyű, az imperativust nem tekintve ritkán van a személy personalis suffixummal megjelölve, hanem jobbra a puszta tempus-tő, resp. ennek pluralisa szerepel mint igealak (l. c. 149—150). — Ha mármost e finn-ugor alapnyelvi viszonyokat az idg. alapnyelvi viszonyokkal összevetjük, lépten-nyomon disharmoniára bukkanunk. A finn-ugor alapnyelvben a személyragok plurálisai a megfelelő személyes névmások *k* elemmel pluralizált singulárisai (finn *sanomme* < **sanok-mek*, *sanotte* <

sanok-tek*; magy. *vad-mok vadu-nok, hallo-tok*; SZINNYEI, l. c. p. 114, 148—49) s a pronomina personalia tövei numerice nincsenek differenciálva (1. pers. finn *minä*, magy. *én en* < **e-men*: plur. finn *me*, magy. *mi, min*; 2. pers. finn *sinä* < **tinä*, magy. *te ten*: plur. finn *te*, magy. *ti tin*; SZINNYEI, l. c. 111—112). Az idg. alapnyelvben ellenben speciális plurális névmás-tövek vannak (1. pers. **me* **eme*: plur. **ue* **nes*; 2. pers. **teue* **tue* **te*: plur. **iu* **ues*) s a finn-ugor *k* plurális-jegynek nyoma sincs; singularis pronominalis alaknak secundär (tehát idg.) pluralizálása az egyetlen 1. plur. **mes* **mos* suffixumban volna feltehető (így már BOPP, Krit. Gr. der Sanskrita-Spr. 1834, p. 144), egyebütt sehol. — A finn-ugor alapnyelvben a 2. sg. és plur. személyragjainak *t* eleme (finn *sano-t sano-tte*) a 2. személyű pronomenre emlékeztet. Az idg. alapnyelvben azonban a *t* elem első sorban a 3. singularisnak bélyegző karakteristika (bhère-ti*, **bhère-t*, med. **bhère-tai*, **bhère-to*), a 2. singularisban ellenben legfőlebb a perfectumra izolált **tha* (**uoits-tha*) elemmel kombinálható (SCHRADER, Sprachvergl. u. Urg. II.³ p. 524), míg a 2. sg. többi suffixumainak (**bhère-si*, **bhère-s*, med. **bhère-sai* **bhère-so*) *s* eleme semmiféle se idg., se finn-ugor névmással nem hozható összeköttetésbe. — A 3. pl. mind a két nyelvterületen kétségkívül nominális eredetű (idg. **bhéronti*: part. **bhérontes*; finn *sanova-t* «sie sagen», urspr. «sagende», magy. *történtä-k* «sind geschehen», urspr. «geschehene»); SZINNYEI, l. c. 150); de ennek, mivel a képzések egyébként eltérnek, semmi jelentősége sincs, mert a világ összes nyelveinek túlnyomó többsége vagy egyáltalában nem, vagy csak tökéletlenül képezte ki a nomen és verbum ellentétét (WUNDT, Sprache. II.² p. 139). — Ha a méltatott nehézségek és divergentiák daczára mégis ragaszkodnánk a finnugor-idg. alapnyelvi összefüggés és az agglutinatio felvételéhez, ne feledjük, hogy az említett néhány eset az idg. flexio elenyésző kis hányada s így a netaláni primordiális agglutinatio csak szórványos jelenség lehetett s az idg. periodusban már — a structúra elütő jellegéből következtetve — jelentősebb szerepet nem játszhatott.

A másik függőben lévő theoria, az idg.-semita rokonság elmélete, még kevesebbet segíthet. Ez annál feltűnőbb, mert a verbális kategoria legtisztábban az indogermánban és semitában

lép föl (MISTELI, l. c. p. 52. WUNDT, l. c. II.² 139. SÜTTERLIN, l. c. p. 124) s mert az a föltevés, hogy az idg. verbum személyragjai agglutinált névmások, éppen a semita grammatikából indult ki. De a semitában a személyes névmások semmi szerepet sem játszanak a flexióban: «In Abhängigkeit von einem Nomen oder Verbum erscheinen statt der Personalpronomina kürzere mit ihrem Regens enklitisch verwachsene Elemente, die nur bei der 3. Pers. etymologisch mit den selbständigen Formen zusammenzuhängen scheinen» (BROCKELMANN, KVG. der sem. Spr. 1908. p. 145). Azonkívül eltekintve e pronomina personalia suffixa syntaktikai funkciójától (a nomenen genitivus, a verbumon accusativus; l. c. p. 100) köztük és az idg. személyes névmások vagy személyragok között a hasonlóságnak árnyéka sincs meg (l. c. p. 145—46). PEDERSEN a semita personális praeifixumok és idg. névmások között keres összefüggést; szerinte arabs 3. sg. M. *ja*-[*qtulu*]: idg. **jo*- demonstratív és relativ névmás-tő; 3. sg. F. *ta*-[*qtulu*]: gör. neutr. *τό*; 2. sg. *ta*-[*qtulu*]: lat. *tū*; 1. sg. 'a-[*qtulu*]: gör. *ἐ-γώ*; 1. pl. *na*-[*qtulu*]: lat. *nōs*. «Um einen leeren Zufall kann es sich hier nicht handeln» (IF. XXII. p. 342). Megengedve ezt a hasonlóságot a semita pers. praeifixumok és az idg. pronomina között, tény, hogy az idg.-ban nem ezek az állítólag összefüggő alakok szerepelnek mint személyragok s így az agglutinatio felvétele szempontjából egészen közönyösek. — Egyáltalában ha az idg. és semita nyelvcsalád primordiális függésben voltak egymással, a verbális flexio totális divergentiája csak azt az egy magyarázatot engedi meg, hogy a verbális flexio későbbi mint a proethnikus kapcsolat periodusa, tehát speciális idg. fejlemény.

* * *

Recapituláljunk.

Az idg. alapnyelv flexivikus suffixumainak visszavitele önálló szókra az idg. nyelvtudományi analysis foruma előtt nagyban és egészben tarthatatlan: legfőlebb két-három esetben lehetséges és valószínű --- akkor sem mutatható ki ---, a flexiós structúra egészére nézve azonban absolute valószínűtlen vagy éppen lehetetlen. Idg. nyelvek modern fázisainak és nem-idg. nyelvcsaládoknak --- methodologiai szempontból egyébként vissza-

utasítandó analogiája hasonló eredményre vezet. A ki tehát azt hiszi, hogy az agglutinációs theoriának csak bizonyos általános valószínűséget is lehet tulajdonítani (DELBRÜCK, Einl.⁵ p. 172), jogosulatlan illúziónak és optimizmusnak adja át magát. Minden inductiónak szükségképpen hátránya, hogy mihelyt a vizsgált esetekről a generalisatióra térünk át, ugrást kell kockáztatni. De micsoda salto-mortale volna két-három — tegyük föl: bebizonyított — eset alapján egyetemes principiumot felállítani? A legkevesebb, a mit meg lehet kívánni, hogy az agglutinációs hypothesis szorítkozzék azokra az izolált esetekre, a melyeket verifikálhatónak gondol, de ne terjeszkedjék ki a sokkal nagyobb számú többi esetekre, a melyeket magyarázni képtelen. Mert ily elhamarkodott generalisatióval útját állhatja — és állja is — egy más theoriának, a melynek általános valószínűsége sokkal nagyobb és sokkal könnyebben beigazolható.

Másrészt nem állítja senki s nem is állította soha, hogy a flexivikus agglutinatio sporadikus esetekben absolut lehetetlenség. Mivel ugyanis egyes töképző formansok kimutathatólag compositio révén keletkeztek úgy az újabb mint a legrégebb fázisokban (l. pl. PAUL, Prinzipien⁴. p. 347—48. BRUGMANN, Grundriss. II. 1.² p. 12—13) s mivel töképző és flexiós suffixumok közt éles határ nem vonható, azért a történeti processusok analogiájára meg kell engedni, hogy szórványos esetekben praehistoriai periodusokban is lehetett flexivikus agglutinatio. E sporadikus agglutinatiót konkrét esetekben kimutatni nem lehet, de elméleti lehetetlenségét sem. S ez az agglutinációs theoria utolsó asyluma. Nem lehet elzárkózni annak lehetősége előtt, hogy primordiális agglutinációs képletek idők folyamán hangbeli leromlás folytán vagy az analogia hatása alatt egészen eltorzultak s ma már ezért felismerhetetlenek. De azon feltevés ellen, hogy az agglutinatio általános genetikus principium volt, óvást emel az idg. flexio structurájának egésze, mert a hangbeli leromlás vagy analogia semmi ismert és feltehető mértéke nem törölközhette volna le róla annyira az eredeti agglutinatio bélyegét. Kitünő autoritások hasonló nézeten vannak. JESPERSEN kereken kimondja: «the old theory which imagined the prehistoric development of Aryan speech from roots through agglutination to flexion is untenable» (l. c. p. 121). Elég határozott OERTEL és

MORRIS kijelentése is: «it seems to us hardly possible to save even the general probability of Bopp's theory of inflection, so far as the bulk of Indo-European forms is concerned» (l. c. p. 79). KRETSCHMER alternatív lehetőséget állít: «In den einen Fällen kann Agglutination, in den anderen Adaption vorliegen» (l. c. p. 206).

A flexivikus agglutinatio theoretikus lehetősége tehát továbbra is fönáll — de csak izolált sporadikus esetekre, nem a flexiós structúra egészére nézve: az agglutinatio az idg. flexio keletkezésének nem tipikus módja.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

A szláv philologia története.

A *szláv philologia encyclopaediájának* megjelent az I. kötet, benne maga a nagy vállalatnak szerkesztője, JAGIĆ, írta meg a szláv philologia történetét.*) Ez a bevezető kötet 10 ívre volt tervezve és lett belőle — 60 nagy 8-rétű ív, pedig egy része sűrtített betűvel van szedve, l. 580—691. l. Milyen rengeteg tudás, hány nagy eszme lassú kialakulása, hány kiváló, eredeti férfi törekvései és küzdelmei szólnak hozzánk e lapokról! És mindez a legnagyobb élő szlavista színes, szellemes és a mellett a dolgoknak a mélyére hatoló előadásában. Valóban pompás könyv, egy könyv, a mely rávilágít a szláv népeknek lassan fejlődő magukraeszmélésére és nem egyszer szinte egy regény érdekességével hat. Hogy az ősz mester tudásának bámulatosan gazdag forrásából ezzel a könyvvel megajándékozott bennünket, azért mi szlavisták a legőszintébb hálával tartozunk neki, fölér ez egy egész kis könyvtárral, és a mi ennél is becsebb, egy hatalmas elmének megnyilatkozása az a fontos kérdések egész soráról. A szép, világos fejtegetéseket mindvégig pontos bibliographia kíséri, úgy hogy módunkban van egy egy kérdésnél, a mely bennünket közelebről érdekel, a főforrásokat megismerni és kutatásainkat biztos alapra vetni, ez pedig a könyv értékét nagyban növeli, mert e remek munkát már nagy terjedelménél fogva elejétől végig bizonyára a legtöbb szakember is csak egyszer fogja elolvasni, de ott lesz íróasztalán és újra meg újra fog belőle nagy gyönyörűséggel útmutatást méríteni a legkülömbözőbb kérdésekben.

ASBÓTH OSZKÁR.

*) *Encyklopedija slavjanskoj filologii*. Vypusk 1. J. V. JAGIĆ: *Istorija slavjanskoj filologii*. Szt.-Pétervár, 1910, VIII+961.

ÓGÖRÖG HELYNEVEK ERDÉLYBEN?

A *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* aug.-szept.-i füzetének első lapjáról veszem cikkemnek címét (= *Altgriechische Ortsnamen in Siebenbürgen*), csak a kérdőjel származik tőlem. Kötelességemnek tartom, hogy rámutassak egy beteges irányra, a mely annál könnyebben kárt tehet, mert egy különben érdemeket szerzett, szorgalmas és tudós kutató áll itt a dilettánsok sorába, a kik azt hiszik, hogy nincs könnyebb mint helyneveket magyarázni. Hogy élesen megvilágíthassam a kiindulópontot, a melyet a cikkíró, KISCH GUSZTÁV (v. ö. *Nyelvtudomány* 1 : 165—174. és 2 : 71—73.), egészen biztosnak tart, egész terjedelmében kiírom azt a bevezetést, a melylyel a szerző fejtegetéseit bevezeti:

In meinen «Nösner Wörtern und Wendungen» (Bistritzer Gymnasialprogramm 1900, S. 13) habe ich zum erstenmal auf das Vorkommen eines altgriechischen Ortsnamen in Siebenbürgen hingewiesen: es ist der rum.-magy. Name der Gemeinde Dürrbach: *Dipşa, Dipse*. Die daselbst gebotene Erklärung *Dipşa* «Dürrbach» von griech. $\delta\psi\acute{\alpha}\omega$ dürsten, $\delta\psi\iota\omicron\varsigma$ durstig usw. ist rein sprachlich so einleuchtend und sachlich — Dürrbach = Ort an einem «dürren» (wasserarmen, im Hochsommer austrocknenden) Bache — so begründet, dass daran kein Vernünftiger zweifeln kann. Näheres: Vereinsarchiv Bd. 33, S. 62, und Bd. 34, S. 30.

Nincs se kedvem se ráérkezésem, de bizony okom sincs arra, hogy a kérdés historicumát kutassam, ott fogom meg. a hol érem, hisz itt nem komoly kutatásokról van szó, hanem ötletekről, a melyek czáfolására nincs szükség nagy apparatusra. Találom pedig azt a *Dipşa*-ról szóló mesét egyéb különös állításokkal egyetemben HUNFALVY PÁL *Kirándulás Erdélybe* című közleményében, Budapesti Szemle 49. köt. (1887) 30. l. HUNFALVY még hangtanilag is igyekszik a *Dipşa* = $\delta\psi\alpha$ összeállítást iga-

zolni: «Valamint a görög λειψις = hiány szóból, mondja H., a rumun *lipsa* lett, úgy lett a δίψα-ból a rumun *dipsa* = szomjúság», hogy fényesen bizonyítsa, hogy a *Dipşa* helynevet — mert «*dipşa* = szomjúság» szó az oláh nyelvben nincs, nem is volt soha — igenis nem lehet a gör. δίψα-ból magyarázni. H. ugyanis nem veszi észre azt a csekély különbséget, a mely az oláh *lipsa* (olv. lipsza) és *Dipşa* (olv. dipsa, magyar neve *Dipse*!) közt van, vagy nem tudja, hogy *ps* (olv. psz) az oláh nyelvben mindig megmarad és nem változik soha sem *ps*-se v. ö. még a lat. *coxa*-ból lett oláh *coapsă*-t és a TIKTIN Rum. Elementarbuch 55. l. fölhozott példákat. Miután H. így akaratlanul is egyetlen egy példával bizonyította, hogy a *Dipşa* helynév nem lehet a görög δίψα — kutatja, hogy ez a δίψα mikép került Erdélybe. Erre pedig így felel: «Ezt csak oláhok, még pedig a Balkán-félsziget déli részeiből, azaz a görögök szomszédságából, eredő oláhok vitték oda». Igaz következik még valami, a mi a mondottak további igazolása akar lenni, de kegyetlenség volna annak teljes tarthatatlanságát bizonyítani. Visszatérhetünk KISCHhez.

Nem tudom HUNFALVYBól vette-e át KISCH azt a nyelvészeti elemzés előtt nyomban szétfosló ötletet, hogy az oláh *Dipşa* a görög δίψα-ból való, de annyi bizonyos, hogy ezt a napnál is világosabbnak tartja: «so begründet, dass daran kein Vernünftiger zweifeln kann». Látni való, hogy K.-nek gyerekjáték volt — az ilyen etymologizálás játéknál nem is egyéb — biztos alapot nyerni további kutatásaihoz és ezen azután el is indul vígan, gondtalanul, hisz ennyit érő ötlet könnyen akad más helynév fejtegetése közben is, és folytatja:

Am selben Bache in dem gleichen Tale liegen aber auch andere Orte mit Namen griechischer Herkunft: z. B. urk. Theke, Theca (Monum. Vat. Hung. I. Bd. zum Jahre 1332—37) = griech. θήκη «Scheide», nämlich die «Wasserscheide».

Ho-hó! csak el ne ragadjon bennünket KISCH úr szilaj phantasiája. Vegyünk csak kezünkbe valamely görög szótárt és nézzük meg, mit is jelent voltaképp a θήκη szó: «θήκη, ἡ (τίθημι) Ort od. Behältniss, worin etw. niedergelegt u. aufbewahrt wird χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ ἄλλων χρημάτων Kisten mit Gold; auch ἀδῶν, ξίψους Scheide». Tehát a θήκη valóban = ném.

«Scheide», csakhogy ez a *Scheide* tartót, tokot jelent és a «Wasserscheide»-hoz semmi köze! A mit K. ezzel kapcsolatban még mond, egyszerűen nem tartozik a dologhoz. Folytatjuk tehát az utolsó sornál: «Auch rum. Teacă = rum. *teacă* f. (Scheide!) < griech. Θήκη (lat. theca). — Bekanntlich ist das Rumänische reich an griechischen Elementen». Hát jó, jó, de a *teacă* «Scheide, Futteral» természetesen nem görög elem az oláh nyelvben, hanem a latin *thēca*-ból egészen szabályosan fejlődött szó, a latin nyelv pedig ezt a szót akkor vette át a görögből, mikor az oláh nyelv még ki sem alakult és mint olyan a görög nyelvvel még nem is érintkezhetett. De nem csodálkozom, hogy a szerző ilyen csekélységekkel nem törődik, mikor neki még az oláh *eapă* «kancza» meg a *ficát* «máj» is görögből származott szavak: «ἄπη Stute = rum. *eapă*; ... ἥπαρ (ἥπαρ) Leber = rum. *ficat* Leber (ohne lautliche Schwierigkeiten!)», l. 102. l. Bátor leszek a szerzőhöz két szerény kérdést intézni. Ha a *eapă* nem a latin *equa* szabályos megfelelője, hanem görög szó, nem tudná nekünk talán az *apă* «víz» szót is — a görögből megmagyarázni, mert ha *eapă* nem = lat. *equa*, akkor bizonyára *apă* sem = lat. *aqua*! Vagy ha *teacă* valóban a görög Θήκη-ből lett, miért nem lett ἥπαρ-ból is **heápāt* vagy effele, miért lett belőle több hangnak és a hangsúly helyének érthetetlen megváltozásával — *ficát*?? Mit ér nekünk e kétségeink mellett a szerzőnek hangzatos kijelentése: «ohne lautliche Schwierigkeiten!», mikor már eddig is tapasztaltuk, hogy előtte sem hangtani sem jelentéstani nehézségek (Θήκη «Scheide», nämlich die «Wasserscheide»!) nincsenek, és mikor a latin szótárban azt olvassuk: *ficātum* [ficus] fűgével hizlalt lúd mája; általan: máj!!

A szerző az így elért eredménnyel nagyon meg van elégedve és miután még egyszer összefoglalja az utolsó magyarázatot — Tekendorf heisst heute magy. *Teke* = rum. *teacă* f. «Scheide» (Berg als Wasserscheide) —, már csak görögül folytatja:

Zwischen Δίψα und Θήκη liegt am Fusse eines bewaldeten Höhenzuges das Dorf *Ida* (magy. *Ida*, rum. *Idă* ss. [lautlich entsprechend] *Eide*) «Eidau» = griech. Ἰδη, Ἰδα Wald[gebirge], darnach der Berg Ἰδη in Kleinasien und auf Kreta (also im Geltungsbereich der griech. Sprache), ein Wort, das überall «Wald[berg]» bezeichnet.

Hát ehhez nem kell további kommentár, a szerző nem is tesz hozzá egy árva szócskát sem; ha a görög Ἰδα mindenütt azt jelenti Kisázsia-ban is, Kréta szigetén is, hogy «Wald-
[berg]», akkor az erdélyi Ida falu természetesen nem lehet más mint görög, szinte kedvem volna ide is hozzátenni a szerzőnek azt a *Dipsa* < διψα-hoz csatolt kijelentését: so begründet, dass daran kein Vernünftiger zweifeln kann.

A szerző folytatja:

Weiter abwärts von Δίψα (Dürrbach) liegt *Harina*, rum. *Harina* ∪ ∪ ∪, urk. *Harena*, *Herina*, *Harina* (1246 ff.) = griech. Ἄλινα (das rum. *Harina* ∪ ∪ ∪ bewahrt die griech. Betonung auf der zweiten Silbe!), d. h. Ort, wo Salz (ἄλς) ist, wobei altes *-l-* im Rum. regelrecht als *-r-* erscheint, wie z. B. rum. *biserica* (Kirche) < griech. βασιλική, *dumeresc* bändigen < δαμαλιζω, *miere* Honig = μέλι, lat. *mel*; rum. *măr* Apfel = μηλον, lat. *malum*; *peture* Blatt < πέταλον; rum. *scara* (Leiter) = lat. *scala*; . . . *bureț* = βωλίτης, lat. *boletus* Pelz.

Mielőtt ehhez hozzászólhatnék, meg kell említenem, hogy a szerző később el is árulja, hogy azok az «ógörög» helynevek mikép kerültek Erdélybe. Felelete olyan eredeti, hogy megint szóról szóra kell szavait idéznem:

Wer hat, kérdi a szerző, im Dürrbachtale griechisch gesprochen? Die gräzisierten Galater, d. i. die griechisch redenden, wegen ihrer Vermischung mit den Griechen im ganzen Geltungsbereich der griech. Sprache Γαλλογραϊκοί [Gallograeci] genannten Γαλάται (Kelten, zu denen auch die Daken gehörten), deren Name in dem rum. Namen von «Heresdorf» *Galati* (∪ ∪, griech. Betonung) erhalten ist, der sich übrigens überall findet, wo die Gallograeci nachweislich gewohnt haben (Thracien, Balkan, Kleinasien, Rumänien, Siebenbürgen) l. 103. l.

Tehát elgörögösödött Galatiabeliektől származnak Erdély görög helynevei! Az oláhok csak ezektől tanulták el, talán szabad föltennem, hogy csak az oláh nyelvben észlelhető erős szláv hatás után. Ha K. elfogadja ezt a föltevést mint nagyon közelfekvőt és az oláh nyelv kialakulásából önként következőt, nyomban halomra dől az egész kártyavár, a melyet a szerző egy ismert oláh hangtörvényre épít. A hangzók közt álló *l* ugyanis akkor, mikor a szláv hatás kezdődött, már nem ment át *r*-ré! Ha tehát az oláhok Erdélybe csak akkor kerültek, mikor nyelv-

vük már délibb vidéken fölvette azt az erős szláv patinát, egy ott talált görög Ἀλίνα-t bizony nem változtatták volna át *Harina*-vá. Ámde K. egyenesen rámutat görög eredetű oláh szavakra, a melyekben hangzók közt álló *l*, ha igaz, *r*-ré lett. Nem akarok e kérdés elöl kitérni, ámbár szorosan véve nem tartozik rá, mert úgy-e, ha az oláhok a szlávokkal való érintkezés után délről kerülnek Erdélybe, a görög hatás már Erdélyben való megjelenésük előtt érthette csak nyelvüket. De milyen gyöngék azok a bizonyítékok, a melyek azt akarják velünk elhithetni, hogy egy görög Ἀλίνα még olyan későn *Harina*-vá lehetett; sorban veszem a példákat, a melyekben K. görög hatást látszik föltenni: 1. rum. *biserica* (Kirche) < griech. βασιλική — a latin *basilica*-t, a mely hangsúlyban is megfelel az oláh szónak, K. meg sem említi. 2. *dumeresc* bändigen = δαμαλίζω — a *dumeresc-domeresc* nyilván szláv eredetű, de nem akarom tagadni, hogy nem sikerült eddig a szót egészen kielégítően megmagyarázni, semmiesetre sem származott a gör. δαμαλίζω-ból. 3. *miure* Honig = μέλι, lat. *mel* — természetesen latin eredetű. 4. rum. *măr* Apfel = μήλον, lat. *malum* — szintén latin. 5. *peture* Blatt < πέταλον — hangtanilag lehetetlen összeállítás, l. a szó magyarázatát PŰSCARIU EtymWb. d. rum. Spr. 1287. sz. a. 6. *bureț* = βολίτης, lat. *boletus* Pilz — a szó latin eredetű.

Becsukott szemmel sietek tovább, hogy valahogy észre ne vegyem a magyarok őshazája, *Lebedia* új magyarázatát, l. 104. l., vagy azt, hogy a lat. *lambo* «lecken» eredeti jelentése az, hogy «aus dem Wasserbecken schlürfen», l. 105. l., és kikötök — a vadregényes *Tempe*-szorosban, a melyet K. még kapuzárás előtt nagy gyorsan átvarázsol Erdélybe:

Vgl. noch den (rum.) Riednamen *Tempe*, ein in einer Verengerung unseres Sajótales gelegenes Ried = griech. τέμπη «Einschnitt» (Tal zwischen Olymp und Ossa) zu τέμνω = τέμνω [Wurzel τέμ] «schneide».

Az igazat megvallva nem merem ennek az oláh *Tempe*-nek a nevét hangosan kiejteni: oláh *Tempe* — lehetetlen, így oláh szó nem hangozhatik. No de az mellékes, elég ha görög!

ÉN KISCH tanárt személyesen ismerem, tisztelem-becsülöm, érdemeit, a melyeket az erdélyi szászok őshazájának pontosabb

meghatározása és anyanyelvének jobb megvilágítása körül szerzett, készségesen elismerem, de ezúttal veszedelmes, igen veszedelmes útra lépett, a melyről, ha lehet, vissza szeretném téríteni. Oly szűkkörű készütséggel, olyan kevés nyelvészeti iskolázottsággal, a milyent itt elárul, nem szabad nem hogy olyan nehéz kérdések, de még sokkal könnyebbek megoldásába sem fogni. K. most tárgyalt cikkecskéje csak egy *Zur Wortforschung* főcím alatt összefoglalt cikksorozat első része. Van annak — fájdalom — folytatása is. Mindjárt a következő apró, egy lap és hét sorra terjedő cikk (2. *Altgermanische Elemente im Rumänischen*) csak úgy hemzseg a lehetetlen állításoktól: a török eredetű *fudul* stoltz melléknévből szabályosan képezett *fudulie* Stoltz főnév a szerző jóvoltából «= got. hvoftuli f. Ruhmsucht»; az óbolgár *hrabъръ* tapfer-ből való *hräbör-häräbör* tapfer, mutig össze van keverve egy úgy látszik csak Erdélyben ismert és a százszoktól átvett *häräbar* szóval, a melynek jelentése Lärm, Gerede; az oláh *hålm* Hügel nem óbg. *hlъmъ*-ből való, hanem «= altsächsisch *holm*»; «das noch nirgends erklärte rum. *leac n. Heilmittel* = ahd. *lâchin*» — pedig hát ennek is szabályos megfelelőjét ott találjuk az óbg. *lêkъ* szóban; de még ennél is czifrább, hogy K.-nek az oláh *haram* szó, a melyet a törököktől kaptak az oláhok, «ein rein germ. Wort = ahd. *haram*... unser *Harm*» és hogy a szerbektől hozzánk került *haram(ia)* «Räuber» — «ebenso» azaz, ó csoda, szintén ein rein germ. Wort!!

De sietek e cikksorozat vége felé, a hol a szerző phantasiája még egyszer valóságos — görög tűz gyanánt föllobban. Az utolsó, 113. l.-on ugyanis azt olvassuk, hogy az oláh *zmeū* «Drache», a melyet *smeū*-nek is írnak, de mindig z-vel ejtenek és a mely óbg. *zmiŷ* draco-ból származik, «= *senideus* (Halbgott)» és hogy a szintén szláv eredetű *smead* (= óbg. *smêdъ* fuscus) *blass, bleich, bräunlich* «= *semi-madidus* halb nass. halb feucht, halb gefärbt!» A szerző, hogy szerzői jogát biztosítsa, hozzáteszi még: «bei Brandsch [Puşcariu] a. a. O. sind diese Wörter nicht erklärt». Hát tiszta dolog, hogy nincs, mikor Puşcariu (Brandsch értekezését nem ismerem) csak az oláh nyelv latin elemeivel foglalkozik!

ASBÓTH OSZKÁR.

Sajna.

SIMONYI egy folyóiratában első helyen közölt, de az előkelő helyhez képest nagyon is elhamarkodott cikkcskében, a mely nem egészen két lapot vagy nem bánom, hogy félreértésre okot ne adjak, nem egészen két — oldalt tölt meg, «*Sajnál* és családja» czim alatt egy pár szó bevezetés után így okoskodik:

A votják szótárban (Munkácsi B.) legnagyobb meglepődésünkre ezt olvassuk: «*šajna!* (a szarapuli nyelvjárásban) sajnos! kár (*meždometije dlja vyraženija sožalenija*); leider! schade! (Empfindungswort der Bedauerung)». S a hasonló *sajna* a mi nyelvünkben is nemcsak «elvont törzsök», mint CzF. szótára mondja, hanem valóban élő indulatszó, ugyanolyan használatban, mint a votják szó. — L. MNyr. 39 : 193. l.

A *m. sajna* használatáról, első kimutatható nyomáról — a NySz.-ban tudva levő dolog nem találni! — és mai elterjedéséről a kis cikk szerzője egy árva szót sem szól, mintha ez bizony nem is érdekelné bennünket és a kérdés helyes megvilágítására nem is tartoznék; mindössze constatálja CzF. szótárával szemben, hogy a *sajna* nemcsak «elvont törzsök», hanem valóban élő indulatszó. Pedig minket épen az érdekelt volna, mióta él ez a szó és bizony-bizony az is, hogy hol mikép él és ennek az életnek gyökérszálai mélyebben lenyúlnak-e nyelvünk talajába. Mert bár mekkora is legyen meglepődésünk, hogy a votják nyelvben szakasztott olyan *šajna!* indulatszó található, a mi szavunk magyarázatánál mégis jó lesz egészen megfeledezni arról, hogy a votjában is van ilyen szó, mert azt természetesen S. sem merné állítani, hogy a magyar és a votják szónak más köze van egymáshoz, mint hogy összecsengenek és egy jelentésűek, származásuk nem lehet abban az értelemben közös, hogy a magyar *sajna* és a votják *šajna* egy időben, együttélés-

kor került volna valamely szláv nyelvből e nyelvekbe. Arra tehát egészen külön kell felelnünk, hogy honnan, milyen szláv nyelvből került a votják *šajna* és mikép magyarázandó a magyar *sajna* szó. Minthogy egészen meglepő véletlen találkozások a nyelvekben épen nem ritkák — v. ö. a magyar *fiú* szót a szomszédban élő oláh nép *fiu* szavával, a mely a latin *filius* egészen szabályos megfelelője! — épenséggel nem volna lehetetlen, hogy a votják *šajna* egy orosz *žalno*-ból származott volna, a magyar *sajna* pedig, a mire a szó története is vall, egy jó későn *sajnál* igéből elvont szó volna. A nyelvész kötelessége, hogy ne mondjam SIMONYI kötelessége, tehát az volna, hogy — mielőtt valamely kapcsolatot keresne a votják és a magyar szó között — először a származás körülményeire nézve a magyar *sajna* szótól messze-messze eleső votják *šajna* eredetét állapítsa meg egészen külön, azután pedig megint egészen külön, tisztán csak a magyar nyelv történetét, mai életét és hangtani sajátosságait tartva szem előtt kutassa, mi rejthetik a magyar *sajna* mögött. A két nyelvnek szóban forgó szavai nem kerülhettek át valamely közös szláv forrásból, együtt való tárgyalásuk kezdettől fogva egészen ferde világításba helyezi és igen fontos körülményektől elterelheti a kutató figyelmét.

Nekem a votják *šajna* szóhoz hála istennek nincs semmi közöm, de SIMONYI-nak igenis kicsit komolyabban kellett volna megvizsgálnia, lehet-e egyáltalában ez a *šajna* szó szláv eredetű. Mert az már igazán még nem is vezető cikkben, de a folyóirat legelrejtettebb zugában sem járja, hogy nyelvtényeket úgy gyártunk, a mint azt S. ezúttal teszi. Halljuk csak:

Ez — ha a látszat nem csal — alig lesz egyéb, mint ama szláv igének szenvedő jelentésű igeneve: orosz *žalno*, óbolgár *žalŕno* «traurig», tkp. «bedauert, bedauerlich, sajnálni való» s aztán «szomorú, sajnos» dolog.

Ha az orosz *žalno*, óbolgár *žalŕno* valóban a *žaliti* igéhez tartozó «igenév», akkor igaz nem kell a *žalno*-t már szótárban keresnünk, hisz a rendes képzésű igeneveket úgy sem találjuk mind a szótárakban; a bökkenő csak az, hogy *žaliti* igéből semmilyen szláv nyelvben ilyen igenév nem képezhető, de egyáltalában nincs is *-ŕno* végű igenév egyetlen egy szláv nyelvben!

Az *ънъ*, *-ъна*, *-ъно* végű szavak közönséges adjectivumok, a melyek igékből nem is származhatnak. Jó lesz tehát az orosz nyelvben olyan szót keresni, a melyből a votják *šajna* jelentése, használata kielégítően magyarázható, én olyant nem ismerek. Mert igaz van a *žal'* főnévből képezett *žalnyj* melléknév és ehhez *žalno* alak is tartozik, de ennek olyan votják *šajna*-féle jelentését, használatát én nem ismerem. A *žalnyj* azt jelenti, hogy klagend, trauernd, *žalnyja pričitanija* = Klagelieder (am Grab), a határozó *žalno* is csak annyit jelenthetne hogy klagend, trauernd, ez pedig nem illik egészen az állítólag belőle lett votják *šajna* indulatszó jelentéséhez.

No de nekem, a mint már mondtam, a votják *šajna*-hoz semmi közöm, annak magyarázata, ha szláv eredetű szó találna lenni, a mit épen nem tartok egészen biztosnak, nem érintheti, nem könnyítheti a magyar *sajna* szó magyarázatát, nyugodtan várhatok tehát, míg S. más alkalommal a votják szó fejtegetésében hagyott hézagot kitölti; az a kérdés, a mely engem érdekel és a mely a másiktól amúgy is egészen függetlenül oldandó meg, csakis a körül forog, valószínű-e, hogy a magyar *sajna* szó szláv eredetű? Hát erre csakis nem-mel felelhetek. Rámutat erre már az a körülmény is, hogy a régi nyelvemlékeink nem ismerik, hogy mai használata sem valami sűrű. De még ha ez nem is volna így, kénytelen volnék a *sajna* szónak szláv *žalno*-ból való származását igen merésznek mondani. S. úgy látszik azt hiszi, hogy egy óbolgár *žalno*-nak a magyarban szabályszerűen **salyna* felelne meg, más nehézséget tehát nem lát maga előtt, mint hogy a várható *ly* helyett országszerte *j* hangzik tegyük — a *sajnál* szóban, mert a *sajna* szót aligha ismerik mindenfelé. «Itt is, mondja S., eredetibb **salynál* alakból kell kiindulnunk, s itt az *ly > j* változást a következő *l* disszimiláló hatásából magyarázhatjuk. S a *sajnál* vonhatta maga után a *sajna* ejtést is e h. **salyna*». De S. a *sajol* szót is szláv eredetűnek tartja, ez meg szláv *žaliti*-ből lett volna és ebben is föl-tűnik neki a *j*, «mert legfőlebb **salyol*-t várnánk, valószínű is, hogy valaha így hangzott». A dolog így még kétségesebbé válik, mert S. fölteszi, hogy a szó elején egy meglepő hangváltozás nem is egyszer (a *sajna* szónál) ment volna végbe, hanem kétszer is, nyilván egészen függetlenül egymástól, mert nincs semmi

jogunk föltenni, hogy a *sajol* szó karöltve haladt volna a *sajna* szóval és ha ez egészen érthetetlen hangváltozáson ment keresztül, a *sajol* szóban ugyanaz a mindenkép meglepő változás ismétlődött volna. Sőt bátran tovább mehetünk egy lépéssel és azt állíthatjuk, hogy minthogy S. két szóban is kénytelen olyan rendellenes fejlődést föltenni, mindkét esetben — téved. Mert az óbolgár *žalno*-val szemben dehogy is várható, a mint S. hiszi, egy **salya*, hanem első sorban minden valószínűség szerint csakis egy **zsálna* alak, a *žaliti*-val szemben pedig **zsalol* vagy **zsalol*, a szerint hogy melyik szláv nyelvből való. Azt nem tagadom, hogy **zsalna*-ból a magyarban igen könnyen lehetett **zsalyna*, valamint a *padmaly*, *galy*, *gereblye*-félékben is csak a magyarban fejlődött régibb *l*-ből *ly*, de az óbg. *žalno*-ban nem hangzott úgy mint a szakasztott úgy írt orosz szóban *л*, más déli szláv nyelvben sem hangzik a megfelelő képzésben *л*, v. ö. szlovén *žáten*, *žna* adj. 1. Trauer; *žatna oprava* das Trauerkleid; 2. kränkend, beleidigend Cig., ogr. — C. [az ogr. azt jelenti, hogy a magyarországi szlovének nyelvében megvan — PÁVEL nem ismeri], a horvát-szerb nyelvből nem ismerek hasonló képzést, de ha volna is, nem hangzanék benne *л*, hanem tiszta *l*: **žalan*, illetőleg zárt szótagban belőle lett *o*: **žaona*—**žalna*;) a nyugati szláv nyelvekben ez a képzés nincs meg, csakúgy a mint a *žaliti* ige sem.

Annak igazolása, hogy a szó elején a magyarban *zs* felel meg a szláv szókezdő *ž*-nek, nem pedig *s*, igen egyszerű, hisz tudtommal szláv *ž*-nek egyáltalában soha sem felel meg a magyarban *s* sem a szó elején, sem a szó belsejében: v. ö. *zsarát*—*zsarátnok*, *zsidó*, *zsilip*, *zsir*, *zsiszik*, *zszag*, *gúzs*, *guzsaly*, *uzsona*. S.-nak tehát okvetetlenül meg kellett volna magyaráznia a föltűnő *s*-t a szó kezdetén, a mely az ő fölteveése szerint nem is egyszer, a *sajna* szóban, hanem épenséggel kétszer, a *sajol* igében is, elfoglalta volna a várt *zs* helyét. Ha S. még a szókezdő *s*-ben sem talált nehézséget, annyira nem, hogy föltűnő voltát — észre sem vette, hogy értessem meg vele, hogy én bizony még

*) MIKLOSICH EtW. idéz egy «horvát» *žalna beseda* contumelia vox-ot, a mi az ő terminológiájában azt jelenti, hogy a szó a *č*-nyelvjárásban van meg.

egy harmadik hangtani nehézséget is találok összeállításában. Hisz ez nemcsak nehezebben kifejthető, hanem még hozzá vitás kérdés körébe is tartozik, a melyet e helyen véglegesen tisztázni merő lehetetlenség volna, mert óriási anyagot kellene megvilágítanom. Meg kell tehát azzal az egyszerű kijelentéssel elégednem, hogy én bizony ebben is nehézséget látok, nagyobb nehézséget, mint a várt *l* illetőleg *ly* helyén két ízben is mutatkozó *j* ben, ámbár meg kell vallanom, hogy szláv eredetű szavaink közt nem ismerek ilyen esetet sem: v. ö. szláv *l* > magy. *ly*: *király*, *konkoly*, *moly*, *nyavalya*, szláv *l* > magy. *ly*: *csoroszlya*, *galy*, *gereblye*, *golyva*, *mocsolya*, *nyoszolyó*, *padmaly*, *pólya*, *polyva*, *taliga-talyiga*.

Ha a magyar *sajna* szláv eredetű, alig lehetne más mint a bolgár nyelvből átvett szó, már pedig óbolgár *žalno*-val szemben, a mint már fönt említettem, **žalna* vagy **žálna* alakot kellene várnunk, mert bolgár *a*-nak a magyarban első sorban *á* felel meg. Ezt a tételt itt be nem bizonyíthatom, de hivatkozhatom egy orosz nyelven írt értekezésemre, a melynek egy egész fejezetében ezzel a kérdéssel foglalkozom: *Něskolko zaměcanij* 31—67 = *Izvěstija otdělenija russkago jazyka i slovesnosti* VII (1902) 4. f. 276 kk. MELICH fejtegetései, I. NyK. 39:30. kk., nem győztek meg arról, hogy a tétel helytelen, és hogy a szláv *a*-nak hol *a*, hol *á* felelhetne meg, ha az átadó szláv nyelvben quantitáskülömbőség nem volt, mint p. o. a bolgárban, no de erről behatóbban szólok majd más helyen, egyelőre csak ismétellhetem, hogy az én kutatásaim szerint a nyílt rövid bolgár *a*-nak a magyarban szabályosan *á* felel meg,* a mely csakis a magyar nyelvben végbement változások következtében csaphat át más hangba. Említettem már, hogy a legtöbb szláv nyelvben nincs is *žalno*-féle szó és ha van is, használata annyira más mint a m. *sajna* szóé, hogy alig lehet arra gondolni, hogy belőle a magyar szó jelentése fejlődhetett volna — hogy a magyar szó hangzása egyáltalában nem magya-

*) MELICH legújabbán, a MNy. októberi füzetében 340. l., azt írja rólam: «ASBÓTH szerint itt olyan bolgár nyelvjárásból való a mi szavunk [értsd az *oldh* szó], a hol a szláv *a* még hosszú volt (indogerm.?), ez azonban helytelen feltevés». És ezt a — mesét MELICH az én *Szláv jövevényszavaink* cz. értekezésem 66. lapjáról tudta leolvasni!!

rázható az illető szláv szóból, azt már hallottuk. Csak a bolgárban van a *žalno* szónak olyan jelentése, a mely érthetővé tenné a m. *sajna* jelentésének a belőle való keletkezését. Ott ugyanis *žalno mi je* azt jelenti hogy «sajnálom», a mit más szláv nyelvekben azzal a szóval fejezik ki, a melyből a *žalino* képződött: orosz *mně žal*, szlovén *žal mi je*, szerb *žao mi je*, lengyel *żal mi*. Semmi sem vall arra, hogy a bolgár használat közös lett volna valamikor, ott is él még *žalno mi je* mellett a régiebb fordulat *žal mi je*.

Megjegyzem, hogy a *sajol* szó rövid *a*-ja nem okoz nehézséget, hisz azt nem kell okvetetlenül bolgár szóból magyarázni, maga S. is említi az óbolgár mellett a szerb *žaliti*-t is, ennek pedig rövid *a*-val hangzó alak felelne meg a magyarban, mert a szerbben rövid az *a* és minthogy a szerb nyelvben a hangzók quantitása váltakozó, rövid *a*-nak a magyarban rövid *a* felel meg szemben az *á*-ban tükröződő hosszú *ā*-val. De a mint már főt említettem, a *sajna* magyarázata nem válik az által valószínűbbé, hogy S. fölteszi, hogy egy tőle mindenesetre külön, a mondottak szerint más szláv nyelvből származó *sajol*-ban nemcsak ugyanaz a dissimilatio ment volna végbe, *l* (*ly*) > *j*, hanem mindkettőben *zs* > *s*-sé változott volna. Nem változtat a dolgon semmit sem az a körülmény, hogy S. az utóbbi föltételt észre nem vette vagy, hogy nagyobb föltűnést ne keltsen, ki sem merte mondani! Én a főt említett okoknál egyik szónak a szláv eredetét sem tartom bebizonyítottnak.

Végre még egy apróságot akarok szóvá tenni. S. azt mondja: «A tótban van *šaiuvat* 'sajnálni', de ennek megfelelője alig akad más szláv nyelvben, nyilván a magyar *sajnál* igéből való átvétel», l. 193. l. 2. jegyz. A mit S. mond, nyilván félreértésen alapul, hisz az a szó, a melyet a tótból említ, messze elterjedt szó és már elterjedése körénél fogva sem lehet magyar eredetű. Nem tudom, hogy S. honnan veszi a *šaiuvat* alakot, én csak *šanuvat* alakot ismerek tiszta *u*-nel, a melyet az irodalmi nyelvben *šanvat*-nak írnak — az *u* a praesensből (*šanujem* stb.) hatolt az infinitivusba —, de nem ez a bökkenő, hanem az, hogy ez a *šanuvat* nem jelenti azt hogy «sajnálni», legalább eredeti jelentése nem az. A JANCSOVICH-féle szótárban igaz azt találjuk hogy *šanu-jem, uvau uvat* sajnál — *vaní, á, uo* sajnált — *vanja* saj-

nálás, de a magyar-tót rész erősen megingatja hitünket, ott ugyanis a «sajnál» alatt már csak második helyen találjuk a *šanuvat* szót: sajnál, *lutovat*, *šanuvat* és a sajnálat, sajnálatos, sajnálkodik, sajnós a. már nyoma sincs. Ha igazi jelentését és származékait meg akarjuk találni, nem itt, hanem a «kimél» szó alatt kell azokat keresnünk: kimél, kimél, *šanuvat*, *sporit*. — et *šanuvaňja*, *šanovlivost*. — etes, *šanovliví*. — etlen, — etlenül *ňešanovliví*. — etesen *šanovlive*. A többi szótárak épenséggel csakis ezt a jelentést ismerik, illetőleg ebből fejlődött jelentést. BER-NOLÁK több mint egy lapot szentel a *šanovat* szónak és származékainak, de alapjelentésként mindenütt a német «schonen» magyar «kimél» domborodik ki, még ott is, a hol közbe-közbe nagy ritkán a magyar *sajnál* szóval is fordítja a tót szót. A *šanovat* igét p. o. így fordítja: temperare, parcere, comparcere, alicui rei: schonen, verschonen, jemanden oder etwas, zum Beispiel Geld: kímélni, meg-kímélni, valakit, valamit; csak e hosszú cikk végén cseng bele egy magyar sajnál: «*Šanovavše neprátelov*, parcendo hostibus, durch Schonung der Feinde, az ellenséget sajnálván». Mondanom sem kell, hogy ennek a *sajnálván* bizonyító erejét teljesen lerontja a lat. *parcendo* és a ném. *durch Schonung* és hogy bátran mondhatnók e helyett azt hogy *kímélvén*, a mint a nyomban rákövetkező, a *šanovat* cikket befejező, részletből is kitűnik: *šanovat sa*: parcere sibi, sich schonen, kímélni magát! A Loos-féle szótárban sorban a következőket találjuk: *šanoba*, kímélet, Schonung; *šanobný*, kímélő, takarékos; schonend, sparsam; *šanovat*, kimél, takarít; schonen, sparen; *šanovlivý*, *šanovný*, kímélő, schonend; ennek tökéletesen megfelel, a mit MIČÁTEK tót-orosz szótárában találunk. A tót írók használatából sem lehet arra következtetni, hogy a *šanovat* ige magyar eredetű, használják abban a jelentésben, hogy kímélni, vigyázni valamire, takarékoskodni valamivel: *Šanujte mast* . . . *Bože mô, jaká drahota*, Slov. Pohl'. 1895, 214. l., takarékoskodjatok a zsírral . . . Istenem, mekkora drágaság; *ten mladý svet nič ne šanuje*, u. o. 215. l., ezek a fiatalok semmire sem vigyáznak; *mladá nevesty, šanujúc nove suknice*, u. o. 739. l., a fiatal menyecskék kímélve az új szoknyákat; *nech šanuje sa, dbá o zdravie*, HVIEZDOSLAV *Hájníkova žena* 127. l., kímélje magát, vigyázzon az egészségére.

Ha ezek után még a legkisebb kétség maradt volna, eloszlatja azt a szónak olyan szláv nyelvekben való elterjedése, a melyekbe magyar szó csak kivételesen jutott, ilyen szó pedig egyáltalában nem, mert SIMONYI téved, mikor azt hiszi, hogy «ennek megfelelője alig akad más szláv nyelvben». Megvan p. o. a csehben is: *šanova* Schonung, *-ný* sparsam; *šanov-ati* schonen, *-livý, -ny* schonend. Igaz hogy a KOTT nagy szótárában közölt adatok azt a benyomást teszik, mintha a szó inkább csak a nyelvterület keleti, a tót területtel határos részében, Morvaországban volna járatos — KOTT példái egyúttal a tót nyelvhasználatot is jobban megvilágítják! —, itt pedig még valahogy a tótoktól közvetített magyar hatásra lehetne gondolni, de ilyen föltevés merően ki van zárva a lengyel nyelvben, a melyben a szót különösen sűrűn használják: *Szanować* etwas schonen, es so lange als möglich in gutem Zustande erhalten; *-się* sich schonen, sich nicht zu sehr anstrengen; *-kogo*, jemanden ehren, achten, ihn Achtung erweisen; *szanować co*, etwas in Ehren erhalten; *źle szanować* verunehren; *szanowanie* Schonen. *Szanowity*, achtbar, ehrwürdig, achtungs-, verehrungswert. *Szanowność*, Achtbarkeit, Ehrwürdigkeit; *szanowny*, sparsam, schonend, achtbar, ehrwürdig; *szanowne słuchacze!* verehrungswürdige Zuhörer!

De találni a szóban levő tót *šanovať* testvéreit még meszszebbre is, a mint S. megtudhatta volna MIKLOSICH szófejtő szótárából: *šan-*: klr. *šana*, *šanova* achtung. *šanovaty*. wr. *šanovac*. r. *šanuvatъ* dial. p. *szanować*. kaš. *šanec* ehren. — lit. *šėnavoti*. nhd. *schonen!*

ASBÓTH OSZKÁR.

Czikkem másolása közben kaptam egy nyelvésztársamtól a következő levelet, a melyet engedelmével közlök:

«A Nyr. *sajna-sajnál* czikke mindjárt megjelenésekor kétséget keltett bennem és már akkor utána jártam bizonyító adatoknak, de bizony alig találtam valamit, úgy szólván semmit. Most még egyszer felkutattam minden hozzáférhető forrást, s ismét eredménytelenül.

A *sajna* szótárilag először CzF.-ban kerül elő: 1870!! de nem mint indulatszó, hanem mint «elvont törzsök». Erre valószínűleg «A' Magyar Nyelv Rendszere» (az én példányom 2. kiadás 1847) 100. §-a adott okot, a melyben az indulatszók vannak felsorolva: «10) *Sajnat* [t. i. jelentenek]: fájdalom! kár! . . . beh sajnos! . . .»

Mint indulatszót először SIMONYI-BALASSA Német-magyar szótárában találom 1899!! *leider* alatt.

Pedig föltétlenül meg kellett lennie már előbb is; igen hasonló, de nem tudom ide tartozik-e Arany Tudós macskája cz. költeményének fordulója:

Könyvet írt a bölcseségről
— S hajna! . . . (1847)

mely tíz versszakban tízszer kerül elő.

Én teljességgel nem hiszek sem a magyar *sajna* s a votják *šajna* összetartozásában, sem szláv származásában. Sokkal erősebb a *saj*(-nál, -og, -nít stb.)-vel való jelentésbeli összetartozása (v. ö. Gombocz Zoltán M. Nyelv 4: 418.), sokkal újabb — legalább látszólag — feltünése, hogysem elválaszthatnók tőle.

Milyen viszonyban van a *sajnos* melléknévvel (először a XVIII. sz.-ban), nem tudom.

Különben olyan elszigetelt alak, hogy az ember nem tudja hová tenni; a régi *hallga!* indulatszó nem nagyon illik párjául, bár szintén ritka, emphaticus elvonás *hallgasd*-ból.»

AZ EGYÉNI NYELV KÉRDÉSE ÚJABB IRODALMUNKBAN.

E kifejezés: «egyéni nyelv», kettőt jelent. Jelenti először azt az eddig senkitől meg nem czáfolt nyelvelméleti tételt, hogy minden beszélő egyén nyelve más és más. A természet soha még két embernek tökéletesen egybevágó gégefőt vagy nyelvet nem adott; az egyéneknek szervezete mindig mutat fel sajátos vonásokat s így beszédüknek amaz elemei, melyeknek physiologiai kapcsolataik vannak, szintén egyéni vonásokat mutatnak. Az egyes hangok articulatioja, a kilégzés, a beszéd üteme, egyénenként különböző. Ha ezekhez hozzávesszük, hogy némely egyéneknek vannak e normális elváltozásokon kívül, bizonyos örökölt szervezetbeli hibákkal kapcsolatos nyelvi sajátságaik, látjuk, hogy e physiologiai szempontból vett egyéni nyelveknek nagy szerepük lehet a nyelv életében. De e szerep megállapítása oly fáradságos statistikai munkával, oly nehéz kísérletekkel kapcsolatos, hogy egyelőre a nyelvtudomány távolabbi feladatai közé tartozik.*)

Tudjuk, hogy e hangzó egyéni nyelv mellett, melynek hatása közvetlenül csak a beszélőkkel valóban érintkezők aránylag kevés számára vonatkozhatik, a nyelv életében sokkal fontosabb hatása van a leírt egyéni nyelveknek, nagy írók, a stylus nagy művészei alkotásainak. Ezek hosszú időig kézről-kézre járnak, olvassák őket palotában és kunyhóban egyaránt.

A nyelvtudomány a nagy írók egyéni nyelvének nagy fontosságáról régen meg van győződve. A külföldi irodalomban éppen úgy, mint a miénkben se szeri se száma ama tanulmá-

*) Tágabb értelemben az ez irányú kutatásnak ROUSSELOT munkájából kell kiindulnia: «Les modifications phonétiques du langage, étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin (Charente) Paris, 1892».

nyoknak, a melyek elismert régi nagy írók nyelvével vagy nagy írók nyelvének egyes vonatkozásaival foglalkoznak.¹⁾

Csakhogy régebben ez a tanulmány nem tett egyebet, mint régi vagy újabb írókból böngészgetett adatokat valamely nyelvtörténeti kérdéshez s ez természetesen sokszor hasznos, értékes vállalkozás lehetett. Újabban aztán megbővültek az ez irányú kutatás szempontjai. Elindulván ama kísérletek nyomdokain, a melyek az ú. n. nyelvestétikai vagy a nagyobb stilisztikai munkákban jutottak kifejezésre, rá kellett jönnünk 1. arra, hogy nagy írók egyéni nyelvének mindig vannak olyan, a köznyelv közismert kincséből merített, de gyakori alkalmazásuk miatt ezeknél egyéni használatban élő nyelvi formái, melyek biztosan új fejlődéseknek kiinduló pontjai (pl. PETŐFINÉL a *hősök hőse*, *keservek keserve*, *lelkem lelke-féle* kifejezések); s 2. arra is, hogy ez a tanulmányozás kiterjeszhető egészen modern íróra is, különösen prózaíróra, mert a prózaíróknak manapság sokkal nagyobb a nyelvi hatásuk, mint a versköltőké.²⁾

Az első munka, mely e csapáson megindult, PETŐFI költői nyelvének fő sajátágaival foglalkozott.³⁾ E munka két értekezésből indult ki, melyek egy időben jelentek meg: BAJZA JÓZSEF dr.-nak: Bajza József költői nyelvéről írt értekezéséből (Nyr. 37: 13—25.) s e sorok írójának «Nyelvestétika» cz. cikkéből (Beöthy-Emlékkönyv 458—463.). BAJZA említett értekezésében egy pszichologiai módszert ajánl a nyelvvizsgálat czéljaira. Igyek-

¹⁾ Lélektani, irodalomtörténeti, esztétikai munkák utalásain s a classicusokhoz készült commentáló szótárakon kívül külön művek tárgyalják SHAKESPEARE, TENNYSON, GOETHE, SCHILLER (v. ö. pl. a WILHELM FRANZ-féle Shakespeare-grammatikát 2. kiad. 1909. vagy egy másik művét, mely reconstruálja Sh. hangejtését; vagy Die Sprache des jungen Schiller in ihrem Verhältnis zur nhd. Schriftsprache: Beiträge zur Gesch. d. d. Spr. u. L. 28: 273; 1. újabban: SÜTTERLIN: Sprache und Styl in Roseggers «Waldschulmeister»), nálunk pl. FALUDI, PÁZMÁNY, GYÖNGYÖSI, KAZINCZY, VÖRÖSMARTY, ARANY, PETŐFI stb. nyelvét. Az új BADCIS-féle Gyöngyösi-kiadásban is igen terjedelmes egyéni szótárt találunk. L. még a nagy Széchenyi- és Mikes-kiadásokat.

²⁾ Talán mert újabb prózaíróink nagyobb hatásúak, vagy mert a próza jobban megfelel a modern ember lelki világának.

³⁾ PROHÁSZKA JÁNOS: Petőfi nyelvének főszájtásai. Nyelvészeti Füzetek 58. Budapest, 1909.

szik «az illető költő költészetének lényegével tisztába jönni s... a tartalmi és hangulati alapsajátságok ismeretével veszi aztán vizsgálat alá a nyelvet s így kapja meg a lélektani magyarázatát annak, hogy miért használja a költő ezt vagy azt a szerkezetet, képet... (PROHÁSZKA, 6. l.). Látjuk, hogy e felfogás merőben lélektani és esztétikai. Én természetesen e törekvést nyelvtudományi czelok szolgálatába óhajtám állítani első sorban, e munkához csatolva az illető író egyéni nyelvének stilisztikai, nyelvtani és szókincsbeli kifejtését. Mindaddig, míg el nem készül a magyar nyelvnek a mai nyelvet is földolgozó nagy szótára — s bizonyonnyal évtizedekbe telik még míg elkészül — ezen egyéni nyelvi tanulmányok pótolják a nyelvtörténet bűvárának a mai nyelvre vonatkozó forrásmunkákat.

Így fogván fel a dolgot, választani kellett egy író, ki modern, ki nagy nyelvi hatású, munkássága belátható terjedelmű, nyelve egységes és mi fő: prózát ír. E gondolatok érlelték meg a «Mikszáth Kálmán stylusa és nyelve» című munkát, mely MIKSZÁTHnak stilisztikai és nyelvtani szempontból való egyéni sajátságait közli (1—103. l.) s aztán egy Mikszáth-szótárt ad (103—246. l.). E munka, mint benne hangsúlyozva van, nem nyújt parallelákat, s alig: magyarázatokat. Egyik sem lehetett czélja. Czélja MIKSZÁTH nyelvét adni s nyelvkincsét egyszerű ábécé-rendben, hogy hasznát vehessék a nyelvtörténet munkásai.*) E czélt szem elöl téveszték a GÁRDONYIRÓL S MIKSZÁTHRÓL írt újabb munkák (ismertetésüket l. M. Ny. okt. szám), melyek a szókincset különféle szempontok szerint szétosztályozzák s MADAY GYULÁnak méltán dicsért Csokonai-tanulmánya (l. u. o.),

*) E munkának, de egyéb ez irányból való törekvéseknek bírálatánál gyakran beszélnek «nyelvesztétikáról», szinte mint egy külön tudományágról. Nyilvánvaló az elmondottakból, hogy e szóba kötni bele merő akadémikuskodás. Ezekkel nem érdemes sokat törődni, különösen ha oly tartalmatlanok, felületeseek, mint éppen munkám egyik bírálata (EPhK. 34: 714.). E zúr-zavaros pár sorban az igen önérzetes szerző többek közt felhívja figyelmemet egy újabb ilyenfajta tanulmányra: Edgar Allan Poe «The philosophy of composition»-jára (Poe 1849-ben halt meg!). A végén pedig azt mondja, hogy e munka «nem több, mint az az Arany-, meg Vörösmarty- meg Jókai-szótár, a melyet még ma is várunk illetékes szaktudósainktól». No ilyen nagyra nem törekedett e munka, épp úgy mint efféle ítélkező dicséretére sem.

mely azonban egyébként sem szolgál par excellence nyelvtudományi czélokát.

De hiszen soká nem lesznek még e tanulmányok olyanok, a milyeneknek talán szerzőik szeretnék leginkább. Ám egy bizonyos. A munka megindult, az érdeklődés termékeny gondolat köré csoportosul s ha a physiologiai értelemben vett egyéni nyelv még soká éretlen kérdése is lesz nyelvtudományi irodalmunknak, a másik, a leírt egyéni nyelv kérdése, e kérdés tanulmánya, íme, újabb lendületet nyert irodalmunkban. Erről is csak azt mondhatjuk, a mit annak idején a kísérleti módszerről mondtunk (Nyt. 2 : 36.). E tudományos kérdés is «megérdemli, hogy éber figyelemmel kövessük tovafejlődését».

RUBINYI MÓZES.

Csúri Bálint: Az ige. Nyelvészeti Füzetek, 63. szám. Budapest, Athenæum, 1910. 76 lap.

E munka, melyet méltán nevezhetünk az ige elméleti monographiájának, három részből áll. Az első rész (1—47.) «különböző vélemények»-et közöl az igéről. Jobbadán szószerint idézi a következőknek ige-meghatározásait: ARISTOTELES, CHRYSIPPOS, APOLLONIOS DYSKOLOS, DIOMEDES, DONATUS (kiből sokat vett át szóról-szóra a mi SYLVESTERÜNK), SYLVESTER, SZENCZI MOLNÁR ALBERT (összes igedefiníciói, egy oldal idézet), CSIPKÉS KOMÁROMI GYÖRGY, PERESZLÉNYI, KÖVESDI PÁL, BÖJTHY ANTAL, GYARMATHY, a Debreczeni Grammatika, RÉVAL, VERSEGHY, KASSAI JÓZSEF, I. G. HASSE (Versuch, 1792), HERMANN GOTTFRIED, BERNHARDI, HUMBOLDT VILMOS, SASKU KÁROLY, FOGARASI JÁNOS, SZVORÉNYI, RIEDL SZENDE, IHÁSZ GÁBOR, BABICS KÁLMÁN, SIMONYI, SZINYNYEI, SCHLEICHER, CURTIUS, GABELENTZ, H. PAUL, MISTELI, FINCK, WINKLER H. (közben VOSSLER), WUNDT. Leközölvén ez elég tarka anyagot, három főtípust különböztet meg az igeelméletek közt s e főtípusok számos altípusát. A munka második része a metaforáról sorolja el az összes elméleteket (pl. a classicusok után ADELUNG, BLAIR HUGO, JEAN PAUL, ZUMPT, WACKERNAGEL, stb. stb.). A harmadik rész mintegy összekapcsolja a két elsőt «Az ige mint metafora» czímmel. E részben a szerző hangsúlyozza a beszédrészeknek mondattani szempontból való osztályozását s az igéknek kétféle használatát különbözteti meg: elvont és kapcsolatos használatukat. Fejtegetése legfőbb eredményeül a szerző «az ige fogalmának tisztázását» jelöli meg.

R. M.

LATIN ELEMÉK A ROMÁN NYELVBEN.

Florî. Copil din florî. Naszód vidékén, valamint máshol is előfordul *florî* többesszámú főnév «havi folyás» értelmével. Ez a szó nem orvosi műszó, mely az irodalmi nyelvből ment volna át a nép nyelvébe, mert olyan vidéken használják, a melyre a francia nyelv semmi befolyást sem gyakorolhatott és a melyben, távol lévén az irodalmi központoktól, új szavakat alig találunk, hanem eredeti román szó, mely a szintén csak többesszámban használt latin *fluores* (*menstrui*)-ből származik, ámbár csakugyan csodálkoznunk kell, hogy míg *fluore* elveszett a román nyelvből, *florî* anyáról anyára majdnem 2000 éven keresztül átöröklődött és megmaradt. Az olyan hangsúlytalan *u*, mely után magánhangzó következett, a román nyelvben *u*-vá vált, mely azután eltűnt vagy a megelőző mássalhangzóhoz asszimilálódott: *mortuus mortus* által lett helyettesítve: *dr. mort*, *mr. mortu* (rtr. *mort*, it. *morto*, fr. *mort*, sp. *muerto*); *februarius* hasonlóképen lett *febrarius*-szá: *dr. fâurar* (it. *febbrajo*, fr. *février*, sp. *febrero*, port. *fevereiro*); *quattuor quattor*-rá változott és így lett a *dr.*, *mr. patru*, ir. *potru* (rtr. *quater*, it. *quatr.*, sard. *batturu*, fr. prov. cat. *quatre*, sp. *cuatro*, port. *quatro*); és éppen így történt több igével is hangsúlyuk változása után: *battüere* > **báttüere* > **battere* = *bate(re)*; *consüere* > **cónsüere* > **cosere* = *coase(re)*; *futüere* > *fútüere* > **futere* = *fute(re)* (l. Ov. *DENSUSIANU*, *Hist. de la langue roumaine*, Paris. I. 90. old.). *Fluores*-ből tehát **flores* = *florî* lett. Dr. PUȘCARIU SEXTIL tanár úr arról értesít, hogy az olasz nyelvben előfordul ugyanavval az értelemmel «*fiori*», mely tökéletesen megfelel a latin *fluores*-nek, hasonlóan a francziában *fleurs* (még pedig kétféle: *fleurs rouges* = «havi folyás» és *fleurs blanches* = «leucorrhée de la femme»,

a mit a németek «Weisser Fluss»-nak neveznek el) mint népnyelvi szó *fleurs* orvosi műszóval szemben, a spanyolban *flores* (*flores blanches* = «Weisser Fluss» mellett) és talán a többi román nyelvekben is. Semmiesetre sem szabad gondolnunk *floare* (= «virág») átvitt értelmére, mert a havi folyást még sem nevezhették el «virág»-nak. Ha pedig a terminus comparationis a piros szín volna, nem lehetnének *florî albe* (= fr. *fleurs blanches*, sp. *flores blanches*), mert ez a kifejezés is előfordul. A nép azonban összetévesztette ezt a szót *floare*-val, még pedig különösen fluo ige elvesztése után, mert akkor már nem ismerhette *florî* igazi értelmét. Hasonlóan jártak még a szótárírók is. TIKTIN *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*-jában, mely egyelőre a legnagyobb az *F* betűn túl is kész román szótár, nem találjuk meg sem külön, sem *floare* alatt. KÖRTING sem adja meg az ő *Lateinisch-romanisches Wörterbuch*-jában (III. kiad. Paderborn, 1907); a román nyelvek speciális szótárai *floare* alatt idézik, és mikor véletlenül egyikük szétválasztja *fleur*: «virág»-tól, azt hiszi, hogy *fleur* orvosi műszó megváltozott alakja, pedig hát biztosan népnyelvi szó. — Végre azt hiszem az ilyen módon értelmezett *florî*-t kell látnunk és értenünk a *copil din florî* («fattyú», «uneheliches Kind») kifejezésben is: «Bogdan-Vodă fiu din florî al lui Alexandru cel Bun» (SPIRESCU). «Un copil care, deşi conceput din florî, dar graţie binecuvântării părintelui Lezviodax... s'a născut fiu legitim» (ГНІСА), stb. A fattyú nem ismeri az apját, neki ninesen apja, hanem *florî*-ből, a havi folyás megakadása folytán születik.*)

Mestec «nyers fenyőszurok, melyet a parasztok «ragnak», hogy fogaikat megtisztítsák» (Friss, Besztercze-Naszód-m.). Habár hangtani és még jelentéstani szempontból is *masticum* < *mastix*-ből (gör. μαστιχη, melyből lett az említett alakokon

*) A milyen meggyőző a *florî* < lat. *fluores* magyarázata, olyan mesterkéltnél a *copil din florî*-nak ezzel a *florî* szóval való összekapcsolása; hisz a *copil din florî*-féle kifejezést sokkal könnyebben értjük meg, ha a *florî* szót itt a rendes értelmében (= lat. *flores*) vesszük, v. ö. az olál *copil de la umbra gardului*-féle kifejezést, a mely szóról-szóra azt jelenti, hogy «a kerítés árnyékából való gyerek» és l., a mit KÖRTING szótárában a *bastardo* alatt mond.

kívül a latin *mastiche* és *masticha* is, «a masztiksza jó illatú mézgája») származtatható, még sem az, hanem postverbalis főnév *mesteca*-ból (< *masticare*, l. TIKTIN, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 59. old.). Ezt a föltevést támogatja az a körülmény, hogy *mesteacăn* (*Betula alba*, *Betula verrucosa*) «nyírfa» állítólag szintén onnan vette a nevét, hogy némely vidéken a parasztok szájukban «rágják» ennek a fehér kéreggel bíró fának édes rügyeit (v. ö. ŞĂINEANU, *Dicţionar universal*, II. kiad. Bucureşti, 1908). A mi az *ăn* vagy *în* (< *īn us*) képzőt illeti, elég ha említjük, hogy erdei faneveknél meglehetősen gyakori: *carpîn* < *carpān* < *carpen* < *carpīn* (< *carpīnus*, -um, nem *pīnus*, l. TIKTIN, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 299. old. és PUŞCARIU, *Etymologisches Wörterbuch*, I. Heidelberg, 1905, 25. old.), *frasîn* < *frasān*, ban. *frapsān* < *frasen* < *frasīn* (< *fraxīnus*), és anynyira hatalmas, hogy más képzőket is helyettesített: *jneap(ăn)* (*juneapān*, *jureapār*, *jireapān*, *jīn(e)apān*, *şneap(ăn)*) < *junīpĕrus*, -um és *junīperus*, -um (Appendix Probi 197, C. Gl. III. 351, 22, l. PUŞCARIU, *Etymologisches Wörterbuch*, I. 79. old.) és *paltîn* (*palten*) < **platīnus* képzőcserével *platanus*-ból (l. PUŞCARIU, *Etymologisches Wörterbuch*, I. 109. old.)* *Anīn* (*arin*) < **alnīnus*, -um *alnus*-ból nem tartozik ide, a mennyiben *-īnus*-szal van képezve. — Nem tudom határozottan megmondani, vajjon a következő mondatban az így értelmezett, de esetleg más értelemmel bíró *mestec*-kal van dolgunk, vagy nem, mert az összefüggésből nem tűnik ki világosan: «*Lucruri de ale gurii: măslīne, stafīde, năut, macaroane, fīdea, alune, migdale, curmale, candel şi mestică pentru copii*» (M. CHIRŢESCU: *Grânarii, Convorbiri literare*, XLIV. 6. sz. 658. old.).

Neaos «tösgyökeres». Más etymológiák között, melyeket WEIGAND GUSZTÁV lipcei egyetemi tanár az utóbbi időben

*) СИНАС *mesteacăn-t boulev, arbre à sève*-vel fordítja és a következő kevésbbé valószínű etymológiát adja: «*vsl. mŭstŭ mustum, čech. mest, mst; cfr. mustăreaţă eau au sève de boulev El. l. 173; cfr. čech. břīza, břīzda boulev, břīzd'ala, břīzděl, břēče, břēčák, břēčka suc, jus, moût*». Említi még, hogy *mesteacăn*-ból származnak *Mesteacăn*, *Mesteacăni*, *Mestecani* és *Mesteceni* helységnevek is. *Dictionaire l'etymologie daco-romane* II. Frankfurt s/M. 1879. 193. old.

(*Dreizehnter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, 1908) közölt, előfordul *neaoş* < *Român de auş* is, a hol *auş* < *a v u s* + *uş* = «moş» «nagyatya». Az etymologia első látásra nem látszik valószínűnek. Véletlenül azonban ráakadtam egy passzusra ŞINCĂI *Cronica*-jában, mely erősen támogatja ezt az etymológiát. A passzus, mely máskülömben sem érdektelen, a következő: «Din cuvintele [lui] S. Teofan şi ale celorlalţi înseamnă întâiu, că ostaşii de subţ povăţuirea lui Comentiol au fost mai mare parte *diaoşi Români*; pentru că limba lor cea pârintească ,torna fratre' e românească: ,intoarnă frate!» (*Cronica*, Iaşi, 1853. I. 113. old.) És ismeretes, hogy ŞINCĂI sok «tősgyökeres» népnyelvi kifejezést használt, mint: *ostoiesc*, *văjesc*, *ţip* «eldobok», *dau bineţe*, *tun(undeva)* «gyorsan belépek valahová», «*o firă*», stb.

Suvintrez (II. conj.) «a juhokat a has alatt nyírni» (Oláh-szentgyörgy, Besztercze-Naszód-m.) < *sub* + *venter* + *izo*. Még egy latin eredetű szó a román pásztorok terminológiájából.
(Naszód.) DRĂGANU MIKLÓS.

A. Leskien: Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Heidelberg, 1909.

LESKIEN és BERNEKER szerkesztése alatt új vállalat indult meg *Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher* cím alatt, a melynek I. kötete gyanánt megjelent LESKIEN tollából egy óbolgár nyelvtan indogermanisták számára. Ezt a kitűnő könyvet, a melynek méltatását a következő füzetre kell halasztanom, még az sem nélkülözheti, a kinek megvan ugyanannak a szerzőnek *Handbuch d. altb. (altksl.) Sprache* (4. k. 1905) című munkája, annyira más természetű az új könyv.
A. O.

ISMERTETÉSEK.

Pável Ágost: A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana
(= Magyarországi szláv nyelvjárások, a m. tud. Akadémia nyelvt. biz. megbízásából szerk. ASBÓTH OSZKÁR, r. tag, I. füzet). Budapest 1909.

Nem kívánok bírálatot írni e rendkívül becses értekezésről, hisz egyetemi hallgató írta, a ki közben szorgalmasan készült a tanári vizsgálatra, a ki tudományos apparatussal alig rendelkezett — még PLETRŠNIK szlovén szótárát is csak munka közben kapta tőlem állandó használatra. Nem is a jelenségek tudományos megértése és fejtegetése itt a fő, hanem a gazdag, minden tekintetben megbízható anyag avatja ezt a dolgot az elsődrendű forrássá, ez biztosít a szláv nyelvek terén végzett nyelvjárás tanulmányok közt PÁVEL munkájának kiváló helyet. De hogy félreértést ne keltsenek szavaim, ezzel világért sem mondom, hogy P.-nál csak az anyag becses, szó sincs róla; egészben véve a nyelvi jelenségek megítélésében is sok sikerült részletet találni, különösen a hangzók bonyolult története, a hangsúlyos és hangsúlytalan hangzók egymáshoz való egészen sajátos viszonya világosan kidomborodik, a nyelvjárás csaknem egész szókincse nagyjában helyesen be van állítva, úgy hogy e kincses bányából akár egy takaros kis szófejtő szótáracskát lehetne összeállítani, de a mellett bizony tévedések, félreértések, nem szabatos meghatározások is találhatók, a min senki sem fog csodálkozni, ha tudja, hogy a dolgot eredetileg egyetemi pályakérdés megfejtése akart csak lenni és hogy első sorban meglepően gazdag, rendszeres anyagkészletének köszönhetette azt, hogy a m. t. Akadémiától több évvel ezelőtt tervezett *Magyarországi szláv nyelvjárások* I. füzete gyanánt látott napvilágot.

Arról, hogy az itt közölt anyag nemcsak a szlovén nyelvvel foglalkozók, de az egész szláv nyelvészetre nézve értékes, becses és fölülte tanulságos, hogy különösen a hangzóknak a szlovén irodalmi nyelvben annyira elmosódott eredeti quantitása itt a legtöbb esetben híven meg van őrizve, nem akarok bővebben értekezni, a szláv nyelvészet szempontjából amúgy is már

behatóan méltattam más helyen a mindenkép figyelmet érdemlő értekezést, l. *Rocznik slawistyczny* III. 177—203. l., ott rámutattam a munka gyenge oldalaira is. Itt első sorban a magyar nyelvészt tartva szem előtt más szempontokat kívánok kiemelni. A magyar nyelvészeknek, a kik MELICH *Szláv jövevényszavaink* cz. művének eredményeit olyan készségesen elfogadták, mindenképen el kellene PÁVEL értekezését olvasniok, ha az még olyan keserves munka is volna rájuk nézve. Mert mi tőrés-tagadás, P. könyve nem könnyű olvasmány, még annak sem, a ki ismeri némileg a szláv nyelveket. Olyan rengeteg anyagot olyan szűk helyen csak a legnagyobb takarékosággal lehetett közzé tenni; így is több mint kilencz nyomtatott iv lett belőle. Elmaradt tehát az idézett szavak mellett rendesen a magyar jelentés, mert az irodalmi szlovén nyelv megfelelő szavát mindenkép következetesen ki kellett tenni, sőt több helyen az óbolgár és itt-ott a többi szláv nyelvek alakjai is helyet követeltek maguknak. A ki tehát nem tud legalább egy szláv nyelvet alaposan, az alig olvashatja a dolgozatot PLETERŠNIK szlovén szótára nélkül, sőt nem egyszer ez sem lesz elég neki, rászorul MIKLOSICH *Lexicon palaeoslovenicum*-ára is és szófejtő szótárára is.

Hogy ezt a nehéz munkát megkönnyítsem a magyar nyelvészeknek, hogy egyúttal némi fogalmat adjak nekik arról, hogy milyen egészen más, biztosabb alapon állva szól P. a magyarországi szlovének nyelvéről, mint MELICH és hogy mennyi helyreigazításra szorulnak M. fejtegetései, összeállítom és a mennyire kell, meg is világítom a fontosabb helyeket, a melyekben P. MELICH *Szláv jövevényszavaink* cz. értekezéséről szól. Nevetséges volna rólam föltenni, hogy én azt azért teszem, hogy kimutassam, hogy P. mennyivel jobban ismeri ezt a nyelvjárást, mint MELICH, hisz ez természetes, P. ezt valamennyünkénél jobban ismeri; készségesen elismerem, hogy MELICH nagy érdeme, hogy ráfordította figyelmünket a hazai szlovének nyelvére, de a nyomtatott források helyesírása annyira elfedi a nyelvnek valóban ejtett hangjait, hogy finom hangtani kérdéseknél alig lehetnek hasznára, maga pedig természetesen nem tölthetett annyi időt a szlovének között, hogy nyelvüket teljesen megtanulhatta és a legapróbb részletekig megfigyelhette volna. Ha mégis valamit szemére lehet vetni M.-nek, az legföljebb az, hogy olyan hiányos, hirtelen összeszedett ismeretek alapján olyan bátran általánosítja az egyes esetekben észlelt jelenségeket és hogy annyit épít az ő fogyatékos ismereteire, a mennyit ezek sehogy sem bírnak el.

Az egyes helyek közt rendesen nincs kapcsolat, azért abban a sorrendben foglalkozom velük, a melyben egymásra következnek.

1. A szó végén álló *-l* a hazai szlovének nyelvében hangzó után akár a szerb nyelvben *o*-vá válik, a mely az előtte álló

hangzóval kettős hangzóvá folyik össze: *znə̃ jā* = szb. *znao je* «ő tudott», nőnemű alakja *znàla*, közn. *znàlo*; bizonyos hangok után e helyett egy *u*-féle kihangzást hallani: *būu san* «voltam» = szb. *bio sam*, nőn. *bíla*. De ezek a kettőshangzók rendesen csak a hangsúly alatt maradhatnak meg: *znə̃ de pòzno, govorūo jā* «beszélt» = szb. *govorio je, de odgòvoro jā* «felelt».

Ezeket a jelenségeket különösen tisztán észlelhetni az igék multidejű igeneveken, ezekkel foglalkozik P. a 18. és 19. l., a 20. lapon így folytatja:

b) Névszókban az ilyen *l*-nek különféle diftongusok felelnek meg, melyeknek utóhangja nem mindig *o* (l. a diftongusoknál). Csak egyetlen egy példát tudok idézni, melyben az *l*-ből hangsúlyos szótagban rövid *o* fejlődött,* és az *stò* = *asztal* < szlov. *stòl*, óblg. *stòlъ*; *stòlăc, stòucăk* < *stolček; na stòulă, nàsto* stb. Analog esetekben sohasem tűnt el nyomtalanul az *l*: *pòu* < *pol*, *dòu* < *dol*, *sòu* < *sol*, *žə̃* < *žal*, *tə̃* < *tal* stb. Melich (Szláv jövevényszavaink I. 17. és 92. l.) ugyan következetesen a hosszú *ó*-val való alakról beszél: «magyarorsz. szlovén *stò* < **stol*-ból» és 92. l.-on: «A hazai szlovénben... kizárólag *sztò* (< *stol*) a megfelelője...» — «magyarorsz. szlovén (*sztò* < *sztol*-ból) ...». Ez a hosszú vocalisos alak azonban a vend nyelvterületről sehonnan sem igazolható. Véleményem szerint a *stò* a «*nàsto*»-ból történt kikövetkeztetés** és az egészen más jelentésű «*stòu*» (= száz, centum) szóalaktól való dissimilálódás útján keletkezett.

Ezzel szemben MELICH szavai egy helyen olyan határozot-
tak, hogy az ember csak azt hihetné, hogy bizonyára többször
olvasta azt az alakot, a melyet újra meg újra magyarországi
szlovénnek mond. «A hazai szlovénben azonban az *asztal*-nak
a magyar szó mindkét jelentésében [értsd a német 'tisch' jelen-
tésében és a pénzváltók 'asztala' jelentésében!!! kizárólag *sztò*

*) Ez természetesen csak pongyolán szerkesztett mondat, hisz az *l*-ből soha más mint rövid *o* nem is fejlődhetik, sőt még az is redukálódik: *znàla-znàlo*, de a hímnemű alak *znə̃, bíla*-val szemben *būu*.

***) *Nàsto* azt jelenti hogy az *asztalra*; minthogy a hangsúly a *na* praepositóra esik, a főt elemzett hangjelenségek értelmében a várt kettős hangzót, a mely csak a hangsúly alatt lehetséges, *o* váltotta föl, az így keletkezett *szto* azután általánossá lett volna, nyilván a *stòu* 100-zal való összeesés elkerülésére — igen elmés magyarázat.

(< **stol*) a megfelelője, ezt tanúsítja KÜZMICS: Nouvi zákon-ja és TERPLÁN S. zsoldár-fordítása» Szláv jövész. I: 92. Hát mindek előtt az a nagy határozottság, a melylyel M. azt állítja, hogy kizárólag *szto* illetőleg *szto* járja, nem is annyira a szó alakjára vonatkozik, mint inkább jelentésére, M. ugyanis nagy nyomatékkal constatalja, hogy a hazai szlovének az asztalt *szto*-nak híjják és nem *miza*-nak; hogy nem tudja az illető szónak a nominativusát, az itt mellékes, a fő az, hogy a magyar *asztal*-nak megfelelő kifejezéssel élnek szlovéneink. A Küzmicsre és Terplánra való hivatkozástól sohse ijedjünk meg, míg M. tényleg ki nem mutatja, hogy náluk valóban megtalálta azt a hihetetlen *szto szto* alakot. En Küzmicsben csakis *szto* (az újabb kiadásban *sztol*) alakot találtam (*na szto* «az asztalra» tehát accusativusban) Luk. 19: 23, Terplán zsoldárfordításában pedig csakis *sztol*-t Zsolt. 23: 5 és 78: 19, ez a *sztol* (olv. *sztòul*) olyan lehet mint a *na sztòli* és *na sztòuli* «az asztalon»-féle váltakozás. De *szto* alak jóformán lehetetlen, mert az *ó* a hazai szlovének nyelvében alig is fordul elő, PÁVEL legalább azt mondja róla: «E hangzó a vend vocalismusnak legkritikábban előforduló hangja», l. 24. l., és meghatározza azokat az egészen speciális eseteket, a melyekben ilyen hang fejlődött.

2. M. egy lépten-nyomon észlelhető hangjelenséget egészen félreértett és mesterkélt módon magyarázott. PÁVEL azzal mentegeti, hogy «kevés adat állott rendelkezésre e tünemény hangtani értelmezésére». Szó sincs róla, hisz kezében volt KÜZMICS újszövetségének első kiadása, a melyben feles számmal található volna fölállított szabályát czáfoló adatokat, adatokat, a melyekből igen kevés éleslátással fölismerhette volna a valódi tényállást, noha Küzmics írása e tekintetben sem tünteti föl következetesen a tényleg hallható kiejtést. No de halljuk PÁVELT:

Rövid *i* hangzót, illetőleg vele váltakozó *i*-t találunk az óblg. *u*-ból, esetleg egyéb korábbi vocálisokból fejlődött *ü* v. *ü* hangnak megfelelőleg, valahányszor az accentus az *ü*- v. *ü*-vel jellemzett szótagról távozik. Melich János a már többször idézett nagy munkájában («Szláv jövevényszavaink» I. 12. l.) e fölötté fontos hangtörvényről a következőképen nyilatkozik: «a hazai szlovénben ugyanis az óblg. *u*-nak hangsúlyos szótagban *ü* felel meg, ha a következő szótagban *i* van (!?); ha ez az *ü* hangsúlytalanná lesz, s az utána következő *i* a hangsúlyos, akkor az *ü* *i* be megy át». — Ez a magyarázat azonban teljességgel helytelen s csak azzal menthető, hogy Melichnek nagyon is kevés adat állott rendelkezésre e tünemény hangtani értelmezésénél. Az alábbiakból meggyőződhetünk, hogy az *ü* > *i* illetőleg *ü* > *i* nemcsak az *i* előtt, hanem bárminő egyéb vocális előtt is végbe

mehet, hogy tehát az *ü*-ből az *i* (*ı*) nem egy rákövetkező — hangsúlyos *i* hatása — hanem egyszerűen a hangsúlyviszonyok hatása alatt fejlődött. Példák: *lŭstvo* : *lidén, lidı, lidđé, z lidmı* *bõj lŭdän* = légy emberséges az emberekkel! de gen. *lŭdı*; mellékalakok: *lidén, lidı, lidđé, z lidmı*; < *ljudjé, ljudıj, ljudém, ljudı, z ljudmı* . . . — l. 50. s k. l.

De M. nem elégszik meg azzal, hogy a hazai szlovének nyelvében fedezzen föl olyan hangjelenséget, a mely nincs meg benne, hanem tovább megy és egyetlen egy megnemértett szóra támaszkodva azt vígan alkalmazza egészen más területre is: «E jelenség, mondja a jegyzetben, úgy látszik, megvan a *kaj*-területen is, v. ö. *pšiv, pšiva* : szerb *pšliv* Rad 116 : 148.» E szerint tehát, ha igaz, a *kaj*-területen is «az óbolg. *u*-nak hangsúlyos szótagban *ü* felel meg, ha a következő szótagban *i* van; ha ez az *ü* hangsúlytalaná lesz, s az utána következő *i* a hangsúlyos, akkor az *ü* *i*-be megy át». No ezt a «*kaj*-terület» ismerősei bizonyára a legnagyobb ámulattal fogják olvasni. De nézzük csak, hogy is sikerült M.-nek ezt az eddig a *kaj*-területen tudtommal sehol sem észlelt jelenséget megállapítani. Hát ehhez a nagy fölfedezéshez neki untig elég volt — egyetlen egy szó, a *pšiv* szó, a melyet Rožić egy *kaj*-nyelvjárás leírásában szembe állít egy što-nyelvjárásból idézett *u*-val hangzó szóval: St. *pšliv* vermiculus. De hát az isten szerelméért hogy lehet egy ilyen összeállításból ilyen következtetést vonni?! Hisz a *kaj*-nyelvjárásban egyáltalában az *u*-ból lett *ü* ritka mint a fehér holló, úgy hogy LUKJANENKO összefoglaló művében egyenesen tagadja, hogy a *kaj*-nyelvjárásban *u*-ból valaha *ü* lett volna, l. *Kajkavskoe naręćie* Kiev 1905, 102. l., de v. ö. FANCEV később megjelent cikkét Beitrage zur serbokroatischen Dialektologie Arch. f. slav. Phil. 29 [1907] 323. l., hangsúlytalan *u* helyén álló *i*-ről meg épenséggel nem tudok semmit a *kaj*-nyelvjárásban. De arról nincs is szó, tudok-e én vagy más ember ilyen eseteket, itt végtelenül egyszerű a kérdés: MELICH arról a területről szól, a melyet Rožić leírt, a «Prigorje» tájszólásáról, kár tehát M.-nek okoskodnia, hisz R. értekezésének más részében apróra tárgyalja az egyes hangokat, elmondja, hogy eredeti *u*-nak csakúgy mint eredeti *a*-nak mindig kivétel nélkül*) — *u* felel meg. Egyálta-

*) Ha azt mondja, hogy az *a* > *u* megfelelésből van egy kivétel: óbolgár *šabota*, što nyelvjárás *šubota*, Prigorjében *sibota*, l. Rad 115 : 80. és 83. l., az egyszerűen tévedésen alapul: a *sibota* egészen szabályos megfelelője a róm. kath. szlávoknál általános *sobota* alaknak, hisz ennek a nyelvjárás-területnek egy jellemző vonása a hangsúlytalan *o*-ból lett *i*.

lában érthetetlen, hogy M. miért hiszi, hogy a *pšiv* szóban az első szótag *i*-je eredeti *u*-ból való? Csak azért, mert a szerb azt mondja, hogy *pùšlív*, de hát akkor miért nem teszi a legkisebb kísérletet sem annak bebizonyítására, hogy épen a Szlavóniában használt szerb szó őrizte meg az eredeti hangzót, ha ugyan képzésre nézve is nem csak jelentésre nézve azonos a *pšiv*-vel és ha hangtani fejlődés, nem pedig más körülmény, tegyük más szóhoz való hasonulás, szakította szét a két eredetileg talán azonos szókat. Ha a kaj *pšiv* szóban, a mely azt jelenti, a mit a szerb *pùšlív*, azaz «wurmig, vermiculosus», az *i* *u*-ból lett, miért írja PLETERŠNIK szlovén szótárában a hozzá közel álló szavakat mind *i*-vel és nem *u*-val: 1. *pšika* 1. der Holzwurm, das Wurmloch, *pškav* wurmstichig, *piščiv* wurmstichig, és miért állítja MIKLOSICH szófajti szótárában az idevágó szavakat *pysk*-alá? hisz az *y*-ból valamennyi déli szláv nyelvben *i* lett, nem *u*!!

Igazán könnyelműbben mint itt még MELICH is ritkán állapított meg hangjelenséget. De ámbár ilyen meglepetésekben elég gyakran részesíti a hozzáértő olvasót, nehezemre esik PÁVEL-lel elhinni, hogy M. még azt sem tudta, hogy a magyarországi szlovének eredeti *u* helyén hangsúlyos szótagban rendszeren *u*-t ejtenek, nemcsak «ha a következő szótagban *i* van», hajlandó volnék föltenni, hogy csak kegyetlenül rosszul szerkesztette azt a mondatot, a melyvel ebben a pontban foglalkoztam, de PÁVEL-nek formálisan tökéletesen igaza van, mikor M.-nek egy másik helyen újra fejére olvassa tévedését:

Pedig a számtalan egyéb példa minden kétséget kizárólag igazolja, hogy az *ü* nem a rákövetkező szótag vocalisától függ; különben is hogy magyarázná Melich idézett sorai értelmében a *sadü, mädü, prahü, lädü, sinü* stb.-féle alakokat, melyekben az *ü* után egyáltalában nem következik semminemű szótag, semminemű vocalis? — l. 59. l.

3. A szlovén nyelvben az eredeti *dj* kapcsolat teljesen összeesett eredeti *j*-vel; ha hazai szlovéneink *dj* kapcsolat helyén mégis nagy ritkán *gy*-t ejtenek, ez korántsem egy régebbi hangállapot megőrzésében, hanem abban leli magyarázatát, hogy a *dj* kapcsolat helyén hangzott közös szlovén *j* náluk szakasztott olyan föltételek alatt válhatott *gy*-vé mint a régi, közös szláv *j*. PÁVEL nem ismerte föl tisztán ezt a helyzetet és nem meri a 119. lapon helyesen megállapított tényt, hogy a hangzók közt álló *j* hangsúlyos szótag elején *gy*-vé változik, az eredeti *dj* kapcsolat helyén álló *j*-re is alkalmazni; ok nélkül csodálkozik tehát, hogy a *mèija* «megye» szó származékaiban dülőnevekben egészen szabályosan keletkezett *gy*-t, illetőleg ebből keletkezett *g*-t is találni: *v mädäi, mägiä*. Eleinte mintha még ingadoznék:

Ebből a *j*-ből [már t. i. eredeti *dj* helyén állóból] csak a legritkább, s épen azért nagy valószínűséggel csak analogiás esetekben lesz *d*, mint pl. *v mäđäi, mäđicä*: egyáltalában nem áll az, a mit e szó kiejtésére nézve Melich munkájának több helyén is a legnagyobb határozottsággal bizonyítgat. így az I. 141. lapján: «itt (= a hazai szlovénban) a *meja* ma csakis *megya*-nak hangzik»; szó sincs róla: soha a *meja* alakot *d*-vel nem ejtik. se Vashidegkúton, se sehol a vend nyelvterületen — l. 105. s k. l.

de később egészen határozottan állítja:

Soha *gy*-vé nem lesz a *j* következő esetekben: α) Mikor *d+j*-ből fejlődött (kivéve természetesen a consonans utáni helyzetet, pl. *ärđäica* stb.). Egyetlen kivételnek látszik e téren a *mëija* szóhoz képzett s mindig csak határjelölő értelemben használt «*mäđé, mäđicä, mäđicä*»; ám ezek, mint megcsontosodott, speciális jelentésű kifejezések, analógikus hatásokat őrizhetnek; v. ö. *mäjé* = mezsgyék, *na mäjõu kãmãn postaviti* -- követ állítani a határra, *mäjás* = határszomszéd, stb.; a nom. megpláne soha, de soha sem hangzik «*megya*»-nak, a mint azt Melich állítja (Szl. Jöv. I. 141: «Itt a *meja* ma csakis *megya*-nak hangzik») — l. 120. l.

Kár, hogy P. a kézirat lezárása előtt el nem olvashatta épen a *j > gy* változásról szóló akadémiai értekezésemet, a melyben ez a kérdés is tisztázva van, l. ASBÓTH A *j > gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárá-sokban 1908, 41. l. Hogy P. nem merte itt az egyetlen lehetséges következtetést levonni, onnan van, hogy az eredeti *dj* helyén álló *j*-re ez az egyetlen eset, a melyben a közös szlovén *j* hangzók közt és egyes alakokban a hangsúly előtt állt.

Mielőtt folytatom, megállok még egy perczre a szlovén *mëija* szónál, hogy rámutassak arra, hogy M. nemcsak azt állítja újra meg újra, hogy szlovéneink a mesgyét **megya*-nak híjják, a mi föltünő tévedés, hanem hogy sok más különös dolgot is mond a szlovén *mëija* és magyar *megye* kapcsolatában, különösen a Jöv. szav. II. 41. l., de ezekkel ezúttal nem kívánok foglalkozni, megelégszem azzal, a mit ő maga a «födolog»-nak mond. «A födolog, mondja M, hogy szlovénül a X. és XI. században a m. *megye* szónak megfelelő szláv szót szintén *mega*-nak írták, a mint azt fentebb bizonyítottam». Nézzük csak, hogy ezt «fentebb», azaz a 38. l., milyen fényesen bizonyította:

Ha tehát a szlovénben ezt a szót: *meja* (megye) le kellett írni, akkor már a legrégebb időben is ezt *meja*-nak írták (az

1055-i magy. tih. ap. al. levélben is így van). Ez a szó ugyan nem fordul elő az ószlov. Freisingeni nyelvemlékekben, de más hasonló esetekből kikövetkeztethető ez az írás.

Tehát M. úgy bizonyította, hogy «szlovéneink a X. és XI. században (értsd a freisingeni töredékekben) a megye szavunknak megfelelő szót *mega*-nak írták, a mint mindenki minden pillanatban ép olyan játszva bizonyíthatja, hogy azt akkor — *meia*-nak írták. De hát érdemes-e olyasmit bizonyítani, hogy így vagy úgy írták — mikor nem írták! és hogyan lehet ez a «fő-dolog»?

PÁVEL a 117. l. nagyjában összeállítja MELICH zavaros tanítását, hogy *j* egyáltalában mikor lesz szlovéneinknél *gy*-vé, kiírom a helyet, mert megkönnyíti a magyar nyelvésznék egy rá nézve is fontos kérdés áttekintését. P. összeállítása és nyomban rá következő ítélete így hangzik:

«Eredetre nézve a *d'* többféle lehet. Mindenekelőtt *d'* fejlődhetik l. eredeti *j*-ből, különösen a szókezdő *j*-ből; Melich ismételten idézett munkájában több helyen is a leghatározottabban nyilatkozik ezen hangtani jelenségről; így az I. 141. lapján ezt mondja: «... a hazai szlovén ma is, az eredetre való tekintet nélkül, minden *j*-t *gy*-sen mond... itt a *meja* csakis *megya*-nak hangzik...». A 146. lapon: «... itt azonban» (t. i. a hazai szlovénben) «az eredeti *j* (és *g*) általában *gy*-nek hangzik...», tehát már nem «minden *j*», nem is «az eredetre való tekintet nélkül». De menjünk tovább; a II. könyv 39. lapján ezeket olvassuk: «a hazai szlovénben azonban *j*-ből, *e* és *i* előtti *g*-ből *gy* is lesz, sőt a *j*-re saját tapasztalatom alapján állithatom, hogy minden *j* kezdetű szó *gy*-vel hangzik...». Folytatólag pedig a 41. lapon: «a hazai szlovénben (a *kaj*-horvátot is beleértve) szókezdő *j*-ből, továbbá *n* (v. ö. *balangya*: *balanja*), *l*, *r* utáni, valamint két magánhangzó közti *j*-ből *gy* lesz. Néhány példát idéztem arra is, hogy *e* és *i* közti *g*-ből is *gy*-vé lehet». Ugyanigy a 48. és 217. lapokon.

Az alábbiakból látni fogjuk, hogy ez elhamarkodott állításokban sok a tévedés; Melich ugyanis, mivel többféle hangtani helyzetben talált *j* > *gy* megfelelést, úgy általánosította a hangtörvényt, hogy mindennemű *j*-ből lehet és lesz is *gy*.»

MELICH állításai közül a következők helyt állanak: a szókezdő és az *r*, *l*-re következő *j* hazai szlovéneink nyelvében valóban *gy*-vé lettek. Nagy tévedés volt azonban M.-tól, hogy a *kaj*-horvátról is ugyanazt állítja, v. ö. ASBÓTH A *j* > *gy* változás

50. s k. l. Azt hallottuk már, hogy szlovéneink soha sem híjják a mesgyét **megya*-nak, nem pedig azért, mert hangzók közt álló *j* csak akkor vált *gy*-vé, ha a *j* a hangsúlyos szótag elején állt, már pedig a *mèija* hangsúlya az első szótagra esik. «Hangsúly után, mondja P. nagyon helyesen, egyáltalában szokatlan az eredeti*) s hangzók között álló *j*-nek *d*-s ejtése, holott Melich ezt is a leghatározottabban állítja, természetesen megvilágító példák nélkül» l. 119. l. Az sem áll, hogy hazai szlovéneink, no meg pláne a *kaj*-horvátok *n+j* helyén következetesen *ngy*-t ejtenének; az csak nagy késői analogikus képzéseknél észlelhető, annyira hogy merő lehetetlenség p. o. az *àngygeo*, *evangyèliom* ejtést a magyarországi szlovének nyelvében egy régibb **anjel*, **evanjeliom*-ból magyarázni, a mint azt M. teszi, l. II. 216. k. P. előadása e tekintetben nem egészen tudományos, de az általa közölt nyelvanyag kifogástalan és biztos alapot szolgáltat a kérdés megfjtésére, l. 115. és 124. l. és v. ö. ASBÓTH A *j > gy* változás 34—36. és 50. l.

Az *àngygeo* és *evangyèliom* szavakkal egészen külön kell foglalkoznom, mert a mint a 4. pont alatt látni fogjuk, M. előadásából akár azt is ki lehetne olvasni, hogy *gy*-jük *g*-ből lett. De ez csak ügyetlen szerkesztés következménye, később, Jöv. szav. II. 216. k. l., az összefüggésből egészen világosan kiténik, hogy M. azt hiszi, hogy *angygeo* régibb **anjel*-ből lett szlovéneink nyelvében, a mit igaz csak azért mondhatott, mert nem ismeri ezt a nyelvet kellően. A 216. l. azt mondja, hogy «a lat. *ge*, *gi* szótagot a róm. kath. egyház nagy területen (s ide tartozik Dunántúl is) *je*-, *ji*-nek olvasta. Ezt bizonyítja a többi közt az is, hogy a lat. *angelus* ma is több nyelvben *j*-vel hangzik». A lap végén folytatja: «A lat. *ge(i)*, vulg. lat. *je(i)* már most nézetem szerint a magyarban is, meg a hazai szlovénben és a *kaj*-horvátban is válhatott *gy*-vé szó kezdetén, magánhangzók közt, *n*, *r*, *l* utáni helyzetben, s a hazai szlovénben tényleg *angyel*, *angygeo* is az 'angyal' neve». A következő lapon azt mondja: «Mondhatná ugyanis valaki, hogy hiszen az a valószínű, hogy a hazai szlovénben is az eredeti kiejtés a *g-s*». De MELICH ezt nem mondja, nem hiszi; ha mégis előadása itt sem egészen világos, az onnan van, hogy nagy óvatosságában, a melyről más helyeken olyan könnyen megfélekedezik, így fejezi be fejtegetését: «másodsor azonban ki kell emelnünk, hogy a hazai szlovénben és a *kaj*-horvátban az *e* előtti *g* is, meg *j* is *gy*-vé lehet».

*) A szlovénben «eredeti» *j*-nek kell tartanunk azt is, a mely régi *dj* kapcsolatból keletkezett, ilyenből is csak olyan föl-tételek alatt keletkezhetik *d* mint a közös szláv *j*-ből.

A «kaj-horvát»-ot jobb lett volna itt is, valamint mindenütt a hol M. *j* vagy *g* > *gy* változásról szól, elhagyni, mert a mit arra vonatkozólag mond, semmivel sem igazabb mint az, hogy az újgörög ζγγελος szóban *g* hangzik (l. 217. és 218. l.)!! Át-terhetünk most már nyugodtan a következő pontra.

4. M. a II. 39. l. a mint más kapcsolatban már hallottuk, azt mondja: «A hazai szlovénben *j*-ből, *e* és *i* előtti *g*-ből *gy* is lesz»*); a *g*-nek ilyen változását pedig a következő lapon B) a. igazolja:

Szlov. *g* = hazai szlov. *gy*; *gyenem*, *gyene*, *gyeneli*, *gyenta*, *gyenejo* (... v. ö. szlov. *geniti*), *gyeto* (Sztaris. 48, de Küzm. Nou. zák. VIII. l.: *geto*, v. ö. szlov. *geto*), *gyibale* (... v. ö. szlov. *gíbatí*), *ogyen* (tűz... *ogen*) v. ö. szlov. *ógenj*, *vôgyelgye* (szén... v. ö. szlov. *vogelje*). Idegen szavakban: *angyeo*..., *evangyeliom*, *Frigyia*... Hogy ez idegen szavakban a *gy* lehet magyar eredetű (v. ö. Mikl. Vergl. gr.² I. 352.), lehetséges, de hogy a *gy* *g*-ből a szlovénben is kifejlődhetett, azt az *ogyen* stb. példák igazolják.

Az imént mondottakból nyilvánvaló, hogy az *angyeo* és *evangyeliom* nem ide tartoznak, hogy maga Μελιχ nem magyar-*r*azza *gy*-jüket *g*-ből, azaz *g*-nek ejtett hangból, hanem — elég tévesen *j*-ből! Jobb lett volna a *gyeto*-*geto*-t is elhagyni vagy fejlődésének a menetét apróra megmagyarázni, mert a mit M. annak bizonyítására fölhoz, hogy itt a *gy* *g*-ből való, az a leggyönyörűsegebb — circulus vitiosus. M. ugyanis azt mondja: «*gyeto*: *geto* v. ö. szlov. *geto*», a mi nyilván azt akarja jelenteni, hogy a közös szlovénben azt mondják hogy *geto*, a magyarországi szlovének pedig *geto* mellett *gyeto*-t is ejtenek, ergo a *gy* *g*-ből lett; igen ám, csak hogy nem a közös szlovénségben mondják azt hogy *geto*, hanem csakis a magyarországi szlovén nyelvjárásban (l. PLETERŠNIK, *geto* conj. = *kde to*, da ogr. — Mik.)!), hiányzik tehát M. előadásából teljességgel a biztos kiinduló pont. No de különben sem ismerte föl M. a *g* > *gy* változás igazi eredetét és aránylag szűk körét, PÁVEL mindkettőre fényes világot derít, jellemzi pedig ezt a jelenséget, a 120. s k. l., következőkép:

g > *d'*. Ez a megfelelés aránylag sokkal ritkább, mint az előbbi, de mégsem szorítkozik pusztán az *e* és *i* előtt álló *g*-re, a mint azt Melich állítja, hanem kiterjedhet minden magas hangzók előtti *g*-re.

Hogy a *g* > *d'* hangváltozás ritkább, annak oka abban rejlik,

*) Az I. köt. 146. lapján, a mint láttuk, M. még azt val-
lotta, hogy «itt az eredeti *j* (és *g*) általában *gy*-nek hang-
zik» — a mi egészen vad állítás.

hogy e megfelelés a tárgyalt consonánsok fejlődésének természetes sorában ($j > d > g$), analogikus hatások közvetítésével, a két hangnak egymásra vonatkoztatásával történt visszaesést jelent; a d -vel való alakok így is mindig a ritkábbak. kevésbbé használatosak.

Következnek a példák, mindössze igen kevés, és ezek közül is kérdéses a $d\dot{e}$ hol? («vidékenkint $d\dot{e}$ (< gde); szlov. gde): $g\dot{e}$ és még inkább az $\grave{a}nd\grave{a}o$: $\grave{a}ng\grave{a}o$ meg az $\acute{e}v\grave{a}nd\grave{e}l\grave{t}om$: $\acute{e}v\grave{a}ng\grave{e}l\grave{t}um$ idetartozása.

5. Zöngétlen mássalhangzó után j -ből ty lesz csakúgy, a mint zöngés mássalhangzó után j -ből gy fejlődött vagy mondhatjuk egy közös kifejezéssel: mássalhangzóra következő j előtt dentalis zár keletkezett, a melybe a j beleolvadt. Az esetek nagy száma és a párhuzamosan haladó sorpár olyan végtelenül egyszerűvé teszik a jelenség megítélését, hogy igazán kár csak egy szót is tovább rá vesztegetni, különben is behatóan foglalkoztam $A j > gy$ változás cz. értekezésemben nemcsak a $j > gy$ változással, hanem a függelékekben a $j > ty$ változással is, PÁVEL még új anyaggal is megvilágította a jelenséget. Ha MELICH azt mondja, hogy szlovéneink nyelvében « t -ből i [?], j előtt ty és cs » lesz, mindenfelét összekever, részben egészben érthetetlen dolgot is, úgy hogy lehetetlen még a hozzácsatolt példákból is ($tyeden$, $tretya$, $protoletye$, $Sebescsán$, $kerszcsán$) megérteni, hogy voltaképen mi mindenre gondolt, mikor ezt leírta. PÁVEL ebből a különös csoportból csak az egyetlen biztosan megérthető pontot ragadja ki és erre a következő megjegyzést teszi:

$t+j > t+t$: ezekben rendszerint kettős t , t -vel megelőzött t hallható, tehát a t (> k) nem a szóvégi t -ből fejlődött, a mint azt Melich gondolja (Szl. Jöv. II. 39. l.: «... t -ből i , j előtt ty ... lesz»), hanem a t utáni j -ből, s ezt többek között az a körülmény is kétségbevonhatatlanul igazolja, hogy a $j > t > k$ hangfejlődés értelmében a második t -ből lett k , míg az első sértetlenül maradt: $cv\grave{e}tk\grave{a}$ < $cv\grave{e}tt\grave{a}$... — l. 125. l.

Az itt említett $cv\grave{e}tt\grave{a}$, a melyből $cv\grave{e}tk\grave{a}$ is lett, $cv\grave{e}it$ virágból képzett gyűjtőfőnév, a mely, a mint maga P. is lejjebb mondja, a közslovén $cvetje$ -nek felel meg.

6. Végre még egy apróság! P. a v -nek mássalhangzók előtt való eltűnésére első például a következőt hozza föl:

$l\acute{a}sk\grave{y}$ $ci\grave{g}\acute{a}n\grave{y}$ = oláh cigányok; a « $l\acute{a}sk\grave{y}$ » a nép nyelvén csak ez egyetlen szójárásban fordul elő és ebben is «oláh»-ot jelent s nem «olaszt»-t, a mint azt Melich véli (Szláv Jöv. I. 149. l.; a Küzmics-féle « z - $Vlaskoga$ országa» etc. nyilván a szlov.

bibliafordításokra való támaszkodás jele; az «olasz»-t a vend mindig «*talijàn*»-nak, «*talijánac*»-nek hívja, Olaszországot pedig «*talijànszko*»-nak, a *v*-nek *l* előtti elesését illetőleg v. ö. szlov. *lās* < *vas*; *lāt* < *vlat*; *lah* < óblg. *vlahъ*; — l. 135. l.

Erre MELICH legújabbán megjegyzést tett:

Mínthogy a hazai szlov.-ben, mondja M., szókezdő dél-szláv *vl*: *vl*-nek megmarad (vö. hazai szlov. *vlās* ~ *vlasté*, *vlaské* = osztr. szlov. *lās*, hazai szlov. *vlāt* ~ *vlatovdē* = osztr. szlov. *lāt* vö. PÁVEL, Vashidegkúti szlov. nyelvj. 11, 12. 126.), ezért tehát a KÜZMICS által használt *vlah* nem okvetetlen irodalmi eredetű (máskép PÁVEL i. h. 135.); teljesen szabályos hazai szlov. alak *vlāi* vagy *vlāi* (több. nom. *vlās?* vagy *vlās?*) volna — l. MNy. 6 : 339. 1. jegyz.

M. nem vette észre, hogy itt nem hangtani kérdésről van szó, hanem jelentésaniról, PÁVEL azt állítja, hogy a hazai szlovének az olaszt mindig *talijánac*-nek hívják és ezért, nem hangtani okokból, tartja KÜZMICS nyelvhasználatát idegennek. Mit is mond MELICH mindjárt a következő lapon?

Az *oláh*—*olasz* szó tehát tanulságos példa arra, hogy szláv jövevényszavaink kutatása terén igen sokszor a jelentés alapján is lehet vizsgálni s értékes eredményekhez jutni.

Hát PÁVELnek nem lehet, nem szabad?!

Azt hiszem, az eddig végzett szembeállítás eléggé mutatja, hogy P. értekezése a magyar nyelvészek számára is becses anyagot rejt; ha pedig valaki épenséggel azt hiszi, hogy a szlovén nyelv erős hatást gyakorolt a magyar nyelvre, nemcsak hiszi, hanem vallja is és rá bizonyítékokat is keres, no akkor egyenes mulasztást követ el, ha PÁVEL értekezését gondosan el nem olvassa. Mert egyedül PLETERŠNIK szótárával sehogy sem boldogul. Alkalmilag talán rámutatok arra a nagy ürre, a mely legalább a hangzók quantitásában a PLETERŠNIK szótárában leírt szlovén nyelv közt és a magyarországi meg a szomszéd stíriai szlovén nyelvjárás közt van. De mert hasonló nyilatkozataim már eddig is félreértést szültek, két példán ki akarom mutatni azt a nagy visszaállítást, hogy néha egy-egy magyar szót egyszerűen valamely PLETERŠNIK szótárában talált szlovén szóból származtatnak, a nélkül, hogy számot adnának maguknak és nekünk a szó további kapcsolatairól. Igen naiv dolog ebből azt következtetni, hogy én PLETERŠNIK szótárát hasznavehetetlennek tartom vagy épenséggel, hogy haragszom, ha valaki használja. De áttérek a példára!

MARIÁNOVICS a *mohó*—*mohón* szó érdekes fejtegetése közben ezt mondja:

De ez a *moh* már maga is félreértés és elvonás útján keletkezett a *mohon*-ból, csakúgy mint *mohó* a későbbi *mohón* alakból. Erre a föltevésre az a körülmény bátorít, hogy szláv nyelvterületen találtam a *mohón* határozóhoz föltűnően hasonló kifejezéseket, még pedig a szlovénben: «*na mah* im Nu, sogleich; *v en mah* mit einemmal!»! Ebből azt következtetem, hogy valaha régen egy ilyenféle szláv kifejezést vettek át, csak a prepozíciót cserélve el magyar raggal, s kezdetben így mondták: **mahon* (v. *egy mahon* kiitta, **mahon* megette, azaz hirtelen egyszerre (v. **máhon*).

A szlov. *v en mah*-hoz M. jegyzetet is ír, még pedig egészen különös jegyzetet:

Szó szerint «egy csapásra», mert *mah* a. m. Schwung, Hieb, Schlag (Pleteršnik kitünő szlovén szótárát bátorodom használni, noha Asbóth Oszkárnak ez úgy látszik nem tetszik). A szerb-horvátban is *mah*, az óbolgárban is.

Hogy PLETERŠNIK szótára mennyire «kitünő» vagy nem, azt MARIÁNOVICS aligha tudja megítélni, legalább nálamnál semmi esetre sem jobban, de hogy mennyire távol áll tőlem az a kivánság, hogy ő ne használja ezt a szótárt, azt fényesen igazolhatom azzal, hogy egyenesen szemrehányást teszek neki, hogy miért nem aknázza ki jobban, a mit PLETERŠNIK szótárában találni, miért nem böngészte ki azt az alakot, a mely szőröstül bőrostül átkerülhetett volna a szlovénből, úgy hogy egyszerre meglett volna, ha nem is a magyar **mohon*, de legalább az a **mahon* alak, a melyhez M. olyan mesterséges úton, fordítás, még pedig helytelen fordítás útján jutott. PLETERŠNIKNÉL ugyanis külön czikkben megtalálhatta volna M. a következőt: «*māhom* sogleich, auf einmal». De nagy hiba volna most már azt mondani, hogy a m. **mohon*—*mohón* szlovén *māhom*-ból lett, mikor mi PÁVEL értekezéséből megtanulhatjuk, hogy egy szerb *māhom* — mert az is van ám! — csakis rövid *a*-val ejtett alak felelhet meg hazai szlovéneinknél, de megtanulhatjuk még azt is, hogy szó végén szlovéneink ritkán ejtenek *m*-et, hanem azt rendszeren *n*-né változtatják, ha tehát szlovén eredetű a **mohon* > *mohón* szavunk, akkor ezt egy **māhon* alakból kell magyaráznunk, a melyet igaz PÁVEL nem ismer.

Vagy mondok más példát. A MNyr. «szerkesztősége» a zemplénmegyei *Szomotor* helynevet megfejtí — PLETERŠNIK szótárából, neki ez a, nem bánom, «kitünő», szótár arra untig elég. No jó, de legalább nézze meg, hogy mi áll benne, mert ha úgy

használjuk a szótárt, a legjobbat is, más mint képtelenség nem sültet ki belőle. A velős magyarázat így hangzik:

Szomotor alkalmasint szláv eredetű helynév (a szlovénban pl. *smoter* u. m. cél, tkp. «meglátó»).

Szegény PLETERŠNIK, mi mindenért tesznek téged felelőssé — tisztelőid! P.-nél az egész, ugyancsak ártatlan cikkecske így szól:

smóter, tra, m. der Endzweck, die Intention, das Ziel, Cig. (T.), C., nk; - - stsl.

Kezdjük a legvégén, mit jelent az a titokzatos — *stsl.*? Hja, az valami egészen furcsát jelent, azt jelenti, hogy a szó nem — szlovén, hanem az egyházi szláv nyelvből kölcsönkért tudományos terminus! Ha a Nyr. «szerkesztősege» megint egyszer magyarországi helyneveket kíván a szlovénból magyarázni, más hasonló tudományos kifejezéseket is ajánlhatok még becses figyelmébe: *motrīlnica* Observatorium, *motrīšće* Beobachtungs-, Standpunkt, *motrīvec* Beobachter, egytől egyig a *smóter* közeli rokonai, hisz utolsó sorban mind a *motriti* igéből hajtottak, a melyet a szlovén nép — nem ismer! Igen bizony kicsit haragszom, de nem PLETERŠNIKRE, hanem azokra a magyar nyelvészekre, a kik olyan könnyelműen használják szótárát és ezeknek különösen ajánlom PÁVEL gazdag értekezését — tanulhatnak belőle valamit!

ASBÓTH OSZKÁR.

Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache. Herausgegeben von PAUL KRETSCHMER und FRANZ SKUTSCH. I. Band. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1909. 8-r. 432 l. Ára 14.40 K.

Ez a folyóirat, mely mindjárt első alkalommal ilyen vaskos kötettel köszönt be, igen nagy szükségletet kíván kielégíteni, a mikor programjával tűzi ki az indogermán összehasonlító nyelvtudomány és a görög-latin philologia egymáshoz közelebb való hozását, a mely két tudomány — bárha közös töről fakadt, közös célokat szolgál s rá van utalva egymás kölcsönös és folytonos támogatására — az utóbbi időben mind inkább és inkább eltávolodott egymástól. Ennek az eltávolodásnak egyik legkárosabb következménye az lett, hogy a görög és latin grammatikát, a philológiának ez egyik legfontosabb, alapvető disciplináját, az indogermanisták kiszakították a többi philologiai tanszakok köréből s beolvasztották a rokon nyelvek egyetemes, összehasonlító grammatikájába s itt a philologia szempontjaira való tekintet nélkül, mint a saját külön dominiumukat kezelik. A legtöbb philologus azonban nem hajlandó elismerni ez eljárás jogosultságát s

viszont nem vesz tudomást az új alapon szervezett és új módszerek szerint dolgozó, görög és latin nyelvtudomány eredményeiről, hanem zárkózottan visszahúzódik a régi grammatika keretei közé, mely csupán a philologia igényeinek hódol s annak mintegy a segédtudománya. Így áll elő az a sajnálatos helyzet, hogy ma tulajdonkép kétféle görög-latin grammatika van, egyik a régi, a philologusoké, melyet az iskolákban tanítanak, másik az új, az indogermanistáké, mely hatalmas föllendülése és szép sikerei ellenére a szoroson vett tudományos körökön kívül szélesebb rétegekben elterjedni nem igen tudott. Hogy ez absurd és tarthatatlan helyzet, azt nem szükség bővebben bizonyítani. Az indogermanisták joggal elvárhatják a philologusoktól, hogy az ő termékeny és az eddiginél a nyelv szerkezetébe mélyebb bepillantást engedő módszerüket, valamint kétségtelenül helyes, új eredményeiket elismerjék s magukévá tegyék, viszont pedig indokolt a philologusok azon óhajta is, hogy az indogermánisták nagyobb figyelemmel legyenek nyelvészeti kutatásaiknál a philologia speciális szükségleteire, mint eddigelé. Szóval egy becsületes és lojális compromissumot kell kötniök a feleknek s föl kell hagyni az eddigi passiv ellenállással, illetve lappangó háborúval.

Úgy tetszik nekem, hogy ennek a megegyezésnek, a két fél közt való közeledésnek a módját is és formáját is dicséretre méltó ügyességgel találták meg a *Glotta* folyóirat szerkesztői, P. KRETSCHMER bécsi és F. SKUTSCH boroszlói professzorok. Az előbbi határozottan linguista ugyan, még pedig a legkiválóbbak közül, de már több ízben jelét adta annak, hogy nyelvészeti kutatásait képes összhangba hozni magasabb történeti és philologiai szempontokkal is (legszebb példa erre az *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Göttingen, 1896. cz. munkája). Az utóbbi inkább philologus, de olyan, a ki nem zárkózik el az indogermán nyelvtudomány újabb eredményei elől, hanem azokat felhasználja, sőt maga is gyarapítja. Így a két tudomány közti egyensúly már a szerkesztők tudományos egyéniségében is a legteljesebb mértékben kifejezésre jut.

A «Zur Einführung» cz. lapidaris bevezetésben világosan megjelölik a szerkesztők ez új folyóirat programját. Már a felölelendő kör megállapításában kifejezést nyer az alapelv, a philologiai szempontnak érvényesítése a linguistikában, oly módon, hogy ők a görög és latin nyelvészetet, mint szorosabb egységet kiszakítják az indogermán nyelvek köréből s csupán ennek a két nyelvnek a kutatására kívánják korlátozni a folyóiratot. Ezen körön belül is azokra a kérdésekre vetik a fősúlyt, melyek a linguistika és philologia határán mozogva, mindkettőnek közös problémái s alkalmasok azon meggyőződés meggyöke-

reztetésére, hogy a philologusnak szüksége van linguistikai képzésre s megfordítva, a mint ez más indogermán területeken már állandó gyakorlattá vált. A nyelvtudománynak be kell bizonyítania, hogy ő a philologus munkáját támogatni hivatott és erre képes is s ezért bele kell nyúlania az írók és feliratok kritikájába és interpretációjába, sőt historiai, ethnologiai, vallástörténeti s más kérdésekbe is. Mindazok a kötelékek, melyek a linguistikát a philológiához fűzik s melyeknél fogva az előbbi az utóbbi munkáját elősegíteni képes, itt gondos ápolásban fognak részesülni. Itt a nyelvtudomány szorosan a philologia szolgálatába szegődik.

E fő alapelv mellett, de evvel szoros kapcsolatban, folyóiratuk fontos feladatául tűzik ki a szerkesztők a görög és latin nyelvtudomány mindazon szakaszainak a különösebb felkarolását, melyeket eddigelé, talán éppen az elszigetelt helyzetnél fogva kevesebb figyelemben részesített az indogermán összehasonlító nyelvtudomány. Ilyenek: a görög szókutatás előterbe helyezése a görög thesaurus előkészítése céljából; mindkét nyelv syntaxisa, mely a hang- és szótan uralkodó helyzeténél fogva az eddigi indogermanistikában meglehetősen hátra volt szorítva; az újjörög nyelvészet, melyre nem csupán a byzantinistának, hanem a hellénisztikus korral foglalkozónak is szüksége van; az italiai dialektusok, melyeket a latin túlsúlya miatt az elhanyagoltatás veszedelme fenyeget s végül — a mit legelőször kell vala említenünk — az iskolai grammatika igényeinek tekintetbe vétele, illetve az «új» grammatika főeredményeinek az iskolába való bevitele, a mi a humanismus egyik életkérdése.

Tekintettel az így kitűzött célnak fontosságára, az alábbiakban részletes ismertetését kívánjuk adni e folyóirat első kötetében közzétett cikkeknek. A rendelkezésünkre álló terjedelem korlátoltságánál fogva természetesen nem terjeszkedhetünk ki valamennyi cikkre, hanem szemelvényesen csakis azokra, a melyek legjellegzetesebben képviselik e folyóirat specziális célját, avagy pedig a mi tanulmányaink köréhez a legközelebb állanak.

A hosszú sort a latin philologia egyik legrégebb és legtiszteltebb alakjának, F. BUCHELERnek értekezése nyitja meg: *Grammatica et epigraphica* (1—9.). Itt szövegjavítások (coniecturák) vannak közölve egyes feliratok romlott helyeihez nyelvtudományi vonatkozású magyarázatokkal kapcsolatban. Érdekes példa: *aratis eorum* h. *aretis eorum*-ot javasol, hol *aretis* gör. *ἀρεταῖς* nak felel meg.

P. KRETSCHMER: Zur Geschichte der griechischen Dialekte (9—51.). Kiindul a nyelvtudománynak a görög dialektusok összehasonlító vizsgálata folytán nyert azon eredményéből, hogy Görögország régi

lakosságára, melyet az eposból kölcsönzött névvel achájnak nevezünk, egy újabb rétege telepedett le a bevándorlott törzseknek, az ú. n. nyugati görögök. Ez új bevándorlók összevegyltek a régiekkel s innen állott elő a dialektusok keveredése, mely alól csupán Arkadia, Lesbos, az aol Kis-Ázsia és Cyprus maradtak kivételek, míg Thessaliában, Közép-Görögországban (Attika kivételével), Krétában s a Peloponnesos szélein kevert dialektusok keletkeztek, melyeket újabb időben többen igyekeztek elemezni. KRETSCHMER most azt vizsgálja, hogy milyen viszonyban áll ezekhez az ión törzs Attikában, Euboiában, a Kykladokon és a kariai-lydiai parton? Nem ért egyet ED. MEYERREL (Geschichte des Altertums II, 238.), ki szerint az ión törzs Közép-Görögországból Kis-Ázsiába történt kivándorlás útján ép úgy keletkezett volna, mint a kis-ázsiai aol az északi görögtől s ily módon az ión dialektus először Ioniában alakult volna ki.

Ezzel szemben ő azt tartja, hogy az anyaország legrégebbi görög népessége homogen volt az iónokkal s az achájok csak egy második réteget képviselnek, mely az iónon telepedett le, mint a dór az achájon. Az anyaországi ión törzs pedig még az acháj vándorlás előtt kiterjeszkedett kelet felé, a szigetekre s a kis-ázsiai partokra.

Ehhez a legrégebbi autochthon lakossághoz tartoztak a pelasgok is, kiknek nevét KRETSCHMER a *πέλαγος* (eredetileg = a síkság, ófn. flah. óeszl. ploskū, lat. plāga) szóból származtatja, mely a „tenger” jelentést ép úgy nyerte átvitel útján, mint a latin *æquor* (*æquus*ból). *Πέλασγοι* < **Πελαγσχοί*, mint *μίσγω* < **μίσ-σχω*, *φάσανον* < **φάγ-σχανον*. *Πελαγσ-* gyenge tő (Schwundstufe) a *πέλαγος* mellett.

Ezzel a nyelvtudományi úton nyert hypothesissel összhangban állanak a krétai ásatások eredményei, melyek szerint EVANS és HALBHERR négy korszakra osztották fel a régi krétai kultura történetét, 1. a nem görög eteokretesek kora, 2. pelasg kor, 3. achájok kora, 4. dórok kora.

Nyelvészeti bizonyítékai a következők:

1. Vannak az arkádiai dialektusnak ión elemei (*εἰ*, *ἄν*, *-vavé*gű inf.), melyek legkönnyebben úgy magyarázhatók, hogy a legrégibb ión népesség keveredett az acháj bevándorlókkaal s ennek maradványai az arkádiaiban található ión formák.

2. Eme dialektuskeveredés bizonyossága továbbá a *οἰ*, *αἰ* névelőforma, mely közösen előfordul az ión-attikaiban és az achájban (aol, thessaliali, arkádiai-kyprosi), míg a nyugati görögben ezekkel szemben megmaradt a *τοἰ*, *ταἰ*.

3. Viszont vannak partialis egyezések az északi acháj dialektus és a szomszédnyelvek közt, melyek az ión-attikaiban nem fordulnak

elő s melyek a két réteg különbözősége mellett bizonyítanak, mint az *-ιος* patronymika (északi acháj, messapiai, italiai és galliai), az *rj > rr* assimilatio (acháj és messapiai), továbbá az *-o* tövek *-ι* gen. sing.-a.

4. Vannak partialis egyezések az acháj és nyugati görög között, melyek az ión-attikaiban nem fordulnak elő: acháj *κε*, nyug. gör. *κα*, ión-att. *ἄν*; aol-thess. és nyug. gör. *αί* = ión *εἰ*; a *-ζω* végű igék *-ξα* aor.-a és az apokope a praepositiónnál.

Az apokopeval külön fejezetben foglalkozik, czáfolva J. SCHMIDT elméletét (KZ, 38, 1. s k.), ki ezt a proklisis folytán beálló hangsúlytalansággal magyarázza, és pedig azért, hogy előkészítse a talajt egy másik theoriája számára, mely szerint a gör. dat. plur. *-οις* azonos az *-οισι* locativussal s nem egy régi *-οις* instrumentalisnak felel meg, mint általában vallják. Egyenként kimutatja a praepositiónnál ez elv helytelenségét s helyesebb magyarázatokat állít helyébe. *Ἄνά, παρά*-nál dissimilatio, *περί*-nél először egy hangváltzás a liquida szomszédságában (*περοέ*) s ekkor dissimilatio okozza az apokopet stb. Kimutatja a három nyelvrétegnek (ión-attikai, acháj, nyugati görög) eltérő viselkedését az apokopéra nézve.

Az ión-attikainak nem természete ez, a másik kettőnek igenis, de vannak eltérések. Így a nyugati görögben *κατά* csak dentalis explosivák előtt szenved apokopét (*κάτ'*), az achájban ellenben az összes consonansok előtt.

F. SOMMER: Zu den homerischen Aoristformen *ἔχτα, οὔτα, ἀπηύρα* und *ἐγήρα* (60—67.). Ellentétben az eddigi magyarázatokkal, ez alakokban Homerosnak, v. az ő iskolájához tartozó költőknek újképzéseit látja. *ἔχτα* az *ἔχτατο* után a themat. II. aor. analogiájára, mint *ἔσχετο* : *ἔσχε*, *οὔτα* viszont a már kész *ἔχτα* analogiájára keletkezett. *ἀπηύρα* összevonás útján keletkezett egy **απηύρασε*-ből, mely szabályszerű 3. személye az **απη-φρασ-ον > *απηύρασον > ἀπηύρων*-nak. *ἐγήρα* szabályszerű újképzés a *γήρα*-aor. többől: **ἐγήραε*, melyhez Homeros egy *γηρός* participiumot is képezett az *ἔχτα* : *χτάς*, *ἀπηύρα* : *ἀπούρας* analogiájára. Ezek az újítások nem vitathatók el Homerostól, ha benne igazi költői személyiséget látunk, ki továbbképi a nyelvet. Helytelen dolog a homerosi nyelvben valami megcsontosodott leülepedését látni egy régi kor nyelvének.

O. HOFFMANN: Die Medialendung *-σαι* in der thematischen Flexion (67—68.).

F. SKUTSCH: Die Flexion von *τίς* (69—71.).

F. BECHTEL: Beiträge zur griechischen Wortforschung (71—75.).

1. *ἀβληχρός*-t a **μελεχ*-basisből (ablautformák: *μαλάχ-η, μαλώσσω, μολόχ-η* stb.) származtatja, hol az *μλ* hangcsoport helyébe *βλ* került

s a tőhangzó a nyújtott fokozatot (Dehnstufe) vette föl. Ennek az etymologiai összefüggésnek megfelel a jelentésbeli rokonság: *ἀβληχρός* = lágy, szelíd, gyöngé; *μαλακός* = puha, gyöngéd.

2. *ἄκνηστις* (hátgerincez) a *κνήστις*-ből (dörzsölő vas) származik s nem az *ἄκανθα*, *ἄκτις*-ből, mint PRELLWITZ állítja.

3. *ὄρηξ* (rügy, ág) a *ἔρω*-ből, melynek alapjelentése: csúszok, de ez a jelentés úgy a prózában, mint a költészetben bővült s jelenti a mozgást, fejlődést, gyarapodást általában, a mint azt több példával igazolja.

4. *τερπικέραυνος* összetett szó, még pedig ú. n. Bahuvrihi-compositum a *τέρπος* + *κεραυνός*-ből, mint *Τερψιχόρη* (a *τέρψις* + *χόρος*-ből) s jelentése: az, kinek gyönyörűségét a villám alkotja.

F. SOLMSEN: Eine griechische Namensippe (76—82.).

P. KRETSCHMER: Eine boiotische Vasenschrift (82—86.).

S. KUGÉAS: Herkunft und Bedeutung von neugriech. *Νικλιᾶνοι* und *Φαμέγγοι* (86—104.).

Ez elnevezést Maniban, a Peloponnesos déli félszigetnyúlványainak középsőjén használják; az előbbi az előkelők, utóbbit a népesség alacsonyabb osztályainak megjelölésére. Az utóbbi az olasz familia szóból ered, a mint azt már régen megállapították. Középkori olasz oklevelekben gyakran található a «fameje» szó «szolga» értelemben, úgyszintén Krétában is *φαμέγγοι* a szolgát jelenti. Az előbbi értelmezésére több kísérlet történt, de sikertelenül. KUGÉAS most döntő bizonyítékokkal magából a néphagyományból mutatja ki, hogy *Νικλιᾶνοι* *Νίκλος* (Nicolaus rövidített formája)-ből és az *-ανος* nemzetségképző suffixumból van alkotva. *Νίκλος* volt a *γενάρχης*-e egy hatalmas Manibeli nemzetségnek, melynek neve később kiterjesztetett az összes hatalmasokra, mint *Νικλιᾶνοι*. Igen valószínű, hogy ez a *Νίκλος*, kitől az egész nemzetség nevét vette, azonos Nicolaus de St. Omerrel, Morea francia eredetű, nagy hadvezérével, kinek a XIII. század végén itt nagy birtokai voltak. Ez nem volna az első eset, mikor egy lakoniai nemzetség a maga eredetét idegenből származó *γενάρχης*-re viszi vissza. Így a *Γιατριᾶνοι*, vagy *Γιατρόκηδες* a firenzei Mediciektől származnak.

F. SKUTSCH: Vom pompejanischen Strassenleben (104—113.).

FR. VOLLMER: Zur lateinischen Konjugation. 1. est und est. 2. Der Imperativ cap. (113—116.)

G. N. HATZIDAKIS: Grammatisches und Etymologisches (117—128.). I. Die Nomina auf *-ιδεύς* und *-δοῦς*. Előbbiek goneonymika (*ἀειτιδεύς*, *λυκιδεύς*, *χημιδεύς*), utóbbiak rokonságszavak (*ἀνεψιαδοῦς*, *ἀδελφιδοῦς*, *υἰδοῦς*). Már régebben felismerték, hogy ezek össze-

függenek a *-δης* patronymikával és az *-ης*, *-ιδος* képzős nomenekkel, mely utóbbiak már Homerosnál előfordulnak, míg az előbbiek Homerosnál még ismeretlenek. Ezek tehát újképzések. Kiindulási pontul H. az *-ης*, *-ιδος*-végű főneveket veszi, melyekből az *-εύς*, *-ούς*-ra végződő főnevek analogiájára, melyek rokon (deminutiv s rokonságjelző) jelentésűek voltak, lettek az *-ιδεύς*, *-ιδούς*-végűek.

Így *ἀδελφεύς*, mely homerosi szó, után képezhették *ἀδελφιδεύς*-t egy supponált **ἀδελφίς*-ből. Úgyszintén *θυγατριδεύς*, *ἀνεψιαδεύς*, *υιιδεύς* a **θυγατρίς*, **ἀνεψιαδής*, **υιίς*-ből lett. Tehát contaminationnak köszönik eredetüket ezek az újképzések.

Az *-ιδεύς* végződés az *-ιδούς*-ből lehetett, még pedig a *υιός* alakjaiból kiindulva. Ennek ragozása úgy a 2., mint a 3. declinatio szerint is történhetik, pl. *υιεί* (*υιῶ*), *υιέα* (*υιόν*), *υιέων* (*υιῶν*), melyek mintájára átalakulhattak *υιίς* alakjai is: **υιίδι* h. *υιίδεῖ*, **υιίδα* h. *υιιδέα* stb., mely alakokhoz azután könnyen képezhettek egy *υιιδεύς* nom. t.

II. Későbbi görög *τὸ ἄλας*, *τὸ ἀλάτιον*, újgör. *τὸ ἀλάτι* és *ἀλίτσι* (Kreta) az ógör. *οἱ ἄλας*-hoz tartozó plur. acc. *τοὺς ἄλας* ből származott oly módon, hogy névelő nélkül használták s collectiv értelménél fogva a *τὸ κρέας*, *τὸ ὄψον*, *τὸ ὕδωρ* stb. analogiájára vette fel később a *τὸ* névelőt.

III. Az *-ίσκος*-végű deminutivumok (*ἀστερίσκος*, *νεανίσκος*, *οὐρανίσκος* stb.) hasonló jelentésű, paroxyton deminutivumok analogiájára lettek másodélesek, mint *ἀρκτύλος*, *μακύλος*, *δριμύλος*, *λοιρίλος*, *μυρίνος* stb.

IV. Újgörög etymológiák: *χτίριο* az *εὐκτήριον*, *εὐκτήριος* (*οἶκος*)-ből. A fejlődés menete: **ἐφχτήριος* > **φχτήριος* > **χτήριος*. Az *εὐ*-előtag elvesztése után népetymologiailag a *κτιζω*-val kötötték össze s innen jön az *ι*-vel való írás.

φαρδύς (= széles) az *εὐφραδής* (= bőbeszédű) ből. A fejlődés menete: **ἐφφραδής* > **ἐφραδής* > **φραδής*. *ζερβός* (ügyetlen) az újgör. *ζαβός* (= *ἀνεπιτηδεῖος*)-ből lett a *-ρος* suffixummal levezetve (elvonva *ἀριστερός*, *μωρός*-ból). Az így keletkezett *ζαβρός* még ma is használatos Cyprusbán, ebből lett metathesissal *ζαοβός*, mely alak előfordul a *Ἄλωσις Κωνσταντινουπόλεως* cz. költemény v. 1023-ban. E formából lett újgörög hangtörvény szerint a *ζερβός*.

θρομούλι Krétában egy fából készült takács-szerszám, mely el van látva egy kis mélyedéssel a végre, hogy ebbe az orsót beledughassák s úgy forgathassák. Régebbi formája *ὀρθομούλι* (*ὀρθο-μούλιον*), mely a szó eredetét és jelentését teljes világításba helyezi.

Újgör. *βλαστημιῶ* az ógör. *βλασφημιῶ* ből ép úgy keletkezett, mint újgör. *τρόπολις* az ógör. *πρόπολις* ből, t. i. dissimilatio által,

vagy krétai *δράβυλα* (gyümölcs) a régi *βράβυλα*-ból és *ἀπογριμοῦμαι* a *βριμῶμαι*-ból.

CARL DARLING BUCK: Greek Dialect Notes (128—132.).

K. WITTE: Zur homerischen Sprache. I. Zum poetischen Plural der Griechen (132—140.). E cikk kiegészítése kíván lenni szerző könyvének: «Singular u. Plural, Forschungen über Form u. Geschichte der griechischen Poesie (Lipscse, Teubner). Vizsgálja a költői nyelvben használt, secundär úton keletkezett pluralisokat (*στίχθεα, νῶτα, τόξα* etc.) s arra az eredményre jut, hogy ezek analogikus újképzések, melyek keletkezésére közvetlen okul a metrum szükségéi szolgáltak. Ott, a hol a singularis nem illett bele a metrumba, folymódta a pluralishoz.

Zur Entstehung homerischer Formeln (140—145.). WILAMOWITZ nyomán készült, ki a Berliner Klassikertexte (I. Theil, 1907. S. 44) ismertetése közben mutatott rá arra, hogy a későbbi epikai költészetben eredetileg külön álló formák contaminálódtak, miközben az új formák bizonyos alkatrészei minden jelentést elveszítettek, a nélkül, hogy az egész kifejezés nyert volna gondolatgyarapodásban. Ugyanezt mutatja ki szerző homerosi formulákra nézve (pl. *μετρήδα καὶ φάτο μῦθον, μετέειπε καὶ ἀμείβετο μῦθον* stb.).

F. SOMMER: Zur griechischen Prosodie. I. Die Positionsbildung bei Homer (145—198.). Terjedelmes értekezés, mely statistikai adatok alapján vizsgálja WERNICKE törvényét (zu Tryphiodoros 172 ff.), mely szerint a 4. láb thesisét epikus hexameterben nem képezi olyan positionbeli hosszúság, mely valamely szó végződésének a következő szó elejével való összetalálkozásánál keletkezik. Erre vonatkozó vizsgálatait kiterjeszti az epikus hexameter összes lábaira s a következő eredményekre jut:

Positio által képezett hosszúság állhat: 1. az arsisban, 2. a thesisben csak akkor, ha a két szó szoros syntaktikai egységet alkot s annál gyakrabban, minél szorosabb a kapcsolat. Kivételek csak néha jönnek elő a két első thesisben, melyekben a szabadabb kapcsolatok használata nagyobb latitudo-el történik, mint a többiekben.

II. Zur Gestaltung der Thesis im vierten Fusse des versus heroicus (198—219.).

SCHULZE Quest. epicæ 411. s k. lk. szerint csak a vers első thesisében engedhető meg, hogy egy trochaikus méretű szónak, v. szóvégződésnek rövidhangzós végszótaga mint teljes thesis szerepeljen s ezt egy pausával magyarázza meg. SOMMER most kimutatja, hogy ugyanez a szabadság meg volt a 4. lábban is, hol a bukolikus diairesis folytán még biztosabban beállott a pausa, mint az első lábban.

III. ἤμυν und ὄμυν (219—240.). Ez alakok Homerosnál csak rövidnek méretnek a második szótagban s nem néha hosszúnak is, mint általában hitték. A hosszú -ιν secundär újítás, mely később keletkezett.

R. THURNEISEN: Italisches (240—244.). Szó van benne az osk hangsúlyozásról és az umber poni-ról.

R. METHNER: Dum, dummodo und modo (245—261.). Eredményei a következőkben foglalhatók össze:

a) a modo-val bevezetett mellékmondatok (tagadás modo ne) egy felszólítást tartalmaznak, melynek teljesülni kell, hogy azon mondat tartalma, melyhez a modo-s mondat tartozik, érvényre jusson. (Pl. Manent ingenia senitus, modo permaneat studium.)

b) a dum és dummodo-s mondatok [tagadás dum (modo) ne] olyan föltételt tartalmaznak, mely mellett érvényes a főmondatban kifejezett beleegyezés, vagy korlátozás. (Pl. Oderint, dum metuant.) Mihelyt a föltétel egy felszólítás, vagy kívánság formájában is kifejezhető, a dum és dummodo helyére egyszerű modo is léphet. Mindkét esetben áll a coniunct. præsens; csak belső függés mellett az időeltolódással kapcsolatban áll a coniunct. impf.

MAX NIEDERMANN: Neue Beiträge zur Kritik u. Erklärung der lateinischen Glossen (261—270.).

ERNST FRAENKEL: Zur griechischen Wortbildung. I. Zu den Nomina agentis auf -της (270—285.). II. Eine Glosse des Hesychius (285—287.).

P. KRETSCHMER: Remus und Romulus (288—303.).

Rendkívül érdekes értekezés. Az eddigi felfogással szemben (MOMMSEN, Gesammelte Schriften IV. Bd. Historische Schriften I. Bd. Berlin, 1906), mely szerint Remus csak megkettőzése Róma alapítójának és heros eponymosának, Romulusnak, tehát a Romulus név egyszerű, de szeretlen differenciálódása által keletkezett, más megoldást keres. Kiindul Ῥῶμος-ból, mely görög írónál a ritkábban használt Ῥῆμος mellett Róma alapítójaként szerepel s melyet a görög történetírók Roma város nevéből vezettek le. A görögöknél ugyanis a Roma egy alapítójáról szóló hagyomány még akkor is élt, mikor a rómaiaknál az ikermondát már hivatalosan is elismerték (Kr. e. IV. sz. vége). Minthogy a görögben, ha az ikerpárról van szó, mindig Ῥῶμος καὶ Ῥώμυλος nevek kapcsoltnak, ebből következik, hogy lat. Remus a gör. Ῥῶμος helyére lépett. Volt egy olyan stadiuma az alapítási mondanak, melyben Remust tekintették Róma tulajdonképi és egyetlen alapítójának s csak egy későbbi stadiumban kapcsolatot hozzá Romulus, mint fivére.

Ῥῶμος-ból azért csináltak Remust a rómaiak, mert Romus nem

lett volna római név, Remus ellenben nyilván régi tulajdonnév volt. SCHULZE (Zur Gesch. lat. Eigennamen, 219.) etrusk nemzetségnevekkel állította össze (Remmius és Remnius = etr. Remne, Remoria = domb a Tiberis mellett, hol Remus sírját keresték, Remona = Remus állítólagos lakhelye). Egy későbbi generatio azután megütközött azon, hogy Rēmus és Rōma hangzói különböznek, mert hiszen Remusból csak Remoria lehetett volna (v. ö. Ennius Annales fr. 77 s k. Vahl.: Certabant urbem Romam Remoramve vocarent), de nem Roma. Ezért csinálták a Romulust, mely akkor mint személynév használatban lehetett, vagy talán a tribus Romilia-ból s a Romilii nemzetségből lett. SCHULZE (uo. 580) a Ruma etrusk nemzetségnevvvel azonosítja a gens Romilia-t s szerinte az előbbitől vette Roma is a nevét.

Lehetséges, hogy először megkísérelték Remus helyére Romulust iktatni, de nem sikerült, mert Remus tradíciója igen mély gyökereket vert s többé nem volt eltávolítható. A kettőnek egymás mellett való szereplése adott okot az iker-monda keletkezésére, mely görög mondativumokból épült fel; TRIEBER, Rhein. Mus. 43, 569 s k. szerint a Tyro monda átvétele volna.

Később viszont a kettős alapítón ütköztek meg s igyekeztek egyiket eltüntetni, még pedig Remust, kinek régebbi jogai lassankint feledésbe mentek. Ezért iktatták bele a mondába Remusnak Romulustól való megöletését, melynek alapmotívuma, a falon való átugrás s ennek halállal való büntetése az ósrégi ritus Etruscusból ered. Az etruskoknál ugyanis halálbüntetéssel torolták meg a felszentelt városfalak megsértését. Az egész monda tehát, úgy a mint kialakult, nem tüntet fel sem történeti, sem mythikus, sem symbolikus, sem allegorikus vonást, hanem lényegében úgy áll előttünk, mint egy tiszta elbeszélés, melynek fejlődése az elbeszélés-technika fejlődését követi.

F. SKUTSCH: Lateinische Pronominalflexion (303—322.). A demonstrativ és interrogativ-indefinit-relativ névmások (ille, iste, huius, illius, istius, eius, cuius stb.) ragozásának kérdésével foglalkozik s a különböző formák eredetét vizsgálja. Végeredménye az, hogy az -o és -i tövek alternációjából származtak az egyes ragozásbeli alakok, oly módon, hogy egyes esetek szerint majd az egyik, majd a másik tőforma jutott uralomra. Pl. nom. ollus és ille < *illis, gen. illi és illeis, dat. illo és illei, acc. illum és illum. Szerző kimutatja az egyes formák létezését, valamint azt, hogy miként jutott uralomra egyik alak a másik megfelelő fölé s igyekszik levezetni az ezekből keletkezett secundär képzéseket.

P. KRETSCHMER: Zur griechischen u. lateinischen Wortforschung (323—333.).

1. *ἀλλᾶς* (= fokhagymás kolbász) és a lat. *allium* (*ālium*) = «fokhagyma» rokonságát mutatja ki. Az *ἀλλᾶς*-t az *ἀλλᾶ*- tőformából vezették le a nyugati acháj-dór kolóniákban. Az ennek megfelelő *ἄλλη*- tőalak ugyanis előfordul Hesychius következő glossájában: *ἄλλην ἐξ οὗ ἀλλαντοπώλης*. Az *ἀλλᾶ*- tő pedig legnagyobb valószínűség szerint egyszerű kölcsönvétele a lat. *ālium*-nak s ép oly hangváltozással keletkezett, mint oszk *allo* az **aliō*, **aliā*-ból.

2. lat. *nubo* jelentése nem «magát eltakarni», mint Aelius Stilo fictiója nyomán rendszeren magyarázni szokták (l. Festus, p. 178. Th. de P.), hanem a gör. *νύμφη*-vel függ össze, a minthogy a *νύμφη* és *nupta* közötti összefüggést már egy ókori grammatikus, Santra is észrevette (Festus, p. 178.). *Nova nupta* = *νέα νύμφη*. Hogy mi volt a szó alapjelentése, kitetszik a szláv szóból, óeszl. *snublja*, *snubiti* (egy lány kezére pályázní), cseh *snoubím*, *snoubiti* (megkérni, eljegyezni).

3. *dies*, mint femininum. Varro, Servius, Nonius szerint *dies* akkor femininum, mikor azt jelenti = *tempus*. Ez arra mutat, hogy *dies* a maga nőnemét egy ilyen jelentésű fem.-nak köszöni, melynek helyére lépett s ez az ó-latinban keresendő: *tempestatas*. E szó a régebbi latinban azt jelenti: időpont s ennek helyére lépven a *dies*, mint határnap, átvette a nemét is.

J. H. SCHMALZ: *Si tamen* (333—339.).

P. KRETSCHMER: *Der Plan eines Thesaurus der griechischen Sprache* (339—348.). V. ö. referens értekezését: «A görög nyelv Thesaurusának terve» (Nyelvtudomány, 1909. II. k. 291—302.).

F. SKUTSCH: *Armentum* (348. l.).

Literaturbericht für das Jahr 1907. Ez két részre oszlik. A görög nyelvtudomány körébe eső irodalmi termékeket KRETSCHMER, az itáliai nyelvek és a latin grammatika körébe esőket Skutsch ismerteti. Nem törekedtek bibliographiai teljességre, csupán arra vigyáztak, hogy a fontosabb dolgok ne maradjanak megemlítés nélkül. Így is imponáló terjedelművé nőtt a görög és latin nyelvtudomány egy évi termelésének a megbeszélése. Ez a már több folyóiratnál alkalmazott és kitűnően bevált bibliographiai összefoglalás (v. ö. *Byzantische Zeitschrift*, *Archiv für Papyrusforschung* stb.) itt is bizonyára a legjobb szolgálatokat fogja tenni a szakembereknek, annál is inkább, mert a nagy anyagnak különböző csoportokba való elrendezésével, az együvé tartozóknak a megfelelő címzéső alatt való összesítésével az áttekinthetőséget nagyon megkönnyítették. Az ismertetések természetesen rendszerint csakis a mű tartalmának rövid kivonatára szorítkoznak, kritikai, vagy éppen polemizáló megjegyzések a legkritkább esetben fordulnak elő. A magyar nyelven írott termékek — sajnos — kimarad-

tak belőle, jobban mondva nem vétettek figyelembe. E tekintetben a Glotta szerkesztői példát vehetnének KRUMUACHERTŐL, ki a *Byzantinische Zeitschrift* bibliographiai rovatában állandóan figyelemmel volt a byzantiumi philologia körébe vágó magyar nyelvű munkákra is s ezek ismertetését magyar referensre bízta, a kinek — minthogy a magyar nyelven megjelent tudományos művek a külföld számára csaknem teljesen hozzáférhetetlenek — a rendesenél nagyobb teret bocsátott rendelkezésére,

A folyóirat végéhez vannak csatolva az *Indices* (417—432.), melyeket KURT WITTE állított össze két részben: I. *Wörterverzeichnis* és II. *Stellenverzeichnis*.

Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a Glotta I. kötete a maga gazdag és változatos tartalmával derekasan megfelel a kitűzött, sokoldalú program igényeinek s annak minden részéből ad legalább egy mutatványt. Különösen nagy munkát végzett KRETSCHMER, kinek vállain nyugodott a folyóirat szervezésének nehéz munkája s ezenkívül négy nagyobb és egy kisebb cikket írt, nem számítva a görög bibliographia összeállításának fáradságos munkáját. Az értekezések legnagyobb része oly kérdésekkel foglalkozik, melyek megoldásánál egyaránt szükség van a nyelvészeti és philologiai (történeti, archæologiai) ismeretekre és módszerekre s a melyek tehát mintegy igazolják eme tudományok szoros összefüggését, egymásrautaltságát. Így KRETSCHMERT a görög dialectusok rétegeinek új megállapítására szemmeláthatólag a krétai ásatások eredményeiből leszűrt művelődéstörténeti korszakok inspirálták s bár nem is nyilváníthatjuk a dolog természete szerint ez elméletet nyelvtudományi tekintetben oly világosan bebizonyítottnak, mint archæologiailag, mégis annyit el kell ismernünk, hogy neki sikerült e felosztást nyelvi oldalról is valószínűvé tenni, illetve eddigi hitelét még jobban megszilárdítani. Remus és Romulusában a monda történetét helyezi egészen új világításba a nyelvtudományi módszer segítségével s leleplezése, midőn kimutatja e mondához fűzött mindenféle «jelentőség»-eknek indokolatlanságát, úgy hat, mint mikor valami mámoros álomból józanodik ki az ember. Széles művelődéstörténeti háttérből emelkedik ki KUGÉAS értekezése a *Νικληῶνοι* és *Φαμέριοι* elnevezések eredetéről. Természetesen néha túlságba is viszik a kapcsolatok keresését. SOMMER pl. az *ἔχτα*, *οὔτα* aor.-okat, melyeket homerosi újképzéseknek ismert föl, egyenes következményeként igyekszik föltüntetni a Homerosról, mint egy személyről vallott fölfogásnak. Ez igen szépen hangzik, de nézetünk szerint az újképzések lehetősége akkor sem lenne kizárva, ha Homeros műveit nem egy költő, sőt nem is ugyanazon korból származó költők munkájának tekintenők. A szó-

fejtés, alaktan, mondattan, prosodia mind-mind méltánylásra találnak, némelyik több ízben is. Még a szövegkritikának, ennek a *κατ' ἐξοχήν* philologiai disciplinának is jut hely. Csak a hangtan, ez az «átkos» hangtan marad gondosan háttérbe szorítva, melynek túltengése okozta, hogy az új grammatika a philologia sokoldalú igényeinek eleget tenni rá nem ért s így a philológiára nézve a régi grammatika helyét pótolni nem tudta, nem is akarta, hanem minden erejével «önző» célra, a saját fundamentumának megszilárdítására vetette magát. Igenis, a hangtan volt az oka a két rokon-tudomány közti elidegenedésnek s lehetetlen nem méltányolni a szerkesztők ama gyöngéd figyelmét, hogy akkor, a mikor őszinte kibékülést és kölcsönös megértést akarnak létrehozni a philologia és nyelvtudomány között, a hangtani kérdések tárgyalását a lehető legszűkebb keretek közé szorítják.

Az egyes cikkek ismertetésénél megelégedtünk avval, hogy rövid tartalmi kivonatokat adjunk s tartózkodtunk a kritika nyilvánításától, egyfelől azért, mert ekkor még jobban túl kellett volna lépünk a terjedelemben megszabott határt, de másrészt azért is, mert nem volt más célunk, mint az, hogy a szakemberek figyelmét felhívjuk ez úgy irányánál, mint tartalmánál fogva fontos folyóíratra. A kritika elmaradása korántsem azt jelenti, hogy mindenben egyetértünk e folyóirat tartalmával. Bizonyára szükséges lesz sok állítást revidálni, illetve módosítani, de szerény ismertetésünk e szép munkában ezúttal nem kívánt részt venni.

Megjegyezzük, hogy azóta megjelent e folyóirat II. kötete (I—II. füzet 1909-ben, III—IV. füzet 1910 ben), sőt a III. kötet I. füzete is (1910) az elsőhöz hasonlóan szintén igen változatos tartalommal s többnyire ugyanazon munkatársak tollából.

DARÓ JENŐ.

Ludwig Anian Bíró: Lautlehre der heanzischen mundart von Neckenmarkt. Phonetisch und historisch bearbeitet. Leipzig, Dr. Seele et Co. 1910.

Régóta élénken érzett hiányt pótol Bíró szép értekezése, a mely a Sopronhoz közel fekvő *Sopronnyék* — ez a község hivatalos neve — *heanz* nyelvjárását tárgyalja. Minthogy én magam ezt a nyelvjárást nem ismerem, a következőkben csak módszertani szempontból szólhatok a dolgozathoz. Egységes, conservatív jellegű községgel van dolgunk (az 1900-i népszámlálás szerint Nyék 1739 lelket számláló lakossága közt csak hat volt ágostai vallású, s ugyanannyi izraelita. A néhány magyar, horvát és tót is elenyésző kevés a túlnyomó német-séghez képest). A szerző ezen község beszédjének fonetikai és nyelv-

történeti leírására szorítkozik. Az ily megszorítást mindenképpen értjük grammatikai és geographiai szempontból egyaránt — hisz mindenki a tudomány tetszésszerű részét dolgozhatja ki, és mindent, a mit egy nyelvjáróterületről megállapítani lehet, úgy sem írhat meg egyszerre senki. Csak azt nem szabad hinni, hogy legalább is nem éppen olyan fontos — ily kitűnő kezdet után, mint a melyet a szerző adott — most már községről községre menve megfigyelni, miféle nyelvbéli egyezések és változások állapíthatók meg az ugyanazon nyelvjáróterülethez tartozó helységekben, mert hisz épp úgy, mint a beszéd időbeli vagy, mint mondani szokták, «történelmi» alakulása érdekel bennünket minden nyelvi változás geographiai terjedése. És vajjon miért? Azért — és evvel a nyelvtudomány bármely részében vagy ágában tevékenykedőnek nagyon is tisztában kell lennie — mert csakis az egyes dialektusok nyelvi élete összes jelenségeinek elterjedése és viszont ezen terjedés megakadása, illetőleg ezen elterjedés és megakadás okai, feltételei és körülményei magyarázhatják meg nekünk az időbeli változások összességét, vagyis a nyelvtörténetet. Ettől nem szabad bennünket visszatartania a tévedéstől való félelemnek, melyet a szerző «bevezetés»-ének e szavaiban látok megnyilvánulni: «Bearbeiter kann nur dafür gewähr leisten, wie die heanzische ma. in Neckenmarkt gesprochen wird». A német nyelvjáróstanulmányokkal szemben újabb időben több ízben és igen erélyesen azt a kifogást hangoztatták, hogy nagyon is szűk látókörűek; evvel a kifogással számolnunk kell. Más az, ha oly telepítvények és nyelvszigetek nyelvét írjuk le, a melyeknek lakossága különböző vidékekről verődött össze; itt nem lehet más utat követni, mint hogy minden nyelvszigetet külön-külön írunk le. Így van ez pl. a délmagyarországi németiséggel. Csakhogy itt megint az egész más természetű kérdések és problémák egész sorozata vár megoldásra. És még valami: «Sprachgeschichte ist Siedlungsgeschichte», ebben a túlzónak látszó mondatban sok igazság van. Honnan jöttek a heanzok? Csak keletre tolt előőrsek ezek, a kiknek elődjei mindig a bajor nyelvjáróterület keleti szélén laktak, vagy pedig a bajor nyelvjáróterület belsejéből valók-e? Ezeket a kérdéseket a szerző nem érinti; reméljük, hogy csak egyelőre, s további tanulmányok nyújtanak majd e fontos kérdésekben felvilágosítást. A *heanz* szó etymologiai magyarázatai közül a szerző csak NAGLnak azt a magyarázatát tartja a nyelvjárás hangtörvényeivel összeférőnek, a mely «*csirkekereskedők*»-nek fordítja ezt a szót (*hē^a* plur. = csirkék).

A mi most már e dolgozat érdemleges részét illeti, úgy abban a szerző a nyelvjárás hangjainak és hangkapcsolatainak igen tüzetes és részletes, és általános phonetikai szempontból is rendkívül érdekes

és tanulságos leírása után (6—29. l.) a hangok történetét adja, a germán nyelvközösség rekonstruált hangjaiból kiindulva az ófelnémeten és középfelnémeten át a mai nyelvjárásig haladva. A szerzőnek itt SCHATZ könyve az *imsti* nyelvjárásról (Strassburg, Trübner), és LESSIAK terjedelmes értekezése a *perneggi* nyelvjárásról (PBB. XXVIII.) kitünő mintakul és segítségül szolgálhattak, ha idejében ismerte őket, mert hisz ezek rokon nyelvjárásokat dolgoznak fel, és minden német philologus tudja, hogy ezek körülbelül a legtökéletesebb nyelvjárástanulmányok, a melyeket német nyelven írtak. A fonetikai, leíró részben persze kénytelenek vagyunk mindent elhinni; ezt annál szívesebben és nyugodtabban tehetjük, mert e hangok leírása oly exakt és világos, hogy tévedés kizártnak látszik. Csak két dologra figyelmeztetem a szerzót: az egyik, hogy nagyon óvatosaknak kell lennünk, ha az articulatio úgynevezett «basis»-ából egy nyelv vagy nyelvjárás sok mindenféle tulajdonságait akarjuk megmagyarázni. Itt nem lehet elég, a beszélőszervek működési módjának egynéhány sajátosságát megfigyelni; az emberi beszéd sokkal komplikáltabb, semhogy egy-két alapjelenségből a secundär jelenségek egész sorozatát lehetne következtetni. A mily bizonyos, hogy minden nyelvjárást a többitől megkülönböztetik a hangsúly, hangmagasság, a beszélő szervek összes hangképző és hangmódosító faktorai működésének finom eltérései, ép oly gondos megfigyelést, sőt ennek ellenőrzéséül esetleg még műszerekkel való pontos mérést is igényel a hangképzés közös és jellemző sajátosságainak megállapítása. A másik dolog, a melyre a szerző figyelmét szeretném felhívni, az, hogy az » hang képzésénél (melyet B. ^a-val jelöl) a szájüreg hangmódosító szervei csak kivételesen lehetnek nyugalmi helyzetben; az » ugyanis átmeneti hang: ha két mássalhangzó közt ejtjük (mint pl. ebben: heanz *mo^ar^ašt^a* = markstein, az *r* és *š* között), akkor az *r* után bajosan fog a nyelv a nyugalmi helyzetig leszállni, hanem az ^a hangot azalatt fogja minden heanz ejteni, míg nyelve és szája az *r* képzésétől az *š* képzéséhez, hogy így mondjam — átigazodik stb.

A hangtörténelmi részben feltűnő a combinatorikus hangváltozásnak s evvel kapcsolatban az umlautnak sokféle faja, a melyeket a szerző valóban nem kis munkával különböztetett meg egymástól. A fonetikai részben hétféle *l*-hangot különböztet meg, a melyek mind associatív érintkezési hatás okozói vagy következményei. Persze, ebben a nyelvjárásban is meg lehet figyelni, hogy a hasonló módon képzett hangok spontán hangváltozása hasonló irányban történik. Így pl. (merőlegesen gondolva) középső nyelvműködéssel képzett rövid magánhangzók emelkedő nyelvmozgású diphthongusokká válnak: tehát

germ., ófn. kfn. *ē*-nek *ǣi*, *o*-nak *ǫu* felel meg (104. és 115. §: *eiſſen* essen, *ſwēiſt^a* schwester, *nēiſt* nest, *ſpēik* speck és *cruppſt* obst, *œuffm* offen, *jœu* joch, *frœuſt* frost). Ép így emelkedő nyelvmozgású diphthongussá lesz eredeti felső hosszú magánhangzó: *i* > *ǣi*, *ū* > *ǫu* (138. és 143. §: *pfaiſſm* pfeifen, *frāid^a* freitag és *lautt^a* lauter, *pāu^a* bauer). Viszont az associatív érintkezési hatáson alapuló hangváltozás esetei közül: germ. *ai*-ből keletkezett ófn. kfn. *ē*, és germ. *au* nak megfelelő ófn. kfn. *ō* nasalis előtt emelkedő nyelvmozgású diphthongussá válik (151. és 154. §: *wœinni* wenig, *pœu* bohne), a mint nasalis, úgy látszik, általában emelkedő nyelvmozgású hangváltozást idéz elő. Ha a szerző mindezeket a hangváltozás terén észlelhető közös vonásokat megfigyeli és magának összeállítja — a mit sokkal inkább tehet, mint akárki, a ki a nyelvjárást nem beszéli — nagyon sok érdekes és fontos dologra fog bukkanni, s ha akkor azután újból megkísérli a nyelvjárás «articulatiójának basisát», a min az 1. §. szerint a nyelvjárás általános fonetikai jellemzését érti, meghatározni, bizonyára olyan eredményekre fog jutni, hogy azoknak nemcsak az ő, hanem minden germanistának a szíve örülni fog.

Érdekes, hogy a nyelvjárásban az ófn. magánhangzóilleszkedés nyomait az analogia még nem tüntette el: *noimm^a* nehmen, de ind. præs. sing. 1. személy *i nīm* (ófn. *neman* és *nimu*), *hōlfm* helfen és *i hūlf* ich helfe stb. Kár, hogy a szerző nem iparkodott jobban összekapcsolni a nyelvjárást az óbajor nyelvjárással, a mi most annál könnyebben ment volna, mert itt van most SCHATZ Altbairische Grammatik-ja (Göttingen 1907). De mintha ez a könyv egyáltalában nem is léteznék, a szerző sehol sem említi, és az óbajor nyelvnek az ő szempontjából rendkívül fontos és tanulságos sajátosságait alig veszi egynéhány helyen figyelembe. Nélkülözzük azt is, hogy nem kísérelte meg a mennyiségi hangváltozás jelenségeit külön összefoglalni és csoportosítani, hátha talán ezen hangváltozás még eddig egyáltalában eléggé nem tisztázott feltételeire és körülményeire vonatkozólag sikerült volna valamit megállapítania.

Mindezen megjegyzések nem akarják a kitünő könyvecske érdekeit kisebbiteni. A szerzőnek sikerült a heanz hangtörténetet világosan és áttekinthetően megírni, s bizonyára igen nagy fáradságába került a rendkívül bonyodalmas vocalismusba, hogy így mondjam, rendet hoznia. Minél több gondolatot, és a szerző további buzgó tevékenységéhez fűzött várakozást és reményt kelt fel egy könyv az olvasóban, annál nyugodtabb lehet a szerzője, hogy hasznos és értékes munkát végzett. A munka STEVERSnek van ajánlva, s úgy látszik, az ő kitünő liposei szemináriumából került ki. SCHMIDT HENRIK.

E. Bourciez: *Éléments de linguistique romane.* (Nouvelle collection à l'usage des classes. Seconde série. VI.) Paris, Librairie C. Klincksieck. 1910. 697 l. Ára 6 frank.

BOURCIEZ könyve nem szorosabb értelemben vett tudományos munka, amolyan «Kursbuch», 700 lapos kézikönyv, a mely a román összehasonlító nyelvtudomány eredményeit foglalja össze egyetemi hallgatók s érdeklődő nem szakemberek számára. Mindamellett két okból is megérdemli, hogy megjelenéséről a Nyelvtudományban is hírt adjunk

A román összehasonlító nyelvtudomány DIEZ óta inkább német, semmint francia tudomány volt. Még a legnagyobb francia romanista, GASTON PARIS is inkább philologus volt, e szó legnemesebb értelmében, mintsem szorosabb értelemben vett linguista. BOURCIEZ könyve e téren az első összefoglaló munka, a mely francia nyelven, francia szerzőtől megjelent. Hogy főképp német munkák után indul, a mondottak után nem lesz meglepő («ce livre doit beaucoup aux travaux qui ont paru depuis vingt-cinq ans en France, et surtout en Allemagne» V. l.); SEELMANN, SCHUCHARDT, MEYER-LÜBKE, a dán NYROP stb. ismert munkáiból s a GRÖBER féle Grundriss-ból való anyagának legnagyobb része. Az egyes nyelvi adatok provenientiajának pontos jelzése, valamint a szöveget kísérő gazdag bibliografiai utalások azonban előnyösen megkülönböztetik BOURCIEZ könyvét attól a rendes kézikönyv tyrustól, a mely a források részletes jelzését feleslegesnek tartja.

Már a mi az átvett anyag elrendezését és feldolgozását illeti, BOURCIEZ egészen új úton jár. «On a cherché, — írja a Bevezetésben — depuis près d'un siècle, à instituer une comparaison suivie entre les langues romanes, et on avait, pour procéder ainsi, d'excellentes raisons. puisqu'il importait avant tout d'en démontrer l'indiscutable parenté... il a donc été profitable de faire des synthèses de ce genre, et d'édifier peu à peu la grammaire comparative des langues romanes. Maintenant que ce résultat est bien acquis, n'y a-t-il pas lieu, dans l'intérêt même de la science, de prendre les choses d'un autre biais, et de montrer, par exemple, comment se sont différenciés dans le temps et dans l'espace les idiomes issus du latin?» A szokásos *grammaire comparative* helyett tehát BOURCIEZ *grammaire différentiative* ot ad; evvel függ össze könyvének a megszokottól eltérő menete és felosztása.

A bevezetésben (1—34.) a klasszikus latinból vett példák alapján a nyelvtani kategoriákat s a fontosabb nyelvtörténeti és nyelvélektani kérdéseket tárgyalja. E fejezet egy része bátran elmaradha-

tott volna. Ha valaki nem tudja, hogy mi a különbség névszó és ige között, ha még nem hallott igemódról, igeidőről, flexióról stb., az úgy sem fogja B. könyvét kezébe venni. Másrészt nem ártott volna, ha a szerző az *Évolution du langage* című részben különösen a román alaktan történetében olyan nagy szerepet játszó associatív nyelv változásokat, a tartalmi és alaki, külső és belső analogiát, a kiegyenlítődéssé fajait, elvonást, szókeveredést stb. találó példákkal megvilágítva bővebben és rendszeresebben tárgyalta volna.

B. a román nyelvek fejlődésében három korszakot különböztet meg, s ehhez képest könyvét is három szakaszra osztja. Az első szakasz (25—140. l.) a vulgaris latint ismerteti, a mely Rómában keletkezett s onnan terjedt szét a provinciákba a császárság korában. «Constater cette diffusion plus ou moins uniforme — írja B. —, et évidemment le point de départ du reste, et la base de toute étude de ce genre». A második szakasz (141—309. l.) az V—X. századig terjedő korszakot öleli fel, B. elnevezése szerint *la phase romane primitive*. Az V. századtól kezdve a római császárság bukása és a barbár népek invasiója a különböző román nyelvterületeken a latin nyelv fejlődésének egészen új feltételeit hozta létre. Megindul az a differenciálódás a kiejtésben, szókészletben és mondat szerkesztésben, a melynek eredménye az egyes román nyelvek megalakulása volt. A harmadik szakasz végre, a mely egymaga akkora, mint a másik kettő (311—670. l.), a *román nyelveket* tárgyalja. Ez a rész voltaképen hat önálló, egymástól független monographiából áll, a melyek az az egyes román nyelvek (l'ancien français et le provençal; l'espagnol et le portugais; l'italien; le roumain; les idiomes rhétiques; le français moderne) történetét ölelik fel a X. századtól napjainkig.

Bourciez vázolt tárgyalása módjának — a *grammaire différentiative*-nak — kétségkívül megvan az az előnye, hogy a chronologiai lag összetartozó jelenségek együtt tárgyalhatók, de vannak árnyoldalai is. Érti ezt maga B. is. «La question est de savoir — írja a Bevezetésben — si les inconvénients qu'il présente ne sont pas compensés par d'autres avantages». A mi engem illet, Bourciez könyvének elolvasása után is az a benyomásom, hogy a régi tárgyalási mód, a mely egy-egy hangcsoport vagy mondattani szerkezet fejlődését végigkísérte a román nyelvterületeken a vulgaris latintól napjainkig, világosabb képet nyújtott, mint B. hármassal felosztása, a mely mellett a folytonos utalás, ismétlés elkerülhetetlen. Ime egy példa. A 249. lapon azt olvassuk, hogy a gall, rät és itáliai nyelvterületen a X. század előtt keletkezett egy *Hügo—Hugónem*, v. *Pétrus—Petronem*-typusú hybrid declinatio. A 365. lapon megtudjuk, hogy ez a declinatio-typus

maradt meg az ó-franctiában a *Fouc—Foucon, Charles—Charlon casus rectus* ill. obliquusokban; s végre a 610. lapon, hogy nyomai megvannak a rütoromán *mutons* (< *mut* «fiú»), *babuns* (*bab* «apa») pluralisokban is. Hogy a tárgyalás ilyen szakadozottsága az áttekinthetőség s a mi kézikönyvnél nem mellékes, a megtanulhatóság rovására esik, fölösleges külön kiemelnem. Ehhez járul még az is, hogy sok változásról nem tudjuk biztosan megállapítani, hogy a X. sz. előtt vagy után ment-e végbe, s így jórészt a szerző önkényétől függ, hogy a második vagy a harmadik szakaszban tárgyalja-e?

Mindamellott készséggel elismerem, hogy *BOURCIEZ* könyve, épen újításai miatt, a szakemberek érdeklődését is megérdemli.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Prohászka János: Petöfi költői nyelvének fősajátságai. Budapest, 1909. Nyelvészeti Füzetek, 58. sz.

Ez a munka, mint a hogy szerzője mondja, «csupán kísérlet az utóbbi években föltünt új *nyelvvizsgálati módszernek* Petöfi nyelvére való alkalmazására». Mint ilyen, méltó rá, hogy említést tegyünk e helyen róla.

A szerző Bajzának és e sorok írójának értekezéseiből indul ki, kik körülbelül egy időben hívták föl a figyelmet az egyéni nyelv tanulmányozásának nagy fontosságára. Az egyéni nyelv kérdése határkérdés; vannak esztétikai, lélektani szempontjai, de a legfontosabbak mégis a nyelvtani szempontok. Bajza egészen a lélektani alapon bűvörolta a nagyszerű kritikuskak, Bajza Józsefnek, nyelvét, én természetesen ama szempontokat óhajtom első sorban kiemelni, a melyek gyümölcsöztethetők éppen nyelvtudományi kérdésekben (nyelvtani alakok, szókinés stb.). Prohászka hüen átveszi a föntebb említett munkálatok adatait s talán túlzott szerénységgel vagy önállótlaniséggel túlságosan gyakran visszatér e munkákra. Pedig joga lett volna több önérzetre, mert szép munkát végzett. Petöfit alaposan átvette, kár, hogy prózáját munkaköréből kirekesztette. Azt sem tartjuk szerencsésnek, hogy a megfigyelt tulajdonságokat igen általános és határozatlan tartalmú fogalmak alá csoportosította (Erő, nyugtalanság, természeteség, egyszerűség). A mi egyszerű, az természetes, és Petöfinél az erő is — természetes. Az osztályozgatásnak nemcsak az a veszedelme, hogy ritkán talál, hanem néhol erőltetett is. Nem tudom pl., mi köze a nyelvújítási alakoknak*) a stílus egyszerűségéhez. Az egyszerűség

*) Ez az összeállítás a munkában a leggyengébb s igazán nagy kár (v. ö. G. Z. MNy. 6: 48.), hogy Tolnai Vilmosnak nagy munkáját Pr.

esztétikai kérdés, a nyelvújítás alakjainak használata nyelvtörténeti. Egyéni nyelvek búvárlatánál ezt is, azt is figyelembe kell vennünk, de — külön-külön, nem összekeverve. A mű eredeti s nem átvett megjegyzései közül legértékesebb a *virág*, a *csillag* és a *madár* szerepének a Petőfi stílusában való kifejtése. Kívánatos volna, ha a szerző folytatná munkáját s földolgozná alaposan Petőfi *nyelvét* is (munkája inkább a stílusról tesz megjegyzéseket). Kiindulhatna Tolnai említett munkájából és saját művének utolsó fejezetéből, melyet bizonyynyal maga a szerző sem tekint végleges értékűnek. R. M.

Rad. Košutić: Primeri književnoga jezika ruskog. Belgrad 1910. I. *Tekstovi*, XXII+290; II. a) *Napomene*, b) *Jezik teksta prema suvremenom razgovornom jeziku obrazovanich Rusa*, 225; III. *Rečnik*, XV+359.

Košutić háromkötetes nagy művét, a melynek főcíme «Az orosz irodalmi nyelv szemelvényei», nálunk vajmi kevesen fogják használni, már azért is, mert csak az használhatja, a ki jól tud szerbül. de mindenkép megérdemli az a nagy, alapos, bámulatos szorgalommal és, a mennyire ezt olyan rövid idő alatt meg tudom ítélni, a legkisebb részletekig kiterjedő gondossággal készült munka, hogy elismerésünket fejezzük ki és legalább azok figyelmét híjjuk föl rá, a kik szerbül tudnak és mélyebben kívánnak behatolni a művelt oroszok társalgási nyelvébe, ha nincs is módjuk éveket tölteni Oroszországban. Igaz, hogy a szerző az irodalmi nyelvből indul ki, de művének egy egész nagy szerves részét annak szenteli, hogy a különbséget apróra föltárja, a mely a meglehetősen mesterséges orosz irodalmi nyelv és a beszélt nyelv közt főforog, I. II. 79--225. Hogy különben is mennyi köze van ennek a szép műnek az élethez, kitűnik abból is, hogy a szerző, a ki 1902-ben fogott hozzá a munkához, nem csak otthon, hanem Oroszországban is, Sz. Pétervárt és Moszkvában, dolgozott rajta, a szövegeket mind moszkvai emberekkel olvastatta föl magának — Moszkva és környékének kiejtését tekintik irányadónak — és a szerint jelölte nem csak az egyes szavak hangsúlyát, hanem a mennyire az ilyen kézikönyvben egyszerű eszközökkel lehetséges, még a mondatbeli hangsúlyt is. «A *Szemelvényekben*, mondja, a mondat hangsúly közepes tempóban történt olvasás szerint van jegyezve.»

nem használta. De legyen szabad megjegyeznünk, hogy az a mű, a melyben Tolnai munkája: *Petőfi és a nyelvújítás*, megjelent, drága díszmunka. A szerző szolgálatot tenne vele tudományunknak, ha valamelyik folyóiratunkban újra kiadná.

Lehetetlen mindazt még csak érintenem is, a mi többszöri lapozgatás közben nekem föltűnt és megtetszett, csak a hangyaszorgalommal készült III. kötetre, a szótárra akarom az olvasó figyelmét még külön fölhívni. Elismerem, hogy ez a szójegyzék valamikor, ha a szerző maga vagy más valaki egy nagyobb orosz-szerb szótárt akar készíteni, igen hasznos anyagul szolgálhat, mégis túlzás, a mit a szerző e tekintetben mond, I. I. köt. XIII. l. utolsó bekezdés. Akár ő maga készít majd nagyobb orosz-szerb szótárt, akár más, lesz még elég dolga, de a meglevőt is csak nyers anyagnak szabad tekintenie. Nem helyeselhető p. o., hogy a szerző a példák egész tömegét idézi gyakran egészen röviden constatalható jelentéskéjlődésre, ez nagyon is megnehezíti a cikkek gyors áttekintését és könnyen elveheti a tanulótól a kedvet, hogy a szótárt sűrűbben használja. A *délo* alatt p. o., hogy legalább egy esetet kiragadjak a sok közül, találjuk egyebek közt a *v samom délê* «valóban, csakugyan»-féle fordulatot, a melynek illusztrálására 17 mondat egész terjedelemben eredetiben és szerb fordításban ki van írva!

ASBÓTH OSZKÁR.

† Katona Lajos.

Munkatársaim kis köréből megint egyet törülnöm kell. Mikor a nyári nagy szünet előtt búcsút vettem KATONA LAJOSTÓL, abban állapodtunk meg, hogy szeptemberben szólok majd neki, ha GOMBOCZ ZOLTÁN társunk, a ki más sürgös munkával el volt foglalva, meg nem írhatja BOURCIEZ új könyvéről az ismertetést. Az ismertetést megírta — GOMBOCZ, én pedig egy tollvonással kihúztam egy nagy értéket, a melylyel megint szegényebb lettem; de bizonyára nem csak az én ajkamon lebegett az a kérdés: Kik fogják ezt a sokoldalú, kiváló munkás helyét betölteni? Kik? — mert egy ember erre nem képes.

A. O.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben	1.00
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálmik dana hangjegye40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai20
— Nyelvünk újabb fejlődése40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat60
— A mondat dualismusa	1.20
— A neo- és palaeológia ügyében60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázóí után80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra80
— Szórend és accentus80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alakтана. Három füzet	4.80
— Egy kis vizsgálhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére40
— Erdei- és hegyi-cseremis szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremis szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremis fordításából 1.—	—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugriais comparatae.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet	2.—
— Moxsa- és erza-mordvin nyelvtan	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználtása20
Fábian István. Finn nyelvtan	1.—
Finály Henrik. A beszterzei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból.	—
— Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérté és teljes számmutatókat készített hozzá	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmi szók értelmezéséhez40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzéfi német nyelvjárás hangtana	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból40
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál60
— A pogány arabok költészetének hagyománya	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta	6.—
-- Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szó-jegyzékkel	3.20
Hunfalvy Pál. A kondaí vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján	6.—
— A Kün- vagy Petrarca-codex és a künok60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság40
— A számlálás módja és az év hónapjai40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez60
— Ertsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében)60
— Szórendi tanulmányok I. rész60
— Ugyanaz II. rész80
Kazinczy Ferenc levelezésel. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népiál	90
— Tanulmányok az újabbkori perzsa irodalom történetéből	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól90
— Naszreddin Hodsa tréfi. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet	10.20
— és Munkácsí Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókról	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instructit	10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás	—90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—20
Mayr Aurél dr. A lány aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lány aspiraták phoneticus értékéről az ó-índben	1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Arja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regái és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4. füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Müncheni-codex	4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.—
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Cseh-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*

III. kötet.

1911.

3. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1911.

Szerkesztő lakása junius közepétől: II., Bimbó-utca 28,
hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

	Lap
KERTÉSZ ÁRMIN: Kisérlet az alanytalan mondatok glottogonikus úton való magyarázatára... ..	161
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája	180
RUBINYI MÓZES: Néplélektani problémák	193

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: A. Leskien, Grammatik der albulgarischen (alt- kirchenslavischen) Sprache... ..	202
SCHMIDT JÓZSEF: H. Reichelt, Avestisches Elementarbuch	215
DRÁGANU MIKLÓS: Sextil Puşcariu, Zur Rekonstruktion des Urrumä- nischen	220
ASBÓTH OSZKÁR: Bonkáló Sándor. A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana	224

Kisebb közlemények.

A. O.: Erdélyi-szász <i>datul</i>	179
A. O.: Siebenbürg. sächs. Wörterbuch II: 1. 1911	192
BONKÁLÓ SÁNDOR: Huczul népmese... ..	197

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötéves füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

KISÉRLET AZ ALANYTALAN MONDATOK GLOTTOGONIKUS ÚTON VALÓ MAGYARÁZATÁRA.

A KUHN-féle «Zeitschr. für vergl. Sprachforschung» 43. kötet 253. és köv. lapjain TH. SIEBS megkísérli az ú. n. alanytalan mondatokat glottogonikus úton magyarázni. Kutatásainak eredményét a 267. lapon következőképp foglalja egybe: «Wir haben in den Formen *pluit*, *ningit* alte Verbalsubstantive zu sehen. Dem wird man entgegen: es sind aber doch offenbar Verbalformen, 3. Pers. Sing. Präs. wie *amat*, *emit*. Demgegenüber behaupte ich, in allen diesen sogenannten dritten Personen haben wir alte Verbalabstrakta zu sehen, es sind überhaupt keine Verbalformen, sondern, wie so viele andere Formen, sind sie nur in das grammatische Personenschema aufgenommen.»

Az elmélet nem új, legalább is nem egészen új. Régebbiekről nem is szólva, már H. HIRT (Indogerm. Forschungen XVII. 36. és köv. lk.) igyekezett kimutatni, hogy az indog. igei flexio eredete a névszók flexiójában van. De csak annyit tudott bemutatni, hogy az igék és névszók flexiója közötti hasonlóság tökéletes (84. lap). De ez még korántsem mondja meg, hogy melyik az eredeti. Ebből a hasonlóságból ugyanazon joggal lehetne azt is következtetni, hogy épen az igék flexiója az eredeti, vagy legalább is annyit, hogy mindkettő közös forrásból eredt. HIRT mindenesetre a névszók flexióját tartja eredetinek. «Sollte dieser Zusammenhang — mondja a 39. lapon — aufgedeckt werden, so könnte eine Erklärung nur in der Richtung gefunden werden, dass in den Verbalformen Nomina stecken; denn es ist ja eine bekannte Erscheinung, dass aus Nominalformen Verbalformen entstehen.» De ez a megokolás nem kielégítő. Hiszen a nyelvfejlődés ama állapotában, mikor az igealakok illetén keletkezése

kétségkívül megállapítható, épen úgy megállapítható már a fordított folyamat is, hogy t. i. az igealakokból névszóalakok lesznek. Azt kellene látnunk, hogy miféle pszichikai folyamat vagy jelenség az az ősember lelkében, mely először csak névszókat alkot és ezeket csak utóbb használja fel az igei, tehát személyes kifejezés céljaira. A különbség épen az, hogy a névszóalakok bizonyos tekintetben neutralisabbak, általánosabbak, a személyes alakok pedig határozottabbak. Hogy mily lényeges ez a különbség, azt már HIRT is látta. «Die Hauptfrage bleibt nun — mondja a 84. lapon — wie sich die einzelnen indifferenten Nominalformen als bestimmte Verbalformen fixiert haben.» De erre a «Hauptfrage»-re megfelelni természetesen nem képes.

A kérdés tehát kettős, sőt — mondhatnám — két külön kérdéssel állunk szemben. Az első kérdés az, vajjon igaz-e, hogy az ősember lelke csak névszókat teremtett és mért teremtett volna épen ilyeneket és csak azután jön a másik kérdés, hogy hogyan fogjuk elképzelni ezt az átmenetet ebből az indifferens, személytelen kifejezésmódból abba a határozott és személyes kifejezésmódba. És SIEBS most azt hiszi, hogy mindkét kérdésre megtalálta a feleletet. A következőkben pontról-pontra fogom kisérni fejtegetéseit, hogy tévedéseire rámutathassak. Előbb azonban néhány methodikai megjegyzést!

SIEBS (263—64. l.) MEISSNER után kimutatja, hogy a sémi nyelvekben eredetileg nincsenek alanytalan mondatok és WINKLER után (271. lap) közli, hogy — a magyar nyelv kivételével — az altai nyelvekben sem találhatók fel. Mégis eme nyelvek tünevényeivel akarja az alanytalan mondatokat megmagyarázni. Jogos ez eljárás? Nem kellett volna-e inkább azt kérdeznie, hogy miért nincsenek ezekben a nyelvekben alanytalan mondatok? A mi a magyar nyelvet illeti, a mi őseink már a honfoglalás előtt is sűrűn érintkeztek iráni és szláv népelemekkel és a honfoglalás óta is annyi szláv, germán és román hatásnak voltak kitéve, hogy én meg merem kockáztatni azt az állítást, hogy a mi alanytalan mondataink — valamint a rokon nyelvekben szörványosan előforduló, csak többé-kevésbé hasonló tünevények — egészben indogerm. hatás alatt keletkeztek és hogy ez a tünevény egészben véve specifikusan indogermán valami. Ha pedig tisztán indogermán jelenség, akkor az általa-

nos nyelvtudomány szempontjából megítélni nem szabad. Önkéntelenül fölmerül a kérdés, nincs-e valami formai, — végső oka szerint természetesen lélektani különbség az indog. és többi nyelvek közt, mely ebben a kérdésben döntő lehetne. Erre a lényeges különbségre még visszatérek. Most még egy methodikai megjegyzést!

A mythologiai magyarázatokkal szemben fölhozza SIEBS, hogy mythos és mythologiai gondolkodásmód sokkal későbbi eredetűek, mint az impersonaliák. Igen, ha Homeroszt vagy Hesiodost tekintjük a mythologia kezdetének, akkor SIEBSnek igaza van. De ki tudja, hogy pl. Zeus mikor nyert a nép képzeletében emberi alakot, vagy egyáltalában alakot és meddig volt egyszerűen az ég, vagy a villám, vagy a menydörgés? Itt van az assyr nyelv analogiája, mely ezeket a formákat: «Adad villámlik» és «a villám villámlik» egymás mellett használja. Ebben az értelemben mythologia akkor kezdődik, mikor az ember először emelte szemeit az égre. SIEBS visszautasítja ezt a magyarázatot, jóllehet látja, hogy a sémi nyelvekben ezek a mythologikus-személyes formák később is fönmaradtak a személytelen formák mellett; sőt az arab nyelv a femininumban álló igealakokkal világosan elárulja, hogy a személytelen formáknál egy nőnemű alany (tehát az arabban: az ég) hiányzik. — Ha azonban a mythologia kezdetét úgy fogjuk fel, hogy pl. Zeus eredetileg az ég, vagy a fény — és ez a különben is oly természetes felfogás az indusban és görögben nyelvészeti adatokkal is támogatható — és ha ezenkívül az assyr nyelvből főntebb felhozott példákat figyelembe vesszük, akkor világos, hogy a mythologiai és a tautologikus magyarázatok (Der Regen regnet stb.) voltaképen ugyanazt mondják. De SIEBS ezt is visszautasítja még pedig azzal a megokolással, hogy egyetlen nyelv sem túrte volna ezt a tautologiót ilyen egyszerű dolgoknak, a természeti tüneményeknek megjelölésére. Én nem akarom védeni e tautologikus formákat, de nem tudom belátni, hogy a velük való magyarázat képtelen volna. Bizonyára jól tudja SIEBS is, hogy az ilyen tautologikus formák némely népnél nemesak a naiv költészetre, hanem a nép és a társalgás nyelvére egyenesen jellemzőek. És különben, a ki, mint SIEBS, nyelvtudományi kérdésekben logikai elveknek (igen helyesen!) nem hódol, az talán

stiliztikai elveknek se hódoljon. A legszebb a dologban, hogy SIEBS maga is úgy idézi Shakespeare nek azt a tautologikus helyét, mint a népköltészet stílusában írottat. A lett és orosz példák sem bizonyítanak semmit, minthogy itt sem tudjuk, mely formák az eredetiek.

Hogy azonban végre a dolog lényegére térjek, nézzük, hogy miként akarja SIEBS bebizonyítani, hogy az ősember lelke először csak névszókat teremtett. Idézem szószerint, a mit erre nézve mond: «Und fragen wir: was ist denn wohl a priori als die einfachste, natürlichste Beziehungsweise solcher Naturerscheinungen zu vermuten? Nun, doch gewiss nicht eine persönliche verbale Ausdrucksweise der Tätigkeit, oder eine Angabe des Urhebers, sondern die Feststellung, die Benennung des Vorganges, eines Zustandes, wie sie im Indogermanischen stets durch Verbalsubstantive gegeben wird» (266. lap) és tovább: «Ist es denkbar, dass man Vorgänge und Zustände einfach durch das Verbalsubstantiv bezeichnete? Antwort: Es ist das Wahrscheinlichste und ist reichlich bezeugt.» Azután azt hiszi, hogy, a mint ma a németben mondhatjuk: «Hier ein Bericht über die Reise; Ankunft in Berlin, Gang zur Bibliothek und Abschrift der wichtigsten Stellen», ép úgy beszélhettek a primitív emberek is ilyen verbalsubstantívumokban. Nem tagadom, hogy a beszélgetés ilyen módja lehetséges; de nem az a kérdés, hogy a kezdetleges emberek így *beszélhettek*-e, hanem hogy tényleg, vagy legalább valószínűleg így *beszéltek*-e, még pedig nem az *ősemberek* általában, hanem éppen az *ősindogermánok*.

Nos, én a beszélgetés ezen formáját az ősi indogermánokra nézve fölöttébb valószínűtlennek tartom és — a mennyiben ez általában lehetséges, nem tartom eredetinek, ősréginek. Az indog. nyelvek történelmi fejlődése éppen az ellenkezőjét mutatja. Erről a fejlődésről JACOBI (Indog. Forsch. XIV. 236. lap) következőképen nyilatkozik: «Alternde Sprachen neigen... zu nominaler Ausdrucksweise... Je mehr... mit reifender Geisteskultur das Denken abstrakter wird, um so mehr nimmt die Sprache nominales Gepräge an.» Ez a fölfogás a JACOBI féle értekezés folyamán nyelvtörténeti tényekre támaszkodik és éppen ellenkezőjét mondja annak, a mit SIEBSTől hallunk. Sietek megjegyezni, hogy JACOBI fölfogása sem általános érvényű. De az indog. nyelv-

vekre mindenesetre találó. Ezzel szemben azok a nyelvi jelenségek, melyeket SIEBS a maga elméletének támogatására felhoz, semmit sem bizonyítanak. Olyan példákat fölhozni, mint a latin «tres horas fortiter pugnatum», egészen jogosulatlan, minthogy itt a copulának — tehát mégis egy személyes igealaknak — a kihagyása egészen kétségtelen. Vagy talán SIEBS a *pugnatum* alakban nem participiumot, hanem főnévi igenevet (talán *supinumot*?) akar látni? Ezt meg nem mondja, hanem második például a latinból felhossa az infinit. histor.-t. Erről az alakról már nagyon sokat beszéltek a nélkül, hogy csak valamennyire is kielégítő magyarázatát találták volna. Hosszú ide-oda magyarázgatás után SKUTSCH még legutóbb is (Glotta I. 409.) a régi nézetet vallja, hogy t. i. ezen infinitivus mellől egy igealak — talán *coepi* — lemaradt. Én azt hiszem, hogy az inf. hist. tisztán az irodalmi nyelv termelése. Ez a nézet arra az irodalmi tényre támaszkodik, hogy mindama tudósítások, melyeket felőle Quintilianusnál és a grammatikusoknál találunk, első pillanatra elárulják, hogy ez a forma ezen emberek előtt a nép vagy a társalgás nyelvéből teljesen ismeretlen. Hogy az inf. hist. már Plautusnál előfordul, az semmitsem bizonyít eme nézet ellen. Egyébként SIEBS is csak annyit akar az inf. hist.-szal bizonyítani, hogy az ilyen verbale substantívumokban való beszéd nem volt lehetetlen. De ez még nem bizonyítja, hogy tényleg így beszéltek, kiváltképen egy az inf. hist. keletkezésénél sokkal korábbi időben. Hiszen megértették, valamint másutt is megértették, az irodalmi nyelv által teremtett — egyébként idegenszerű — formákat, sőt bizonyos ilyen formák átmentek a társalgás nyelvébe és sokszor úgy tekintik őket, mint a nyelvnek ősi kincsét. És épen ebből a szempontból kell megítélni a társalgási nyelv ama formáit is, melyeket legutóbb KRETSCHMER (Glotta II. 270. és köv.) a mai nyelvekből hoz fel az inf. hist. magyarázatára. Az inf. hist.-ban mindenesetre sekundär formát kell látnunk, még akkor is, ha KRETSCHMER nézetét elfogadjuk, mely szerint a független infinitivus egy mondatrész gyanánt álló infinitivusból lett, úgy, hogy ez utóbbi a mondattól elszakadt («aus einem als Satzteil fungierenden Infinitiv, indem dieser aus dem Satzzusammenhang losgelöst wird»). Hogy az inf. histor.-ban egy hiányos nominalis mondatot (Nominalsatz) lát,

azzal ennek őseredetiségét nem bizonyította be. Hát lehet az ilyen «Nominalsatz»-ot az indog. nyelvekben mint őseredeti formát elképzelni? Hiszen KRETSCHMER maga is elfogadja KRÜGER álláspontját, a kinek latin nyelvтанából idézi is a következő részletet: «Der Gebrauch des Infinitiv statt des Verbum finitum, welches sonst zur Aussage gebraucht wird, ist sehr ähnlich dem Gebrauche eines blossen Nomen (Substantivum oder Adjektivum) als Prädikates mit Auslassung der sogenannten Copula, wie: *Summum ius summa iniuria*; *quot homines, tot sententiæ*; *multi hostium capti und dergl.*»

Ezek után, ha az inf. historicust őseredeti formának akarjuk tekinteni, akkor az itt idézett formákat is így kellene eredetieknek tekintenünk a copula nélkül. Lehetséges ez? Az a kérdés: ott volt-e az a copula és csak elhagyták, avagy nem volt-e sohasem ott? Azt hiszem, hogy csak egy felelet lehetséges: A copula mindenesetre őseredetileg ott volt és olyan formák, mint: *Summum ius summa iniuria* csakis egy haladottabb irodalmi nyelv termékei lehetnek. Nemcsak a latinban, hanem minden indog. nyelvben ősi időktől fogva ott volt, épúgy, mint a hogy egy mai németnek, a kinek a nyelvérzéke még tiszta, egy «Der Tisch rund» a szokásos «Der Tisch ist rund» helyett egyszerűen képtelenség. A mennyiben a copula az indus irodalmi nyelvben részben, a mai oroszban pedig majdnem egészen hiányzik, annyiban ez az ázsiai nyelvek hatása,*) a melyek a copulát tényleg nem ismerik. Ezekben a nyelvekben, az indusban és oroszban tehát ma vannak névszói mondatok (Nominalsätze). A legszebben azonban a sémi nyelvekben vannak kifejlődve, a hol — pl. a héberben — a puszta létezés vagy állapotot még a multban is ilyen mondatokkal fejezik ki. De az indog. nyelvekre nézve egészen bizonyos, hogy eredetileg nem voltak, tehát a copula ősrégi. Épen ez az ősrégi és általánosan elterjedt volta okozta, hogy a logika úgy tekintette, mint az ítélet szükségszerű alkatrészét. De a logika a legjobb úton van, hogy ettől a felfogástól eltérjen. Már WUNDT (Logik I^o. 153. l.)

*) Az oroszban a névszói mondat használatát ugor hatásnak tartják, l. R. GAUTHOT, *La phrase nominale en finno-ougrien*, Mém. de la Soc. de Ling. XV. 225 és vö. MNy. 5 : 133. A. O.

kifogásolja némely filozofus felfogását, kik a copulát az alany és állítmány mellett az ítélet harmadik alkatrészének tekintik és hangsúlyozza, hogy a copula semmiképen sem szükséges alkotórésze az ítéletnek. Legutóbb O. NUSSBAUMER értekezett erről a COMMERS-féle «Jahrbuch für Philosophie» 24. kötetében. (Az értekezés most különnyomatban is megjelent.) NUSSBAUMER arra törekszik, hogy meglelje a *fogalmat*, mely a copula jelentésében benne rejlik. Ez szerinte a puszta létezés (das blosse Sein) fogalma volna. De a puszta létezés eme fogalma NUSSBAUMER szerint (a különnyomat: Die Satzcopula im Indogermanischen, 26. l.) a kéttagú igei mondatban is benne van. A logikai fogalom szerint nem lehetetlen, hogy NUSSBAUMER igazat mond, de a nyelvi állapot szerint bizonyára DELBRÜCKNEK (Grundr. der vergl. Gramm. III. köt. 29. l.) van igaza, hogy egy «currit» formában az «esse» ige nincs benne. De, hogy azt a puszta létezést a nyelvnek nem okvetetlenül szükség kifejeznie, azt NUSSBAUMER is elismeri, mikor (19. l.) azt mondja, hogy a copula nem lényeges eleme az ítélet kifejezésének és hogy nem a copula az, a mi a mondatrészek kapcsolatát mondattá teszi («der Verbindung der Satzglieder . . . das Gepräge des Satzes gibt»).

És ennél a pontnál kezd a copula a mi kérdésünkre nézve fontos lenni. Ha t. i. ez nem szükséges alkotórésze az ítéletnek — mint WUNDT mondja — sem lényeges eleme a kifejezésnek, mint NUSSBAUMER állítja — akkor hogyan jutnak az összes indog. nyelvek, tehát bizonyára már az alapnyelv — ehhez a különös, nem szükséges, nem lényeges és mégis olyan nehezen érthető formához? Miért és hogyan jött létre? A többi nyelvekben nyoma sincs. NUSSBAUMER a maga — logikailag talán helyes — fejtegetései útján a következő merész következtetésre jut: «Hatte sich einmal der Verbalsatz dem Sprachbewusstsein als die vollkommenste Form des Gedankenausdruckes fühlbar gemacht, so musste sich von selbst das Bedürfnis einstellen, auch Sätzen mit nominalem Prädikate *verbale* Form zu geben» (35. lap). Nem látom be, miért volna az igei forma a kifejezés legtökéletesebb formája. De, hogy egy ilyen szükségnek — mint N. gondolja — nem okvetetlen kellett beállani, arra bizonyág a többi nyelvek, melyek a bennük már meglevő igei mondatok mellett sem jutottak el a copulához, bizonyág a sémi és finn-

ugor nyelvek, melyek az indogerm. népekkel való hosszas érintkezés daczára sem vették át a copulát, holott egyébként sok mindent átvettek és bizonyosság végül ama indogermán nyelvek története, melyek a fejlődés folyamán a copulát részben, vagy teljesen feladták; szóval épen a NUSSBAUMER felfogásával ellenkező irányban fejlődtek. De philologusok részéről is olykor úgy tekintik a copulát, mint későbbi vagy sekundär fejlődést; jóllehet kétségtelen, hogy már az alapnyelvben megvolt. DELBRÜCK (Grundriss d. v. Gr. V. köt. 21. l.) arra az eredményre jut, hogy «zur Zeit der Einheit nur in bescheidenem Umfange fehlen konnte.» Csak azt nem tudom megérteni, hogy jut DELBRÜCK arra a föltevésre, hogy «der Typus ohne Verbum älter, als der Typus mit Kopula» volna. E föltevését arra a tényre alapítja, hogy «die Verba, welche den Dienst der Kopula versehen . . . ursprünglich Verba mit anschaulichem Bedeutungsinhalt» voltak (u. o.). De hát következik ebből, hogy volt idő, mikor copula még általában nem volt? Nem lehetett egy olyan tő, melylyel valóban csak a pusztá létezés fogalmát jelölték meg? Igen, a görög *πέλει, ὄπαρχει*, sőt az indogerm. **ues* vagy **bheu* tövek csak később lettek copulává, mint DELBRÜCK (Grundr. V. 12.) gondolja — talán még az **es* tő is, melynek alapjelentése ismeretlen; mindez nem zárja ki, hogy előttük volt már copula. Ez a következtetés nagyon hasonló volna ahhoz, mely szerint abból, hogy cseppfolyós testek gázokká lesznek, azt következtetnők, hogy e cseppfolyós testek nélkül nincsen is gáz. Azért mondom ezt, mert a copulát masként, mint egészen őseredeti formát, elképzelni nem tudom. Nem fogadhatom el DELBRÜCK ama állítását (Grdr. V. 12), hogy ilyen kifejezések: *dieser Mann — mein Vater, dieser Mann — krank* s i. t. a copula keletkezése előtti időben közönségesek voltak. Ha ez igaz volna, akkor a copula — magától — soha létre nem jött volna, a mint hogy a többi nyelvekben nem is jött létre. Nemcsak a nemindogermán, hanem épen az indogermán nyelvekből látom, hogy, a mint egyszer a nominalis kifejezéshez eljutottak, attól többé el nem tértek. Logikailag sem tudom a copulát az itéletbe beleilleszteni. És végül megfoghatatlan előttem, hogy amaz igék «mit anschaulichem Bedeutungsinhalt» hogyan sülyedhettek le a copulai rendeltetésre, ha a copulafogalom tartalma a nép

lelkéből hiányzott volna, a mit pedig nominalis állítmányoknál föl kell tételezni.

Tehát csak az indogermán alapnyelvből lehet a copulát megmagyarázni még pedig csak úgy, mint egészen eredeti formát. És csak az az egy magyarázata lehet, hogy már a legősibb indogermánban is élt a lelki törekvés, mindent személyesen fogni fel és így is kifejezni. Logikailag talán úgy érthető ez, hogy a dolgok fogalmával együtt fogták fel a dolgok létezésének fogalmát is. Szigorúan véve ez persze nem magyarázat, de az különben is lényegtelen, hogy logikai magyarázatot találunk-e, vagy sem. Az a tény, hogy a copula ma is megvan az indog. nyelvtörzs legkülönfélébb ágaiban, továbbá az a kétségtelen következtetés, hogy az alapnyelvnek legelső kezdeténél is már jelen van, bizonyosságot szolgáltatnak arra, hogy az indog. nyelv tényleg törekedett mindent személyesen kifejezni. És ennek semmi köze egy fejlettebb vagy fejletlenebb kulturához. Ez épen csak egy jellemző vonása az indogermánnak, mely őt a földnek oly számtalan más nyelvtől megkülönbözteti.

Éppen azért kellett a copulánál — melynek látszólag semmi köze sincs ehhez a kérdéshez — tovább időzni, hogy ezt a fontos különbséget megállapítsuk. Ha azonban a személyes kifejezés-módot, mint az indogermánra nézve olyan jellemző jelenséget megállapítottuk, akkor az olyan jelenségeket, melyekben ez látszólag hiányzik, egészen másként fogjuk megítélni. A mi az inf. hist.-t magát illeti, talán sohasem fogjuk bebizonyíthatni, hogy mellőle a cœpi ige valamely alakja hiányzik; de az ellipsis bizonyos formáját még az inf. főnévesítése mellett is — mint most KRETSCHMER gondolja — föl kell tételezni. E mellett szól az a tény is, hogy az inf. hist. sohasem lehet valamely elbeszélés kezdete, csakis egy előtte álló, határozott igealakkkal megkezdett elbeszélés folytatása. (V. ö. DELBRÜCK: Grundr. IV. 457.) E tekintetben azonban az inf. hist. nagyon hasonló ama jelenségekhez, melyeket SIEBS (268. l.) a középkymriai prózából fölhoz és nagyon helyesen összehasonlítja az alnémet dialektusoknak a «tun» ige segítségével képzett körülírt alakjaival. Az angolban is megvan ez a körülírás a «do» igével a kérdésben és tagadásban. A német «tun» ama nyelvjárásokban a segédige szerepére süllyedt le, az angolban már csaknem kizárólagosan segédige

gyanánt fordul elő. Talán a latinban is állott valaha az inf. hist. előtt egy segédige, vagy pedig egy más ige süllyedt segédigévé és később — kiváltképen azáltal, hogy használata a már megkezdett elbeszélésre volt korlátozva — teljesen eltűnt. Nem akarom itt az inf. historicusnak egy új magyarázatát megkísérelni, csak arra akarom az olvasót figyelmeztetni, hogy az inf. historicus semmiképen sem tekinthető eredetileg személytelen kifejezőmódnak. A középkymriai formákban, melyeket SIEBS felhoz, tényleg jelen van a személyes forma a segédigékben. Hogy ige-név is van jelen? Végelemzésben ez semmi egyéb, mint a körülírt formák általában. Ha SIEBS azt mondja, hogy a német «er kam» a kymriaiban «er machte kommen», akkor én erre azt felelhetném, hogy a latin «veniet» a németben «fit venire» vagy «erit venire». Más formákat is felhozhatnánk. Hogy miért és hogyan keletkeztek ezek a körülírt formák, természetesen nehéz kérdés. Azokról, melyek participiumokkal szerkesztvék, azt mondja BRUGMANN (Grundr. der vergl. Gramm. II. k. 1264. l.), hogy ilyenek már az őszindog. korban voltak «besonders um einen dauernden Zustand als solchen deutlicher zu bezeichnen.» Ez mindenesetre valószínű, de az inf.-okkal képzett formákat nem magyarázza meg. Mindenesetre hiba volna azonban e formákban a személytelen kifejezésre való törekvést keresni. Valamelyes magyarázatukat talán következőképen lehetne megkísérelni: Az igék simulása (enklisise) — jóllehet WACKERNAGEL (KUHN-féle Zeitschr. XXIII. kötet) ezt a főmondatokra akarja korlátozni és DELBRÜCK (Grundr. V. k. 42. l.) egy bizonyos középső hangmagasságot akar az igéknek tulajdonítani — egészben el nem vitatható. Azonban bizonyára voltak mondatok, melyekben föltétlenül hangsúlyozni kellett az igét. Erre a czélra alkotta a nyelv a hangsúlyos formákat, a határozatlan igealakokat és a segédigét ezek mellett csak azért használta, hogy a kifejezés külső formája személyes forma legyen. Mert az egészen világos, hogy egy «ego dictus sum»-ban a «sum» szó logikailag és nyelvilag is egészen fölösleges. Hiszen az ilyen copula nélküli formák elég elterjedtek voltak. Ha már most a segédige a határozatlan alak mögött állott, akkor azzal újra egy szóvá olvadt össze. Ez leg-sűrűbben azon nyelvekben fordult elő, melyekben az ige enklitikus természetét a legtovább megőrizte. Hogy ez az összeolvadás

miért olyan általános, azt könnyű megmagyarázni. A hangsúlyos határozatlan alak, minthogy rajta volt a főhangsúly, igen sokszor állt a mondat élén és így a simuló igealak WACKERNAGEL törvénye szerint (Indog. Forsch. I. 333. és köv. ll.) rendszeren közvetlen mögötte volt. További fejlődésük aztán tényleg úgy történhetett, mint BRUGMANN (id. helyen) mondja. És így a körülírt formákat az indog. nyelvek két sajátságának köszönhetjük: az egyik az igék simulása, a másik a fönnebb említett törekvés: mindent személyes formában kifejezni. Éppen innét van, hogy ilyen körülírt formákat csak az indog. nyelvekben találunk; a hol, pl. a mi nyelvünkben szórványosan föllépnek, ott igen késői alakulások.

Látható ezekből, hogy őseredeti személytelen kifejezésmódot az indogerm. nyelveknél nem lehet föltételezni, vagyis nem igaz, hogy az ősember lelke először csak névszókat teremtett. Ezzel elesik a másik kérdés is, hogy t. i. hogyan kell elképzelni az átmenetet a személytelen formákból a személyesekbe. De mint-hogy SIEBS foglalkozik vele, nekem is beszélnem kell róla, annál is inkább, mert az ilyen átmenet nem lehetetlen, de nem ott és úgy, ahol SIEBS gondolja.

SIEBS t. i. kénytelen az egyes szám harmadik személyű igealakokban főnévi igenevet látni; azaz, nem beszél általában az igenevekről, hanem a *főnévi* igenevekről. Csakhogy *azt* viszont nehéz elképzelni, hogy az ilyen elvont igenév hogyan jutott bele a személyes schemába. Mert azok a példák, melyeket SIEBS, mint lehetőségeket hoz fel a németből (Hier ein Bericht etc.), egyszerűen érthetetlenek abban a pillanatban, a mint egy alany járul hozzájuk. Sokkal könnyebb volna a dolog, hogy ha ezek az állítólagos névszói állítmányok nem főnévi, hanem más, pl. melléknévi igenevek volnának, szóval concret igenevek, ha pl. — mint NUSSBAUMER gondolja — egy *currit* formában a «*currens est*» fogalmát kereshetnők. Az ilyen felfogásnak persze SIEBS-re kevés értéke volna. Mert ezeket első sorban nem tudná alakilag úgy megmagyarázni, mint a főneveket (269—70. lap), másrésről ezek nem nyújtanának módot az alanytalan mondatok újabb magyarázatára.

SIEBS tehát kénytelen oly alakokat keresni, melyek egykori főnévi igenevekre vezethetők vissza. Ha ilyeneket az indog. nyelvek

körében talált volna, talán lihetnénk neki, bár ilyen formák jelenléte az átmenetet még meg nem világítja. De nem is tud ilyeneket találni. Mert az általa felhozott egyetlen példa, a 3. személy a litvánban, nagyon kevésbé megbízható. Egyébként e litván formák illetően magyarázata sem új; hiszen JOH. SCHMIDT (KUHN-féle Zeitschr. XXV. köt. 595. l.) egészen így akarta magyarázni. SCHMIDTnek eme magyarázatát már BRUGMANN (Grdr. II. 1350.) visszautasította. A jelenség a balti nyelvekre szorítkozik és ez magyarázatát lényegesen megnehezíti. A balti nyelvek bizonyára sok értékes régiséget őriztek meg, de ebből még nem következik, hogy minden, a mit bennük találunk, ősi eredetű. És én azt hiszem, hogy éppen e 3. személyek is igen késői, újabb alkotások. Mert egy, ha nem is egészen analog, de nagyon hasonló tűneményt találunk az új görög nyelvben is. Az egyes és többes szám harmadik személye tudvalevőleg itt is összeesik, de csak a létigénél. Ez az εἶναι alak, melyet én THUMB szerint inkább εἶνε-nek írnék és a mely még végződésével is emlékeztet a litván alakra. Ha azonban ezen forma fejlődése nem volna olyan világos úgy, a mint azt HATZIDAKIS (Einl. in d. neugr. Gramm. 270. l.) adja, milyen könnyű volna akkor föltenni, hogy itt is egy főnévi igenév rejtőzik, annál is inkább, minthogy ez alak az ógörög inf. alakjával teljesen összeesik. Persze semmi köze hozzá. De ez a forma mégis támogatja a BRUGMANN-féle felfogást. Már SCHMIDT sejtette, hogy a singularis és pluralis összeesése az *γνῶ* copulából kiindulva lett általánossá a litvánban is; az úgörögben a fejlődés a copulánál maradt. A görögben is egyes számban állott az ige a többes semleges alanynál is és hogy a formák először éppen a copulánál estek össze, az érthető, minthogy a copula mellett nemesak az alany, hanem az állítmányi névszó is állhatott többes számban és így itt mintegy több alap volt a kiegyenlítődesre. Így hát BRUGMANN magyarázata — bármily hiányos is — valószínűbbnek látszik, mint a SCHMIDT vagy a SIEBS értelmezése. Ez esetben itt is tisztán alaki fejlődéssel állanánk szemben. De — bármint van is a dolog — ezen, az egész indog. nyelvterületen egyedül álló alakokkal a verbalabstractumok ilyen általános használatára következtetni nem szabad.

Minthogy azonban az indog. nyelvek ezen egy példán kívül

semmi olyan jelenséget nem mutatnak, a mit itt fel lehetne használni, SIEBS a nem indogerm. nyelvekkel akarja támogatni elméletét. Példái már az első olvasásnál azt a benyomást tettek reám, hogy SIEBS a neki más tudósok által nyújtott példákat egészen félreértette, főképp azért, mert az illető nyelveket nem ismeri. Kiinduló pontul a magyar nyelvet választja. Tény, hogy MIKLOSICH a magyar egyes sz. 3. személyű igealakjaiban névszókat látott. Ezt a föltevést megerősíti a finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány is, de nem úgy, a mint SIEBS gondolja. Ezek tényleg névszók, de nem absztraktumok, nem is főnevek, hanem partic.-ok. (V. ö. erre nézve SZINNYEI német nyelvű munkáját. *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* 150—51. l.) A magyarban azért voltak a 3. személy helyett használhatók, mert ez a nyelv egyébként is ösmert tiszta névszói állitmányokat. De megvannak nemcsak a magyarban, hanem a rokon nyelvekben is. A példáit elég szerencsétlenül választotta meg SIEBS, és még szerencsétlenebbül közli. Sok alanytalan mondat van a magyarban, a mit jobban felhasználhatott volna. Még szerencsétlenebb a példák értelmezése; szerinte pl. *eső esik* annyit jelent, mint *Regensfallenzustand*. Látható, hogy hová vezet az erőlködés, hogy az *esik* alakban absztraktumot lásson.

Épp így áll a dolog a sémi nyelveknél is. Ha SIEBS (267. l.) azt mondja, hogy a héberben az egyes szám 3. személy (Perfect) egyszerű főnévi igenév végződés nélkül és hogy a többes sz. 3. személynek főnévi végződése van, akkor itt is ugyanabban a tévedésben van, mint a magyar és a finn-ugor nyelveknél. (V. ö. GESENIUS-KAUTZSCH: *Hebräische Grammatik*. 23. kiad. 113. l.; 118. l. 2. sz. jegyz. és 135. l.). Különben ez a tünet nemcsak a héberben van meg, hanem az összes sémi nyelvekben. (V. ö. ZIMMERN: *Vergl. Grammatik der semit. Sprachen*. 98. l.) Éppen olyan melléknévi igenevek ezek is, mint a magyar formák. A különbség csak az, hogy e héber formák továbbra is fennmaradtak melléknévi használatban, a magyarban ellenben nem. Azonkívül ezen igealakoknak ősi melléknévi természete a héberben még ma is fölismerhető nemcsak a harmadik, hanem az első és második személyben is; a magyarra nézve bizonyos, hogy az első és második személyű igealakok sohasem voltak melléknévi természetűek. Ha most meggondoljuk, hogy a sémi

nyelvek a kopulát egyáltalában nem ismerik, a magyar ellenben az első és második személyben igen, akkor csak be kell látni, hogy az ilyen melléknevek igei használata a copula használatával a legszorosabb összefüggésben van: a mennyiben a copula őseredeti személyes, a copula hiánya ugyanilyen személytelen kifejezésmódot tételez föl. Ez a kifejezésmód a héberben és a sémi nyelvekben annyira el van terjedve, hogy a sémi nyelveknek — szigorúan véve — igei flexiójuk nincs is. (A sémi philologia egészen más értelemben is használja a coniugatio kifejezést.) Bármint is van a dolog, könnyű megérteni, hogy e melléknévi formákat egy bizonyos időben igei formáknak érezték. Az átmenet egy *«homo vivus est»*-ből egy *«homo vivit»*-be könnyen érthető, ha a copula rendszeres elmaradását föltételezzük. Éppen ezért hangsúlyozom, hogy a copula jelenléte az indog. nyelvekben a legszebb bizonyosság arra, hogy itt ősrégi névszói kifejezésmód nem volt. A már felhozottakon kívül föl lehetne hozni a török nyelvet is, a hol a dolog úgy van, mint a sémi nyelvekben.

A többi nyelveket, melyeket SIEBS felhoz, nem ismerem. Nem ítélnék tehát róluk és kénytelen vagyok elfogadni, hogy SIEBS ezeket helyesen ítélte meg, jóllehet a magyar és a sémi nyelvek megítélésében erősen tévedett. De ha azt, a mit ezekről mond, helyesnek fogadjuk el, akkor ezekből a fejtegetésekből csak egy következik: ezeknek a nyelveknek nincsen semmiféle flexiójuk. Ezen nincs megütközni való. Hasonló valamit már a sémi nyelveknél figyeltünk meg és köztudomású, hogy pl. a chinai nyelvnek semminemű flexiója nincs. De mindebből csak annyi következik, hogy vannak nyelvek flexió nélkül. De mi ad jogot arra a következtetésre, hogy ezeknek a nyelveknek egyszer majd szükségszerűleg meg lesz a flexiójuk és ezen személytelen formákból egyszer majd személyes formák lesznek? Ha a személytelen, sőt egyáltalában flexio nélkül való beszélés ezen népeknek ma megfelelő, miért ne lehetne megfelelő évezredek múltával is? A míg be nem bizonyítható, hogy ezen személytelen formák egykor szükségszerűleg át fognak menni a személyes formákba, addig az sem bizonyos, hogy az indogerm. nyelvek mai személyes formái egykor személytelenek voltak.

Az a tény, hogy SIEBS az alanytalan mondatok kérdését

glottogonikus kérdéssé tette, néhány methodikai megjegyzést hív ki. Az utóbbi években, mióta a műveletlen afrikai, ázsiai és amerikai törzsek nyelve ismeretes lett, szokássá lett a nyelvtudományban, hogy oly kérdésekben, a hol az előttünk levő indog. nyelvanyag nem nyújt biztos eredményt, ezekhez a műveletlen nyelvekhez fordulunk. Tényleg sok helyes dolgot is tanultunk belőlük — különösen a nyelvbölcsélet terén. És én mégsem tudom ezt az eljárást méltányolni, különösen ilyen morphologikus kérdésben, mint a flexio. Fölvívom az olvasó figyelmét itt első sorban az angol nyelvnek egy jelenségére. Tudvalevő, hogy az angolban egy alak, mint pl. *blame*, formailag infinitivus, tehát névszói forma. És most figyeljük meg: Az egész indic. praesensnek — az egyes 3. személyt kivéve — ez az alakja és a *személyes elem* egyáltalában nem jut kifejezésre, csakis az alanyban, a személyes névmásban. Még szebb a jelenség a mult időben. Egy alak, mint *blamed*, alakilag participium, tehát épp úgy névszói alak, mint *blame*. És ime, az egész imperfectum csak ez az egy alak, sőt itt még az egyes 3. személy sem kivétel. E mellett természetesen az angolnak sohasem jutna eszébe, hogy ebben az ő anyanyelve kifejezőmódjának valami gyöngeséget lássa, valamint hogy sohasem fog senkit, a ki egyébként angolul jól beszél, *e miatt* félreérteni. Tehát sohasem fog beállani a személyes kifejezőmód szükségessége, sőt ez éppen a történelmi fejlődés során tűnt el. Ha azonban ezen ma egybeeső formák történelmi fejlődése nem volna előttünk olyan ismeretes, mint a minő valóban; és ha a nép, mely ezt a nyelvet beszéli, nem Nyugat-Európában, hanem Kelet-Afrikában lagnék: micsoda fényes bizonyosság lenne ez a nyelv a STEBS-féle elmélet számára, mely szerint ősrégi időkben csak személytelen formák voltak.

Nem akarom állítani, hogy a műveletlen törzsek látszólag nominalis kifejezőmódja általában ilyen formai kiegyenlítődes útján jött létre, mint az angolban, de lehetetlennek már csak azért sem lehetetlen, mert hiszen az angol szolgáltatja az analog példát. Bebizonyítani persze nem lehet. De éppen olyan jogosulatlan, hogy bennök mintegy a modern nyelvek alsóbb fokozatait akarjuk látni és azt állítjuk, hogy ama jelenségek, melyek bennük ma megtalálhatók, ősrégi időkben az indogerm. nyelvekben is megvoltak. Ez azt jelentené, hogy egy kezdetleges

műveltségi állapotnak mindig egy kezdetleges nyelvállapot felel meg. De ennek körülbelül épp az ellenkezője igaz. A magas műveltség a maga írástudásával, a könyvnyomtatással és kiváltképen az iskolával a legnagyobb ellensége a mélyreható, lényeges nyelvváltozásoknak. Ama népek, melyeknek ma még nincs műveltségük, egyebekben éppen oly régiek, mint a művelt nemzetek és így az ő mai nyelvüknek épp olyan hosszú fejlődés, sőt sokkal szabadabb fejlődés van mögötte, mint a művelt nemzetek nyelvének. Az összes indogermán nyelvek közül az ógörög és az indus őrizték meg leghivebben az indog. alapnyelv vonásait, valószínűleg éppen azért, mert eme népek már olyan fölötté korán jutottak meglehetősen magas műveltséghez. Egészben véve jogosulatlan eljárás a nép műveltségi állapotából bármely egyenes következtetést vonni az illető nép nyelvének állapotára; a mennyiben ezt mégis megtennők, mindig helyesebb éppen megfordítva: a kezdetleges műveltségi állapotból hosszú, mélyreható nyelvfejlődésre következtetni. SIEBS ellenben megelégszik azzal, hogy olyan jelenségeket használ fel elméletének támogatására, melyeknek az ő tanításának lényegéhez, t. i. az alanytalan mondatokhoz és az igei flexióhoz semmi közük. Ezért nem bizonyítanak az ő példái semmit. Hiszen egyébként fel lehet használni a nem indogermán nyelvek jelenségeit a kutatásnál; de — és ez a döntő — a jelenségek csak föltétlen analog jelenségekkel magyarázhatók. A modern phonetika elég példát nyújt erre az eljárásra, a mely kétségkívül jogosult.

Ha SIEBS ezt az utat választotta volna, persze nem jutott volna el az igei flexiónak ilyen elméletéhez, de az alanytalan mondatok mivoltához talán közelebb férhetett volna. Mert én azt hiszem, hogy ezen a téren eddig a mi SZÉKELY ÁBRAHÁMUUK (Alanytalan mondataink alanyáról) jutott el a legmesszebbre. Az ú. n. «fejlődő mondatok» elmélete ugyan lényegében nem egyéb, mint az eddigi elliptikus elmélet és SZÉKELY csak annyiban ment tovább, a mennyiben ennek az ellipsisnek az okát kereste és így mindössze is *újabb* bizonyítást szolgáltatott a lényegében régi elmélethez. De az ő kutatásainak inkább csak a finn-ugor nyelvek szolgáltak alapul, a melyekben — ismétlem — az egész jelenség nem igen régi. E mellett csakis az ú. n. meteorologikus, azaz az időjárásra vonatkozó ígéket vonta

megfigyelései körébe. Hogy ez SZÉKELYNél valóban hiba, bizonyítja az a botlása, hogy egy «Pænitet me negligentia meæ»-t egy «Pænitet me negligentia meæ conscientia»-val helyettesíthetőnek tart és azt hiszi, hogy ilyenformán minden alanytalan mondat kiegészíthető. Egyrészt a dolog az idézett formánál nem olyan egyszerű, másrészt SZÉKELY ez esetben éppen önmagához következtelen, minthogy egy ily behelyettesítés lehetőségének föltételezésénél éppen a «pænitet» forma ama *fejlődéséről* felel meg, mely az ő elméletének lényege. Munkája inkább a nyelvbölcselel, mintsem a nyelvkutató munkája, főként azért, mert a rendelkezésére álló nyelvi anyag elégtelen.

Hogy azonban a gondolat mennyire értékes, arról az indogermán nyelvanyagra vetett egyetlen pillantással meggyőződhattünk. SZÉKELY gondolatát t. i. úgy kell érteni, hogy abban a fejlődésben olyan jelentésváltozást kell látni, a mely egy eredetileg teljes mondatkapcsolatban vagy az alanyt, vagy az állítmányt, vagy mindkettőt érte és pedig vagy egyszerre, vagy külön időben. Nem akarok erről itt részletesen beszélni, csak egy pár jelenségre akarok figyelmeztetni. Ha valaki pl. az indogerm. őshaza helyét ma a meglevő nyelvanyagból akarná valamiképen megtalálni, akkor könnyen állhatna elő a következő okoskodással: Minthogy a havazás tüneményének megjelölésére az összes indogerm. családokban ugyanaz a tö szolgál (persze megfelelő hangtani elváltozásokkal), az esőzés tüneményének megjelölésében ellenben a családok már eltérnek egymástól (űst, pluit, es regnet); következésképp az ősi indogermánok az egyes családok szétválása előtt olyan vidéken laktak, a hol hóval ugyan találkoztak, esővel ellenben soha. Talán az északi sarkon?! [Megjegyzem mellesleg, hogy ezzel a kissé humoristikus ízű felfogással már egészen komolyan foglalkoztak. Fr. STOLZ legújabbán megjelent kis terjedelmű, de annál nagyobb értékű munkájában (Geschichte der latein. Sprache, 26. lap) fölemlíti — mint ő mondja: wondershalber — G. BIEDENKAPP munkáját (Der Nordpol als Völkerheimat. Jena, 1896), mely egészen komoly képpel állítja, hogy az őshaza helye az északi sark. Nem ismerem BIEDENKAPP úr munkáját és nem tudom, hogy olyan egyszerű úton jut-e erre az eredményre, mint én.] De épen az ilyen eredmények elkerülése végett kell óvatosaknak lenni. Ha tehát

SIEBS egy **pleueti* tövet föltételez, akkor talán helyesen állította ezt vissza, de ezzel még korántsem bizonyította be, hogy ezt az alakot már az alapnyelv személytelenül használta és — a mi még valószínűtlen is — hogy ez a személytelen alak már akkor az esőt jelentette. Mert tudvalevőleg csak a latinban van ez a jelentése, a többi nyelvekben *úszást, folyást, megnedvesítést*, sőt *mosást* jelent. Nagyon nehéz megérteni, hogy egy olyan egyszerű, közönséges és mégis olyan jellegzetes természeti jelenségnél, mint az eső, hogy homályosulhatott el az ősi elnevezés és hogy oszolhatott el annyifelé a szó jelentése. A **rek* tő, melyből a germán nyelvekben fejlődött ki az eső elnevezése, a latin *rigare* után itélve nem jelent egyebet, mint: megnedvesíteni. Az indus *váršati*-nak megfelelő tő a görög *ἄρα* (harmat)-ban tér vissza és a görög *ἄρα* tényleg nem jelent egyebet, mint: nedvessé tenni. Ha meggondoljuk, hogy ezt a legegyszerűbb természeti jelenséget minden indog. nyelv más szóval, de mindenik alanytalan formával jelöli meg, akkor el kell hinnünk, hogy ezeknek a szónak (mindeniknek külön) ősrégi jelentésében, azaz az általok megjelölt fogalom tartalmában kellett egy bizonyos elemnek lenni, mely képessé tette őket arra a jelentésváltozásra, arra a SZÉKELY által említett *fejlődésre*, a melynek folyamán azután alanytalanokká lettek. Lehetséges azonban az is, hogy az a fejlődést magával hozó mag nem épen az igében, hanem esetleg alanyában, esetleg pedig a kettő kapcsolatában is volt. Hogy az a karakteristikus jelentés, melynél fogva az alanytalan mondat épen alanytalan — csak idők folyamán fejlődik ki, bizonyítja H. PEDÉRSÉN megfigyelése (KUNH-féle Zeitschrift XL. köt. 137. l.), hogy a történelmi idők folyamán is nem ritkán egy-egy alanytalannal ellátott ige alanytalanná lesz. Ama fönnebb említett fejlődés, illetve jelentésváltozás folytán az alany és állítmány közötti kapcsolat meglazult, vagy idővel érthetetlen lett; ezért maradt el az alany.

Mindez persze inkább csak az időjárásra vonatkozó igék-nél nyújt némi magyarázatot és nagy kérdés, hogy az indog. nyelvek számtalan más természetű alanytalan mondataira nézve mennyiben használható fel. PEDÉRSÉNnek idézett megfigyelése mindenesetre az elmélet használhatósága mellett szól. De én ezt inkább csak SZÉKELY után mondtam el és épen nem akar-

tam az alanytalan mondatoknak valami új magyarázatát megpróbálni. Épen elég van belőlük. Inkább csak arra akartam rámutatni, minő tévutakra vezethet a mód, melylyel utóbbi időkben a primitív népek nyelvét megítélni és kezelni szokták. Morphologiai kérdésekben nem szabad őket felhasználni, mert ezek a nyelvek sokkal szabadabb fejlődésen mentek keresztül, mint az indog. nyelvek legnagyobb része. Az alanytalan mondat pedig csak — alanytalanná lett mondat, úgy, a mint azt már régebben tanították és a legutóbbiak között SZÉKELY is kifejtette.

KERTÉSZ ÁRMIN.

Erdélyi-szász *datul*.

A Siebenb. sächs. Wörterbuch legújabb füzetében (l. lejjebb 192. l.) megakadtam a köv. czikken: *Datul* n. (aus dem Rum.). Eine aus alter Zeit herrührende Abgabe der Stadt Kronstadt an die dortige Kirche, bestehend in einem gewissen Quantum Brennholz. Unter den 1733 gewählten städt. Beamten von Kronstadt wird auch erwähnt: «Samuel Herbert, Gebirg- und *Datuls*besorger» (Qu. Kr. 4, 137). A czikk nagyon szűkszavú, nem meríti ki a tárgyat, nem is egészen helyes. *Datul*nak nevezték régebben Brassóban a szászok egy, nem minden oláh szótárban följegyzett, oláh szóval a természetben fizetett adót, a Zernestről járó tüzelőfát is, de mindenek előtt a város hegyi legelőin tartott juhok után fizetett tizedet, l. E. ZAMINER: Geschichte d. Waldwesens d. Stadt Kronstadt 1891, 203. l.: «Bey Verwaltung der Gebürg- und Lämmer-Zehnden oder *Datul*-Besorgung wird folgende Ordnung gehalten:», u. o. 206. l.: «Protocollum über die Stadt-Gebürgs und den *Datul* von denen Melek-Schaffen . . . anno 1742» — itt van első helyen említve «Titl. Herr Samuel Herbert», mint hat legelőnek a fölügyelője, ennek tehát valószínűleg 1733-ban sem volt a köteles tüzelőfa szállításával dolga! E «protocollum» utolsó tétele «Erogata des *Datuls*», hátirata pedig: Rechnung des *Datul*-Amt ab anno 1742, l. 208. l. Ez adatokat közvetlenül vagy közvetve mind STENNER FRIGYES, brassói polgármesterhelyettes, volt városi levéltáros úrnak köszönhetem, a ki szíves volt ZAMINER munkáját is ajándekba küldeni nekem — fogadja érte e helyen is szíves köszönetemet.

A. O.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

II. Az adaptatiós theoria.

Ha a széltiben ismeretes agglutinatiós hypothesis ismertetését rövidre foghattuk, az adaptatiós theoriával kissé hosszabbban kell foglalkoznunk. A szélesebb körű nyelvtudományi publikum ugyanis legfőlebb annyit tud róla, a mennyi a DELBRÜCK-féle *Einleitung in das Studium der idg. Sprachen* eddig megjelent kiadásaiban (5. kiad. 1908. p. 129—132) található. Oly komoly és nagyobb szabású munka pl., minő a GABELENTZ-SCHULENBURG-féle *Sprachwissenschaft* (2. kiad. p. 180) éppen hogy megemlíti LUDWIG és az adaptatiós theoria nevét s egyebekben DELBRÜCK művének 2. [!] kiadására utal. De ez a DELBRÜCK-féle — különben igen világos — ismertetés is kellő illustratio hiányában nem nyújthat elég részletes képet az elméletről s a nagy tekintélyű autornak — ma már eléggé igazságos, de még mindig nem elég objektív és természetesen elutasító — kritikája nem igen csábíthatta az embert a kép kiegészítésére. Az adaptatiós theoria ezért — persze más alább méltatandó okokból is — tágabb, sőt szűkebb körökben is jóformán ismeretlen maradt (maga HIRT pl. saját vallomása szerint csak a jelen század első éveiben ismerte meg LUDWIG műveit, l. IF. XVII, 38) s a távolabb álló szinte joggal gondolhatja, hogy a theoriának «ma már csak történeti értéke van» (Nyt. II, 233).

Ily körülmények közt multhatatlanul szükséges az adaptatiós theoriát kissé részletesebben ismertetni. Erre következnek az elmélet kritikája és sorsának méltatása.

1. Az adaptációs theoria ismertetése.

LUDWIG régebbi művei, a melyekben theoriájának alapjait lerakta, a következők: Die Entstehung der *a*-Declination (Sitzungsber. der Kais. Akad. LV. 1867. p. 131—194), Der Infinitiv im Veda mit einer Systematik des litauischen und slavischen Verbs (1871) és Agglutination oder Adaptation? (1873). Későbbi munkái között a mi szempontunkból első sorban a következő érdemel figyelmet: Die Genesis der grammatischen Formen des Sanskrit und die zeitliche Reihenfolge in der Selbständigwerdung der indoeuropäischen Sprachen (1891), valamint egy kisebb vitairata: Remorsurus petor — oder Ludwig versus Oldenberg (Sitzungsber. der k. böhm. Ges. der Wissenschaften, 1901). Gazdag, illustratív anyaga miatt fontos még életének fő műve: Der Rigveda (6 kötet, 1876—1888), főleg a Commentar (IV. és V. köt.) és a VI. kötet egy része, a védikus ind legfontosabb grammatikai jelenségeinek összeállítása (p. 240—265).

LUDWIG elméletét lehetőleg saját szavaival s rideg objektivitással fogjuk ismertetni, de természetesen azzal a méltányossággal, a melyre egy igazán értékes és termékeny idea felvetője joggal igényt tarthat. A mily igazságtalanság volna BOPP igazi nagy érdemét, az idg. nyelvek hajdani egységének hypothesisét, a détailok elkerülhetetlen fogyatékosága miatt lebecsülni, oly igazságtalan s hozzá haszontalan dolog volna LUDWIG illustratív anyagának selejtes vagy egészen hasznavehetetlen részével itt előhozakodni. Quod uni iustum, alteri æquum.

LUDWIG theoriája összes karakteristikus vonásaival együtt mindjárt első munkájában megjelen s a következő módon van összefoglalva: «Wir unterscheiden die Zeit der Wurzel, die Zeit, in der eine oder mehr Wurzeln sich zu pronominaler Bedeutung abschwächten, die Verwendung des Pronomens; die Verschmelzung desselben mit der Wurzel, d. i. die Entstehung des Wortes. Weiter trat dann Verlust der pronominalen deiktischen Bedeutung bei dem betreffenden Elemente ein, das dafür die ursprünglich bei der blossen Wurzel schon mitgedachten Begriffe des Agens, Actum etc. übernahm. So ward das Pronomen zum Wortbildungssuffix. Die Spuren dieser Periode liegen in

den Compositis vor, von denen manche ältere für Sprachgeschichte vom höchsten Werthe sind. Die letzte Verwendung der bildenden Elemente ist die zur Flexion» (Entstehung, p. 134).

Az indoeurópai nyelvfejlődésnek tehát e tömör résumé szerint négy periodusa van:

az első periodusban csak önálló gyökerek vannak, a melyek aztán verbo-nominalis (cf. AoA. p. 115) és pronominalis gyökerekre differentiálódnak [a gyökerek periodusa];

a második periodusban a pronominalis gyökerek deiktikus jelentésük megtartásával a verbo-nominalis gyökerekhez függednek [a differentiatlan szavak periodusa];

a harmadik periodusban a verbo-nominalis gyökerekkel összeolvadt pronominalis gyökerek suffixalis jellegük megtartásával elvesztik deiktikus jelentésüket és új jelentésbeli tartalmat nyernek azoknak a verbo-nominalis gyökereknek jelentéséből, a melyekhez járultak [a differentiálódott jelentésű, de flexio-nélküli szavak v. a szóképző suffixumok periodusa];

a negyedik periodusban a szóképző suffixumok részben megint jelentést cserélnek s grammatikai kategóriák exponenseivé, flexiós suffixumokká lesznek [a flectált szavak v. a flexiós suffixumok periodusa].

E theoria lényege nem a második periodusban feltételezett agglutinatio, nem is az, hogy «eredetileg az idg. ősnyelv legrégibb stadiumában e nyelv csak nominális szótövekből állott» (Nyt. II, 233) — hanem a harmadik periodusban meginduló suffixalis adaptatio, a honnan a theoria neve is. Ludwig maga verbis expressis mondja: «Unter den verdiensten, die hr. prof. D. [DELBRÜCK] sich um meine theorie erworben hat, gehört auch das, dass er ihr einen namen gefunden hat. Man könnte sie, sagt er, stammtheorie nennen. Wir glauben zwar, dass man dies könnte, aber nicht, dass man es kann. Wir nennen sie adaptationstheorie» (AoA. p. 107) — és alább: «das ganze Schicksal der wortbildung und der grammatik [d. i. der flexion] gipfelt in der frage: sind die suffixe wesentliche träger der bedeutung, die wir an ihnen finden, und sind sie es vom anfang ihrer wirksamkeit an? oder: sind sie nur die zufälligen träger der bedeutung, träger derselben

erst geworden im laufe der Zeit, durch eine oder sogar mehre wandlungen hindurch?» (AOA. p. 132; v. ö. még Genesis, p. 132 etc.). Azt hinni, hogy a suffixumok directe magyarázhatók, közvetlenül abból az alkalmazásból, a melyben ma szerepelnek, megfoghatatlan illúzió (AoA. p. 24).

Hogy a suffixumok csak «véletlenül» és nem kezdetek kezdetétől hordozói a jelentésnek, illetőleg hogy a nyelvfejlődés primordialis stadiumában egy ideig minden jelentés nélkül szütkölködtek, abban semmi meglepő nincs. Hogy egy suffixum semmit sem jelent, az egészen közönséges dolog: ói. *ráj-* és *ráj-an-*, *bhū-* és *bhū-mi-*, *úš-* és *uš-ás-* etc. az *-an-*, *-mi-*, *-as-* etc. suffixummal együtt s e nélkül ugyanazt jelenti. «Oder solte etwa ein *rāt* [*rāj-*] *rājan* genannt worden sein nach längerer herrschaft? oder die «erde» *bhūmi* nach grösserer ausdehnung der geographischen kenntnis?» (AoA. p. 26).

Ha már most a suffixumok valamikor semmit sem jelentettek, akkor csakis a gyökérből vagy töből adaptatio révén juthattak megint jelentéshez. Az ugyanis egészen bizonyos, hogy a kialakult nyelv grammatikájának egész formakincse valamikor nem volt meg, de épp oly kétségtelen, hogy ennek daczára az emberek mégis beszéltek és megértették egymást. Mihez fűződtek tehát, mihez fűződhetek egyáltalában a grammatikai kategóriák? Nyilván csakis ahhoz, a mit ma töveknek nevezünk, a melyek nem abstractiók, hanem kimutathatólag valósággal szerepeltek a mondatban. Ebből csak az következhetik, hogy a suffixum keletkezése idejében a tő jelentését nem módosította, hanem éppen megfordítva: demonstrativ jelentésének elveszte után új jelentését a töből vette. «Je ältere bildungen man aufsucht, desto allgemeiner tritt die erscheinung hervor, dass das suffix die bedeutung nicht modificiert, vielmehr die bedeutung dem stamme, der wurzel entlehnt» (AoA. p. 26). A beszélők érezték, hogy a suffixalis szó nem analysálhatatlan egész, hogy a jelentés nem alapul differentiatlanul a szónak egész hanganyagán és hogy a suffixum alárendelt elem ugyan, de még sincsen minden jelentés híjával. Ilyképpen spontán módon, természetszerűleg igen kevés reflexio felhasználásával, megosztódott a jelentés a tő és a suffixum között (Infinit. p. 4—5).

Az adaptatiós theoria alapvető tételei tehát ezek:

1. die suffixe modificieren ursprünglich die bedeutung von wurzel oder stamm gar nicht, sie gaben beziehungen nach aussen.

2. die wandlungen des suffixes giengen nicht vor in einer periode der selbständigkeit, sondern vollzogen sich im wort (AoA. p. 27; hasonlóan Genesis, p. 93).

Ezek szerint valamennyi, vagy legalább is a legtöbb (tőképző és flexiós, nominalis és verbalis) suffixum mai jelentése secundär fejlemény és adaptálódás eredménye. A suffixális agglutinatio az esetek majoritásában látszat és csalódás.

Szóképzés és flexio között nincs absolut különbség: a flexio csak a szóképzés tovafejlődése. A flexio kialakulására az adta meg a lökést, hogy a beszélők a mondatban használt szótövek végződéseit vonatkozásba kezdték hozni a szótövek mondatbeli functióival (AoA. p. 111). Ahhoz, hogy a flexionak — bármilyen homályos — érzete felmerüljön, semmi másra nem volt szükség, mint a feledésre. A meddig a beszélők a primordiális agglutinatumnoknál az elemek tényleges összefüggésére emlékeztek, csak tövek voltak, nem-flectált tövek. De mihelyt ennek az összefüggésnek az emléke feledésbe merült, heállott annak szükségessége, hogy a szótövek alaki különbségeit valamiképpen felfogják és értelmezzék. «Denn kein zweifel, dass mit den bedeutungen, die man den formen beilegte, meinte, sie zu verstehn» (Infinit. p. 24). — E gondolatnak egy másik energikusabb változata a következő: «überall begegnen wir der natürlichen erscheinung, dass die sprechenden ihre sprache sich zurecht legen, dass sie in dem glauben befangen sind, die bedeutung, die sie einem elemente zuteilen, sei die bedeutung desselben, dass sie in ihrer anwendung der sprache ein verstehn derselben sehen» (Genesis, p. 56).

A teljesen kialakult és consolidálódott flexio stadiumában és a praktikus grammatika szempontjából nézve persze van különbség szótő és flectált alak között, de nincsen a flexio genetikus stadiumában és nyelvtörténeti szempontból nézve. A történeti nyelvtudomány számára a flectált alakok (első sorban a legrégiebbek, a későbbben általánosult flexio prototypusai) egyszerű szótövek, a melyeknek jelentései az ébredező szellemi

szükséglet arányában lassan-lassan differentiálódtak és specializálódtak. «Das... demonstrative bedürfnis beschaffte das material, das von einem höhern geistigern bedürfnis umgebildet diesem dienstbar gemacht ward» (Infin. p. 85). Flectált szó velejében annyi mint *functio-hordozó* tő — se több, se kevesebb. «Flectiert ist jedes wort, welches im satze eine function ausübend in einer festen beziehung zu den übrigen im satze fungierenden elementen steht. Abstrahiert man von dieser festen beziehung, so hat man den stamm» (AoA. p. 107). A praktikus grammatika helyesen mondja, hogy a védikus *uśás* gen. sg. töve: *uś-* (cf. loc. sg. *vy-úś-i*); a történeti nyelvtudomány azonban — a mely abból indul ki, hogy minden, a mi keletkezik, azon alapul, a mi már megvolt s hogy tehát a gen. sg. *-as* suffixuma nincs essentialis összefüggésben azzal, a mit ma jelöl — a történeti nyelvtudomány azt mondja, hogy a védikus *uś-ás* gen. sg. töve: *uśás* nem gen. sg. Hasonló módon a védikus *yákṣi* is flectált alak, de csak annyiban, a mennyiben a mondatban mint (imperativusi jelentésű) 2. sg. indic. functionál, s ennyiben a praktikus grammatika joggal mondhatja, hogy *yaḡ-* a gyökér és *-si* a 2. sg. suffixuma; de a mondatban végzett functiótól eltekintve *yákṣi* csak általános verbális forma («infinitivus», l. alább), azaz tő. Nyelvtörténeti szempontból tehát minden flexio velejében és első sorban syntaktikai phænomenon. — Ennek methodologiai corollariuma az, hogy a nyelvi analysisnek nem szabad a grammatikai paradigmákat önálló forrásokul használnia. A fogalmi kategoria állandó, de nem a grammatikai formák fogalmi tartalma. A grammatikai alakok számára fogalmi állandóságot dekretálni paralogismus, toto cœlo különböző dolgok feleserélése (AoA. p. 108—109).

E gondolatmenet megvilágítására szolgáljon még az, a mit LUDWIG egy negyed század mulva mond (Genesis, p. 36—37). Az ősnyelv mivoltába directe, a grammatikai formák pusztá felhasználásával lehetetlen behatolni. Minthogy a grammatikai terminatiók többé-kevésbé kész állapotban jutottak functióikhoz, a kutatás első feladata azokat a rejtett eseteket felkeresni, a melyekben a grammatikai végződészek még nem voltak a későbbi jelentések hordozói. Ezek a rejtett esetek pedig, ezek a

paradigma systematikus kerékvágásából többé-kevésbé kiközenő «kivételek» a kutatás világánál mint egyszerű tövek jelentkeznek. A tö egészen realis és konkrét valami, nem abstractio, de a nyelv fejlődési fokához képest mindig csak relative van determinálva. A determinálás terén a nyelv nem járt el teljes következetességgel s ezért nem is jutott el egészen zárt, minden «kivétel» nélkül való rendszerig. E részben az indoeurópai nyelvek más nyelvekkel szemben alacsony fokon maradtak: paradigmatis rendszerük lassú differentatio tökéletlen és consequentia nélkül való resultatuma. A paradigmákat általános formák előzték meg, a melyek lassankint bizonyos alkalmazási sphaerára korlátozódtak — de teljesség és consequentia nélkül, a mire a paradigmatis kivételek és incongruentiák utalnak. A határozottság (bestimmtheit) foka gyakran nincsen elérve (v. ö. plur. θεῶν θεοίς — de du. θεοίτιν; imperf. du. λέγετον λεγέτην — de praes. ind. du. λέγετον); a hanganyag különbsége olykor oly csekély, hogy semmi arányban nincs a jelentésbeli különbséggel (v. ö. λέγον[τ], λέγοντι, λέγοντο, λέγονται) [v. ö. még a következő ói. 2. és 3. dualisokat: *dviṣ-thás dviṣ-tás, á-dviṣ-tam á-dviṣ-tām, dviṣ-āthē dviṣ-ātē, á-dviṣ-āthām á-dviṣ-ātām* etc.]; ugyanazok az elemek rendkívül különböző jelentésben szerepelnek, pl. az acc. sg. végzete azonos az act. imperf. 1. sg. végzetével [cf. acc. *bhāram*: imperf. act. 1. sg. *á-bharam*, gör. φόρον: ἔ-φερον etc.].

Újra egy decennium mulva Remorsurus petor című kis vitairatában — talán világosabban mint bárhol — a következő módon variálja rendszerének alap gondolatát. Ha azt kérdezzük, hogy miért fordítandó *vanē vasati* skt. mondat így: «er wohnt im walde» — feleletül elég a grammatikai paradigmára utalni: *vanē* a grammatika számára localis, mert oly képzés mint *dēvē* v. *śivē* localisok. De ha azt kérdezzük, hogy miért jelenti *vanē vasati* azt, hogy «az erdőben lakik», akkor már nem elég egyszerűen a paradigmára hivatkozni, mert a jelentés, az alkalmazás volt a prius, a paradigma forrása. A *vanē* alak az említett mondatban csak azért jelentheti azt, hogy «az erdőben», mert az értelem, a *vasati* «lakik» szóval való kapcsolat kényszerít rá — nem pedig azért, mert *-ē* elemében a localis *-i* suffixuma lappang! Mert hiszen az *i* a nominativusban is előfordul: *svayam* < **svai-am*. Másrészt a skt. *a*-decli-

natio *ē* végződésű alakjai, melyek a grammatikában a localis nevet viselik, mondat keretében nem csupán a localis, hanem a legtöbb más casus functióját is végezhetik. Így pl. a következő phrasis: *Agastyē brahmaṇā vavr̥dhānaḥ* így fordítandó: «gestärkt durch das brahma des Agastya»; az *Agastyē* alak tehát localis formája daczára a genitivus functióját végzi. A *saṃtānē yatasva* mondatban *saṃtānē* formai localis syntaktikailag dativus [cf. novis rebus studere]. A *sutē-kara* adjectivum értelme: «saftbereiter» [«den saft bereitend»], nem pedig «tätig bei dem safte», a hogyan GRASSMANN [és vele BÖHTLINGK] akarja; *sutē-* tehát itt accusativus. Az *anaśanē jīvitaṃ tyaj-* fordulatban *anaśanē* instrumentalisként szerepel etc. Hogyan lehetséges ez? Valamely alak csak annál fogva jelenthet mindent, hogy a nexus, az összefüggés erőszakolja rá a kívánt jelentést. Ily alak azonban magában véve nem lehet más mint tő: mondatbeli kapcsolatban ez localis, dativus, instrumentalis etc. lesz, azaz syntaktikai functióhoz jut, a mely azonban a localis formájában semmi esetre sem inhærálhat. Az a föltevés, hogy a localis, a localis functio volt az «allbedeutung» — a teljes határozatlanság (unbestimmtheit) — előfutára, képtelenség és nagyobb talány, mint a melyet vele meg akarnak fejteni. Ha skt. *gṛhēbhyaḥ* a mondatban végzett functio szerint dativus vagy ablativus plur., ha *gīrēḥ* genitivus vagy ablativus sg., ha *bāhvōḥ* genitivus vagy localis du., ha *hastābhyām* instrumentalis vagy dativus vagy ablativus du., akkor érthetetlen, hogy miért kellene éppen az *ē* végződésű alakoknak functiójukra való tekintet nélkül mindig csak sg. localisoknak lenniök, a hogyan OLDENBERG akarja. Az uralkodó nyelvtudományi áramlat nem bírja elképzelni, hogy a beszélőknek a grammatikai kategóriákról sejtelmük sem volt, s egyre localisokat, dativusokat etc. képeztet velük, mintha az alak, a casus-végződés volna a fő, nem pedig a functio, a mely annál függetlenebb az alaktól, minél hátrább megyünk a nyelvtörténetben. «Der, wie es scheint, unausrottbare Irrtum ist, dass man die function ohne die form nicht zugiebt» (l. c. p. 14; v. ö. még Genesis, p. 132).

Minden, a mit LUDWIG a nominalis és verbalis flexióról mond, nagyjában e gondolatmenet variatioja és sokoldalú megvilágítása — főképpen a védikus saṃskṛt anyagával.

A) Nominalis flexio.

A fönnebbiek értelmében a tő maga «ohne weiteres» képviselője lehetett egy casusnak és valamennyi casusnak: a casualis jelentés már teljesen inhærált a tőben. A hol ugyanis a mondatban szereplő primitív szótövek közt valamiféle vonatkozás állott fön, ezt idővel természetesen kifejezésre akarták juttatni; ennek folytán felmerült az ú. n. grammatikai [casus-] végzetek szükségessége s a primitív szótövek a flectált formák látszatát vették fel (Infinit. p. 84 és 26). A flexiós stadium bekövetkeztével agglutinációról legfeljebb szórványos esetekben lehet szó. Az ú. n. nominativus-képző *s* elem pl. nem a *sa* [**so*] pronomen, hanem a szóképző *s* suffixummal azonos, a melynek modificatioja már a kész szón ment végbe (Entstehung, p. 183); az állítólagos nominativus-képző *s* elem a lat. *quī* pronomenben nincsen meg s *quī* mégis a nom. sg., sőt a nom. plur. szerepét játszsza, úgyhogy nem lehet egyéb mint tő (Genesis, p. 57). A *pathī* alak loc. sg. ugyan, de egyidejűleg tő is, cf. instr. pl. *pathī-bhik*, dat. abl. pl. *pathī-bhyaḥ*, loc. pl. *pathī-ṣu*, comp. *pathi-kṛt* «einen Weg bereitend» (Rigv. VI, p. 242); a loc. sg. *i* eleme egyáltalában nem suffixum, hanem tővégződés: a *mātāri* alak localis ugyan, de a *mātāri-bhvarī* «mutter seiend» compositumban tő (AoA. p. 117) s a vele egészen analog képzésű *dhmātāri* [? biztosan: *dhartāri*] nom. sg. (AoA. p. 37). A védikus nyelvben sűrűn akadnak suffixum nélkül való casusok (Rigv. VI, p. 240—258 passim): így pl. a *svṛktī*-tő instrumentalisa ugyancsak *svṛktī* (AoA. p. 96) etc.; van gen. plur. a szokásos *-ām* suffixum nélkül, pl. *nṛ̥n* e helyett *nṛ̥nām* (AoA. p. 88—90). Nevezetesen coordinált kifejezéseknek egyike gyakran nincs flectálva: így pl. *nāvyaṣā vācasā* «mit neuem Wort» e helyett áll: *nāvyaṣā vācasā, triṣū rōcanē* «in drei Lichträumen» e helyett: *triṣū rōcanēṣu* etc. (Infinit. p. 27); neutr. substantivum singularisa adjectivum pluralisával lehet meghatározva. cf. *vāsu purūṇi* e helyett: *vāṣūni purūṇi* (Infinit. p. 26). Több casus egybeesik (l. fönnebb); igen érdekes *vēḥ* gen. abl. sg., a mely együttal nom. sg. is (Rigv. VI, p. 246). — Ennek az ingadozásnak és lassú differentiálódásnak emlékét hiven őrzik még a compositumok (Infinit. p. 27): az esetek többségében az első tag nincsen flectálva, akármilyen syntaktikai viszonyban is áll

a második taggal s tehát a nem-flectáló nyelvtadiumot repræsentálja, máskor az első tagnak kialakult casus-formája van [cf. *rátha-kšaya-* «im Wagen sitzend»: *rathē-šthā-* «auf dem Wagen stehend»; *suta-pí-* «den Sōma trinkend»: *sutam-bhará-* «den Sōma entführend» etc.].

A kialakult nominalis flexio alakjai tehát nyelvtörténeti szempontból nézve nem-flectált alakok: tövek, a melyeknek végződése numerus- és casus-jelölő suffixumokká adaptálódtak. «Aber auch dazu ward nur vorhandenes benützt, an ein schaffen einer grammatik ist nicht zu denken» (Infinit. p. 16). E szerint szó sem lehet casualis alapjelentésről (Grundbedeutung), hanem csak szótövek különböző alkalmazásairól, a melyek minden flexiót megelőztek.

B) Verbalis flexio.

A verbum finitum alakjai hasonló módon tövekből differenciálódtak. Az ú. n. személyragoknak eredetileg semmi közük a személyes névmásokhoz — a melyekhez különben is csak a főidők activ singularisában hasonlítanak (Genesis, p. 128) — sőt a grammatikai személyekhez sem. «Als ihre [der personal-suffixe] ursprüngliche bedeutung stelle ich die demonstrative auf, die dann der function der wortbildung die stelle räume; dann namen sie allgemeine verbalbedeutung an, und endlich, als die zal dieser elemente wuchs, brachte man sie nach beiläufigen oft auch nach gar keinen analogien in zusammenhang und beziehung mit den unterdessen im pron. pers. aus gebildeten categorien der grammatischen personen, ich neme also eine ursprüngliche bedeutung an, und ausserdem ein hindurchgehn durch drei metamorphosen an» (AoA. p. 62—63).

E fejlődési folyamat részletei a következők.

A primordiális gyökérben a nominalis és verbalis jelentés elválaszthatatlanul volt egyesülve. A nomen és verbum különbsége nem a mindkettőnek alap szolgáló elemekben van, nem is a suffixumokban, hanem a felfogásban, a melynek alapján utóbb a differenciálódás formális tekintetben is vége megy — de oly formák alapján, a melyek magukban véve neutrálisok. A flexiótól eltekintve a nomen és verbum között nincs különbség (Genesis, p. 95, 96).

Mikor a szóképzés processusa megindult, a szóképzés révén támadt alakok általános verbális jelentéshez jutottak, míg a grammatikai személyekre való vonatkozás csak későbbben jutott bennük kifejezésre. Az ú. n. finit verbális formák combinációi az általános verbális ideának a grammatikai személyek fogalmával, de azért nem úgy jöttek létre, hogy verbális gyökök pronomenekkel agglutinálódtak, hanem már egészen készen voltak, mielőtt vonatkozásba kerültek volna a személyi névmásokkal: a pers. suffixumok determinálódása csak jóval azután következett be, hogy a verbális gyökérrel összeolvadtak, s eredeti alkalmaztatásuknak semmi köze későbbi funkciójukhoz. Az uralgó felfogás persze a verbális momentumot a pers. suffixumban látja — s tehát lényegesnek veszi azt, a mi másunnal van kölcsönözve —, ámde a verbális idea, az általános verbális jelentés okvetetlenül és szükségképpen megelőzte a verbum finitum kifejlődését (AoA. 116). Mert a nyelv mindenütt csak lassan-lassan jut el a kevésbé determinálttól a jobban determináltig: az, a mi normális, mindig secundár, későbbben keletkezett valami. Ezért a verbális paradigmák is általános határozatlan alakokra viendők vissza, a melyek lassan-lassan determinálódva eredményezték végtére a kialakult flexio rendszerét (Genesis, p. 90—91).

Ilyen általános határozatlan verbális formák ma is vannak. Az általános verbális idea kizárólagos képviselője, a «verb ohne zutaten» (Genesis, p. 96), az ige mint ilyen — számra és személyre való határozott vonatkozás nélkül — nem más mint az infinitivus. «Einfache verbalität ohne bestimmte beziehung in diesem Sinne bezeichnet man als infinitiv» (AoA. p. 103). Az uralgó felfogás persze az infinitivust egyszerűen a nomina actionis közé sorozza s verbális oldalát elhanyagolja. Ámde az infinitivus formailag nem nomen actionis — noha nomina actionis syntaktikai használatban tagadhatatlanul valóságos infinitivusokká váltak — hanem egészen specifikus valami: a verbalitás legprægnánsabb kifejezése. Ennek csattanós bizonyítéka az, hogy az infinitivus az ó-indben, görögben és latinban mint verbum finitum szerepel (Infinit. p. 50—51 és 65—67). «Nur wahnsinn kann den infinitiv für später entstanden ansehen als die finiten verbalformen» (AoA. p. 115).

Infinitivális és personális suffixumok egyezése tagadhatatlan tény. Ebből csak az következhetik, hogy a pers. suffixumoknak személyre és számra való vonatkozása későbbi jelenség s hogy a pers. suffixumokat infinitivális suffixumokra kell visszavinni (AoA. p. 105). Az a különbség, a melyet a verbum finitumnál minden áron a személyes névmásokra akarnak visszavezetni, az infinitivusnál is előkerül: *-mani -sani -tani* [? de v. ö. ói. *dā-manē, tarī-ṣāni*, óp. *čartanaiy*] kimutathatólag infinitivusi alakok s még sem jut eszébe senkinek ezeket is a személyes névmásokkal kapcsolatba hozni. Ha tehát kimutathatatlan, hogy a *-mi -si -ti* személyragokat ab ovo megilleti a grammatikai személyek megjelölése, akkor nincs más hátra, mint föltenni, hogy e suffixumok eredetileg más czélnak szolgálatában állottak s csak idők folyamán jutottak a grammatikai személyek megjelölésének szerepköréhez (Genesis, p. 116). Finit verbális formák nem ritkán oly végződéseket tüntetnek föl, a melyek casus-suffixumokkal egészen egyenlő hangzásúak (Genesis, p. 99): vannak igealakok, a melyek nominális tőből képezve accusativusok, dativusok, localisok volnának. Világos utalás ez arra, hogy a pers. suffixumok problémája csak a nominális suffixumok kutatása révén oldható meg (AoA. p. 42). — Ha az infinitivus a verbális idea kizárólagos képviselője s ha gyökérből képzett infinitivusok ma is kimutathatók, akkor a verbális organismus okvetetlenül későbbi mint a nominális és minden igealak nominális eredetű

- (Infinit. p. 45).

A mondottak illusztrálására szolgáljanak az alább következő adatok.

A védikus praesens-flexio igen régi állapot megmerevült nyomait tünteti föl. Oly alak mint *citṣ*, a mely a classicus saṃskṛtban már csak 1. sg. lehetne, a védikus nyelvben még 3. singularis is (Infinit. p. 76—78) s a hasonló típusú infinitivusoktól formailag meg nem különböztethető (l. ezeket Infinit. p. 55—58); oly alak mint *ṛṅjāsē*, a mely a class. saṃskṛtban már csak 2. sg. lehetne, a védikus szövegekben mint 1. sg. is fungál (Infinit. p. 73—76) s formailag megint összeesik bizonyos infinitivális képzésekkel (l. Infinit. p. 60—61). — A perfectum terén igen ószerű viszonyok vannak a későbbi saṃskṛt-

ban is: a pers. suffixumok elve itt csak tökéletlenül jutott érvényre, a mennyiben az 1. és 3. sg. sem az activumban, sem a mediumban nem különbözik [cf. *dadáu dadé*] s a 2. plur. act. suffixum nélkül szükölködik [cf. *vidá*] (Infinit. p. 119). Oly igealakok, a melyek híjával vannak a személyre és numerusra való vonatkozásnak, csak infinitivusok lehetnek. — Oly képzés, mint lat. *momordistū* 2. sg. perf. pontosan megfelel oly infinitivális képzésnek, mint gör. λαβεῖσθαι; a -μεναι-végű infinitivus-typus a latinban a medio-passiv 2. plur. jelentésének hordozója [cf. λεγίμεναι: lat. *legiminī*] (AoA, p. 116—117) etc. etc.

A persona és numerus különbségei tehát — az agglutinatio szórványos eseteitől eltekintve (l. Genesis, p. 122) — infinitivusi formákon fejlődtek ki: infinitivális suffixumok pers. suffixumok functiójához jutottak s így keletkezett a pers. suffixumok látszata (AoA. p. 116). Az adaptálódás az athematikus conjugatio alakjain ment végbe s ezeknek analogiájára nyertek suffixumot a thematikus conjugatio alakjai, a melyek egy ideig minden pers. suffixum nélkül voltak használatban (AoA. 53). A thematikus praesens-képzés az organikus verbális képzés betetőzése (Infinit. p. 159) s tehát a flexio kialakulásának legutolsó étapeja.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Siebenbürg. sächs. Wörterbuch II: 1. 1911 (*D-einmessen*).

Igazi örömmel kísérem az erdélyi szászok tájszótárának haladását. Hogy ezt siettesék, több ponton is folytatják a munkát, így jelent meg már az I. köt. befejezése előtt a II. első füzet, a melyben új kitünő munkaerővel találkozunk: a *D* betűt KEINTZEL György dolgozta föl, a kinek rég ismert alapos nyelvészeti készülsége meglátszik egyes cikkek földolgozásán. Az *E* betű kezdetét megint a fáradhatatlan SCHULLERUS ADOLF, az egész vállalatnak éltető lelke, szerkesztette. A nyelvi szempontból érdekes cikkek közül csak egy párat említek: *Dachs*, *Damm*, *dämpfig*, *dass*, *Daube*, a *der* czikk vége 34. l. b., *dich* 3. pont, *diesseits*, *dinsen*, *drâsen*, *drög*, *düs*, *-ê* (a czikk vége magyar szempontból érdekes, de nem tartozik *-ê* alá, a mint SCH. maga később észrevette, l. Korrespondenzbl. 1911: 26, a hol a MTjsz.-ra való hivatkozás h. a NySz.-ra kellett volna utálnia 2:495.), *einig*, *einlützig*; azoknak a cikkeknek meg épenséggel se szeri se száma, a melyek tárgyi szempontból érdekesek: *dâsten*, *Dirpel*, *Donner*, *Donnerstag*, *Donnerstein*, *Dorf*, *Dreientenfuss*, *Drüss*, *Irittel*, *Drude*, *Drudenfuss*, *Drudengeiger*, *Drudentanzplatz*, *Düppen*, *Ecker*, *Edge*, *Ei*, *Eidamsländer*, *Eingruss*, *eingrussen* stb. stb. A. O.

NÉPLÉLEKTANI PROBLÉMÁK.

Új tudományok vagy új tudományos módszerek megszo-
kott sorsa, hogy küzdeniök kell sokat, míg az elismert régi
tudományok és módszerek között helyet foglalhatnak. Különös-
képpen áll ez az olyan új tudományokra, mint a milyen a *nép-
lélektan* is, a melyek határkérdéseket tárgyalnak s létüket szom-
szédos tudományok területeiből kitépett és egygyé szerkesztett
területeknek köszönik. Nem csoda tehát, ha a WUNDT-féle új
néplélektani irány körül is egyre tart még a harc. E küzdelem
első fele a *Völkerspsychologie* két első kötetének első kiadása
körül folyt le. Most, hogy PAUL híres művének, a *Prinzipien-*
nek negyedik kiadása megjelent, újra szőnyegre kerültek a vitás
kérdések s bár ez a vita nem hoz érdemlegesebb újat, talán
nem felesleges összefoglalni röviden fölmerült kérdéseit, fonto-
sabb tanulságait.*)

*) PAUL WUNDTnak néplélektanáról a *Prinzipien* negyedik kiadásá-
ban a legmerevebb visszaütésnek álláspontjára helyezkedett. Régibb
elveit fenntartja, érdemleges vitába nem bocsátkozik (v. ö. ism. Nyr. 38:
414—418.), csak jegyzetben csatároz WUNDTal. De külön foglalkozik vele
egyetemi beszédeiben, l. *Hermann Paul, Rede, gehalten beim Stiftungsfeste
der Universität München am 25. Juni 1910. Süddeutsche Monatshefte, 1910.
Oktober*. Mintegy erre feleletül adta most ki WUNDT következő művét:
Probleme der Völkerpsychologie, Leipzig, 1911 120 lap. E mű jórészt régibb
tanulmányainak kevéssé változtatott új lenyomata. A *Ziele und Wege der
Völkerpsychologie* (1—32) 1886-ban jelent meg s a néplélektan feladatáról,
egy történelmi elvrendszert programjáról, a néplélektan főbb irányairól
szól s még pár vitás kérdésről. Azután következik *Zum Ursprung der
Sprache* főcímmel a *Schallnachahmungen und Lautmetaphern* cz. értekezés
(36—51), mely először 1907-ben jelent meg (Münchener Allgem. Zeitung,
Beilage, 40. sz.). Erről folyóiratunkban már szólt GOMBocz (l. Nyt. 1:
318—320.); a harmadik *Der Einzelne und die Volksgemeinschaft* (51—77)
ugyanazon anyagot közli, melyet a szerző *Sprachwissenschaft und Völker-
psychologie* címmel az imént tett közzé az *Indogermanische Forschungen*-
ben (IF. 28: 205—219.). E könyv negyedik részének főcíme: *Pragmati-
sche und genetische Religionspsychologie* (84—111), tárgyai: Die pragmati-
sche Philosophie, Die pragmatische Religionsphilosophie, Die Rezeption

HERMANN PAUL a jegyzetben idézett egyetemi beszédében a néplélektannal, mint külön tudománynyal szemben két kifogást emel. Az egyik a következő: PAUL szerint a lelki élet fő feltétele az, hogy egyes lelkiállapotok és folyamatok között benső, közvetlen kapcsolat legyen. De közvetlen kapcsolat az egyes lelkiállapotok között csak az egyén lelkének keretein belül képzelhető el. Egyik egyén lelke a másikéra pl. direkt nem hathat, csak indirekt, a test, illetve az érzékszervek segédelmével. Így tehát közvetlenül lehetetlen egy más lelket megismerni. Hogy mi mégis ismerjük más egyének lelki viszonyait is, nemcsak a magunkét, ennek az a magyarázata, hogy amazokat ugyanolyan szerkezetűeknek képzeljük, teszszük fel, mint a miénket. S minthogy így minden lélektani ismeret az egyén határai közé van szorítva, világos, hogy a társas élet jelenségei is csak az egyéni lélek megnyilvánulásaiából vezethetők le. Nincs néplélek, csak egyéni lélek van s így a milyen lehetetlen fogalom a néplélek, oly lehetetlen a néplélektan maga is. S másrészről, PAUL szerint, ezt a néplélektan eddigi szereplése is igazolta, hiszen LAZARUS és STEINTHAL óta, kik e tudományt megalapították,*) egyetlenny néplélektani törvényt sem alkottak ez irány munkásai, a mi, szerinte, a tudomány meddőségének bizonyítéka. E két ellenvetés körül csoportosulnak voltaképpen az új harc összes érvei, illetve ellenérvei.

A mi a *néplélek* fogalmát illeti, PAUL éppen nem áll egyedül felfogásával. Az ő nézetét vallja SCHUCHARDT (*Sprachgeschichtliche Werte*, Graz, 1909), és pedig abban a még határozottabb, az egyéni élet fontosságának még fokozottabb formulázásában, a mint azt DEIBRÜCKNÉL olvashatjuk (*Grundfragen der Sprachf.* 1901). E nézetet vallja FINCK, s mint e folyóiratban láttuk (2 : 238. s k. l.), SECHEHAYE is. Mindenesetre különböző fontosságú bizonyítékok, de mi azt hisszük, más nagy nyelv-

des Pragmatismus durch die deutsche Theologie, Die genetische Religionspsychologie. Ez mintegy a német pszichológiának megvédelmezése az amerikai-angol pragmatizmussal szemben.

*) A szó maga LAZARUSnak alkotása, v. ö. Dr. ALFRED LEICHT, *Lazarus, der Begründer des Völkerpsychologie*, Leipzig 1907. Általában LAZARUS adta inkább az ideát közös törekvésekben, STEINTHAL volt a jelentősebb és termékenyebb munkaerő (v. ö. WUNDT, *Probleme*, 58. l.).

szeknek nézeteit azért nem idézhetjük, mert nem nyilatkoztak, mert ha nyilatkoztak volna, a legtöbben az «egyéni» felfogás mellett a néplélek ellen nyilatkoztak volna.

De mit felel ez ellenvetésekre maga WUNDT? Utal mindenekelőtt PAUL okfejtésének szerinte legnagyobb hibájára, a HERBART-féle lélek-felfogásra, melyből kiindul. Szerinte még az egyén egyes lelki állapotai között is physical folyamatok az összekötő kapcsok, így hát a különböző egyének lelki funkciói éppúgy érintkezhetnek egymással, mint azon egyénnek különböző lelki funkciói. Vannak tények («Tatsachen», JF. id. hely, 207.), a melyek csakis társadalmi közösségekben alakulhatnak ki s a melyeket lélektanilag csak úgy bírunk megmagyarázni, ha figyelembe vesszük az emberek együttélésének sajátos feltételeit. E tények, jelenségek magyarázatára az individualis psychológiát ki kell egészíteni egy másikkal, melynek célja éppen ama társadalmi productumok kialakulásának lélektani magyarázata. E jelenségek vizsgálatánál eselik a történelmi szempont, mely PAULT individualis felfogása miatt köti meg, mert ezek fölülte vannak a történelmi horizontnak (u. o. 210. l.). Érdekesen fejtegeti WUNDT, hogy csak a nyelvészek álltak arra a túlzó individualis álláspontra, hogy minden nyelvi újítás és átalakítás forrását az egyénben keresik. Szerinte az egyéni alkotások újító ereje, az általános újító fejlődéssel szemben igen csekély. Az egyéni újításnak jelentős szerepe csak a divatban van. Az emberi társadalom fejlődésében először vezet a köz, s ebből emelkedett ki az egyén, nem pedig fordítva.*) Azt azonban kénytelen megengedni, hogy abstract fogalmaknak (a milyen pedig a néplélek is) nincsen realitásuk.

A mi pedig magát a néplélektant illeti, más az a néplélektan, melyről LAZARUS és STEINTHAL beszéltek s más a WUNDT-féle. LAZARUS és STEINTHAL programmja túlságosan bő volt. STEINTHAL HEGEL híve volt és HUMBOLDT hasonló gondola-

*) WUNDT itt F. KAUFMANNNAK «Altdutsche Genossenschaften» cz. értekezésére utal (*Wörter und Sachen*, 2: 9-től), melyben az van bizonyítva, hogy a német *gemein*, *geheim*, *Geselle*, *Genosse* szavaknak eredetileg érzékibb jelentése az idők folyamán elhomályosult s e szavak eredetileg az egyénnek a közösséghez való szorosabb tartozandóságát jelentették, mint később, midőn az egyéneknek lazább s szabadabb viszonyait jelentik.

tainak hatása alatt állott; LAZARUS Herbartianus. Nincs ma már psychologus, ki lelki életen azt értene, a mit ők értettek s így az egyes egyének lelki működése között igenis van közvetlen érintkezés.

S a mi végül PAULnak azt az ellenvetését illeti, hogy a néplélektan maga is bebizonyította meddőségét azzal, hogy egyetlen néplélektani törvényre sem tud rámutatni, erre WUNDT így felel: A néplélektan egyáltalán nem is akar törvényeket felfedezni, inkább csak a meglévőket akarja helyesen interpretálni. A társadalmi életben felülről törvényszerűségeket akarja magyarázni ama pszichológiai motivumokkal, a melyeket az egyéni lelki élet ismeretéből kölcsönöz. Néplélektani törvény, melyre már ARISTOTELES rájött, hogy az ember ζῶον πολιτικόν, vagyis az, hogy lelki életének minden megnyilvánulása csak a társadalmi közösségben alakul ki; s ha MEINHOF megállapíthatja, hogy némely afrikai bantu-nyelvben a GRIMM-féle Lautverschiebunghoz hasonló hangváltozás figyelhető meg, akkor itt bizony oly megfigyeléssel állunk szemben, mely fölötte van ama bizonyos történelmi horizontnak. Ilyenek az analogia megnyilvánulásai s WUNDT nem említi, de mi pótlólag hozzátehetjük, ilyen a BEHAGHEL-féle szórendi törvény is (l. Nyt. 3 : 74—75. lk.).

Látjuk tehát, hogy itt két világ áll egymással szemben s bár szerintünk mindkét álláspont szélsőséges, egyik sem olyan, hogy elvethető volna. WUNDT nyilván túlságosan kevésre becsüli az egyéni nyelv szerepét. Feledi, hogy az egyén tudatos nyelvi működésén kívül (mely szintén igen fontos, gondoljunk csak a nyelvújításokra, s a nagy írék hatására [v. ö. Nyt. 3 : 119.]), döntő ereje van az egyén tudattalan újító törekvéseinek. Másrészt az is bizonyos, hogy a társadalmi életjelenségek magyarázatára szükség van s magasabb szempontokat nyerünk, ha a nyelv életét együtt vizsgáljuk a mithos-szal s a vallással, az erkölccsel, a társas élet megnyilvánulásaival. Annyi bizonyos, hogy az új nyelvi alakok egyénekből indulnak ki, de tovafejlődésük csak a társadalmi életben lehetséges. Talán jó is, hogy olyan nagy szellemek, mint PAUL és WUNDT, külön úton haladnak. Legalább különféle tanulságokkal visznek bennünket közös céljuk, a nyelv életének megismerése felé.

RUBINYI MÓZES.

HUCZUL NÉPMESE.

Bur de ne bur odýn čolorík. Mar vin dva syný, lýš dúže oný bídní býly ta ne mih jich koló cháty deržěty ta jich vípravv ščěstě šukáty. Pišov stáršyj, chodýv kudá chodýv, slabýj kelčěh mar sobór ta dúže zholodnív ta pořěmyv ne deléko svítlo. Ydé vin šě tam do cháty najmýty, taj gazdá ho najmýv. Taj 5 pytáje ho šě šo jakú symbrýlu chóče. A vin kazáv šo rózumu šě chóče učýty. — Jak mu víšov hid, ydé het. A gazdá dav mu rózum: jak búdeš u lísi abýs u nočý vátru ne klav. Viták yšov do drúhoho gazdý taj najmýrsě alé lýš za rózum. Ses gazdá dav mu rózum: abý ty maržěna ysé peréd očýma býla. No ta vin yšov dáli do třětoho gazdý. Taj najmýrsě. Ájbo lýš za rózum. Y tam perebív hid. Pytáješě gazdý šo jakýj my daš rózum? A tot mu kazáv: jak šě užěnyš, abýs žoní právdu níkóly ne kazáv. Tepér užé záčěv gazduváty. Try hódý služýv za rózum ta ho za rozúmnoho čoloríka deržěly. Yšov vin odnó líto vívčěryty. 15 Slóta býla a sam buv z vívčěmy ta klav vátru. Jak vátru roskláv ta na svítlo blyžělyšě dva medvědi. Jak vin totó pořěmyv: ta ja za rózum služýv taj šče ja durnýj. Jakby buv ja vátru ne klav ta by býla zvířka ne pořěmyla. Vátru zahasýv, vívci zabludýly.

Jak líto pišló, vernívšě dóma ta šě užěnyv. Ájbo pryjšóv 20 kum do něho taj káže: pozýč my kobýlu, híja my jakés dryvcé pryvésty. Ta ja ty pozýču alé kobýla ne zabávkom búde máty lóšě ta bys dúže uvážno těh. Ájbo kum kobýli jísty ne dav a dúže boháto natercháv a kobýla pometála. A kum jak totó výďív: chap lóšě ta y síňh a ríščěm pometáv. Ájbo gazdá totó výďív taj 25 lóšě vířěh ta na pid.

Raz Andrýj ne buv dóma ta žívka pozýčyla kúmovy byčěta. A kum tak dúže nakláv sány šo byčěta ne hódny býly těhnúty. A kum: čhov ča! ně! a šlag by vas tráfyv a ja bídu šče s ku-

- 30 *móvymy byččtamy tak uvážno.» Trútyv sány, a sány sě rúšyly a bykj yz gruně u kórci, polomýly róhy. Alé kum dyvjvsě het na vsěččeno, šo jak jeho maržěnu kum smiškuváv. «Kúmočku cy ne býv jakýs baj?» «N'i, lys jem pérše napójuvav ta sě boróly ta róhy polomály.»*
- 35 *Tepér kum Andrij róbyt odnú hostýnu. Zakljče sobí jak u selí: byróva, kurátora, božényka taj šče jakí gázdy. Ta jak sě rozhov.rýly kum ystěhne lóšě ta pytáje sě: «Češni gázdy, jak by buv ses kíi víris, kílko by mih vart búty?» A byriv jak sílskyy utřěda ta rozímnyj čolovík maj na bílše bičelíje. Viták sě šče*
- 40 *dáli hóstyly. Kum pišóv maj na pid, yznesé róhy. «A takí volj šo by koštuvály, jak by onj vírosly?» Totó jak kolj jakýj hid, kážut mu. Kum zapér dvěri, ta lóšém kumá po plecěch, po hólóvi . . . kumá požěluvala ta dvěri utvorýla a kum utík taj za nym het hósti.*
- 45 *Kum tepér ydé u tréte seló taj tam prykázuje šo jak vin biduváv, jak vin hírko za rózum služýv ta šče ho smiškújut. Tepér ýnak búde gazduváty. Najmýv sobí slúšku ta vípravyv ho z jáhniětamy. Ájbo mav vin odného flekóva ta slúška taj flekiv sě díže roziznály ta jáhniěta zabúly. Jáhniěta zabludýly. A gazdá*
- 50 *vípravyv chlópce aby ýšly sě rózumu učýty. Ájbo jak vernív-sě dóma ta vin hadáv šo chlópce takýj rózum májut jak vin, ájbo chlópce vin najšóv dóma. Zapér jich u chliv taj zapalýv chliv yz čotyroch ségeletiv. A totó ne znála lys žoná. Ájbo vin šos posvarývšě a žínka zamelduvála ho šo vin dva flekóvy zapalýv. Jak*
- 55 *ho žandáry povelj, ta kazáv: «totó škóda šo ja lys try hódý za rózum služýv, jak bym buv šče hid sluzýv ta bizívno by buv tak palýv šo aby žoná ne znála.»*

A három tanács.

[Hol] volt, hol nem volt egy ember. Volt két fia, de nagyon szegények voltak, hát nem tudta őket házánál tartani s így elküldte őket szerencsét próbálni [szó szerint: keresni]. Element az idősebbik, járt, a merre járt, kevés költség [pénz] volt nála, igen megéhezett s nem messze világosságot vett észre. Megy, hogy ott a háznál szolgálatba álljon s a gazda felfogadta. S kérdi őt, hogy milyen fizetést akar. S ő azt mondta, hogy

észt akar tanulni. Mikor kitelt az éve, elmegy. A gazda meg ilyen tanácsot adott neki: ha erdőben leszel, éjjel ne rakj tüzet. Ezután egy másik gazdához ment s beállott, de csak észért. Ez a gazda ezt a tanácsot adta: jószágod mindig a szemed előtt legyen. Tehát tovább ment a harmadik gazdához. S beállott. De csak észért. Itt is kitöltött egy évet. Kérdi a gazdától: milyen tanácsot adsz nekem? Ez pedig mondotta neki: ha megházasodol, feleségednek soha se mondj igazat. Most már gazdálkodni kezdett. Három évig szolgált észért, hát okos embernek tartották. Egy nyáron elment juhásznak. Nagy esőzés volt s mivel egyedül volt a juhokkal, tüzet rakott. Mikor meg rakta a tüzet, a világosságra két medve közeledett. A mikor észrevette: észért szolgáltam és mégis ostoba vagyok. Ha tüzet nem raktam volna, a vadállatocskák*) nem vett volna észre. Eloltotta a tüzet, eltévedtek a juhok.

Mikor elmúlt a nyár, hazatért s megnősült. De hozzájött a koma s mondja: add kölcsön a kanczát, egy kis fát kell behoznom. Kölcsön adom, de a kanczának nemsokára csikója lesz, hát nagyon óvatosan húzzál. De a koma a kanczának enni nem adott s nagyon sokat felterhelt s a kancza elejtette a csikót. A koma pedig mikor látta: megragadta a csikót s a hóba s galylyal befödte. De a gazda ezt látta, a csikót kihúzta s a padlásra (t. i. dobta).

Egyszer András nem volt otthon s a menyecske odakölcsönözte a komának a tulkokat. A koma annyira megrakta a szánt, hogy a tulkok nem bírták húzni. A koma pedig nógatta: «hoo! csá! nye! hogy a menykő üssön belétek! hát én a koma tulkaival oly kiméletesen bánjak?» Meglöki a szánt, a szán megindult, a tulkok meg a dombról a bokorba estek, összetörték szarvaikat. De a koma mindezt nézte, hogyan teszi csúffá a koma a jószágát.

«Komácskám! nem volt-e valami baj!» «Nem, csak nemrégén itattam s a tulkok birkóztak s összetörték szarvaikat.»

Most András koma lakomát készít. Meghívja, mint faluhelyütt (szokás.) a bírót, kurátort, hütöst s még pár gazdát. S a mikor beszélgettek (belémelegedtek a beszédbe), a koma

*) Nem kicsinyítő, de kedveskedő értelemben.

lehozza a csikót s kérdi: «tisztelt gazdák, ha ez a ló felnőtt volna, mennyit érhetne?» A bíró pedig, mint a falu elüljárója, okos ember, hát legtöbbre becsüli. Azután még tovább vendégeskedtek. A koma majd a padlásra ment, lehozza a szarvakat. «Hát ilyen ökrök mit érnének, ha felnőnének.» Az mikor milyen az év, mondják neki. A koma bezárta az ajtót s a csikóval a komát a hátán, a fején (ütötte). A komaasszony megsajnálta, kinyitotta az ajtót, a koma elfutott s utána el a vendégek is.

A koma most a harmadik faluba megy s ott elbeszéli, hogyan kinlódott, mily keservesen szolgált észért s még gúnyt úznek belőle. Most másképp fog gazdálkodni. Fogadott egy kis szolgát s kiküldte a juhokkal. De volt nála egy ficzkó*) is s a ficzkó meg a kis szolgál nagyon megismerkedtek s megfélemlétek a juhokról. A juhok eltévedtek. A gazda elűzte a fiúkat, hogy menjenek észtanulni. De mikor hazatért, azt hitte, hogy a fiúknak olyan eszük van, mint neki, de a fiúkat otthon találta. Becsukta őket az istállóba s felgyújtotta az istálót négy szegletről. Ezt pedig csak a felesége tudta. De ő kicsit összeveszett, az asszony pedig feljelentette őt, hogy két ficzkót elégetett. Mikor a csendőrök elvitték, így szólt: «mily kár, hogy csak három évig szolgáltam észért, ha még egy évig szolgáltam volna, bizonyára úgy gyújtottam volna, hogy a feleségem ne tudja.»

* * *

A Fekete és Fehér Tisza vidékét az ú. n. huczul kisorozok lakják. Sok tekintetben érdekes, eredeti néptörzs, a mely nemcsak külsejében s viseletében, de nyelvében is igen elüt a többi kisorozoktól. Mivel tudomásom szerint senki sem foglalkozott eddig a hazai huczulok nyelvével, elhatároztam, hogy tanulmány tárgyává teszem s bár jól ismerem, mert több évig laktam Rahón, a hazai huczul nyelvterület központjában, mégis az 1909. s 1910. nyarát ismét ott töltöttem s anyagot gyűjtöttem a «Rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana»**) cz. értekezésemhez. Az értekezéshez írt bevezetésben röviden össze-

*) *Aekiv* = 14—16 éves fiú.

**) L. ennek ismertetését lejjebb. *A szerk.*

foglaltam azokat az általános tudnivalókat, a melyeket ezen dialektus tanulmányozásánál nem nélkülözhetünk s azért e helyütt csak pár szóra szorítkozom. A három tanács című népmesét 1909 augusztusában jegyeztem le egy kb. 50—60 éves bennszülött huczul (Semota Péter) ajakáról. Az egész idő alatt szándékosan csak olyanokkal beszélgettem, a kik Rahón születtek, állandóan Rahón laknak, a kik tehát megőrizték a nyelvi sajátosságokat s aránylag kevés idegen elemet vettek föl beszédjükbe. A hazai huczul nyelvjárás területén ugyanis eltérést tapasztalunk az idősebb s az újabb generáció beszéde között. Az ifjabb nemzedék az év elég nagy részét szülőhelyétől távol (Románia, Bosznia, Hercegovina, Szlavónia stb.) tölti, mert keresett erdőmunkások lévén, messzire elviszik a munkaadók. Ezek nemcsak az iskola s a közigazgatás magyar — tehát idegen — nyelvének a befolyása, hanem más szláv — tehát rokon — nyelveknek a befolyása alatt is állanak s ennek a befolyásnak a hatása rögtön meglátszik beszédükön is. Míg tehát egyrészt a máramarosi huczulok anthropologiai tekintetben a leghívebben megőrizték a huczul tipust, addig másrészt nyelvük leginkább eltér a többi (a galicziai s bukovinai) huczulok nyelvétől. Az említett mesét oly egyén ajakáról jegyeztem le, a ki sohasem hagyta el szülővárosát, mert nem foglalkozik erdőmunkával s így nyelvében aránylag kevés neologizmussal találkozunk. A feljegyzést úgy eszközöltem, hogy előbb elmondattam vele az egész mesét s nagyjában lejegyeztem, azután másnap vagy harmadnap még egyszer elmondattam vele mondatról-mondatra s fonétikai jelekkel átírtam előbbi följegyzésemet s ezt minden adandó alkalommal ellenőriztem. Említett értekezésben kevés szöveget nyújtok, ezért mintegy annak kiegészítéseül közlöm «A három tanács» című mesét szószerinti fordításával együtt.

BONKÁLÓ SÁNDOR.

ISMERTETÉSEK.

A. Leskien : Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Heidelberg, 1909.

Mielőtt VONDRAK összehasonlító szláv nyelvtana (Vergleichende slavische Grammatik. I. Band, Lautlehre und Stammbildungslehre. 1906, II. Band. Formenlehre und Syntax 1908) megjelent, hosszú ideig LESKIEN Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache cz. műve volt jóformán az egyetlen könyv, a melyet a kezdőnek nyugodt lélekkel kezébe lehetett adni. MIKLOSICH nagy összehasonlító szláv nyelvtana annyira zűrzavaros, különösen hangtani része annyira elavult, hogy mindenki sajnálatra méltó volt, a ki egész erővel és hívó lélekkel ilyen vezetés mellett kívánt behatolni a szláv nyelveknek a többi indogermán nyelvekhez való viszonyába. Én, a ki végig mentem ezen, most a legnagyobb élvezettel olvastam LESKIEN új művét, a melynek főadata azt a kapcsolatot föltárni, a mely a legrégebbi alakban ránk maradt szláv nyelv és közvetve természetesen valamennyi szláv nyelv meg a többi indogermán nyelvek közt van. Igaz, főbb vonásaiban L. ezt már a Handbuch der altbulgarischen Sprache cz. művében is megmutatta, a melynek utolsó, negyedik kiadása 1905-ben jelent meg, de azért a Grammatik d. altbg. Spr. mégis egészen új könyv, a mely egyenesen ezt a czélt szolgálja, ám-bár egyúttal az óbolgár nyelvet is rendszeresen bemutatja. Csakhogy háttérbe szorul itt a philologiai szempont, a mely a Handbuchban végigvonul, és így sok erő meg volt takarítható, a melyet amott a hagyomány tarkaságánál fogva sok apró-cseprő, az indogermán nyelvészettől távol álló kérdésekre kellett fordítani. Minálunk is nagy érdeklődésre tarthat számot az egészen új hosszú bevezetés (*Einleitung IX--LII.*), a mely foglalkozik a szláv apostolok működésével, az egyházi szláv nyelv bolgár eredetével, a kétféle írással (glagolita és cyrill), a különböző redactiókkal; új és fölötte tanulságos a nevek tőképzéséről szóló rész is (*Stammbildung der Nomina 69—102.*); az ige-tövekkel a *Handbuch* is igen behatóan foglalkozik, mégis új a

Grammatikban a Der Verbalstamm cz. alatt található összefoglalás 171—181.

Csak helyeselhetjük, hogy L. a mondattant kirekesztette ebből a tárgyalásból, mert a milyen régies az óbolgár nyelv hangtani és alaktani tekintetben, a milyen becses tanúsága e tekintetben minden szláv nyelv fejlődésének megértésére, olyan kevésbé tiszta a kép, a melyet forrásainkból az óbolgár nyelv mondatszerkezetéről kapunk. Azért a hozzáértő csak ámulattal olvashatta a Nyr. tavalyi évfolyamában MARIANOVICSNAK a *hoggy* szócskánk használatára vonatkozó azt a kijelentését: «valamennyi használatnak ilyen szoros egyezése nézetem szerint csakis az óbolgár nyelvnek erős mondattani hatásából magyarázható», l. Nyr. 39:306. Talán kijózanító hatással lesz, ha L. szavait ideiktatom, a melyekkel az előszóban (*Vorwort*) a mondattannak más kötetbe való utalását igazolja:

Es schien mir besser, dass die gesamte Syntax des Altbulgarischen einem besondern Bande vorbehalten bleibe. Eine altbulgarische Syntax kann sich nicht beschränken auf die Ausbeutung der kleinen Anzahl von Texten, die uns zufällig die Sprache in altbulgarischer Lautgestalt erhalten haben, zumal von diesen vier den gleichen Inhalt (Evangelien) haben. Sie muss auch die in nichtbulgarischer Form erhaltenen Werke der älteren kirchenslavischen Literatur heranziehen. Für die Benutzung dieser Übersetzungsliteratur fehlt aber die Vorarbeit, ohne die eine Darstellung altbulgarischer Syntax ein ganz unsicheres Unternehmen bleibt, was auf Nachahmung der Syntax der griechischen Originale beruht.

Ezzel v. ö. a bevezetésnek egy helyét is:

Dies Schrifttum besteht fast gänzlich aus Übersetzungen griechischer Bücher, und zwar mit wenig Ausnahmen der theologischen und kirchlichen Literatur. Stil, Wortbedeutung und Wortbildung sind in hohem Grade vom Griechischen beeinflusst, in manchen Stücken so, dass man sie ohne das griechische Original gar nicht oder nur sehr unvollkommen verstehen kann... Die altbulgarischen Schriften können also wohl in Lauten und Formen, aber nicht in Syntax und Phraseologie ein Bild der wirklichen Volkssprache der bulgarisch-mazedonischen Slaven des 9—10. Jahrh. bieten, l. XLII. s k. l.

Itt jegyzem meg, hogy L. úgy mint BRUGMANN a szavakkal és alakokkal többnyire összeköti használatuk megbeszélését is, így keletkezett két új, igen tartalmas fejezet, az egyik: Die Actionsarten des Verbums und der Ausdruck der Zukunft 215—231. l., a másik: Propositionen 163—170. l.

Az anyagnak cél tudatos megválasztásán kívül kiemelendő az a bámulatos viláosság, a mely L. fejtegetéseit rendesen jellemzi és a

mely a könyv olvasását olyan élvezetessé teszi, a példák ügyes megválasztása, a vitás kérdések megjelölése és meg nem bízható magyarázatok lehető elkerülése, a mi annál könnyebben sikerülhetett, mert L. már helykímélésből sem bocsátkozik hosszabb fejtegetésekbe és folyton utal a nehezebb kérdéseknél a szakirodalomra.

Én ismertetésemben csak egy pár pontot kívánok kiragadni, a mely egyik-másik szempontból érdekes. Kezdem pedig azzal, hogy L. is egészen bizonyosnak tartja, hogy a szláv apostolok nem voltak szlávok, hanem görögök («Die Brüder waren nicht Slaven, sondern Griechen», l. XVI. l.), a mihez egy orosz bírálója, ŠČEPKIN, azt jegyzi meg: Leskien hat natürlich Recht darin, dass die beiden Slavenaposteln Griechen waren, l. *Rocznik slawistyczny* 3:207. Mégsem tehetek MELICHNEK szemrehányást azért, mert a kutatók csaknem egybehangzó véleménye ellenére bolgároknak tartja a szláv apostolokat, de érthetetlen előttem, hogy mikép lehettek ebből a két, mondjuk bolgár emberből azok a «bolgárok», «a kikkel a magyarok a honfoglalás előtt érintkeztek» — l. *Nyt. Közl.* 39:4. és v. ö. MELICH Szláv jöv. szav. I:1:85. — és a kiktől bolgár szavak is kerültek nyelvünkbe!!

Ámbár még nyílt kérdésnek tartom a dolgot, mégsem akarom elhallgatni, hogy L. az óbg. *o*-nak régibb időben igen nyílt kiejtést tulajdonít: Ab. *o* = ursl. *o* muss in älterer Zeit sehr offen gesprochen sein, daher die Wiedergabe des kurzen *a* in Lehnwörtern durch *o*, z. B. *poganъ* = *pāgānus*, *sotona* = *σατανᾶς*, *oltar'ь* = altare, *gonьz-nati gonoziti* aus got. *ganisan ganasjan*, l. 5. l. 6. §. és v. ö. KRETSCHMER cikkét, Die slavische Vertretung von indogerman. *o* *Arch. f. slav. Phil.* 27:228—240, BARTOLINAK a Jagió-Festschriftben megjelent cikkét és VASMERÉT Zur slav. Vertretung des ario-europ. *o* *KZ.* 41. köt. Én csak egy eddig tudtommal figyelembe nem vett körülményre kívánok rámutatni, arra ugyanis, hogy a bolgár *o* az oláh nyelvben megmarad *o*-nak, a mi legalább is azt bizonyítja, hogy egy ahhoz az időhöz, a mikor a szláv apostolok bolgár nyelvre fordították a szentírást és mikor a bolgár nyelv a mi nyelvünkre is hathatott, mindenesetre közel fekvő korban, a bolgár *o* hangzása jobban hasonlított az oláh *o*-hoz mint az oláh *a*-hoz.

Sikerült az *Ablaut und Ablautsreihen* cz. fejezet, 14—21. l.: rövid bevezetés után L. hat lapon igen világosan és könnyen áttekinthetően tárgyalja az indogermán hangzóváltásnak a szláv nyelvekben mutatkozó képét és közben rámutat MEILLETNEK a mi folyóiratunkban is ismertetett szép értekezésére.

Ismeretes dolog, hogy a *k* és *g* *e* (és más hangok) előtt *č*-vé

illetőleg *ž*-vé változik: *čelovekъ* ember: voc. *čeloveče*, *bogъ* isten: *bože*, hogy tehát a zöngés hangból fejlődött affricatából a zár korán, már a közös szlávtságban elveszett, mert azonos fejlődésnél a *č*-vel szemben *ž* (*dž*)-t kellene találnunk a *bože*-félékben. Hogy ez a hang valóban valaha megvolt, azt L. helyesen következteti abból, hogy bizonyos kapcsolatokban megtaláljuk még a dentalis zárt:

Ursi. *dž* geht hervor aus *g+j* oder *g* vor *e*, *ь*, *i* (= *ī* und *ei*), *ě* (= *ē*), *e*. In Ab.*) ist daraus *ž* geworden; nur in dem Falle, wo *zg* vor jenen Lauten stand, hat sich ein Rest von *dž* erhalten...; *zg* wird zunächst zu *zdž*, daraus *ždž*, ab. *žd* (genauer *ž'd*), l. 31. l.

V. ö. a 35. l., a hol bennünket magyar szempontból érdekel a *rozga* «Gerte»-ből képezett coll. *ražďuje* (*roždije*, *raždije*),** a 43. lapot és a 67.-et, a hol ezt olvassuk:

3. *z+ž* muss auf die ältere Stufe *z+dž* bezogen werden (s. § 41. 1), daraus entsteht **ždž*, mit Schwund des zweiten *ž* endlich *žd*; so regelmässig im Altbulgarischen, z. B. **iz džešti* ausbrennen (*žegq žešti*) — *izdešti*.

L. e fölfogása ugyan nem új, ezt tanította már a *Handbuch*ban is, l. 58. l., de VONDRÁK később megjelent összehasonlító nyelvtanában e történeti magaslatról való magyarázat helyett olyan gépies magyarázatot adott, hogy nem árt az ellen tiltakozni.

Analog verhält sich, mondja V., die Sache bei *zg*, woraus zunächst *zž* und dann *žž* wird. Zwischen zwei *ž* wird aber ein *d* eingeschaltet (vgl. *izdenq* aus **iz-d-ženq* und dieses aus **iz-ženq*), so dass wir ein *ždž* erhalten, l. Vergl. Gr. 1 : 265. l.

Nagyon érdekes ránk nézve az a kísérlet, a melyet L. tesz, hogy az eredeti *tj*, *dj*-ből lett annyira tarka hangok fejlődését magyarázza, l. 37—39. l. Én külön is fölhívom magyar nyelvészeink

*) *Ab.* LESKIENNél mindig azt jelenti, hogy altbulgarisch, míg VONDRÁK összehasonlító nyelvtanában az *ab.* altböhmisches-t jelent, a bulgarisch szót *bg.*-vel rövidíti, az altbulgarisch h. pedig az altkirchenslavisch (aksl.) kifejezést használja.

***) L. *Rés* és *röze* cikkemet Nyr. 30:559. s k. l. és v. ö. A *j > gy* változás cz. értekezésemnek 32. l. HORGER téved, mikor azt hiszi, hogy *rásqya*—*rösqye* szavunkban *i* veszett el, l. Nyr. 40:16. — a L.-nél zárójelek közt álló *roždije*—*raždije* alakban mutatkozó *i* későbbi, egészen specialis bolgár fejlemény.

figyelmét arra, hogy L. is az eredeti *tj*-ből lett szlovén *č*-t régibb *č* «(= etwa = *fš*)»-ből keletkezettnek hiszi, v. ö. a *szerencse* szóról írt cikkemet e folyóiratban 2:112. l. De még fontosabb rámutatni arra, hogy L. előadásában a mai tarkaság egységes alappá folyik össze, míg BRUGMANN egyenesen az itt található hangviszonyokra véli alapíthatni a szláv nyelvek beosztását, l. Kurze vgl. Gr. 17. l. Ránk nézve különben ez a fejezet azért kiváló fontosságú, mert itt esik szó azokról a specialis bolgár *št* és *žd*-kről, a melyek segítségével kétségtelenül föl lehet ismerni a bolgár hatást, egyrészt *más szláv nyelvekben (oroszbán, szerbben) a bolgár eredeti egyházi nyelv révén, másrészt pedig az oláhban és magyarban (*mostoha*, *nyüst*,*) *rozšda*, *mesqye*) — el nem vitatható régi érintkezés következtében.

Az ajakhangok és *j* közt fejlődött *l*-ről, az úgynevezett «*l* epentheticum»-ról, a szerző világos áttekintést ad, l. 40. s k. l., épügy a rendes *eu* > *ou* hangfejlődéstől látszólag eltérő esetekről, l. 44. l.

Arra, hogy L. vitás kérdésekről milyen röviden tájékoztatja a kezdőt, például szolgálhat a szó végén álló *-os* *-om*-ról szóló fejtegetése, l. 49. s k. l., a melyben igaz, egy pont homályban marad, az ugyanis, hogy L. mikép képzeli a hímnemű *o*-tövű szavaknak egyes nominativusában mutatkozó *-ѣ* végzetnek a keletkezését, v. ö. *Handbuch* 24. l.

Különös figyelmet érdemel azoknak az eseteknek az összeállítása, a melyekben a szláv nyelv egy sarkalatos sajátága, a zárt szótag elkerülése észlelhető, l. 52. s k. lk.

Az 56. l. foglalkozik a szerző azzal a nehéz kérdéssel, hogy milyen módon fejlődtek a szláv nyelvekben palatalis hangzó előtt álló *kt*-ből ugyanazok a hangok, mint az eredeti *tj* kapcsolatból.

A *Handbuch* negyedik és utolsó kiadása 1905-ben jelent meg, érthető, ha egyben-másban megváltozott azóta a szerző fölfogása; az ilyen véleményváltozást gyakran csak a két munka gondos összevetése teszi nyilvánvalóvá. Ennek kimutatására szembe állítom egy jelenségnek a megbeszélését mind a két munkából:

Handbuch 56. l. 4. p. Vor *t* gehen *p b r* verloren, z. B. *tepy*: inf. *teti* schlagen, *grebq*: inf. *greti* graben, rudern, *živq*: inf. *žiti*; zu *dl̄bq* sculpo = ursl. **dl̄bq* gehört *dlato* Meissel = **dolto* für **dolpto* aus **dolbto*, vgl. preuss. *dalptan*.**)

*) A kétségtelen bolgár szavak közé tartozik a *pest* szó is, csak hogy benne az *št* nem *tj*, hanem palatalis hangzó előtt álló *kt*-ből lett, a mely, a mint alább látni fogjuk, ugyanahhoz az eredményhez vezet.

***) A *Handbuch*ban a példák cyrill betűkkel vannak írva, míg a

Grammatik 57. l. IV. p. *pt* = *pt* und aus *bt* ergibt einfaches *t*; præs. *tepa* inf. *teti*, præs. *greba* inf. *greti*; *dlato* Meissel = **dolpto* (preuss. *dalptan*) für **dolbto* zu *dalba* *dlba* (scalpere) **dolto* daraus *dlato* (nach § 53 II.).

Anm. Die Annahme, dass *vt* zu *t* führe, beruht auf den Nebeneinander von *živq* ich lebe und Inf. *žiti*, aber diese Form wie *žit* f. Leben, *žito* Getreide, kann unmittelbar auf *ži-* = **gī-* oder **gei-* bezogen werden, vgl. lit. *gyjū* *gýti* wieder aufleben, heil werden.

VONDRÁK összehasonlító nyelvtanában másképp fogja föl a dolgot: Doch wurde aus *ži-ti* ein Stamm *ži-* erschlossen und so entstand ein Aor. *žičь* . . . l. 2 : 197. De fölötte különös, hogy V. különben mindenütt gondosan elkerüli az alkalmat, hogy a *žiti* alak keletkezéséről szóljon és hogy *pt*-nek *t*-vé való változásáról ő is tud,*) de a *v*-nek *t* előtt való eltűnéséről említést nem tesz. Másrészt az sem egészen helyes, a mit L. mond, hogy a *v*-nek *t* előtt való eltűnését csak a *živq* : *žiti* viszonyából következtették eddig, hisz szakasztott ugyanazt a viszonyt találjuk *plěvq* : *plěti* közt is. Végkép tisztázottnak a kérdést csak akkor tekinthetnők, ha a *plěti* alakra nézve ép olyan valószínűséggel föltehetnők, hogy soha *v* nem volt az infinitivus alapját képező alakban és hogy a *v* talán, úgy mint BRUGMANN a *živq*-nál fölteszi, itt is a præsensképzéshez tartozik, l. KVglGr. 537, a mi épen nincs kizárva.

Bármennyire nincsenek is a specialisták megelégedve azzal, hogy L. a kéziratokban található bonyolult jelzés helyett egyszerűen *v*, *l*-t ír, a hol forrásainkban *r_B*—*r_B* ill. *l_B*—*l_B* váltakoznak, annyira tagadhatatlan, hogy ügyesen védi eljárását és talán egy kis falsum árán nagyon egyszerűvé teszi a kezdő számára a kérdésnek nagyjában való megértését, l. 63. s k. l. és v. ö. a kérdés részletes tárgyalását a *Handbuch*ban 31—37. l., MEILLET megjegyzését a *Gött. Gel. Anz.* 1910:370. l. és FORTUNATOV kifogását *Deutsche Lit. Z.* 31:740. s k. l.

A nevek képzéséről szóló rész, a mely, mint említettem, hiányzik a *Handbuch*ban, azért is érdekes, mert L. beosztása eltér MIKLOSICH, VONDRÁK, MEILLET beosztásától: nem a képzők, hanem a jelentés szerint állapítja meg a főcsoportokat és csak ezeken belül csoportosítja az anyagot a szavak képzése szerint. Én ebből a kiválóan

*Grammatik*ban latin átírásban jelennek meg; ez a különbség végig vonul a két munkán. Én az olvasókra való tekintetből mindenütt a latin írást használom.

*) «Auch aus *pt* und *bt* wird infolge der vollständige Assimilation ein *t*» l. 1 : 289. l.

fontos fejezetből csak egy megjegyzést kívánok idézni, mert ránk nézve is tanulságos. A *Deminutiva und Patronymika* cz. fejezetben azt mondja L.: «Von den in den lebenden slav. Sprachen ausserordentlich häufigen Bildungen kommen in Altbulgarischen wegen der Art der Literatur nur wenig Beispiele vor», l. 78. l. Ez szépen illik ahhoz, hogy kicsinyítőképzéseink codexeinkben olyan ritkák; de ebből azt következtetni, a mint ez minálunk megtörtént, hogy olyan képzések, a melyeket szójegyzékeink vagy egyéb régi nyelvemlékeinkben még nem találunk, későbbi keletűek nyelvünkben, semmikép sem szabad, l. e folyóiratban 1 : 25. s k. l.

Magyar szempontból érdekesek a *svobodъ* szóról mondottak, a melynek a mi *szabad* szavunk felel meg :

Es gibt eine Anzahl auf -ъ auslautender adjektivisch gebrauchter Wörter ohne alle Flexion, z. B. *prěprostъ* einfältig..., *svobodъ* frei (*svobodъ bŕdete* = ihr werdet frei sein; *žena svobodъ jestъ otъ zakona* = die Frau ist frei von Gesetz). Über den häufigeren adverbialen Gebrauch dieser Bildungen s. u. § 131. Die Deutung der Form ist unsicher. Vielleicht sind es Akkusative substantivischer i-Stämme, wie lateinisch *statim*, *partim*, also *svobodъ* an sich «Freiheit», Akk. -m (-ъ) = in freier Art, adverbial gebraucht, l. 126. l.

Egy pár csinos összeállítás található a 129. l. 4. és 5. pontjában, de ezek apróságok, mélyebben belevilágít a nyelv életébe a háttározókról szóló szép fejezet, l. 155—161. l.

Megint magyar szempontból érdekes az ige kötéők tárgyalása. Főlhívom annak kiegészítéseül, a mit e folyóirat 2 : 29. s k. lapon mondtam, a magyar nyelvészek figyelmét első sorban a *za-* igekötő használatára, l. 164. l., a melynek SIMONYI hite szerint a magyar *meg-* igekötős használatát köszönheti, de azután annak megismerésére, hogy mennyire elmosódott már a legtöbb igekötő eredeti jelentése és hogy hány igekötő fejezheti ki a cselekvés pusztja befejezett voltát, az *o-*, *ob-*, *po-*, *st-*, *u-* igekötőkre, l. 166—169. l. Még csodálatosabb, mint a magyar *meg-* igekötőnek a «szlovén» *za-* igekötővel való összekapcsolása, az *el-*-ből lett *el-* igekötőnek az egészen más jelentésű szlovén *pre-*vel való összeboronálása SIMONYINÁL, l. Die ung. Sprache 251. l. és v. ö. a mit LESKIEN a *prě-* igekötőről mond. Egyébiránt csak ismétlem, a mit a főt idézett helyen mondtam, hogy m i n d e n igekötő egyúttal az ige befejezett voltát jelzi, vagy a mint L. szabatossabban mondja: Ein imperfektives Verbum nicht iterativer Form wird durch Zusammensetzung mit Präposition perfektiv, l. 221. l. Hozzátehetem, hogy épenséggel nem *za-* és *prě-* azok az igekötők, a melyek a szláv nyelvekben eredeti jelentésüket legjobban elvesztették,

tehát a legszintelenebbek; csakis az egy *po*-igekötő vesztette el teljesen alapjelentését, és most folytatom LESKIEN szavaival:

Zu jedem imperfektiven Verbum gehören soviele perfektive, als es Zusammensetzungen mit Präpositionen ermöglicht, aber jedes Perfektivum mit der besondern Bedeutungsnuance, die der Sinn der Präposition verleiht. Eine Präposition, *po*, ist in der Bedeutung so verblasst, dass man kaum eine Definition der Bedeutung geben kann, man sagt daher, die Präposition bewirke weiter keine Bedeutungsveränderung als die Perfektivierung, l. 222. l.

Az utolsó két idézet már nem az igekötők tárgyalásából való, hanem egy külön fejezetből, a melynek czíme *Die Aktionsarten des Verbuns und der Ausdruck der zukünftigen Zeit*, l. 215—231. l. A *Handbuch*ban L. ezeket a fontos, valamennyi szláv nyelv szempontjából érdekes kérdéseket épen csak hogy érinti, l. 159—161. l.; másrészt ki kell emelnem, hogy épen az ige tárgyalása a *Handbuch*ban sok tekintetben behatóbb, úgy hogy a *Grammatik*ban mondottak új, élesebb világitásban tűnnek föl, ha az ember a *Handbuch*ban is a megfelelő részeket folyton figyelembe veszi. A szerző különben mesteri előadásában mintha nem akarta volna a már egyszer elmondottakat ismételni és főtörekvése arra irányult volna, hogy minél rövidebben adja elő a legszükségesebb dolgokat, nem törődve azzal, hogy a részletekben kimerítse a gazdag anyagot.

A mit eddig elmondtam, csak gyenge kísérlet, hogy L. új könyvének gazdag tartalmáról, világos és mégis rövid előadásáról, a régibb *Handbuch*hal szemben önálló voltáról némi fogalmat adjak az olvasónak. Befejezésül újra ki akarom még emelni egy a kezdő szempontjából rendkívül becses tulajdonságát, a nagy óvatosságot: L. a vitás kérdéseket rendesen csak jelzi, nem foglal állást, ha az okok, a melyek egy jelenség magyarázata mellett fölhozhatók, nem döntők. Hogy egy példán mutassam L. eljárását, a szó végén *ě*-vel váltakozó *i* tárgyalását idézem:

In Endsilben erscheint für *oi ai ū* bald *ě* bald *i*; Meillet MSL. VIII. 239, Pedersen KZ. XXXVIII. 326 (dort sind auch die sonstigen Erklärungsversuche angegeben) leiten diesen Unterschied ab von der verschiedenen Intonation (Tonqualität) der Endsilbe: *i* bei geschleifter, *ě* bei gestossener Betonung, z. B. lit. *vilkaĩ* (plur. zu *vilkas* Wolf) sl. **vľci* ab. *vľci* (zu **vľkь vľkь*); n. a. dual. lit. *ranki* aus *rankē* = *-kai* sl. *račě*. Doch bleiben zu viel Schwierigkeiten übrig, als dass die Erklärung für sicher gelten könnte, l. 45. l.

Hogy a nehéz kérdések ilyen nagy sokaságánál a legnagyobb óvatosság mellett sem kerülhető ki itt-ott egy botlás, az annyira ter-

mészetes, hogy nem csodálkozhatunk azon, hogy minden bíráló észrevett hibákat is a könyvben és hogy magam is megtoldhatom ezek sorát.*) Mielőtt ezeket legalább részben felemlítem, egy nagy hiányra kívánok rámutatni: az annyira gazdag tartalmú könyvnek nincs *indexe*, a minek következtében sok szép magyarázat könnyen veszendőbe megy. L. erre méltán mondhatná, hogy e magyarázatok többnyire nem tőle származnak, hogy a szavak etymológiáját megtalálni majd BERNEKER szófejtő szótárában, de BERNEKER szótára még sokáig nem lesz teljes, azután meg a kezdőre nézve nagyon becsesek épen azok a világos rövid összeállítások, a melyeket L. kitűnő könyvében talál, a kapcsolatot pedig, a melyben megjelennek és a mely által még különös jelentőséget nyernek, épenséggel nem pótolhatja a világ legremekebb etymologiai szótára sem.

Megjegyzéseim fősorolásában a könyv lapszámait követem, mert így lehet azokat legkönnyebben ellenőrizni, esetleg bejegyezni; ebből azonban természetesen az következik, hogy egészen apró botlások folyton váltakoznak komolyabb számba jövő hibákkal, no de ilyen kiváló könyvben bajos is az elvétve található hibákat rendszerbe szedni.

6. l. Az öbg. *a* forrásai a következő indogermán hangok lehetnek: 1. \bar{a} 2. \bar{o} és harmadszor bizonyos esetekben \bar{e} ; ezt a 3. p. L. így kezdi: «3. \bar{e} nach *j* und den andern palatalen Konsonanten, vgl. *sr̄n-ědq* ich verzehre mit *jadq jasti* essen statt **ědq* (lit. *ėdu ėsti*)». Nem tekintve azt az igazán bosszantó tollhibát, hogy *sr̄n-ěmь* és *jamь* helyébe a lehetetlen **sr̄n-ědq* és mást jelentő *jadq* («vehor») kerültek (v. ö. magánál L.-nél a 256. l. a helyes alakokat *jamь-iz-ěmь*), hiba volt azt a specialis bolgár fejlődést mutató *jamь-jasti* esetet az élére tenni és élesen el nem választani a közös szláv fejlődést példázó *ležati*, *žaba* esetektől v. ö. MEILLET i. h. 368. l.

8. l. L. rámutat arra, hogy *ě*-nek idg. \bar{e} és *oi* felelhet meg és azután így folytatja:

Im Altbulgarischen hat jedenfalls kein Unterschied mehr bestanden und das einheitliche *ě* ist entweder auf den ganzen Sprachgebiet oder dialektisch offen, *ä*, gewesen. Das ergibt die Schreibung der glagolitischen Quellen, die für *ja* und *ě* nur ein Zeichen haben.

A CYRILL illetőleg Szaloniki nyelvében *ja*-val összeesett *ě*-nek

*) Én két rövidke ismertetésen kívül (FORTUNATOV Deutsche Lit. Z. 31 : 737—741, PATA Časopis pro moderní filologii 1 : 46—50) két behatóbb bírálatot ismerek: MEILLET, Gött. gel. Anz. 1910 : 362—376 és ŠČEPKIN, Roczn. slaw. 3 : 203—220.

L: a bevezetésben is *ä* hangot tulajdonít, de nem ilyen határozottan. Ott ugyanis a két hangnak egy jellel való írását így magyarázza:

Die beiden Buchstaben *ja* und *ě* des Kyrillischen sind im glagolitischen durch das eine *▲* vertreten. Dies beruht auf der dialektischen Eigentümlichkeit der glagolitischen Quellen, dass die Vokale *ě* und *ja* einen gleichen oder sehr ähnlichen Laut hatten: '*ä*' oder '*a*'. L. XXXVI. l.

De erre sem a *ja*-val való összeesés, sem a mai bolgár kiejtés nem ad jogot, helyesebb a *Handbuch*-ban olvasható meghatározás:

Da das entsprechende glagolitische Zeichen zugleich zum Ausdruck der Lautverbindung *ja* dient, muss es in dem Dialekt der betreffenden Quellen einen dieser verwandten Laut darstellen, *ja* oder *ga*. L. 6. l. és v. ö. A glagolita *ě* és az ószlovén nyelv hazája című czikkemet Nyt. Közl. 27: 86—93.

30. l. A szláv nyelvek egy sajátos vonása, hogy idg. *s* bizonyos esetekben *ch*-vé változik (a szláv *ch* többnyire épen idg. *s*-ből keletkezett), ezek az esetek eredetileg L. előadása szerint a következők voltak:

Ab. *ch* = ursl. *ch*; dies ist aus idg. *s* entstanden nach *ɪ* (= *i*, *ei*, *oi*) *ě* (= *oi*) *ɹ*, *y* (= *ŕ*) *u* (= *eu*, *ou*), doch bleibt *s* erhalten in der Verbindung *sp*, *st*, *sk*; ebenso wenn es aus Assimilation von Konsonant + *s* hervorgegangen ist. L. 29. l.

Erre L. példákat hoz föl, a következő lapon pedig a 31. §-ban így folytatja:

Wenn man das § 30 beschriebene Auftreten des *ch* als das ursprüngliche lautgesetzlich regelmässige betrachten muss, namentlich da es sich mit ähnlichen Erscheinungen im Arischen deckt (s. Brugmann, Kurze vergl. Gr. § 278), so ist doch schon im Urslavischen *ch* weit über diesen Bereich hinaus verbreitet und kann nach beliebigem, auch nicht palatalen Vokalen stehen, nach *a*, *o*, *ě* (= *ē*), ebenso nach *ɣ* *q* (also nach *n*, *m*).

A laikus is észrevehet bizonyos pongyolaságot e fejezet szerkezetében, ha összeveti az előbbivel; nyilvánvaló ugyanis, hogy az a toldás, a melyet ritkított betűvel szedtettem («auch nicht palatalen») főlölesleges és zavart okozhat, hisz eredetileg is nemcsak palatalis hangzók után keletkezett *s*-ből *ch*, hanem *ɹ* *y* és *u* után is!

34. l. A 32. l. L. azt mondja: «a) Ursprüngliches *k*, *g* werden vor *ě*, *i* = idg. *oi* (aus *oi* und *ai*) zu *c* (*ts*), *dz**, a köv. lapon pedig b) alatt folytatja:

Andern Ursprungs müssen sein die *c* *dz* in bestimmten Wortkategorien: im Formans -ьць m. -ьце ntr. -ьца fem. . . ; in Fremd-

wörtern auf *-ędzi* . . . ; in einer Anzahl vereinzelter Nomina . . . ; in Iterativverben von Wurzeln auf *k, g* . . .

Ezekről a második helyen említett *c dz* illetőleg *ć dž* hangok-ról a 34. l. azt állítja :

Eine irgendwie sichere Erklärung dieser *ć dž* fehlt. Baudouin de Courtenay (IF. IV. Einiges über Palatalisierung), Brugmann (Grdr. d. vgl. Gr. I². 291) nehmen an, doch unter verschiedener Formulierung, dass der Vorgang bedingt ist durch einen den *k g* vorangehenden palatalen Vokal.

Hát ezt még sem szabad így mondani, mert az igenis kétségtelen tény, hogy a *b)* alatt említett *c dz* keletkezését egy a *k g-t* megelőző palatalis hangzó okozta, csak azt nem tudjuk, hogy e hatás milyen más föltételhez volt még kötve (a hangsúly helyéhez-e?) és hogy az analogia milyen irányban keresztezte e hangtani föltételek működését, látjuk ugyanis, hogy a palatalis hangra következő *k g* gyakran változatlanul megmaradt. Én igen behatóan szoltam már e kérdéstről e folyóiratban, utalhatok tehát régebbi fejtegetéseimre, l. 1 : 180—195. és v. ö. ŠČEPKIN megjegyzéseit fönt idézett bírálatában 214. l.

112. l. Az egyes genitivusról szóló tárgyalást L. így fejezi be: «Das Altrussische und das Westslavische haben bei den *jā*-Stämmen die Form *dušě*, die sich mit der altbulg. Form nicht vereinigen lassen», l. 109. l. VONDRÁK a *dušě* alakot tartja a régiebbnek, valamikor közös szlávna, l. Vgl. Gr. 1 : 53 és 2 : 3, míg MEILLET azt vitatja, hogy *dušě* és az óbg. *dušę* közös forrásból eredhettek, l. bírálatát 374. l. és v. ö. ŠČEPKIN megjegyzését is i. h. 212. l. Hogy LESKIEK nem bocsátkozott e kényes kérdés vitatásába, azt nem lehet neki hibául fölronni, legföljebb elhagyhatta volna nagyobb biztosság kedvéért a végén álló mellékmondatot («die sich mit der altbulg. Form nicht vereinigen lässt»), de ha jónak és szükségesnek tartotta az egyes genitivus alatt az óbg. *dušę* alakkal szemben a *dušě* alak fölemlítését, a melyet a régi orosz forrásokban és a nyugati szláv nyelvekben találunk, ezt föl kellett volna a többes accusativus alatt is jegyeznie a 112. l. C p. alatt.

141. l. L. a *вѣсь* «omnis» szó alakjait még most is különböző tövekből magyarázza («Neben *вѣсо*- scheint ein Stamm **вѣсjo*- bestanden zu haben, auf dessen ehemaligem *j* beruht das *e* in Nom. sg. ntr. *вѣсе* . . .»), de mennyivel tarkább a *Handbuch*ban a tárgyalás! Mind e nehézségeket elkerülhetjük, ha föltesszük, hogy *в* *i* *ę* nemcsak rákövetkező *k g*-re gyakorol jésítő hatást (l. fönt a 34. l.-hoz

fűzött megjegyzésemet), hanem rákövetkező *ch*-re is, hogy tehát ez a hatás egészen párhuzamos az illető mássalhangzóra következő *oi*-ból lett *ě* illetőleg *-i* hatásával. Nincs semmi józan ok, a melyért ilyen hatás lehetőségében kételkedhetnénk, ha pedig föltesszük, a szláv *ръсь* és alakjai nehézség nélkül megmagyarázhatók egy baltoszláv **viso* tőből, a melyre a litván *visas* is vall, l. MEILLET i. h. 371. és behatóbban LORENTZ KZ. 37: 264—267. Megint más úton jár VONDRÁK Vergl. Gr. 2: 111. — az első kötetben a 261., 349. és 350. l. szól a *ръсь*-ről, az utolsó helyen kijavítandó egy tollhiba: a 20. sorban *vor* helyett *nach* olvasandó.

150. l. Föltűnő, hogy L. nem szól a «százat» jelentő *sŭto* szó eredetéről (a hangtani részben sem említi). Minthogy e szót eddig rendszerint iráni eredetűnek tartották, l. még 1908-ban MIKKOLA Rocznik slaw. 1: 15, idézem MEILLETnek két érdekes nyilatkozatát, a melyek az utolsó időből származnak:

On cite souvent le nom de nombre *sŭto* «cent»; mais, si le *ŭ* de *sŭto* fait difficulté et si l'on hésite à y voir un représentant de **m*, la difficulté n'est pas moindre dans l'hypothèse de l'emprunt; car l'*a* iranien est rendu par *o* dans *toporŭ* et, si l'exemple est admis, dans *boqŭ*. En somme, l'influence iranienne sur le vocabulaire slave commun paraît négligeable, et ceci n'a rien d'étonnant, puisque les Scythes ne semblent pas avoir été notablement supérieurs aux Slaves en civilisation, l. Rocznik slaw. 2: 67.

Újabban a BRUGMANN-féle *Grundriss*² II. k. II. részének ismertetésében ezt mondja M.:

M. B. continue à repousser l'idée que *sŭto* puisse être en slave un mot indigène. Mais il ne soutient plus, p. 41, que ce soit un mot iranien; *sŭto* viendrait de quelque idiome du Sud-Est; mais une langue qui fournit à une autre un mot tel que «cent» a dû lui fournir bien d'autres mots: où sont les mots que le slave aurait empruntés à cette langue du Sud-Est, et quelle serait cette langue? l. u. o. 3: 166. s k. l.

151. l. L. a 3. p. alatt egyebek közt azt mondja: «Formøns -*mo*- enthalten *osmъ*, älter lit. *aszmas*, aus **oktmos*; *sedmъ*, älter lit. *sĕkmas*». És erre így folytatja: «Die Form *sedmъ* bereitet der Erklärung Schwierigkeit», ezt a nehézséget pedig abban találja, hogy az oroszban a «hetediket» *sedmŭj*-nek mondják jés *d*-vel. No de szakasztott ugyanazt a nehézséget okozhatná az orosz *osmŭj* «nyolca-dik» is az *osmъ* alak magyarázatánál, különben is L. annyira játszva távolítja el ezt a vélt nehézséget, hogy bátran elmaradhatott volna

ez az egész kicsit bőbeszédű okoskodás, a mely nem illik sehogy sem a különben annyira kimért előadáshoz.

184. l. A 152. §. így kezdődik:

I. Klasse, Formans des Præsensstammes *-e -o-*, z. B. *nes-e-ši*; *o*-Vokal erscheint in der 1. sg. *nesq*, 3. pl. *nesatŭ*, ursprünglich auch in der 1. plur. 1. dual. **nesomŭ* **neso-vě*, die durch *nese-mŭ* *nese-rě* ersetzt sind im Anschluss an die zweiten Personen *nese-te* *nese-ta*.

A præs. egyesszámú 1. sz. a ragját, az *q*-t, valamikor másképp magyarázták, L. maga említi ezt a régi magyarázatot, de visszautasítja: «*q* kann nicht erklärt werden aus **ōm*, dessen *ō* = idg. *ō*, vgl. gr. *φέρω*, wäre, kann aber zurückgeführt werden auf **ām* und wird dann gedeutet als 1. Sing. Konj., vgl. lat. *feram* = **ām*», l. 190. l. A régi magyarázat alapján igenis lehetett azt mondani, hogy «*o*-Vokal erscheint in der 1. sg. *nesq*», de már a *Handbuch* negyedik kiadásában is csak figyelmetlenségből maradt meg a 120. l. a régi, most már értelmetlen fogalmazás, v. ö. u. o. 108. l. Ez tehát a *Grammatik* második kiadásában okvetetlenül törlendő. Hogy a többes és kettes 1. személyében a rag előtt fölteendő *o* milyen hatás alatt lett *e*-vé, azon igaz vitatkozni lehet, de L. magyarázata nem nevezhető nagyon valószínűnek, hisz az aoristosban megmaradt az *-o-* a megfelelő alakokban (*-omŭ* *-orě*), ámbár az *o*-tővéig itt is váltakozik *e*-vel, ha nem is olyan sűrűn mint a præsensben. A præsensben az *e-s* alak nyilván azért győzött végkép a két régi *o-s* alakban, mert a régi *o* sok igében palatalis mássalhangzó után állván egy általános szláv hangjelenség következtében az analogia hatása nélkül is okvetetlenül *e*-vé vált: a *znajemŭ* *děljajemŭ* *pišemŭ* *pláčemŭ* stb. stb. alakok hangtani úton keletkeztek, a **mogomŭ*-félék pedig, a melyek az aoristosban, a hol az *o* ilyen átalakító hatásnak soha ki nem volt téve, megmaradtak, követték őket, l. ULBJANOV *Osnovy nastojaščago vremeni v staro-slarjanskom i litovskom jazykach* Varsó 1888 20. s k. l.

Végre egy pár toll- és sajtóhibát említek, mert a kezdő, különösen ha nem szlavista, nem fogja mindig észrevenni. A XVII. l. utolsó s. Michael III olvasandó l. ŠEPIKIN 206. l.; 29 : 15 *nach* h. *vor*; 39. l. 10. s. alulról *also* h. *als*; 48 : 6 hiányzik a sor végén (**ei* fölött) *e*; 178. l. 2. s. alulról a *priobstvari* és 186 : 5 a *drěmle-si* szóban *s* h. *š* olvasandó; 179 : 15 *davor* h. *danach*; 202 : 14 *k* h. *ch*; 211 : 12 s k. *prijetŭ* h. *prijetŭ*; 226 : 12 *sztynikŭ* h. *sztynikŭ*; 227 : 16 hiányzik a magában álló *ŭ* előtt egy *k*: *kŭ* *ŭ* *nemu*.

Az a nagy és általános tisztelet, a melylyel L. iránt szaktársai és tanítványai mindenkor viseltettek, új munkája által csak gyarapod-

hatik; nagy szükségletet elégitett ki, mikor az indogermanisták számára olyan művet írt, a mely segítségével aránylag kis megerőltetéssel tájékozást nyerhetnek a szláv nyelveket jellemző vonásokról. A magyar nyelvészek is örömmel fogják ezt a remek kis munkát üdvözölni, mert sok tudományukban föl-fölmerülő kérdésre megbízható feleletet találnak benne.

ASBÓTH OSZKÁR.

H. Reichelt: Avestisches Elementarbuch. (Idg. Bibliothek, herausgegeben v. H. HIRT u. W. STREITBERG. Erste Abt. I. Reihe, 5. B.) C. Winter, Heidelberg, 1909. XXIV+516 l. Ára 13.20 M.

Ma, midőn az Avesta irodalma és nyelve nagynevű tudósok óriási erőfeszítése révén nagyban és egészben véve fel van tárva, midőn oly monumentális művek vannak kezeink közt, mint a GELDNER-féle stuttgarti új kiadás (Avesta, die heiligen Bücher der Parsen, 3 B. 1886—1895). DARMESTETER fordítása (Le Zend-Avesta, 3 vol. 1892—1893) és BARTHOLOMAE nagy lexikona (Altiran. Wb. 1904) — ma már igazán itt volna az ideje annak is, hogy az Avesta-búvárlat levette kothurnusát jelenjen meg az idg. philologia többi disciplinái között, mert — a mint GELDNER (l. c. Prolegomena I.) bátran és őszintén kimondja — «die Avestaforschung ist kein dankbares Feld, an dessen Bearbeitung man die besten Jahre des Lebens setzen sollte». Jó, sőt kitűnő grammatikáknak sem voltunk híjával: hogy csak a legjobbakat és legmodernebbeket említsük, BARTHOLOMAE munkái (Hb. der altiran. Dialekte, 1883. Vorgesch. der iran. Spr. 1894 és Awestasprache u. Altpersisch, 1895 a Grundriss der iran. Philologie I. kötetében) és JACKSON grammatikája (An Avesta grammar, 1892) a legmagasabb tudományos igényeket is kielégítik, de valósággal elrettentik azt, a ki első ízben közeledik az Avesta studiumához. Lehet-e ezen a bajon segíteni és segített-e a REICHELT-féle «Elementarbuch»? Nem igen hiszem.

A munka célja a szerző előszava szerint: lehetővé tenni az érdeklődőnek, hogy az Avesta nyelvével és irodalmával tudományosan vagy gyakorlatilag megismerkedjék. A gyakorlati célt az autor a morphologia és syntaxis beosztásával s a glossarium berendezésével igyekezett elérni. Tamás vagyok benne, hogy csakugyan sikerült volna egy csapással két legyet ütnie. A ki már egyébként nincs tájékozva, aligha fogja magát beledolgozni e morphológiába, mert REICHELT sehogyan sem tud megszabadulni a linguistától. Ez igen természetes és érthető, mert az Avesta szolid tudományos grammatikája éppen az «anti-traditionális» linguistai iskolában született meg, a mely iskola

legnagyobbjainak egyike, BARTHOLOMAE, a szerzőnek professora volt. Távól legyen tőlem, hogy ebből tőkét kovácsoljak a munka ellen. Elvégre alig valószínű, hogy valaki Európában tisztán philologiai szempontból s az ó-ind előzetes ismerete nélkül akarjon az Avestā nyelvével foglalkozni, viszont minden kétségen fölül áll, hogy az irodalmi anyag csekély terjedelme és fogyatékos hagyományozása folytán a comparativ linguistica, nevezetesen az ó-ind ismerete rendkívül megkönnyíti a tájékozódást. Hiszen a flexio a két nyelvterületen jóformán identikus és a szókincs java része egyezik. REICHELTE műve is határozottan nagy fokát föltételezi az ó-ind ismeretének s annyira át meg át van szöve linguisticai vonatkozásokkal, oly fokú ismeretét kívánja az indo-iráni és idg. comparativ grammatikának, hogy a ki egyszerű philologiai intenciókkal s pusztán gyakorlati igényekkel veszi kezébe, úgyszólván biztosan csalódottan fogja letenni, sőt linguistának is legény legyen a talpán, a ki az adatok és adatkák labirintusában össze nem zavarodik. E subjektív kudarc azonban nagy objektív sikert jelent. A tudományos cél oly tökéletesen el van érve, a mint REICHELTE fényes nevű elődeinek munkálatai alapján egyáltalán elérhető: műve exact methodus és a feldolgozott materiale quantitása tekintetében teljesen megállja a sarat, áttekinthetőbb és kerekesebb egész mint mesterének két vezérműve, a Vorgeschichte és az Awesta-sprache, mivel ezeknek anyagát összeolvasztja s az anyag elrendezése által egyébként is gondoskodik némi könnyítésről. A szerző az egész idevágó irodalom lelkiismeretes felhasználásával az összes nyelvjelenségeket számba veszi, legapróbb részletekig analýsálja, történetük legalsó határáig követi és szabatosan klasszifikálja — úgy hogy csak a grammatika 387 lapot tesz ki! Vegyük még hozzá, hogy REICHELTE még szükséztől és rövidesség tekintetében is méltó tanítványa mesterének.

A részletekre vonatkozólag a következő megjegyzéseim vannak.

Az Einleitung (p. 1—27) bő bibliographiával kezdődik. Erre az Avestā nyelvének és dialektusainak általános jellemzése következik; az árja (indo-iráni) periodusnak azon characteristicumain kívül, a melyek széltiben ismeretesek (l. BRUGMANN, Grundriss I², p. 6) egész raja jelen meg a phonologiai és morphologiai közösségeknek és — a mi egészen új dolog — syntaktikai egyezések is vannak felsorolva. A következő két fejezet az Avestā irodalmát, valamint Zaratústra személyiségét és vallását ismerteti — röviden, de rendszeresen s igen józanon. Mivel GELDNER és JACKSON nézetei Zaratústra koráról és az Avestā hazájáról az iráni Grundrissba felvételük folytán (l. II. p. 38, 622) bizonyos kanoni tekintélyre tettek szert, nem fölösleges megjegyezni,

hogy REICHELT is csatlakozik a mestere által (AirWb. 1675) adoptált nézetekhez, hogy Zaratuštra kora a Kr. e. VII. századnál okvetetlenül régibb s hogy az Avestā keletiráni eredetű (l. AirWb. 1675; így már régebben GEIGER, l. Grundr. II, 389).

A Lautlehre (p. 28—89) legjobban illusztrálja, hogy az autor első sorban mint linguista ír linguisták számára, jóformán semmit sem törődve a philologusok igényeivel. Ezt azonban bajos volna kifogásolni. Az Avestā nyelvének és az ó-indnek különbsége túlyomó részben a hangalkaton alapul. A távolabb állók kedvéért ide igtatok egy példát:

*yō yaða puðrəm taurunəm
haoməm vandaēta mašyō
frā ābyō tanubyō
haomō višāite baēšazāi*

Ez a stropha (yasna X, 8; stuttgarti kiad. I, p. 50) pusztán az indo-iráni hangtan ismeretével ó-ind ruhába öltöztethető:

*yō yáthū putráṃ táruram
sómam vándēta mártyaḥ
prā ābhyaś tanúbhyaḥ
sómō viśatē bhēšajāya*

(Cf. BARTHOLOMAE, Hb. p. V.; l. még Vorgesch. p. 1. és JACKSON, Av. Gr. p. XXXI.) Az Avestā hangtana tehát comparativ alapon tárgyalandó. E helyes alapelvet tartva szem előtt az autor az idg. állapotokból indul ki, aztán progressive haladva áttér az indo-iráni, majd a speciális iráni viszonyokra s csak ezek után ismerteti az Avestā hangállományát és hangalkatát — minden apróságra (nevezetesen az orthographiára) kiterjedő figyelemmel s bőséges adatokkal, de csaknem mindig a szófukarságig menő rövidességgel. Tágabb körök érdeklődésére tarthat számot az a körülmény, hogy REICHELT idg. palatogutturalis explosivák (*ḥ* etc.) helyett JOH. SCHMIDT, BARTHOLOMAE, BECHTEL és mások nyomán gutturalis spiransokat (*x* etc.) vesz föl. — Sajnálkozva láttam, hogy az autor, noha különben mint ablaut-theoretikus az új csapásokon halad (cf. Der secundäre Ablaut. KZ, 39, p. 1 et seqq.) s a rövid vocalisok reductióinak existenciáját itt is (l. p. 65) elismeri, idg. *er en* és *erə enə* etc. hangkapcsolatok helyett idg. *ɾr ɱn* és *ṛ ṝ* etc. formációkat vesz föl — valószínűleg, mint mások, csak kényelmi szempontból. Általában az apophonia idg. alapvetése túlságosan rövid (mindössze két oldal) s példákkal sincs kellően illusztrálva, azonkívül az egyetlen terület, a melyen subjectiv benyo-

másom szerint kisebb fogyatkozások konstatalhatók. Ezek közé tartozik pl. az a különben uralkodó felfogás, hogy idg. *ai au* consonans előtt *i ū* lett [recte: idg. *ai au* megmarad, a vele konkurráló idg. *i ū* < prótoidg. *ai au*; l. Nyt. III, p. 25—31], az az állítás, hogy a gör. *φωή* = idg. **bhunā* < **bheunā* [recte: **bheunā*], az a magyarázat, hogy az idg. qualitativ ablaut oka részben a főaccentusnak a megelőző szótagra hátrálása, pl. *πατήρ: εὐ-πάτωρ* [recte: *πατήρ: *εὐ-πάτωρ*, cf. ói. *pitā: tvát-pitāras*]. De újból hangsúlyozom, hogy ezek az apró kifogások talán egészen subjectiv benyomáson alapulnak s még ha helyt állának, sem vonatkoznak az árja, annál kevésbé az avestā apophoniájára. Egyébként az egész hangtan oly világos és áttekinthető, a mint csak az avestā komplikált viszonyai közt lehet — világosabb és áttekinthetőbb mint BARTHOLOMAE rendszere.

A Formenlehre (p. 90—127) ugyanazon teljességgel és bámulatos rendszerességgel tűnik ki, mint a Lautlehre. A linguistika e téren is lépten-nyomon érvényesül — nézetem szerint megint helyesen. Annak illusztrálására, hogy mennyire elősegíti a comparativ morphologia az alaktani viszonyok megértését, itt adom a főnnebb idézett passus két rendbeli fordítását. A linguista BARTHOLOMAE így fordít: «Wer den Haoma wie einen jungen Sohn lobt, denen wird sich H. bereit stellen ihren Leib zu heilen» (AirWb. s. vv. *tauruna-* et *raēs-* és v. ö. most még WOLFF, Avesta, 1910. p. 35), a traditionalista DARMESTER pedig így: «Celui qui traite H. tendrement comme un petit enfant, H. pénètre son corps pour la santé» (Le Zend-Avesta I. p. 101). — De a praktikus philologia és a didaktika dolga elég rosszul áll: jóformán semmi könnyítés sincs a beavatandó számára. A sokkal nehezebb conjugatio megelőzi a declinatiót. Ideális egységes paradigmák nincsenek, helyettük a tényleg előforduló alakok vannak felvéve, úgyhogy a flexio elsajátítása csak oly nehéz maradt mint volt, s ezen nem sokat segít az, hogy a tabellákba lehetőleg oly szavak kerültek bele, a melyek a legnagyobb alaki gazdagságot tüntetik föl. Ha oly standard-work mint WHITNEY ind grammatikája nem veti meg az ideális paradigmákat, elemi tankönyv bizonyonyal nem lehet el nélkülük. A tóképzés és flexio az ablaut-basisok bedolgozása folytán még komplikáltabb lett. Mit kezdjen pl. a tanuló azzal a magyarázattal (p. 113), hogy a *gādhā*-av. *gādhāya*- praesentis kéttagú *āi*-basison alapul, melynek gyökérszótagja a zero-fokozatot tünteti föl? S hányadik ember fogja kitalálni, hogy a postulált zero-fokozat a hosszú *ā* vokalis daczára tényleg jelen van, mert az avestā, nevezetesen a *gādhā* infāmis orthographiája szerint *ā* és *ā* váltakozhatnak, resp. *ā* helyett *u* előtt *ā* a szabályszerű (BARTHOLOMAE, Avestaspr. §

268. 2)? Ez a szabály persze REICHELTS könyvében is megvan (§ 34. 2), de semmi utalás sincs rá s így a kezdőnek egyelőre semmi haszna sincs belőle. Pāṇini 4000 sūtrájában is megvan az egész ind grammatika, de hogy valaki megtalálja benne valamit, előzőleg az egész ind grammatikát tudnia kell. Sehogyan sem tudom elgondolni, hogyan boldoguljon a kezdő ilyen methodus mellett. De az avatottabbak számára az egész flexio architektonikus rendszerességgel felépített műremek s a részletek tanulmányozása igaz gyönyörűség forrása.

A Syntax (p. 218—387) REICHELTS legsajátosabb és legegységibb alkotása, a melylyel csakugyan sikerült egy csapásra két legyet ütnie s úgy a linguisták, mint a philologusok igényeit kielégítenie. Hogy értékét méltathassuk, tudni kell, hogy a syntaxis terén alig volt valami, s a mi volt is, kevés és elégtelen volt. Az érdeemes SPIEGEL munkáiban (Gr. der albaktr. Spr. 1867 és Vergl. Gr. der alteran. Spr. 1882) vannak ugyan syntaktikai összefoglalások, de már rég elavultak. KANGA (Practical grammar of the Avesta language, 1891) csak szegényes és fogyatékos vázlatot nyújtott. JACKSON maig sem írta meg az ígért syntaxist. REICHELTS tehát igazán hézagpótló munkát végzett. BARTHOLOMAE ductusa ugyan itt is félreismerhetetlen s biztos, hogy ez a rész az AirWb. adatai nélkül megközelítőleg sem sikerülhetett volna ennyire; de ez semmit sem von le REICHELTS érdemeiből: a szanaszét szórt syntaktikai anyag gondosan össze van gyűjtve, világosan, áttekinthetően és ötletesen van csoportosítva, jól kiválogatott és interpretált példákkal van illusztrálva. Ez a nehéz munkába került rész nagy szolgálatokat fog tenni nem csupán az avestā-philologusoknak, hanem az idg. comparativ syntaxissal foglalkozóknak is, a mennyiben a szerző az idg. és árja időkből öröklött és a speciális avestā jelenségeket megállapítani és elhatárolni igyekezett, a mivel egyúttal az ifjabb szövegekben jelentkező hibák és tévedések feltalálása is lehetővé vált. Ez a rész kétségkívül relative a legértékesebb s úgy terjedelmével, mint alaposágával, rendszerességével és tág látókörével valósággal imponáló benyomást tesz.

A chrestomathia (p. 388—411) az Avestā különböző részeiből (Yasna, Yašt, Vidēvdāt, Visprat, Hadōxt Nask) közöl mutatványokat; ezek némi eltérésekkel, melyek a legjobb kéziratokon alapulnak, a stuttgarti kiadásból vannak véve. Kár, hogy egy lap kivételével a többi mind transscriptio. A szövegek megválogatásában inkább az érdekesség és didaktikai szempont volt a döntő, mint az eredetiség, a mi persze nem akar szemrehányás lenni.

A Glossar (p. 412—514) igen bő s a mennyire hamarjában próbák révén megíthettem, igen gondos. Használatát némileg meg-

nehezíti a kezdőknek az a körülmény, hogy — mint *BARTHOLOMAE* nagy szótárában — az anaptyktikus és epenthetikus vokálisok nincsenek tekintetbe véve. Az eléggé biztosított jelentésű szavaknál etymologiai észrevételek is vannak, a melyek java részben a nagy szótárból vannak véve, de vannak *REICHEL*T (és *CHARPENTIER*) tollából valók is.

Index — sajna — nincs. Hiányát pótolja némileg a mű nagy rendszeressége.

A nagy tudással és lelkiismeretességgel készült mű az indo-germanisták és *Avestā*-philologusok őszinte hálájára tarthat számot. De a címe okvetetlenül el van hibázva. A könyv éppen nem *Elementarbuch*: nagy igényekkel lép az olvasó elé, túlságosan részletes, nehéz emésztésű systematikus munka, a mely a praktikus didaktika igényeinek nem igen fog megfelelni. Szóval, egyetlen fogyatkozása: maradandó tudományos becse — oly fogyatkozás, a melyet a tudomány szerzőjének javára fog elkönnyvelni. SCHMIDT JÓZSEF.

Sextil Pușcariu: Zur Rekonstruktion des Urrumänischen.

Sonderabdruck aus der Festschrift *MEYER-LÜBKE* I. Halle a. S. M. Niemeyer, 1910.

Ebben a művében a mostanában legtevékenyebb román nyelvész egy olyan kérdést érint, mely több mint egy évszázadon keresztül foglalkoztatta a román néppel és nyelvével foglalkozó történetírókat és nyelvészeket. Ez az úgynevezett román kérdés. Szerzőnek célja nem valami új hypothesis konstruálása, mely a feladatot kielégítően megoldaná, hanem csak anyaggyűjtés és az anyagnak mindenféle hibától való rostálása a nyelvészet segítségével.

«Urrumänisch» alatt szerző a mostani daco-, macedo-, megleno- és istrorománok (és tán még másoknak is, kik idővel elvesztették nyelvüket és más népekbe olvadtak) elődeinek nyelvét érti abban az időben, mikor az érintkezés azok között még nem szűnt meg. Milyen volt az a nyelv, hol és mikor keletkezett? Íme a kérdést, melyet kiindulva *HASDEU* szavaiból, hogy a legjobb könyv nem az, mely megoldásokat ad, hanem az, mely gondolkodásra késztet, nem akar véglegesen megoldani, de melynek megoldását biztos adatok és hibáktól ment anyag szolgáltatásával előre segíteni igyekszik. Ámbár a legrégibb román műemlékek csak a XV. századig nyúlnak vissza, a román nyelv multját még azelőtt is elég sok időn keresztül nyomozhatjuk. Nevezetesen egy pár századdal előbb a román nép idegen népek beékelése folytán több csoportra oszlott, melyek azután teljesen szétváltak és — kivéve kettőt, a macedo- és meglenorománokat —

soha közvetlen érintkezésbe nem jöhettek. Annak, a ki az «ősromán» nyelv képét rajzolni akarja, a négy fődialektust összehasonlítani, a közöst kiválasztani és így az ős alakot rekonstruálni kell. Így értékes adatokra juthatunk nemcsak a román nyelv történetére vonatkozólag, hanem a történeti adatok hiányát is pótolhatjuk és így a történetírők a nyelvészeti adatok segítségével könnyebben fogják megállapítani a román nép keletkezésének helyét és idejét, mert az már bizonyos, hogy sem a történet, sem a nyelvészet egymagában, hanem csak a kettő karöltve fogja a román kérdést megoldani.

Ha csak egy rövid pillantást is vetünk a négy fődialektusra, könnyen megállapíthatjuk, hogy majdnem az összes jelenségek, melyek a román nyelvet a többi testvéryelvtől megkülönböztetik, jelen vannak nemcsak a daco- és istro-, hanem a macedo- és meglenoromán dialektusban is. Ezt nem is kell példákkal igazolni. Elég ehhez egy mind a négy dialektusból vett ugyanazon tárgyú mese összehasonlítása és lehetetlen föl nem ismerni abban egy és ugyanazt a nyelvet. És nemcsak a «szabályok», hanem a régi «kivételek» is ugyanazok, úgy hogy kénytelenek vagyunk elismerni a románoknak elválásuk előtt egy egységes tartózkodási területet, melyen a közlekedés a nyelvújításokat mindenfelé széjjelvihette. Csakhogy «es lehrte die Erfahrung, dass es absolut dialektlose Sprachen nicht gibt. Im Grunde weicht ja die Sprache jedes Individuums von des andern in der Aussprache der Laute, der Wahl der Worte, der Satzformen usw. ab, und diese Unterschiede wachsen in der Regel mit dem Umfange des Sprachgebietes . . . Müssen wir aber schon der Ursprache dialektische Differenzierung zuschreiben, dann . . . [ist ihr] das einzige Merkmal, wodurch die Ursprache in prinzipiellem Gegensatz zu der folgenden Periode der Sprachsonderung trat, die völlige Einheitlichkeit. . . , genommen» (KRETSCHMER, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, 9. old.). Ilyen az «ősromán» nyelv egysége is: «Nach unserer jetzigen Kenntnis der Dialekte ist es keine Hypothese mehr, dass sämtliche Dialekte einmal eine Einheit gebildet haben, die wir Urrumänisch nennen, in dem selbstverständlich schon mundartliche Unterschiede vorhanden gewesen sein können, und auch manche Spuren weisen darauf hin, allein sämtliche Dialekte sind in der Hauptsache übereinstimmend in Laut-, Flexions-, Satz- und Wortbildungslehre» (WEGAND, *Jahresbericht*, III. 140. old.). A nyelvészek azonban csak elméletben fogják fel ilyenképen a román nyelv egységét, a gyakorlatban nem kísérik kellő figyelemmel ezt a felfogást és a tartózkodási terület egységéhez a szó szoros értelmében vett nyelv-egységet fűzik. És minthogy ilyen nyelvegységet csak kis terület

mellett képzelhetnek el maguknak, az «ősromán» nyelv keletkezési helyét is a Balkánban vagy éppen Dáciában valamely szűk területre helyezik el. Pedig tévednek. Igaz, hogy egy nyelv kis helyről is elterjedhet és más nyelveket is meghódíthat, de a román nyelvvel nem így vagyunk. A román nyelv keletkezésének helye sokkal nagyobb a mostanában románoktól lakott vidékeknél és ez természetes is, mint-hogy ezek a keleti románok soha sem hódító, hanem mindig hódított nép voltak. Másképen nem is tudnók megmagyarázni mindazokat a dialektalis különbségeket, melyeket a különben egységes «ősromán» nyelvben találunk. Így vagyunk p. o. az úgynevezett iotacizált igékkel is. Audio, video-ból hangtanilag *auz*, *văz*-nak kellett volna lennie, pedig hát mindenütt, a macedo-, megleno- és istrorománban csakis *aud*, *văd* fordul elő. A dacoromán fődialektus területén a konzervatív bánáti alldialektusban csakis *auz*, *văz*, más vidékeken részint *aud*, *văd*, részint *auz*, *văz* hallható, de meg van állapítva, hogy régebben *auz*, *văz* sokkal inkább volt elterjedve mint mostan. Világos tehát, hogy a *lauzi*—*laud* analogiája után keletkezett *aud*, *văd* már az «egységes» és «egységes területű ősromán» nyelvben keletkezett, de minthogy az «ősromán» nyelv nagy területet foglalt el, nem lehetett általános, hanem annak egy részében a helyes alak is megőriztetett. Hasonló jelenségek a praeteritum imperfectum alakjai (*lăudam*, *lăudai*, *lăudă*, *lăudau* *lăudă* helyett), az *a* *ă*-vá való változása a többes számot *î*-vel képző nőnemű főneveknél (*cețați*—*cețăți*, *adunari*—*adunări*), a latin *tē*, *tī* fejlődése *ță*, *ți* és *țe*, *ți*-vá, az ajakhangok palatalizálása, a foghangok lágyulása *Ț*, hangsúlyos *ě* és *ī* előtt, a rotacismus (intervocalis *n* *r*-ré való változása), stb. Tehát hol és mikor keletkezett a román nyelv? Melyik volt az őshazája, a) csak Dácia, b) csakis a balkáni félsziget vagy c) Dácia és a balkáni félsziget, a mennyiben a kettő között a közlekedés nem szűnt meg, a Duna nem lévén határ két idegen nép között? «Wenn man alle diese Momente in Betracht zieht, so scheint es eher, dass das Gebiet des Urrumänischen ziemlich weit verbreitet war, und es steht zunächst nichts im Wege, es in die Gegend auf beiden Ufern der Donau, wo einst Romanen nachweislich waren, zu versetzen» (66. old.). PUȘCARIU súlyos nyelvi indító okoknál fogva még az *admigratio* elméletét sem fogadja el. A mi az időt illeti, eltérők a vélemények. WEIGAND a IX. századot veszi, SANDFELD-JENSEN pedig azt hiszi, hogy az infinitivus mellékmondatokkal helyettesítése görög eredetű és 1000—1200 közé teendő (*Jahresbericht* IX, 125. old.). A szláv hatás előtti összes jelenségek azonban közös kincse a négy fődialektusnak. Tehát: «Die vollständige Trennung der Urrumänen in die heutigen

Gruppen dürfen wir uns nicht als die Folge einer Auseinanderspaltung durch die Invasion der Slaven vorstellen. Das gemeinsame slavische Lehngut in allen vier Dialekten ist ein Beweis, dass die Urumänen lange Zeit mit den Slaven zusammengelebt haben. In diesen Zeiten, wo von einem Nationalgefühl nicht die Rede sein konnte, fühlten sich die Rumänen und die Slaven, die dieselbe Religion und eine gemeinsame Kirche, dieselbe Beschäftigung und die gleichen Interessen hatten, nicht als zwei verschiedene Völker. Nur die Zeit und die staatlichen Organisationen südlich von der Donau brachten eine endgültige Trennung mit sich. Dort verloren die Rumänen allmählich ihre Sprache und wurden Slaven, hier gingen die Slaven in dem Meere der Rumänen unter. Wir haben es also mit einem natürlichen Entnationalisierungsprozess zu tun, dessen Resultat die slavischen Staaten jenseits und die rumänischen diesseits der Donau sind. Die Megleniten scheinen die letzten Überreste der einst mit den Bulgaren zusammenlebenden Rumänen zu sein, die am spätesten den Verkehr mit ihren Stammesverwandten nördlich der Donau verloren. Dagegen müssen sich die Aromunen bedeutend früher von der grossen Masse der Rumänen losgelöst haben. Sie scheinen heute nicht auf ihren einstigen Wohnsitzen zu leben, sondern durch die Slaven weiter nach Süden verdrängt worden zu sein. Ihre Sprache zeigt deutlich die Spuren einer früheren Isolierung von dem Gros der Rumänen, denn wir haben megleno-istro-dakorumänische Übereinstimmungen, die den Aromunen nicht mehr bekannt sind. Auch der alte slavische Einschlag in ihrer Sprache ist geringer, als in den übrigen Mundarten. Was die Istrorumänen anlangt, so dürften sie sich aus dem westlichen Teil des Dacorumänischen losgelöst haben und zwar früher als hier ein ungarischer Einfluss begann, also kaum nach dem XI—XII. Jahrhundert, und als Wanderer bis in ihre jetzigen Wohnsitze gelangt sein. Ihr Los, — sie sind dem Aussterben geweiht — gleicht dem Schicksal der schon entnationalisierten Rumänen in Galizien und Mähren und zeigt uns, was ungefähr die Dakorumänen erwartet hätte, wären sie nur als Hirten aus der Balkanhalbinsel eingewanderte Walachen gewesen» (73—74. old.). A román nyelv idegen elemeinek és a helységnevek tüzetesebb ismerete biztosan sok fölvilágosítást fog még szolgáltatni a románok őshazájára vonatkozólag. Külömben vállalkozása értelmében PUŞCARIUNAK tulajdonképen nem is kellett volna felelnie erre a két kérdésre, de, úgy látszik, jónak látta hogy a fentebbi fejtegetések nyomán a nyelvészet vázolja a maga elméletét azért, hogy majd a történetírás is hozzászóljon.

(Naszód.)

DRĂGANU MIKLÓS.

Bonkáló Sándor: A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana.

Gyöngyös, 1910. 49 lap.

Ez a kis dolgozat doktori értekezés, ez magyarázza meg, hogy egy kicsit gyorsan készült: a doktoratusra való készülés nem csak az értekezés megírásából áll és elvégre is nem szánhat az ember, ha már állásban van, — B. úr a gyöngyösi főgymnasium tanára — egy pár évet rá. Így is biztató kezdet és mintegy ígéret, hogy a szerző egészen specialis ismereteit értékesíteni fogja a tudomány számára, ennek pedig okunk van örülni. Értekezésében egészen új anyagot kapunk, nagyjában megbízható, becses anyagot egy eddig alig ismert kis nyelvterületről. Ha az anyagot megbízhatónak mondom, ezt az ítéletemet más szövegek ismeretén kívül első sorban belső okokra alapítom, a följegyzésekben, elejétől végig mutakozó egységéből, következetességéből, a mi természetesen nem zárja ki, hogy finomabb árnyéklatokat a kezdő tudós ezúttal még nem jelölt. Nem gondolok csak a hangzók színezeteiben talán ott is mutakozó, B. dolgozatában csak az *e* hangoknál érintett, de ott sem jelölt nagyobb tagoltságára, a milyent a norvég Broch általánosnak mond rutén nyelvjárásainkban, l. különösen Arch. f. slav. Phil. 21 : 57, a hol a bácskai rutének nyelvének *t ó t* voltát nem csak más kézzel foghatóbb okokkal bizonyítgatja, hanem azzal is, hogy hangzórendszere olyan egyszerű. — de nélkülözöm a dolgozatban a mondat belsejében a szavak találkozásánál mutakozó változások pontos megállapítását és egyéb finomabb részleteket. De nagyjában véve hasznavehető, érdekes és új anyagot találunk B. értekezésében, az pedig főérdeme; gyenge oldala az, hogy a jelenségek általánosításánál a szerző nem indult ki mindig kellő mennyiségű adatból és magyarázatuknál nem volt elég körültekintő.

De áttérek a dolgozat részletes megbeszélésére, a melyet megkönnyít a fönt közölt, a rahói nyelvjárás pontosabb megismerésére új anyagot szolgáltató «Huczul mese», a melynek sorait *mese* jelzéssel fogom idézni.

B. értekezése *A magyarországi kisorosz nyelv* cím alatt a források megnevezésével kezdődik; ezekhez egyet-mást hozzá lehet még tenni, különösen említést érdemeltek volna a HNAIJKUTÓL közölt érdekes szövegek, a melyek *Etnografčni materyjaly z uhorskoj Rusy* cz. a. jelentek meg a leMBERGI ŠEVČENKO-társaság néprajzi gyűjteményében, az *Etnografčni Zbirnyk* III., IV. és IX. kötetében és VERCHNATSKIJ említett munkájának második (eredetileg a *Zapysky* 40., 44. és 45. kötetében megjelent) kötete, a mely SÁROS, ZEMPLÉN és SZEPES megye nyelvével foglalkozik, illetőleg a mint a szerző mondja, azok-

kal a nyelvjárásokkal, a melyekben a hangsúly állandó: *Hovory z naholosom stalym* — különlenyomatban 1901-ben.

Erre következik a magyarországi huczulok nyelvterületének térképe és egy érdekes fejezet «Rahó és vidéke», 6—14. l., a melyben a nyelvészre nézve különösen becses a sok rutén helynév, annál becsesebb, mert a mint a szerző mondja: «A hivatalos magyar elnevezés mindjobban kiszorítja a népies, többnyire kisorosz neveket, mert a rahóvidéki kisorosz hamar eltanulja az újat és így a régi, eredeti hova-tovább feledésbe megy, pedig gyakran megőriz olyan szótövet, mely a köznyelvből már teljesen kiveszett», l. 10. l. E fejezethez csak egy pár megjegyzést kívánok fűzni.

Rahó rutén neve B. szerint *Ráchiv*, l. a térképen és a 8. l., VERCHRATSKIJ a helyett következetesen azt írja, hogy *Rahiv*, l. *Znadoby* 1 : 10, de V. úgy látszik Rahón meg sem fordult, a 74 lapra terjedő szövegközlésben ugyanis, ha figyelmemet semmi el nem kerülte, mindössze hat sor Rahóról való, kettő Boeskö-Rahóról a 127. l. és négy Akna-Rahóról a 161. l.

A 9. l. egy kis apróság mutatja, hogy a szerző nem tesz elég éles különbséget hangtani úton keletkezett változások és az analogia hatása alatt lett új alakok közt. B. a havasmezei nyelvjárásról ezt mondja:

«A havasmezei kisoroszok nyelve kissé eltér a többi községek nyelvétől: a többi szlávoktól geográfiailag el vannak zárva és az oláhokkal élnek állandó érintkezésben, mert közigazgatásilag is oláh járáshoz (Felsővíssó) tartoznak. Szókincsükben sok az oláh kölcsönzés, de hangtanuk is eltérést mutat. Így pl. a kisorosz «buv» volt helyett «byv»-t mondanak, a mi másutt azt jelenti: ütött (biti = ütni). Lényegében azonban azonos a többi községek hucul nyelvével.»

Tehát a havasmezei kisoroszok nyelvébe sok szó került a szomszéd oláh nyelvből, az természetesen a nyelvet lényegében nem változtatja meg, de — «hangtanuk is eltérést mutat»! Vajjon? A fölhozott *byv* ezt semmikép sem bizonyítja, mert ez a régibb alak, a *buv* csakis az analogia hatása alatt keletkezett a *budu* «leszek»-kel való kiegyenlítés következtében, maga B. is helyesen mondja más helyen: «*u* hangzót találunk a *búty* segédigénél a futurum hatása alatt», l. 33. l.

A 10. l. a rutén helynevek közt egyebek közt egy *Berlebás* helynevet találunk, a melyhez a szerző meglepő megjegyzést fűz: «(ás képző oláh hatás)», pedig a szerző tudja, maga is mondja a 8. l., hogy *Berlebás* magyar neve *Barnabás*! Itt tehát kár volt az oláhra hivatkozni, ellenben mindenki, a ki tud oláhlul — B. nem tud —

könnyen fölismeri az ugyanott említett *Brebeniška* névben egy oláh *Brebenească* elnevezést, a mely az ugyancsak oláh *brèbenă* virágnévből származik. Az oláh nyelvvel tehát jó lesz egy kicsit foglalkozni.

Következik: *A rahói kisorosz nyelvjárás hangtana*, a mely egy rövid általános áttekintéssel kezdődik. Mindjárt a legelején keresztül cseng Ogonowski *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache* 1880-ban megjelent munkájának a hatása. Minthogy ezt a hatást rendkívül károsnak tartom, szeretném a fiatal szerzót egyszersmindkorra ebből kigyógyítani és e cél elérésére nem riadok vissza egy kicsit körülményesebb bizonyítástól sem.

Ogonowskinál a *Charakter des ruthenischen Lautsystems* című fejezetben a következő fantasztikus elme-futtatást olvassuk:

Manche Sprache, bemerkt der Dichter Novalis, wird aus dem *e, o, a, i* gesprochen. Nun ist es eine ausgemachte Thatsache, dass im Ruthenischen der *i*-Laut und im Russischen der *a*-Laut beliebt ist. Indem aber *i* der leichteste, und *a* der schwerste Vocal ist, so bekundet schon die discantartigen Tonalage jenes Vocals eine Empfindung, welche durchweg verschieden ist von derjenigen, die durch das breittönende *a* ausgedrückt wird. Lehrt doch Bernhardi, dass Vokale diejenigen Classe von Buchstaben heisse, welche an sich betrachtet die Empfindung ausdrückt; somit dürften der *i*-Laut im Ruthenischen als Ausdruck der leicht erregbaren Empfindung gelten, wogegen durch den *a*-Laut im Russischen eine heitere, naturwüchsige Seelenstimmung ausgedrückt würde, l. 24. l.

Ennek visszhangja, ha B. azt mondja:

«A kisorosz köznyelv hangrendszerét az *i* hang jellemzi. — A kisorosz köznyelv *s* a kisorosz irodalmi nyelv (az ukrainai és galiciai kisorosz írók műveiben) uralkodó vocalisa az *i*, utána leggyakoribb az *y*. Így találjuk ezt a tiszavölgyi hucul nyelvjárásban is. A nagyoroszban az *a* az uralkodó hang», l. 15. l.

Ebből senki mást nem olvashat ki, mint hogy a rahói nyelvjárás «uralkodó vocalisa az *i*», csakúgy mint a kisorosz köznyelvben és kisorosz irodalmi nyelvben. De a 22. l. *b*) alatt nagy ámulatunkra azt olvassuk, hogy «*ë* a rahói és rahóvidéki hucul kisorosz nyelvjárás vocalisa»! Hát most már igazán nem tudom, hogy *i* vagy *ë* a rahói nyelvjárás «uralkodó» hangzója és hogy B. milyen alapon állapította azt meg. A 15. l. azt mondja, hogy a kisorosz nyelv «uralkodó vocalisa az *i*, utána leggyakoribb az *y*», tehát mintha azt akarná velünk elhitetni, hogy vagy az *i* vagy az *ë* a leggyakrabban hallható hang a rahói nyelvjárásban és Ogonowski furcsa következtetéseinek is csak úgy van értelmük, ha föltesszük, hogy a kisorosz beszédből folyton kieseng az *i* hang, és ha O. Novalis költő recipéje szerint röviden

jellemezni akarta volna a kisorosz nyelvet, akár azt írhatta volna: Das Kleinrussische wird aus dem *i* gesprochen. De hol vannak erre a bizonyítékok? Igaz, hogy *i* is és a rahói nyelvjárásban *ě* is több más hangzóból keletkezett, de másrészt az is igaz, hogy az eredeti sok *i* a kisoroszban elveszett, *y*-vé lett, és hogy a rahói *ě* hang különböző forrásai épen nem valami gazdagon bugyognak. Ha tehát OGONOWSKIBAN és BONKÁLÓBAN az *i* illetőleg *ě* többféle eredete keltette azt a hitet, hogy az *i* illetőleg *ě* az «uralkodó», a «leggyakoribb» hangzó, akkor egészen helytelen alapra építettek. Én OGONOWSKIVAL nem törődöm tovább, de BONKÁLÓT fölszólítom, olvassa össze a fönt közölt huczul mesében az egyes hangzókat, az eredmény bizonyára meg fogja döbenteni. A számok pontosságáért csak nagyjában vállalkok felelősséget, mérget arra nem veszek, hogy egy-kettővel el nem vétettem az olvasást, de ez a végső eredményen semmit sem változtat; találtam pedig ebben a mesében 305 *a*-t, 184 *o*-t, 182 *y*-t, 122 *u*-t, 112 *e*-t, 100 *i* t és — 55, mondd ötvenöt *ě*-t (ennek is $\frac{1}{3}$ -át a *šě* = lat. «se» reflexivum teszi ki, a mely 18-szor ismétlődik)!

B.-nak és másnak is joga van erre azt mondani, hogy ez lehet véletlen, B.-nak talán módjában is lesz ezt be is bizonyítani, de még akkor is nagyon tanulságos ez a kis statisztika. B. azt mondja, hogy az uralkodó vocalis az *i*, l. 15. l., más helyen meg azt mondja, hogy *ě* az uralkodó hangzó, l. 22. l. — az első helyen még hozzá teszi: «A nagy oroszban az *a* az uralkodó hang». És íme a maga közölte szöveg mintha csak csúfot akarna belőle üzni: Abban az *a* háromszor olyan gyakran fordul elő mint az *i* (305 : 100) és csaknem hatszor olyan sűrűn mint az *ě* (305 : 55); az *i* és *ě* együttvéve is alig több mint az *a* k fele (305 : 155)! De ez lehet véletlen, ámbár az nem nagyon valószínű. Tegyük csak egy kis próbát, osszuk a mesét kisebb csoportokra, 10—10 sorra, az *ě* minden csoportban a legritkább hang, csak a III-ban egyenlő az *i*-k számával:

- I. 49 *a*, 33 *o*, 33 *y*, 25 *u*, 23 *e*, 19 *i*, 10 *ě*
- II. 58 *a*, 35 *o*, 34 *y*, 21 *u*, 17 *e*, 15 *i*, 14 *ě*
- III. 61 *a*, 36 *y*, 27 *o*, 22 *u*, 18 *e*, 11 *i*, 11 *ě*
- IV. 41 *a*, 33 *o*, 33 *y*, 23 *e*, 21 *i*, 18 *u*, 12 *ě*
- V. 52 *a*, 28 *o*, 27 *y*, 27 *u*, 21 *e*, 19 *i*, 7 *ě*
- VI.*) 44 *a*, 28 *o*, 19 *y*, 15 *i*, 10 *e*, 9 *u*, 1 *ě* (*šě*!).

Ha még tovább megyünk és a sorokat vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy ebben a mesében minden hangzó uralkodhatik a sorban,

*) Ez a csoport csak $6\frac{1}{2}$ sorból áll.

még az *i* is (a 2. sorban), de *ë* nem. Olyan sor, a melyben *a* nem fordulna elő, egyáltalában nincs ebben az 57 sorból álló mesében, kivéve a 44. sort, a mely mindössze két szóból (= három szótagból) áll. Olyan sor, a melyben *ë* nincs, 22, mondd huszonkettő van, több mint a sorok összeségének harmadrésze!

No de nem jó olyan apró részekre bontani a megfigyelés alá vett szöveget, nagyon is ki vagyunk annak téve, hogy a véletlen játékot űz velünk. Próbáljuk csak B. értekezésében a 48. l. közölt dalocska elemzését, a melynek egy versszaka terjedelemre nézve körülbelül annyi mint a mesében egy sor és azt fogjuk tapasztalni, hogy az első versszakban az *ë* mindjárt második helyre ugrik: 4 *ë*, 3 *o*, 3 *i*, 2 *y*, 1 *u* (*e* nincs), de még itt is az *a* hang, a mely a nagyorosz nyelvet jellemzi, mintha fittyet hányna Ogonowskinak és Bonkálónak, 15-ször ismétlődik! Igaz a második szakaszban már csak öt *a*-t találunk, alig többet mint *ë*-t, a mely négyszer fordul elő, de a harmadik szakasz mintha megint halomra akarná dönteni a két tudós minden okoskodását: 16 *a*, 7 *e*, 2 *o*, 2 *y*, 1 *u*, 1 *i* és *ë* egy sem!

No de talán elég lesz — ebből a játékból. Mert egészen komolyan még sem vehetjük az ide vágó megjegyzéseket. Ogonowski azt találja, hogy a kisorosz nyelvben az uralkodó hangzó az *i* és hogy ebből nem tudom valami ideges alaphangulatra vagy mire következtethetünk: «somit dürfte der *i*-Laut im Ruthenischen als Ausdruck der leicht erregbaren Empfindung gelten». Bonkáló mindjárt hangtanának legelején ismétli, hogy a kisorosz nyelvnek «uralkodó vocalisa az *i*», de hozzá teszi, hogy «utána leggyakoribb az *y*», és ezt a rahói nyelvjárásra is érvényesnek mondja ki: «Így találjuk azt a tiszavölgyi hucul nyelvjárásban is». De a 22. l., a mint láttuk, már «*ë* a rahói és rahóvidéki hucul-kisorosz nyelvjárás uralkodó vocalisa». De találunk e két lap közt a 17. lapon megint más kijelentést és azzal kapcsolatban egy olyan jellemzést, a mely ugyancsak rosszul illik az Ogonowski-féle *i*-hangulathoz:

«Legfeltünőbb és gyakori vocalisa dialektusunknak az *y*, *ë*, mely több hang helyén fejlődött, a minek magyarázatát részben dialektusunknak egyszerűsége való törekvésében látom. Ez összefügg a nép karakterével. Mindenben lassú, kényelmes, nem barátja a változatosságnak, rendes megszokott schema szerint él és abba illeszt be mindent, még beszédjét is».

De hát itt nem is egy hangról van szó, hanem mindjárt kettőről, vagy olyan sziámi ikerhangról *y*, *ë*, mely «legfeltünőbb és gyakori vocalisa», tehát csak egy, «mely több hang helyén fejlődött», tehát megint csak egy! A 15. l. azt hallottuk, hogy *i* az uralkodó vocalis

«utána leggyakoribb az *y*» — a rahói nyelvjárásban is, ez tehát a mellett szólana, hogy itt voltaképp *y*-ről van szó, a mely valóban igen gyakran ismétlődő hang, de a 25. l. megint fölülkerekedik az *ë*: «*y* az *ë* mellett a legelterjedtebb hangja nyelvjárásunknak», csak éppen a szegény «ura'lkodó» *i*-ről nem esik már szó, az méltó feledésbe merül. Az *y—ë* kifejezés, a melyet természetesen a fõnt idézett fogalmazásban egészen menteni nem lehet, abban leli talán magyarázatát, hogy *ë* valóban «igen közel áll az *y*-hez», l. 21. l.

Nagyon helyes, hogy a szerzõ a rahói nyelvjárásnak lehetõleg tisztta, idegen hatástól ment képét törekszik adni: «A következõkben, mondja, csakis azoknak a beszédével fogunk foglalkozni, a kiknek anyanyelve ez s a kik más nyelvet nem beszélnek, iskolába nem jártak s falujukat nem hagyták el», l. a 16. l. Ennek a tisztta nyelvjárásnak jellemzõ vonása a palatalis mássalhangzóra következõ *a* helyett ejtett *ë*: *zemlë* «föld», *kúchnë* «konyha» stb. Így beszél, azt mondja i. h. B., «a falujából ki nem mozdult kisorosz», késõbb az *ë* tárgyalásánál pedig azt mondja: «Az újabb, iskolát végzett generáció *a*-t mond, de az eredeti, szokottabb, általános kiejtés az *ë* s mi itt az eredeti, régibb kiejtésmódot írjuk le», l. 22. l.

Helyes megfigyelésen alapul az a megjegyzés is, hogy «a hangsúly alatti szótagok tisztábbak és valamivel hosszabbak, mint a hangsúlytalanok», l. 16. l., BROCH ugyanazt találta az ublyai nyelvjárásban, l. Arch. f. slav. Ph. 17 : 333, és BONKÁLÓ beszédjében könnyû is észlelni a hangsúlyos hangzónak gyakori nyújtását.

Az általános áttekintés végén a szerzõ a hangsúlyról is szól, tulajdonképp csak megállapítja, hogy «dialektusunk a kisorosz hangsúlyozási szabályokat követi», a mi kicsit tág értelmû meghatározás. De erre következik egy kijelentés, a mely a legnagyobb félreértésre adhatna okot, ha nyomban rá nem következne egy példa, a mely azt mutatja, hogy itt voltaképp csak arról van szó, hogy még nem-magyar szó is a magyar nyelv révén, magyar hangsúlyozással kerülhet a nyelvbe. Az egész, teljesen fölösleges mondat így hangzik:

«A magyar nyelvnek a hatása azonban néha már a hangsúlyozáson is észrevehetõ; így elsõ szótagra esik a hangsúly oly szavakban is, a mikor szabály szerint más szótagon kellene állania pl. *bëfel* parancs», német *Befehl*», l. 17. l.

E rövid áttekintésre következik a *Vocalismus* 18—35. l. Elõször foglalkozik a szerzõ az «*i*, *í*» hangokkal, a mi azt jelenti, hogy hangsúlytalan *i* és hangsúlyos *í*-vel. E fölirat nem nagyon szerencsés, már az *i*-hangok után tárgyalt *e*-hangok *e*, *ë* fölirat alatt vannak össze-foglalva, a mi korántsem párhuzamos, ugyanabból a rendszerbõl folyó

jelzés, mert hiszen van itt is hangsúlytalan *e* és hangsúlyos *é*, hangsúlytalan *ě* és hangsúlyos *ě̇*, a melyek ha másban nem, legalább quantitásban bizonyos mértékig különböznek egymástól.

Az *ě*-ből lett *ji* (illetőleg 'i) alatt bátran el lehetett volna az Ogonowskitól vett, nagyon is kétes értékű sorozatot hagyni, a mely a hangfejlődés menetét akarja föltüntetni, a példák összeállítása is sokkal tanulságosabb lett volna, ha a szerző a *r a g o* kban *ě*-ből lett *i*-re is fölhozott volna példákat, még pedig lehetőleg az ide tartozó kategóriákat kimerítő terjedelemben. E helyett a szerző csakis a töben *ě*-ből lett *i*-re hoz föl példát, itt sem volt kellő tekintettel a különböző hangtani kapcsolatokra. Ő szerinte *ě*-ből *ji* lett, «(a hol a *j*, ha nem a szó elején áll,*) azt jelenti, hogy jésíti a megelőző hangot)». De az ajakhangok másképp viselkednek: 13. l. *pry obědi* «ebédnél» = nagyorosz *pri obědě*, 31. l. *pisók* «homok» = n. o. *pěšok*, *mese* 1. *čelovik* «ember» = n. o. *čelovék*, 2. *bidni* = n. o. *bědnyje*, 4. *světlo* «világosság» = n. o. *světlo* stb. Minthogy a mesében azt olvassuk *u lisi* «az erdőben» = n. o. *v lěsě*, úgy látszik az *s* sem jésül ilyenkor, az értekezésben erre csak egy példát találtam, de azt azután négyyszer egymásután: *susída*—*sosída* «szomszéd» = n. o. *sosěd*, l. 32. l.

Az eredeti *e*-ből vagy *o*-ból zárt szótagban a többi magyarországi rutén nyelvjárásoktól eltérőleg Rahó vidékén *i* lett, úgy mint a kisorosz nyelvben többnyire; ezt az *i*-t megelőzte, tudvalevő dolog, az eredeti hangzó nyújtása, ezt B. meghatározása szerint «a félhangzók *ъ ъ s a* szó végi *tiszta i* elenyészése . . . vonta maga után», l. 19. l. A szerző ezt SOBOLJEVSKIJ-ből írta ki, de hogy meg nem értette, azt mutatja az a körülmény, hogy egyetlen egy olyan példát sem hoz föl, a melyben szóvégi *i* elenyészése okozta volna a nyújtást.

Ezt a zárt szótagban keletkezett *i* hangot az analogia hatása elviszi olykor olykor nyílt szótagba is, erről B. említést tesz, de a fölhozott példák közé figyelmetlensége következtében belopódzott a *lastivka* «fecske» szó is, a melyben pedig az *i* zárt szótagban áll tehát rendjén van. De már a következő bekezdésben jó lett volna róla megemlékezni. Hogy ez kitűnjék és hogy egyéb megjegyzést is fűzhessek hozzá, ki kell azt egészen írnom:

«A kisorosz hangtörvények szerint a nyújtás folytán az *o*-ból fejlődött *i* nem jésíti a megelőző consonant. Nyelvjárásunkban itt is találkozunk jésítéssel, különösen a kőrösmezeiek beszédjében. A következő szavakat mindig jésítve ejtik az egész nyelvjárásban: *bátih* bot,

*) Pildát a szó elejére a szerző nem hoz föl, de ez nem baj, mert itt következetesen *ji*-t találunk, v. ö. *mese* 23. *jisty* «enni».

óbolgár *batogъ*; *húij* óbolgár *gnojъ*; *sil'* só, óbolgár *solъ*; *snip* kéve, óbolgár *snopъ*, l. 20. l.

Hát a szerzőnek igaza lehet, hogy «a következő szavakat», és csakis ezeket, «mindig jésítve ejtik az egész nyelvjárásban», de elvártuk volna, hogy első sorban tiszta képet ad nekünk arról, hogy a r a h ó i nyelvjárásban milyen szavakban hallani jésítést ilyen eredetű *i* előtt, már pedig ebben ez a jelenség kétségtelenül nagyobb terjedelemben észlelhető. Ezt mutatja már az épen említett *lástivka* is, a mely **lastovka*-ból lett és a 37. l. is olvasható; sejteti a *mese* 53. sorában található *ségletiv* több. gen. is, a melynek egy. nom. *séglet* = m. *szeglet*, ragja pedig *-iv* = régi *-orъ*; elárulja a 43. l. olvasható *nírskyj* «tengeri» is (*níraska svyňě* «tengeri malacz»), mert azt mutatja, hogy a *more* «tenger»-ből képezett melléknév **njárskyj* > **mjárskyj* > *nírskyj*-ben az *o*-ból lett *i* előtt egy *j*-s hang fejlődött, a mely máskor ajakhangoknál nem jelentkezik v. ö. *mih* *mese* 2. s. < **moh* = n. o. *mog*. De vannak még hasonló esetek, a mint ez a B.-hez intézett kérdéseimre kapott feleletekből kétségtelenül kitűnt, olyan eset, mint az említett *ségletiv*, a *brat* «fivér» több. gen. *brátiv*, ha ugyanis a több. nom. *braty* (l. HRINČENKO szótárában *try bráty* egy növény neve «*Trifolium medium* L.» — de v. ö. *žydív* tiszta *d*-vel a *žyd* «zsidó» megfelelő alakja, vagy a **stol*-ból lett *stil* «asztal» 34. stb. stb. Olyan eset mint a *húij* < **hnoj* «ganaj», *snip* < **snop* «kéve», a *nis* < **nos* «orr», *nič* < **noč* «éj», *niž* < **nož* «kés», *synív* < **synov* (*syn* «filius» több. gen., a több. nom. *synj* l. *mese* 1. s. A *sil'* < **sol'* «só» tévedésből került B. példái közé, de az *s* is jésülhet *o*-ból lett *i* előtt, legalább a többes sz. gen.-ban, a mint ezt a nagyorosz *iz lěsov* «az erdőkből»-féle fordulathoz megfelelő *yz līsiv* mutatja — milyen különös ez a *līsiv* = n. o. *lěsov* a fönt említett *u līsi* = n. o. *v lěsě*-vel szemben! A szerző, a mint azt más helyen is észrevehetjük, kicsit gyorsan általánosított, nem elég anyagot hordott össze értekezésének megírása előtt; ezt ezúttal különösen sajnáljuk, mert egy ritka, kis területen jelentkező jelenséggel állunk szemben, l. OGONOWSKI 33. l. és v. ö. Arch. f. slav. Ph. 5 : 572.

Hasonló elhamarkodott általánosítással találkozunk a köv. lapon is, a hol a szerző azt mondja: «Dialektusunkban az óbolgár *y*-nek (nagyorosz *y*) és *i*-nek következetesen *y* felel meg s csakis a *ry* ige-kötőben van *i—ri*». Hát először a *vímiv*, v. ö. n. o. *vymia* «tőgy»-ben is *i*-t találunk *y* helyett, l. 43. l., régi *i* helyén pedig találunk *i*-t a többes nom., acc.-ban olyan esetekben mint *medvėdi* medvék *mese* 17, *kórci* «bokrok» *mese* 31., talán a *virci* «juhok»-félékben is,

ámbar itt az *i*-nek *ě*-ből való keletkezésére is lehetne gondolni, csak hogy akkor **rivci* kiejtést várnánk.

Az épen említett *medvedĭ*-féle alakokon kívül nincsenek megemlítve, ott a hol az *i* forrásáról szó osik, az olyan melléknévi alakok sem, mint *bídĭi* (több. nom.) mese 2.: *onĭ bídĭi buly* «ők szegények voltak»; a *ńiĭo* «semmi» 7. l., *ńiĭgdĕ* «sehol» 38. l., *ńiĭkoly* «soha», mese 13. s. s több effélékben a szerző a *ni*-t régi *ńě*-ből magyarázza, de ezt legalább is igazolnia kellett volna; az óbolgárban és a nagy-oroszban ilyenkor *ni*-t találunk, a *ńě*- azt jelenti hogy «vala.»: óbg. *ńěkade*, n. o. *ńěgdĕ* azt jelenti hogy «valahol»!

Az *e*, *ĕ* alatt B. azt említi, hogy voltaképp három *e* hang van: «1. A rendes kisorosz *e*; 2. a palatalizált hang közvetlen közelében mindig kissé zártabb, mint más helyzetben (de ezt külön nem jelöljük); 3. *ě* nagyon zárt *e*, igen közel az *y*-hez», l. 21. l. Minthogy B. a «kissé zártabb» *e*-t külön nem jelöli, nincs módunk megállapítani, vajjon «a palatalizált hang közvetlen közelében» az *e* hang előtt is ezt a hatást gyakorolja-e vagy csak ha utána áll, nem tudjuk tehát, vajjon ez ugyanaz a jelenség, a melyet Broch az ublyai nyelvjárásban észlelt, l. különösen Arch. f. slav. Ph. 17 : 349, és ez bizony — baj! Baj, mert ez voltaképp az egyetlen pont, a melyen Broch észleletei igazolást látszanak nyerni a rahói nyelvjárás terén is, azok az észleletei, a melyek szerint a hangzók színezete a kisoroszban általában kettős lehet, nyílt vagy zárt. Az *a*, *o* és *u* hangzóknál B. ilyesmiről említést nem tesz, az *i*-nél meg egészen más okon alapul a kicsit zártabb kiejtés a hangsúlyos szótagban. Hogy Bonkáló, a ki ismerte Broch értekezéseit, nem tartotta szükségesnek, hogy Br. különben nagyon fontos megjegyzéseire feleljen, okát abban lelheti, hogy a rahói huczul nyelvjárásban talán valóban hiányzik ez a jellemző vonás. Broch maga is azt mondja legújabb művében, hogy ez a vonás «bei den Huzulen anscheinend nicht mehr zu konstatieren» *Slavische Phonetik* 1911, 160. s k. l.

A 3. *e* hang, az eredetre nézve egészen más *ě*, a mint hallottuk: «nagyon zárt *e*, igen közel az *y* hez. B. nem említi, hogy ez az *ě* egyenesen váltakozik *y*-vel, mégis néha *ě*-t ír, a hol elemzése szerint *y*-t kellene várunk: 45. l. *želĭznĕĕ* «vasút» [a 13. l. *želĭznĭĕ*, v. ő. ugyanezzel a képzővel 25. l. *kopĭĕ* «bogllya», 23. l. *jaješnĭĕ* «rántotta»], *kńĕhĕnĕ* «úrasszony» **kńĕhĭĭĕ* h. [v. ő. 26. l. «Ugyancsak gyakori az *y* hang a nőnemű családnevek *ŷiĕ*-képzőjében», mese 10. *maržĕna*, 32. *maržĕnu* és *všĕĕĕno*.*)

*) A kisorosz szótárak nem ismerik a köznemű *všĕĕĕno* (ill. *všá-*

Az *y* tárgyalásában nem pontos a *dryvá* «fa, ném. Holz» = n. or. *drová* óbg. *дрѣва* és *blychá* «bolha» = n. or. *blochá* óbg. *блѣха*-féle esetek beállítása, l. 26. l.; a szerzőnek azt kellett volna mondania, hogy óbg. *rъ—лѣ* kapcsolattal szembenálló nagyorosz *ro—lo* helyett *ry—ly*-t hallunk, a példák közé pedig beiktathatta volna még a 13. l. említett *lyška* «kanál» szót is; másrészt örvendetes tény, hogy OGONOWSKI hibás fölfogását (l. 36. l.) ezúttal nem követte.

Ha B. nagyobb anyaggyűjtés alapján írta volna meg értekezését, észre vette volna, hogy egy szóban *y* régi *é* helyén is hangzik: a kisorosz szótárak *drimáti* h. a 42. l. azt találjuk hogy «*drymlu* szendergek *drymáty*», ugyanúgy hallotta a szót BROCH is UBLYÁN, l. Arch. f. slav. Ph. 17 : 404. Ugyanabból a hiányos előkészületből folyt egy apró, említésre is alig érdemes hibácska a 28. l.: magyar *a*-nak nemcsak az *alóm* «állam» szóban felel meg *o*, hanem a *sómar* «szamár» szóban is, l. 43. l.

Érdekes, hogy az *o* «hangértékre nézve megfelel a magyar labialis rövid *a*-nak», l. 31. l., más *o* nincs is! ép így VOLOSIN Gyak. kisorosz (rutén) nyelvtan 1. l. és CSOPRY Rutén-magyar szótár XXVI. l. BROCH is említést tesz egy nyílt kiejtésről, de csakis ha nem következik palatalis hang («in harter Silbe») l. Slav. Phonetik 160. l. A nemmagyar kutatók különben úgy látszik egyáltalában nem vették észre ezt az eléggé föltűnő kiejtést. A 31. l. egyébiránt nagyon pongyolán van szerkesztve, de a szakértő mégis eligazodhatik rajta.

A 34. l. nem szükséges *bo*-t régibb *i-bo*-ból magyarázni, az sem egészen helyes állítás, hogy «A névmásoknál *jehó* helyett csak *ho* áll», hisz a birtokos névmást helyettesítő *jehó* mindig is így hangzik: mese 32. *jehó marženu* «az ő jószágát».

A mássalhangzókról szóló rész, a *Consonantismus* rövidebb, 36—46. l., «hiszen alig van itt-ott eltérés a kisorosz köznyelvtől», l. 37. l., én is gyorsabban végezhetek vele.

Ismeretes tény, hogy a kisorosz a magában ejtett szó végén a zöngés mássalhangzó nem változik zöngétlenné, úgy mint a nagyoroszban, de a mondatban az egybe ejtett szavak bizonyára hatnak egymásra, a mint ezt BROCH följegyzéseibe világosan jelzi is.

čnyo) alakot, hanem csakis a nőnemű *vsáčyna*-t (l. HRINČENKO-nál *ušáčyna* a.), de egy Lembergben 1874-ben nyomtatott Lukács evangéliomban (*Evangélije Luký*), a mely a hangsúlyozásra nézve is becses forrás, következően *vsáčyno*-t találunk: X:20, XI:41, XII:23 és ennek locativusa *o vsáčynim*, a melyet B., a ki különben ragozhatatlannak mondja a szót, szintén ismer: *oný horový o vsáčynim* «mindenféléről beszéltek».

BONKÁLO a mesében nem jelzi a szorosan egybe ejtett szavaknál az első szó végső mássallhangzójának a következő szó kezdő mássallhangzójához való hasonulását, de nyilván csak azért nem, mert ez jóformán magától értetődik; csak éppen Ogonowski egészen vad előadásával szemben nem ártott volna ennek külön kiemelése, hisz O. ezt a hasonulást még a szó belsejében sem akarja elismerni és azt állítja, hogy a kisorosz nem mondja azt hogy *hlatkij*, hanem úgy a mint írja *hladkij*, nem *taskij* hanem *tažkij*, nem *lechko* hanem *lehko* l. 63. k. l. Ezzel szemben B. helyesen mondja, hogy a *kazáty* «mondani»-ból származó *káska* «mese» zöngétlen sziszegővel hangzik, hogy *lado*-ból *látkaty* származik, hogy *knjha* «könyv» kicsinyítője *knjška*-nak hangzik, nem pedig *knjžka*-nak, a hogy származása szerint írják stb. stb. l. 37. l. A főnevekkel mindig összejtett praeposíciókat is mindig a kiejtéshez híven írja: *vid* és *vit*, *pid* és *pit*, *z* és *s*. Csak egy kivételt ismer: «Kivételt képez a zöngétlen *v* hang, a mely nem megy át zöngétlen *f*-be» — egy vonás, a mely élesen megkülönbözteti a kisorosz kiejtést a nagyorosztól.

Igen jellemző vonás a kisoroszban a régi *g* helyén ejtett *h* is, a mint ezt B. helyesen említi a következő lapon, de sehogysem lehet helyeselni, hogy B. a Gutturales című fejezetet így kezdi:

«A torokhangú mássallhangzók ragozás közben más hangokba mehetnek át, ép úgy, mint az óbolgár nyelvben, a nagyoroszban azonban változatlanul maradnak; ez képezi a kisorosz és a nagyorosz között a legnagyobb különbséget a consonantismusban» l. 37. l.

Ez a képtelen mondat csak annak a badarságnak az átdolgozása, a melyet Ogonowskinál találunk a 64. l. A tényállás az, hogy a kisorosz megőrzött a ragozásban régi alakokat, a melyekben *k*, *g*, *ch*: *c*, *z*, *s*-szé váltak, a nagyorosz az analogia hatása alatt újakat fejlesztett, de ehhez a «consonantismus»-nak mint olyannak semmi köze. Hogy mennyire fejtelten volt Ogonowski (és az utána induló BONKÁLO), az különösen ott tűnik ki, a hol a *k*-ből lett *č*, *h*-ből (esetleg eredeti *g*-ből) lett *ž*-ről beszél, az igeragozásban a nagyoroszban ép úgy váltakozik *k*, *g*-vel *č* és *ž* mint a kisoroszban: n. o. *peku pečeš*, *moğu možeš* kis o. *peku pečeš*, *moğu možeš*, a «consonantismus» tehát itt szakasztott ugyanaz; a főnévi ragozásban csak azért nem találjuk már ezt a váltakozást, mert az egyetlen alak, a melynek ragja *-e*, az egyes vocativus elveszett!! Hogy BONKÁLO ezt a képtelen fejtegetést átvette, azt még megbocsáthatnók neki valahogy, fájdalmasabban érint, hogy a szóban levő hangváltásokat példákkal nem illusztrálta, mert a példa, a nyelvény pontos leírása az első. Mert hogy voltaképen hol találjuk még a régi alakokat, azt B. előadásából meg nem

tudjuk, csak nagy keresés után sejtjük némileg a tényállást. Értekezésének egyetlen egy helyén találtam a (g) *h* > *z* változásra példát: *na rózi* «szarvon» 43. l. — nom. *rih* «szarv» 28. l., *k* > *c* változásra még ennyit sem találtam, de igenis találtam egy adatot, a mely furcsa színben tünteti föl ezt «a legnagyobb különbséget a consonantismusban», a mely állítólag «a kisorosz és nagyorosz között» észlelhető: a 10. l. a *vivšénykj* több. nom. találjuk a 20. l. említett *vivšényk*-hez.*) Hol marad itt az annyira földicsért különbség a consonantismusban, mikor kétségtelen, hogy az ilyen szavak régi többes nominativusa csakis *c*-vel hangozhatott valamennyi szláv nyelvben, kisoroszban, nagyoroszban is?! Ezen a ponton a kisorosz nyelvben is keresztül tört az analogia hatása, a nagyoroszban más pontokon is — ennyi az egész!

A 44. lapon a szerző a *de* «hol» szót helyesen állítja szembe az óbg. *kъde*-vel, a 38. l. ellenben a *nigdé* «sehol» szót nem óbg. *nikъde* «sehol» [vagy *někъde* «valahol»] szóval méri össze, hanem egy lehetetlen óbg. *něgъde*-ből indul ki és így egy mesterkelt és helytelen magyarázathoz jut.

A legcondosabb revisióra szorul, a mit a szerző a bilabialis *u* hangról mond, a melyet a *v* tárgyalása kapcsán említ. Kíírom az egész helyet:

«Itt említem meg a bilabialis *u* hangot. Igen ritka az orosz dialektusokban. Előfordul a rahói nyelvjárásban is, hogy a szeleji hangsúlytalan *o*, vocalison végződő szó után, *u*-nak (nagyon lassú beszédben néha *u*-nak) hangzik. *A de uná?* hol van ő? *Pišlá nà ubíd* ebédelni ment stb. — (I. VONDRÁK 90., 282.).»

A szerző itt ok nélkül beszél «orosz dialektusokról» általában, a helyett hogy a kisorosyra szorítkozott volna és első sorban élesen szemügyre vette volna a rahói nyelvjárást; hisz igaz lehetne a szerzőnek az az állítása, hogy a labialis *u* «igen ritka az orosz dialektusokban» és a mellett a rahói nyelvjárásban igen gyakori lehetne, erre csattanós bizonyítékot épen VONDRÁK szolgált, a kit B. idéz. V. azt mondja a bilabialis *u* hangról: «In r. Dialekten äusserst selten (Ugroruss.-Dial. von Ublja)» l. Vgl. Gr. 1 : 283. Már pedig az ublyai nyelvjárás csakúgy hemzseg a sok bilabialis *u* hangtól, alapos ismerője BROCH azt mondja: «Man kann unbedingt sagen, dass grössere Neigung zur Aussprache *u* [als *v*] bestand», l. Arch. f. sl. Ph. 17—363, de v. ö. Arch. 19 : 8. Hogy milyen gyakori más magyarországi rutén

*) A *vivšénykj* nem áll magában, ott van mellette a 10. l. a *cháščirnykj* «erdőlakók», *bürénykj*, *l'ubakij* himnemű több. nom., szóval ez a rendes alak!

nyelvjárásokban a *u*, arról könnyen meggyőződhetik mindenki HNATJUK szövegeiből, l. p. o. *Legendy i noveli* a 35. legendát. De van itt más bökkenő is. VONDRÁK az idézett helyen csakis az eredeti *u* hangról beszél, a melynek nyoma több szláv nyelvben, különösen a nyelvjárásokban, még kimutatható, míg többnyire *v* lett belőle, BONKÁLÓ azonban egészen másról beszél, egészen más kapcsolatban is beszél e hangról, ő egyáltalában ritkának mondja, eredetére való tekintet nélkül, sőt példáiból kitűnik, hogy csakis az *u*-val váltakozó *u*-ra gondol! De még ilyen eredetű *u*-re is alig találunk értekezésében példát, l. még a 26. l. *zavdárjem ho u krymynál* «bűnfenyítő feljelentést tettem ellene», de a *meséből* kitűnik, hogy az *u : u* váltakozás ilyenkor egészen szabályos nyelvjárásában: mássalhangzó után rendszeren *u*-t találunk, hangzó után *u*-t. Idézem a példákat abban a sorrendben, a mint a mesében egymásra következnek: 8. *jak búdes ú lísi abýs u nočj vátru ne klav*; 10. *maržěna use*; 13. *jak šě užěnyš*; 14. *tepér užé*; 20. *ta šě užěnyv*; 25. *ta u sůih*; 31. *yz gruńé u kórči*; 35. *jak u selí*; 43. *dvěri utvorjla a kum utík*; 52. *zapér jich u chliv*. Csakis két esetben találunk hangzó után *u* *t* és nem *u*-t a szókezdetben: 7. *chóce učty* és 45. *ydé u tréte seló*.

A 36. l. azt olvassuk: «Jésíthető a következő nyolcz mássalhangzó: *t* = magyar *ty*; *d'* = magyar *gy*; *l* = magyar *ly*; *n* = magyar *ny*; *z* = *zj*; *s* = *sj*; *č* = *cj*». A 42. l. a szerző már mintha megfeledezett volna erről, azt állítja ugyanis, hogy a *kúplu* «veszek»-félékben az ajakhangokat «lágyan», azaz jésítve ejtik, «de ezt nem szokás külön jelölni». Beszélgetés közben ezt az állítást visszavonta, mikor figyelmeztettem rá, hogy ő tiszta *p b m r t* ejt az ilyen alakokban. BONKÁLÓ azt pl. hogy «szeretek» úgy mondja hogy *lúblu*, a mint írja. Nagyon érdekes, hogy BROCH is így írja, pedig hát ő phoneticus és a kiejtés legapróbb színezeteit igyekszik megjelölni és a mi még hozzájárul, ő igenis nem tagadja, úgy mint BONKÁLÓ, hogy az ajakhangok jésítve is ejthetők, ő szerinte pl. az óbg. *lubi*—*luběte* «szeress, szeresetek» alakoknak az ublyai nyelvjárásban szabályosan megfelel *lubj*—*lub'ite* vagy a mint ő írja *lub'*—*lúb'í'te*, az óbg. *kupi*—*kupěte* imperativusnak pedig *kupí'*—*kúp'í'te*, l. Archiv 17 : 350. l. U. o. a 373. l. újra olvassuk az imperativus több. 2. személyét jésítéssel (*lúb'í'te*), a præs. egy. 1. sz. pedig ugyanabban a sorban tiszta ajakhanggal (*lúblu*), a következő sorban a præs. több. 3. sz. ép így (*lúblæt*), szakasztott így Arch. 19 : 14. Látni való, az ublyai nyelvjárásban a több. 3. sz.-be is belehatolt az egy. 1. sz.-ből az *l' lúblu* : *lú'blæt*, pedig eredetileg ott nem volt *l* v. ö. óbg. *lublā* : *lublēt*, nagyorosz *lublí* : *lúb'at*. Minthogy a rahói nyelvjárásban is így van, v. ö. 45.

lude ne róblě níčo «az emberek nem dolgoznak semmit», ezt jó lett volna fölemlíteni. Megjegyzem még, hogy az egész fejlődést, a melyről itt szó van, nem lehet az «assimilatio» fogalma alá hozni, a mint azt B. a 44. l. olvassuk (labialis «vocalisoknál» h. ott természetesen: consonansoknál olvasandó). A *bj, pj, mj, vj*-ből fejlődött régi *bl, pl, ml, vl*-ben az *l* nem lehet a *b, p, m, v*-nek a *j*-hez való assimilatiójának az eredménye, hanem csakis a nehezen egymással összeköthető hangok közt fejlődött átmeneti hang. A mi a legrégibb időben a közös szláv nyelv egy részében megtörtént, az kicsit más alakban ismétlődött a kisoroszbán, ha *m* és *j* későbbi hangfejlődés következtében újra összekerült. B. előadásából a tényállás ugyan tisztán kivethető, de a fejlődés magyarázatába belecsúsztott VONDRÁK összehasonlító nyelvtanából egy félreértés, a melyet a szerző még megszerzett egy helytelen föltevással, úgy hogy kész a zűrzavar. Idézem B. fejtegetését, hogy a csomót könnyebben kibogozhassam:

«Figyelmet érdemel az $m+j = m\acute{i}$ hangfejlődés. Az oroszban szabálszerint *ml* nek kell állania, de a nagyoruszban is találkozunk *mí*-el (I. SOBOLEVSKIJ⁴ 140, VONDRÁKNÁL is idézve Gr. I. 288.) *mnjaso, panjnjatb, rumnjanyj, imnja*. Gyakoribb a kisoroszbán», l. 43. l.

Először is az az állítás, hogy «a nagyoruszban is találkozunk *mí*-el», VONDRÁK művéből került ide, a ki nem elég figyelmesen olvasta SOBOLEVSKIJ szavait és azt, a mit S. a kisoroszról mondott, a nagyoruszra értette. B. utána nézett ugyan S. nél, és minthogy kezében a *Lekcii po istorii russkago jazyka* cz. művének újabb, negyedik kiadása volt, a lapszámot ki is javította ahhoz képest, de nem vett magának fáradságot, hogy a maga fejével gondolkodjék. Ez az egyik hiba, a másik az, hogy egészen önkényesen fölteszi, hogy «az oroszban szabály szerint *ml*-nek kell állania», hát erről szó sincs, sem nem kell állania, sem nem áll.

Hogy szókezdő *mí*-ből azután könnyen lehet *ń*, az érthető dolog, a rahói *míě* = óbg. *mę* «engem» szóval szemben p. o. igen gyakran találunk *mía*-ból lett *ńa* alakot, — szakasztott így lett **míńskyj* = óbg. *morskyj* melléknévből *ńńskyj*, a melyet B. hibásan nem itt említ, hanem az előtte álló bekezdésben, azok alatt az esetek alatt, a melyekben «*m* és *n* váltakoznak egymással»: « $n < m$: *ńńskyj* tengeri, *móre* tenger pl. *ńńrká sryńń* tengeri malac».

A ritka *dz* hangnál el kellett volna választani az eredeti szavakat az oláhból átvettektől, mert a jelenségről tiszta képet csak így nyerhetünk, következtetéseket is csak ilyen tudományosan rendezett anyagból lehet vonni; tehát első helyre kellett volna tenni a következőket: *dzvin* = n. o. *zvon*, *dzvenítj* = n. o. *zvenět*, *dzérkalo* = n. o.

zerkalo és csak azután az oláhból átvett szavakat (*brjndzë, dzëmá, dzër*) eredetük pontos megjelölésével.

Említést érdemel, hogy a *dž* kapcsolat csak egy pár idegen szavukban hallható. mert bizonyára idegen a *findžë* «findzsá»-n kívül a másik két szó is, a melyet B. fölhoz: *džugas* [idegen voltát már a *g* sejteti!] «vaskaró kövek kiemelésére» és *džurdžek* «kopasz meredek hegyoldal» l. 44. l. Ez érdekes azért, mert különben a *dž* épen nem ritka a kisorosz köznyelvben és a nyelvjárásokban, különösen *dj*-ből lett *ž* helyén olyan alakokban, mint *vjdžu* «látok», *chódžu* «megyek», a melyekben régebben nemcsak Ogonowski, l. 76. l., hanem nálánál sokkal különb nyelvészek is nem a többi alakból behatolt *d*-t láttak (v. ö. *vjdys, vjdyt* stb., *chódys, chódyt* stb.), hanem régibb, eredetibb alakot. Hogy a rahói nyelvjárás ilyenkor csakis a *ž*-s alakot ismeri (*vjžu, chóžu*), azt B. más helyen említi, l. 40. l.

A mi a praesens 3. személyeinek a végső *t*-jét illeti, a két fő-typusban a következő módon állanak egymással szemben az alakok:

egy. *máje*: több. *májut* l. 34. l. és v. ö. 41. l.

egy. *chódyt*: több. *chód'ë* l. 45. l.;

a *májut* «habent» így különböztethető meg a *máju* «habeo»-tól, a *chódyt* «jár»-féle alakok pedig az *y*-re végződő imperativus egy. 2. sz.-tól. Különösen a *chód'ë, róbl'ë* 45. l., *chvalë, morë* 33. l., *lúblë, nalóvlë rjby, zatoplë v pië* (szóbeli közlés)-féle alakok érdemelnek említést, mert velük szemben a kisoroszbán rendszeren *t*-n illetőleg még régibb *t*-n végződő alakokat találunk; VERCHNATSKIJ a bukovinai huczul nyelvjárásból is följegyezi ezeket a *t*-nélkül való alakokat, l. *Jagic-Festschrift* 431. l.

A hangtan végén a «Rövidítések» cím alatt olyan érdekes anyagot találunk, hogy megérdemli, hogy egész terjedelemben kiírdjam:

«A hucul-kisorosz nyelvjárás igen szereti a rövidítéseket. Ilyenek: *móž* lehet neked *móžes* helyett; *chóć* akarsz *chóćes*-ből, *á éő choć Yvá?* ugyan mit akarsz te János? Leggyakoribb a vocativusban, sőt egyes szavaknál már csakis a rövid alakot használják. Szokottabb közhasznált rövidítések a következők: *brá!* barátom, pajtásom, testvérem, *bráte* helyett, *chló* te fiú, *chlópe* h.; a gyakori keresztneveket mindig megrövidítik *Aksé!* *Akséno* h. te Aksejija; *Iláři!* te Zsófi; *Le!* te Elek, te Sándor *Lésu* h.; (*Les Aleksij*-nek és *Aleksánder*-nek a kicsinyítője); *Olé!* te Ilona *Oléno* h.; *Yvá!* te Iván *Yváne* h.; *Pe!* te Péter *Petre* h.; *Šte!* te István *Štépane* h. Rendszeren rövidítve szólítják az atyát és az anyát: *né* t. i. *nénu* te atyám! *má* te anyám e h. *mámo*. — Hogy a neveket rövidített formában használják, ennek valószínű okát a geográfiai viszonyokban kereshetjük. A huculok szét-szórta egymástól távol élnek, egyik hegyről a másikra, egyik háztól a másikig nagyot kell kiáltani, ha valamit közölni akarnak egymással

s azért felhívásra a rövid alakot használják. A vocalisra végződő kéttagú szó igen alkalmas a kiáltáshoz s könnyen hosszúan hangoztatható. (Az egytagú elé *hej* szócskát tesznek pl. *hej má!*)»

Erre következik: *A galicia-bukovinai s a rahói hucul nyelvjárás rövid egybevetése*, egy nagyon is elhamarkodott összeállítás, a mely nem készült az egész itt tekintetbe jövő anyag fölhasználásával, nem említi B. egyebek közt VERCHRATSKIJNAK a bukovinai huczulok nyelvéről írt kis értekezését, a mely a *Jagić-Festschrift*-ben látott napvilágot. Én csak egyetlen egy jelenségről kívánok szólni. Hallottuk, hogy a rahói nyelvjárásban 'a helyén 'ě hangzik, míg *ja* megmarad az egy *jějcé* «tojás» szót kivéve. Ezt a két esetet B. fönt a hangzók-ról szóló részben egymással bizonyos kapcsolatba hozta és egymás mellett tárgyalta, l. 22. s k. l., akkor azt hallottuk, hogy a nemmagyarországi huczuloknál 'a «csak itt-ott» változik meg, ellenben *ja* helyén sokkal sűrűbben találunk *je* ejtést. VERCHRATSKIJ értekezéséből azt látjuk, hogy a bukovinai huczulok 'a helyén egészen következetesen e hangot ejtenek, de hogy azonfölül a szókezdő vagy a szó belsejében hangzóra következő *ja*-t is mindig így ejtik. A két huczul terület összehasonlítása alkalmával B. jónak látta a *ja* kapcsolatot az 1. sz. alatt tárgyalni, a 'a t pedig egészen külön a 4. sz. alatt ilyen rejtélyes köntösben: «4. A rahói nyelvjárás kihangzó čě-jének a galicia-bukovinai nyelvjárásban éa felel meg: *molodjčě--molodjčea*.» Mikor pedig hat pontba foglalt összehasonlításával elkészült, észleleteit így foglalja össze: «A rahói dialektus tehát eltér a hucul köznyelvtől; legjellemzőbb hangjai az ě s az y, mint láttuk, több eredeti hangnak felelnek meg.»

Az *y*-ben nem tudom, milyen különbséget talál a közhuczul és a rahóvidéki közt, az említett hat pontban nem említi, fönt pedig a *Vocalismus* alatt azt mondja: «A rahói hucul-kisorosz nyelvjárásban is ott áll, a hol a kisorosz köznyelvben a hangtörvények szerint állania kell» l. 25. l. Az ě-re nézve igaz a 4. p. a. azt mondta, hogy «a galicia-bukovinai nyelvjárásban» megmaradt a régi 'a, de a bukovinai huczulokról tudjuk hogy 'a helyén ě-t ejtenek, azt pedig hogy *ja* helyett *jě* a nemmagyarországi huczuloknál nagyobb területet foglal el, B. maga is említi az 1. pontban.

Az utolsó két lapon egy pár dalocskát és egy kis elbeszélést találunk; a dalokat B. le is fordította, fájdalom, kicsit szabadon, hogy, a mint nekem mondta, a dallamot éreztesse. Így p. o. a II. dal 3. versszakában a 2. és 4. sor (*Suchí dúbý crjly* «száraz tölgyek virágoztak» és *syrětki porjěly* «nedvesek elhervadtak») fordítása így hangzik: Korhadt tölgy is éledt — elszáradt az élet.

Hogy különben milyen fontos a nyelv megismerésére a szöveg,

azt ez a pár sornyi közlés is bizonyítja. En fönt rámutattam arra a különös jelenségre, hogy *s* *ě*-ből lett *i* előtt nem jésül ebben a nyelvjárásban és íme az értekezés legeslegvégén olvasható kis elbeszélésből, a mely mindössze nyolcz sorból áll, kiolvashatjuk, a mire az egész értekezésben adatot nem találtam, hogy *z* sem jésül az említett helyzetben: *jísty* «enni» mellett azt olvassuk ugyanis hogy *yzisty* «megenni» és ennek multidejű igenevét *yziv*.

Az a sok hiba, a melyet talán kicsit kíméletlenül föltártam, mert B.-t olyan embernek ismerem, a kit lehet is érdemes is helyes útra terelni, és mert a rideg formalismust, a mely Ogonowski gyakran említett munkájában és Verchratskij valamennyi művében megnyilvánul, a legnagyobb veszedelmet látok, mondom mind az a sok hiba nem változtat azon a tényen, hogy B. első tudományos dolgozata hasznos és hogy abból nyelvjárásáról elég tiszta képet nyerünk. A rahóvidéki nyelvjárásban az *o* úgy hangzik mint a magyar labialis *a* (az *a*, a melyet rendszeren nem szokás külön jelölni, illabialis, mint a szláv nyelvekben rendszeren, B. *a*-val írja, ha nincs rajta hangsúly, én külön jelzését fölöslegesnek tartom). A zárt szótagban álló *e*, *o*-ból *i* lesz, nem úgy mint a többi magyarországi nyelvjárásokban *u*, *ü*, *ö*; az *o*-ból keletkezett *i* is jésíti néha az előtte álló mássalhangzót. *a*-ból *ě* lesz, *ja* azonban megmarad, az egy *jějce* «tojás» szót kivéve. Hangsúlytalan *e* nem változik *i*-vé. A szó és szótag végén álló *l*-ből *v* lesz, kivéve a hímnemű főnevek egyes nominatívusát, a hol az analogia megint helyreállította az *l*-t: *dávjem* : *dálam* «adám» (hímnemben és nőnemben!), de *vil* : *víla* «ökör» (nom. gen.). Az igeágozásból említést érdemel, hogy a praesens 3. személyében a *t* elveszett az olyanokban mint *lúblě* «szeretnek», a *májut* «habent»-félékben megmaradt, nyilván mert különben összeesett volna a praes. 1. sz.-vel (*máju*). A praesens több. 1. sz. mindig *-mo-n* végződik.

Sok érdekes apróság, érdekes néprajzi és társadalmi megjegyzés található szétszórva az értekezésben, itt-ott egy-egy érdekes kifejezés is: *visěnykij* «zabevők» mint gúnynév, l. 10. és 20. l. (a kisorosz szótárok nem ismerik ezt a jelentést!); *totó veljky filozóf* azt jelenti: «az nagyon furfangos ember», l. 31. l.; a katolikusokat «németeknek» hívja a rahói rutén: *u nímciv na virgánách hrájut* «a németeknél (t. i. a latin szert. katolikusoknál) orgonálnak», l. 41. l. Hangtani szempontból érdekes a *spokíjnyj* helyett használt *supokíjnyj* «csendes, nyugodt», l. 35. l. Szóval én csak örömmel üdvözölhetem B. első munkácskáját és reménylem, hogy kifogásaim őszinte és apróra vett kifejtése nem veszi el kedvét a megkezdett munka folytatásától, a melyben mindig szívesen támogatni fogom. ASBÓTH OSZKÁR.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálmik dana hangjegye.....	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— A neo- és palaeológia ügyében.....	—60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázói után.....	—80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József. A németországi philologok és tantervfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alakтана. Három füzet.....	4.80
— Egy kis vizsgahat Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészeti» című II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremiszt fordításából 1.—	—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugriacis comparat.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
— Mokska- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználtása.....	—20
Fáblán István. Finn nyelvtan.....	1.—
Finály Henrik. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szömutatókat készített hozzá.....	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez.....	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metzentzsi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból.....	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval.....	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten.....	—40
— Palesztina ismeretnek haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte a magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
-- Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szöjgyezékekkel.....	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A Kün- vagy Petrarca-codex és a künok.....	—60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság.....	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről.....	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről.....	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez.....	—60
— Ertünk meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész.....	—60
— Ugyanaz II. rész.....	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. Minden kötet ára 10 korona. A II. kötet.....	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal.....	—90
— Tanulmányok az újabbkori perzsa irodalom történetéből.....	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókról	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro editit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbázi német nyelvjárás.	—90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—20
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Mellich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Mellyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
— Kiegészítő füzet	6.—
— II. kötet: Istenek hősi énekei, regék és idéző igék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
— IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
— Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
— V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összehasonlítta, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
— I. kötet: Bécsi-codex. — Münchener-codex	4.—
— II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
— III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.—
— IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
— VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
— VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
— VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.—
— IX. és X. kötet: Erseküjvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
— XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
— XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
— XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
— XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
— XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*

III. kötet.

1911.

4. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1911.

Szerkesztő lakása június közepétől: II., Bimbó-utca 28,
hová a kéziratok küldendők.

TARTALOM.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Nyűst</i>	241
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája. (Folytatás)	247
GOMBOCZ ZOLTÁN: <i>Komló és kender</i>	272
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Kócz</i>	277
KERTÉSZ ÁRMIN: A latin <i>volo</i> alakjai és összetételei	281
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Gazda</i>	289
KERTÉSZ ÁRMIN: <i>Dignus</i> és egy latin hangtörvény	294
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Pulu és kőpönyeg</i>	304
Ismertetések.	
ASBÓTH OSZKÁR: Kazimierz Nitsch, <i>Mowa ludu polskiego</i>	310
SCHMIDT JÓZSEF: E. Smith, <i>Tocharsich</i>	314
HONTI REZSŐ: Történeti spanyol nyelvtanok	315
Kisebb közlemények.	
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Kálisa</i>	246
— — <i>Gorond</i>	271
— — <i>Csinál</i>	276
ALEXICS GYÖRGY: <i>Strínzte</i>	280
ASBÓTH OSZKÁR: Szláv Phonetika	293
R. M. Misteli Ferenc	319

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötvés füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL.

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

III. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1911.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: A m. görönggy szó és az <i>q</i> : <i>u</i> váltakozása a szláv nyelvekben	1
— — Ó-görög helynevek Erdélyben... ..	104
— — <i>Sajna</i>	110
— — <i>Nyüst</i>	241
— — <i>Kősz</i>	277
— — <i>Gazda</i>	289
— — <i>Pala</i> és <i>köpönyeg</i>	304
GOMBOCZ ZOLTÁN: A fonétika történetéből	32
— — <i>Komló</i> és <i>kender</i>	272
KERTÉSZ ÁRMIN: Kísérlet az alanytalan mondatok glottogonikus úton való magyarázatára	161
— — A latin <i>rolo</i> alakjai és összetételei	281
— — <i>Dignus</i> és egy latin hangtörvény	294
RUBINYI MÓZES: Néplélektani problémák	193
SCHMIDT JÓZSEF: A hosszú diphthongusok reductiója... ..	25
— — Az idg. flexio genesisének problémája	81, 180, 247
THEISZ FRIGYES: A genitivus a verbászi német nyelvjárásban	39

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Harsányi István, A sárospataki lengyel biblia s újon- nan fölfedezett harmadik töredéke	59
— — Pável Ágost, A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana	127
— — A. Leskien, Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslav.) Sprache	202
— — Bonkáló Sándor, A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana	224
— — Kazimierz Nitsch, Mowa ludu polskiego	310
DARKÓ JENŐ: Glotta. Zeitschrift f. griech. u. lat. Sprache	140

	Lap
DRĂGANU MIKLÓS: Dr. Gustav Weigand, Linguistischer Atlas des dacorum. Sprachgebietes	67
— — Sextil Puşcariu, Zur Rekonstruktion des Urrumänischen	220
GOMBOCZ ZOLTÁN: Prof. Dr. J. Szinnyi, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft	46
— — E. Bourciez, Éléments de linguistique romane	156
HONTI REZSŐ: Történeti spanyol nyelvtanok	315
KARL LAJOS: W. Meyer-Lübke, Historische Grammatik d. franz. Sprache	76
RUBINYI MÓZES: Újabb elvi kérdések a nyelvtudományban	73
— — Die Sprachstämme des Erdkreises von F. N. Finck. — Die Haupttypen des Sprachbaues, ugyanattól	79
SCHMIDT HENRIK: Ludwig Anian Biró, Lautlehre der heanzischen Mundart von Neckenmarkt	152
SCHMIDT JÓZSEF: Hugo Pedersen, Vergleichende Grammatik der keltischen Sprache	51
— — H. Reichelt, Avestisches Elementarbuch	215
— — E. Smith, Tocharisch	314

Kisebb közlemények.

ALEXICS GYÖRGY: <i>Strinyte</i>	280
ASBÓTH OSZKÁR: A szláv philologia története	103
— — A. Leskien, Grammatik der altbulgarischen Sprache	126
— — Rad. Košutić, Primeri književnoga jezika ruskog	159
— — † Katona Lajos	160
— — Erdélyi-szász <i>datul</i>	179
— — Siebenbürg. sächs. Wörterbuch II: 1. 1911.	192
— — <i>Kálisa</i>	246
— — <i>Gorond</i>	271
— — <i>Csinál</i>	276
— — Szláv Phonetika	293
BONKÁLO SÁNDOR: Huczul népmese	197
DRĂGANU MIKLÓS: Latin elemek a román nyelvben	123
RUBINYI MÓZES: Az egyéni nyelv kérdése újabb irodalmunkban	119
— — Csúri Bálint, Az ige	122
— — Prohászka János, Petőfi költői nyelvének fő sajátosságai	158
— — Misteli Ferencz	319

Nyüst.

Érdekes jelenség, hogy éppen МЕЛИЧНЕК kellett fölfedeznie, hogy a *nyüst* szavunk szláv eredetű és hogy nem kerülhetett más szláv nyelvből hozzánk, mint éppen csakis a bolgárból. Érdekes sok tekintetben: dicséri első sorban M. folyton fürkésző, fáradhatatlan munkásságát és éles látását, de dicséri elfogulatlanságát is, mert bizony-bizony ez a fölfedezés, bármennyire dicsőségére válik különben M.-nek, épenséggel nem alkalmas azt az álláspontot megerősíteni, a melyet a bolgár nyelvből átvett szavainkkal szemben elfoglal. M. ugyanis egészen sajtáságos módon képzei a bolgár szavaknak a magyar nyelvbe való szivárgását, ő bátran kijelenti: «én a bolgár-szláv kifejezéseket egyházi úton elterjedteknek tartom», l. Nyelvtud. Közl. 39 : 6. Nem foglalkozhatom itt behatóan azzal az egészen csodálatos képpel, a melyet M. ezen az alapon a magyaroknak a bolgárokkal való régi érintkezéséről rajzol, én csak az újonnan fölfedezett, kétségtelenül bolgár eredetű *nyüst* szónak ebbe a képbe való beleilleszkedését kívánom némileg megvilágítani. Úgy-e bajos megérteni, hogy e takácsműszónak valami köze lehetne az egyházzal, hiába mondja M., hogy «nekünk biztos adataink vannak, hogy a magyarok a honfoglalás előtt érintkeztek a bolgárokkal», l. i. h. 4. l.,*) hiába terjeszti ki M. a bolgár nyelvnek egyházi úton való hatását későbbi időkre is, mikor más helyen így folytatja: «de én egyházi szláv (tehát bolgár) nyelvi átvételeit a X. század folyamán is lehetségesnek tartok», u. o. 7. l., a *nyüst* sehogy sem illik bele az egyházi úton nyelvünkbe került szavaink közé. De én azért egy cseppet sem félttem

*) Hogy milyen «biztosak» egyébiránt ezek a mi «adataink», arra rámutattam már, l. Szláv jövevényszavaink I : 8.

MELICHET, tud az a tényeken, ha kell, olyan erőszakot tenni, hogy, ha török-szakad is, mégis beleszorítja elméletébe. Hisz sikerült neki a szintén kétségtelenül bolgár *mostoha, pest* (= «kemencze»), *rozszda* és *mesgye* szavakat is — «egyházi úton elterjedteknek» kimutatni. Ezeket ugyanis nagy merészen «olyanoknak» tartja, «a milyenek a magyar nyelvnek a latin egyházi nyelvből való kulturális és egyéb népies szavai», u. o. 6. l., olyanoknak mint *familia, elemózsia, bestye*. Én e kérdés tisztázását nyugodtan rábízom azokra, a kik a régi magyar művelődéstörténettel foglalkoznak és nem törődöm itt azzal, volt-e valaha olyan bolgár hatás, a mely csak távolról is hasonlított nem nagyságában, hanem minőségében ahhoz a latin hatáshoz, a mely a latin egyházi nyelvvel együtt a latin írást, latin iskolát, a latin nyelven szóló műveltséget hozta magával, és megleégszem ezúttal azzal a kijelentéssel, hogy az én fölfogásom merően más mint MELICHÉ, a melyet a következő állításban foglal össze: «Én a bolgár hatást inkább kulturális hatásnak, mint népi érintkezésből származónak tartom», u. o. 7. l. Én ellenben igenis a két nép közvetlen érintkezésének, egymás mellett való élésnek tulajdonítom az olyan szavak átvételét, mint a milyenek a *mostoha, pest, rozszda, mesgye* és az újonnan M.-től szerencsésen bolgárnak fölismert *nyüst*, és ezt megdöntetetlen igazságnak tartom; a hypothesis csak ott kezdődik, a mikor azt vitatjuk, hogy mikor, hol érintkeztek a magyarok egy bolgár szláv néptörzsszel, a honfoglalás előtt és valamely régibb lakóhelyükön vagy a honfoglalás után, itt a mai hazánkban. De áttérek immár magára a *nyüst* szóra, hogy egy pár megjegyzést tegyek azokra a fejtegetésekre, a melyekkel M. fontos fölfedezését közzé tette.

M. már tavaly jelezte fölfedezését: «*nyüst* (alakv. *nyist*) < bolg. *ništi* (plur. fem.)», l. MNy. 6 : 395, de behatóan csak az idén foglalkozott vele. *Nyüst* czikke, ámbár mindössze nem is foglal el egészen öt lapot, igazán méltón áll a Magyar Nyelv legújabb kötetének első helyén, nemcsak meglepetés számba megy és új távlatot nyit meg előttünk, hanem egészben véve ügyesen és helyesen fejtegeti a szó származását is. Nekem csak egy kis kifogásom van az ellen, hogy M. mikép magyarazza a bolgár szó keletkezését, és ezzel szoros kapcsolatban rá akarok

mutatni egy észre nem vett lengyel szóra, a mely pedig első sorban érdemelt volna figyelmet.

M. abból indul ki, hogy a szláv *nitъ* «fonal» többese a szláv nyelvek egy részében nyüstöt jelent. E kis összeállítás után (a melyből nagy csodálkozásunkra hiányzik épen a bolgár szó említése!) így folytatja:

«A *nyüst*, illetőleg *nyüstök* másik szláv neve a *nit-* (,fonal') *-ja* v. *-jъ* képzővel alkotott származéka. Tudvalévő dolog, hogy egy őszláv **nitja*-ból, v. **nitjъ*-ből az egyházi szlávban és a bolgárban szabályosan *ništa*, *ništъ* lesz. Ezt a *ništa*, *ništъ* (filum) alakot meg is találjuk MIKLOSICHnál». MNy. 7 : 3. 1.

Ehhez M. a következő jegyzetet csatolja:

«Megjegyzem, hogy a *ništa* alakot MIKLOSICH az egyházi emlékekben előforduló plur. instr. *ništъmi* alapján következtette ki; ugyanezen adatokból SREZNEVSKIJ Mat. egyes nom. alakul *ništъ* szót vesz fel, nézetem szerint MIKLOSICHnál helyesebben. Ez esetben a *nit*-hez *-jъ* képző járult».

A dolog úgy áll, hogy az egyedül előforduló többes instrumentalisból MIKLOSICH egy *ništa* egyes nom.-t következtetett ki, nyilván a szó képzését tartva szem előtt, míg SREZNEVSKIJ a *ništъmi*-ből, nem okoskodva, nem törődve a szó keletkezésével, egy *ništъ* egyes nom.-t állapított meg, mivel eredetileg csakis egy *i*-tővű főnévből, a melynek egyes nom.-a *ъ-n* végződött, keletkezhetett *-ъmi*-végű többes instr.; szakasztott így járt el már VOSTOKOV is, a kit MELICH nem említ, csakhogy a föltett *ništъ* mellé kiteszi a nemét is*) — a *ništъmi* mellett álló jelzők szerint (*zlatami* és *svilenami*) ez a *ništъ* természetesen csakis nőnemű lehetett volna, akár a MIKLOSICHTól kikövetkeztetett *ništa*. A két kitünő philologusnak, VOSTOKOVnak és SREZNEVSKIJ-nek a maguk álláspontjáról határozottan igazuk volt és igaza volna MELICHnek is, ha ép így lehetne érteni azt a nyilatkozatát, hogy SREZNEVSKIJ «*ništъ* szót vesz fel, nézetem szerint MIKLOSICHnál helyesebben», és ha csak ennyit mondott volna. De erre nyomban olyasmit mond, a mi azt mutatja, hogy nem értette meg, hogy MIKLOSICH miért indult ki mégis egy *ništa* alakból, MELICH ugyanis így folytatja: «Ez esetben a *nit*-hez

*) Slovarъ cerkovno-slavjanskago jazyka I. Szt.-Pétervár 1858.

-jъ képző járult», pedig dehogy is járult, hisz nem is járulhattott, mert ilyen nőnemű képző — nincs! Épen ezért hibáztatnom kell MELICH ingadozását, a mely nemcsak a jegyzetben, hanem a szövegben is nyilvánul, mikor azt mondja: «A *nyüst*, illetőleg *nyüstök* másik szláv neve a *nit-* (fonal) *-ja* v. *-jъ* képzővel alkotott származéka». Akárhogy magyarázzuk tehát az egyedül fennmaradt többes instrumentalis, a *ništъmi* keletkezését,*) az egyes nominativus nem lehetett más mint *ništa*, ez pedig **nit-ja*-ból keletkezett. Nem tudom, honnan vette MIKLOSICH a szláv tőképzésről szóló részben idézett **nište* alakot, a melyet *nit-je*-ből magyaráz és *-tje* képző alatt említ («asl. *nište* filum ist vielleicht *ni-tje*: vgl. *ni-тъ*. Vergl. Gr. d. slav. Spr. II. Stambildungslehre 1875, 172. l.), az 1886-ban megjelent szófejtő szótárában megint csak *ništa*-ból indul ki, csak úgy mint a 60-as évek elején kiadott *Lexicon Palæoslovenico-græcolatinum*ban és csak helyeselhetjük, a mit ott a *niтъ* cikk alatt mond: «Denselben ursprung hat auch *ništa* filum: aus *nitja*».

MIKLOSICH föltevését fényesen igazolja a lengyel nyelv, a melyben a föltett *ništa* híven tükröződik. A lengyel nyelvben, tudvalevő dolog, a *tj*-ből keletkezett bg. *št*-nek rendszeren *c* felel meg, a bg. *ništa* hű mása tehát a lengyelben *nica* volna és ezt meg is találjuk a varsói szótárban (*Słownik języka polskiego*. T. III. Warszawa 1904), szakasztott ugyanabban a jelentésben:

Nica, y, Im, e, Nicenica, Nicienica, Nicielnica, Micielnica, Niezelnica, Nicionka, Niconka, Nit tkac. przyrzad, z nici u krosien a. w warsztaeie tkackim do podnoszenia wátku podczas tkania. ramka z naciagniętemi na niej sznurkami nicianemi, majacemi w sobie otwory, przez które przechodzą nitki postawu.

*) Minthogy két nyüst van, a régi *ništa*-hoz szabályosan képezett kettes számú *ništi*-ből lehetne kiindulni, a melyet később, mikor a dualis háttérbe szorult, egy nőnemű *ništъ* többes nominativusának érezhettek, a melyhez azután az instrumentalis más mint *ništъmi* nem lehetett. JACIC nem tartja lehetetlennek, hogy az egyjelentésű tőszó, *ništъ*, illetőleg ennek többese *niti*, több. instr. *ništъmi* alakja hathatott úgy, hogy a régi **ništami* helyébe egy *ništъmi* alak lépett. A gyér anyag nem engedi meg, hogy a fejlődés menetét biztosan megállapítsuk, annyi azonban bizonyos, hogy egy *ništъ*-ből közvetlenül egy nőnemű *ništъ* egyáltalában nem is keletkezhetett.

Ez a lengyel *nica* egymaga többet bizonyít, mint mind az egész nyelvanyag, a melyet MELICH nem mindig kritikával összehordott különböző élő szláv nyelvekből.

A magyar nyelvbe átment alak szempontjából egyébiránt mindegy, hogy az egyes nom. *nista* vagy *ništъ* volt, mihelyt MELICHHEL együtt *ništi* alakból indulunk ki, a mely a *nista*-nak kettes számú, a *ništъ*-nek többes számú nominativusa lett volna. Ez a *ništi*, ha csak MELICH egész fölfogása meg nem változott, a mit nem tartok valószínűnek, «egyházi úton» került volna nyelvünkbe, tehát mesterséges módon, nem a népek érintkezése következtében. Én ebben a magyarázatban nem tudok hinni és azért bátran hivatkozom a többi szláv takácsműszókra, a melyek nyelvünkben még ezen kívül találhatók, első sorban magára a *takács* szóra, v. ö. bg. *ткачъ*, és társaira: *borda* v. ö. bg. *бърдо*, *pászma* «fonal-köteg» MTsz. v. ö. bg. *пасмо*, *gereben* v. ö. bg. *greben*, *posztó* v. ö. bg. *постав*, *cséve* v. ö. bg. *цѣв*, *motolla* v. ö. bg. *мотовила*. Hogy ezeknek akár csak egyike is a bolgár nyelvből került hozzánk, azt nem lehet kimutatni, mert nincs olyan jellemző vonás bennük, a mely úgy mint a *nyüst st-je* más szláv nyelvből való származtatást egyenesen kizárna, de nincs is köztük egy sem, a mely nem lehetne bolgár eredetű. Mint-hogy sehogy sem osztozkodom MELICHNEK különös, gyakran érvényesített föltevésében, hogy egy szó vagy egy szónak egy jelentése, a mely a bolgárban ki nem mutatható, soha abban nem is lehetett, nem tartom épenséggel sem kizártnak, hogy a szláv *stativa* szó (v. ö. magyar *szátva* és *esztéváta*, *esztováta*, *osztováta* «szövőszék») és a *csinъ* szó idevágó értelmében (v. ö. a magyar *csin* szót, a mely a szálak keresztezését jelenti és a régi *csínja* kifejezést — a csínfákban vannak csínfaszögek, a melyekre a *csin*-t «szedik», l. Nyr. 28 : 489. s k. l.) épen a bolgárból kerültek hozzánk, ámbár amaz a bolgárban ma ki nem mutatható,*) ez pedig már nem használatos ebben a speciális jelentésben. Szláv eredetű takácsműszóban, a mint látni, nincs hiány; nyolczat közülök már említettem a *csin*-ről írt cikkemben a Nyelvőr fönt idézett helyén, csak a kevésbé ismert *gere-*

*) Az oláh nyelvben, a mely szláv szavainak java részét épen a bolgárból vette, *stativă* a szövőszék neve.

ben-t hagytam akkor ki, mégis az egy *nyüst*, a melyet MELICH fedezett föl, egészen új világot vet e szócsoportra, kétségtelen bolgár volta azt a kérdést veti föl: nem bolgár eredetűek a többi ide tartozó szavak is vagy legalább egy részük? Erre merő lehetetlenség felelni; nincs módunk — talán az egy *sátva*: *észteváta*-t kivéve, a melyről más alkalommal szólok — azt megállapítanunk, hogy ezek a bolgár nyelvből kerültek a magyarba vagy hogy nem kerültek, nem kerülhettek a bolgárból. Épen ezért olyan jelentős a *nyüst* szó, a melynek bolgár habitusa felre nem ismerhető. És minthogy arról szó sem lehet, hogy ez a *nyüst* «egyházi úton» került volna nyelvünkbe, ez az apró szócseka is belevilágít a mult idők sűrű homályába, hálával tartozunk tehát MELICHnek azért, hogy ezt a méceset meggyújtotta nekünk.

ASBÓTH OSZKÁR.

Kálista.

Az Oklsz.-ban egy *kálista* «[palus; pfütze, phuhl]» szót találunk. A NySz. nem ismeri, a mai nyelvből csak Veszprém-m.-ből van kimutatva, a MTjsz.-ban *kálista*: kátyú (Veszprém-m. FÁBIÁN GÁBOR 1839) és *kálistás*: kátyús, vizenyős (Veszprém-m. FÁBIÁN GÁBOR 1839), az Oklsz.-ban *kálista*: itatásra használt tó, hol az eső összefut és megáll (hn. Veszprém-m. Nyr. I. 94). Ettől külön átvétel lehet a baranyamegyei *kanista*, l. MTjsz. *kanistas*: lucskos, sáros és Oklsz. a fent említett cikkben «*kanista*: locs-pocs; *kanistas*: vizes, sáros» (Baranya multja és jelenje 1896, I. köt. 224. l.); «*kanista* a. m. sár Bakócza, Baranya-m. (JENŐ SÁNDOR adata az új Nagy Szótárhoz). Az Oklsz.-ban különösen egy adat fontos, mert a többire is világot vet, az 1339/1365-iki följegyzés: Ad vnum locum lutosum wlgariter *kalista* dictum. A szó elterjedése szempontjából érdekes még az 1319-iki adat is: Pergit ad Nadaskalista [«Ugocsa-megyében» SzAM. jegyz.]. A szó kétségtelenül szláv eredetű és ebben a *kálista* alakban régibb szláv jövevényszavaink közé tartozik; a megfelelő szláv szavakban az *a* mindenütt rövid (v. ö. a mit a szláv *a* > m. *á* megfelelésről lejjebb a *gazda* cikkben mondok, 289. kk. l.), a képző pedig az illető szláv nyelv hangtörvényeihez képest hol *-išće*, hol belőle dissimilált *-ište* (csehben tótban *ište**), egyébiránt régi, most is meglehetősen elterjedt képzés *kalъ* «sár, piszok»-ból; BERNEKER szófejtő szótárában megtalálható a bolgár *kaliste*, szlovén *kališče* meg a cseh szó, nincs említve az 1073-ban írt Izbornikъ Svjatoslavovъ-ban előforduló *kaliste*, a tót szó és a lengyel *kaliszcze* (olv. *-išće*) tájszó, a mely a rendszeren használt *kalisko* kifejezés továbbképzése, v. ö. LESKIEN Gramm. d. altbulg. Spr. 77. l.

ASBÓTH OSZKÁR.

*) Így olvasandó a cseh *kalíše* meg a tót *kaliste* is, v. ö. a zólyom-megyeyi *Kalistyá* helynevet.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

II. Az adaptatiós theoria.

2. Az adaptatiós theoria kritikája.

Noha az adaptatiós theoria bélyegző *characteristicuma* az *adaptatio*, vannak benne *agglutinatiós* elemek is — még pedig két rendbéliek. *LUDWIG* a nyelvfejlődésnek tőle felvett 3. és 4. periodusában a *BOPP*-féle *agglutinatiós hypothesis* álláspontján van. Megengedi, hogy a történeti periodusok szóképző suffixumai a *nhd.* *-heit -bar -sam* analógiájára olykor önálló szókból keletkeztek s hogy ez a *processus* ősrégi időben is előfordulhatott, de tiltakozik e magyarázati elv általánosítása ellen, mert ez különböző nyelvperiodusok összezavarása volna: későbbi periodusok kiterjedtebb mérvben alkalmazhattak egy képzési elvet, a mely korábban csak kivételesen jutott érvényre (*AoA.* 20—23; cf. *Gene is.* 138). Sőt flexiós suffixumok is keletkezhetek önálló szavakból, így pl. a gör. *med. inf.* *-εσθα* suffixuma nem más mint egy *-ετ* (*ved.* *-at*) végzetű *inf.* a *θε θη* gyökérből való régi *θα* infinitívussal összetéve; de noha az *agglutinatio* részben ily esetekben is igen régi időbe nyúlik vissza, egészben véve csak szerény kiterjedésben jelentkező képzési folyamat volt: «Auf die formentwicklung in ihrer gesamttheit hat diser process keinen merkbaren einfluss gehabt» (*Gen.* 94). — A *BOPP*-féle értelemben vett *agglutinatio* illetően sporadikus lehetősége összhangzásban van azzal, a mit e részben már fönnebb megállapítottunk (*Nyt.* 3, 93. és 102. l.). — Egészen más jellegű az az *agglutinatio*, a mely *LUDWIG* szerint a tőle felvett 2. nyelvfejlődési periodusban jelentkezik — a diffe-

rentiálatlan szavak periodusában, a melyben az 1. periodusbeli pronominális gyökerek deiktikus jelentésük megtartásával a verbo-nominális gyökerekhez függedtek. Ez az agglutinatio tisztán formális, míg a Bopp-féle sémantikus: Bopp elmélete szerint a suffixális szók és a flexiós alakok eredeti totális jelentései egyszerűbb sémantikus elemek (gyökér, tő és suffixum) synthesise révén keletkeztek [pl. a gör. φέρωμι opt. a következő elemekből: φερ-ο- «ferre» + i «ire» + mi pronomén 1. sg. «I go to bear» > «I am about to bear» > «I would bear»], míg LUDWIG szerint a primordiális synthesisnek a suffixális szók és flexiós alakok jelentéséhez semmi vagy jóformán semmi köze sincs, mert az agglutinálódott pronominális gyökerek a 3. periodusban elveszítették eredeti deiktikus jelentésüket s a verbo-nominális gyökerek jelentéséből jutottak új jelentéstartalomhoz. Mivel tehát ez a LUDWIG-féle formális agglutinatio a Bopp-féle sémantikus agglutinatiótól toto cœlo különbözik s mivel továbbá szerzője mindig csak odavetőleg említi, részletesen sehol sem foglalkozik vele, nem csoda, hogy ez az agglutinációs momentum úgyszólván észrevétlen maradt. DELBRÜCK, a ki LUDWIG elméletét első jelentkezésétől fogva folyton figyelemmel kísérte, csak az Einleitung 5. kiadásában (1908) vet rá ügyet: «So gibt es also auch bei Ludwig, was in den bisherigen Auflagen meiner Schrift nicht genügend hervortrat, doch eine Zusammensetzung, dabei bleibt aber der fundamentale Unterschied gegen Bopp bestehen» (l. c. 130). — E primordiális agglutinatio dolga tényleg igen rosszul áll: nem csak fölösleges, mert hiszen semmi szerepet sem játszik, hanem egészen alaptalan föltevés is, mert a suffixumoknak eredeti önálló pronominális gyökerekből való keletkezése absolute bebizonyíthatatlan. LUDWIG maga a következő módon akarta bizonyítani: ha az idg. nyelvek nem agglutinálóok, akkor a suffixumok nincsenek agglutinálva; «da dieselben aber doch als der wurzel hinzugefügt erscheinen, wie allgmein anerkannt, so ergibt sich mit zwingender notwendigkeit, dasz sie an der wurzel, den stamm in der bedeutung, in welcher wir sie fungieren sehen, nicht angefügt wurden» (AoA. 24—25). Ez az okoskodás oly gyöngye, hogy czáfolatával nem érdemes bibelődni; csak annyit jegyzünk meg egyelőre, hogy a suffixumok a præflexivi-

kus periodusban a primitív ős-szavak hanganyagából differenciálódhattak (l. később). A formális agglutinatio momentumuma tehát kiküszöbölendő s könnyen ki is küszöbölhető, mert LUDWIG fő gondolatától egészen független, s kétségkívül úgy tekintendő, mint az egykor hatalmas agglutinációs elmélet nyomása alatt támadt concessio, transformálódott rudimentuma s utolsó symptomája egy nagy tévedésnek, a melytől LUDWIG geniusa sem tudott vagy mert szabadulni.

Az adaptációs theoria maradandó veleje a suffixális adaptatio — az a föltevés, hogy valamennyi vagy legalább a legtöbb tőképző és flexivikus, nominális és verbális suffixum jelentése másodlagos fejlemény, késői differentiatio és specialisatio eredménye. Az agglutinációs elmélet hatása alatt álló kritika jó ideig ezt a fényes gondolatot is perhorreskálta, de idők folyamán mind inkább engedett merev visszautasításából s a mit még ma is hangoztat ellene oly kevés és gyöngye, hogy már komoly figyelemre is alig tarthat számot. Mivel egy elmélet erősségét igen jól mutatja meg az is, hogy milyen érvekkel szállnak ellene síkra, az alábbiakban tekintettel leszünk az adaptációs theoria ellen fölhangzott kifogásokra is, első sorban DELBRÜCK kritikájára (Einl.⁵ 131—132), a mely a távolabb álló körök számára mindenkor autoritativ norma volt az elmélet megítélésében.

LUDWIG theoriájának beigazolására igen sokat, úgyszólván mindent a Vēda, nevezetesen az R̥gvēda flexiók viszonyaira épített. Igaz ugyan, hogy szerepelteti a többi idg. nyelveket is, de csak accessorius módon és ötletszerűen, a mint ezt már legelső kritikusaiknak egyike, a jóakaró BENFEY is kiemelte (l. AoA. 54). LUDWIG persze tiltakozik e szemrehányás ellen (AoA. 55. Gen. 128), de védekezése velejében meddő s ellenkezésben van mindenütt alkalmazott eljárásával, valamint oly kategorikus kijelentésekkel, mint pl.: «die sprachwissenschaftliche behandlung der Āryasprachen [i. e. der idg. Sprachen] musz den Veda im vollsten umfange im warsten sinne des wortes zur grundlage machen» — és: «erst wenn der Veda in ausgedentester eingehndster weise wird die grundlage der sprachwissenschaft für die Āryasprachen geworden sein, wird man ein urteil über die formellen wie syntaktischen erscheinungen in denselben haben» (Inf. 87). Ebből persze csak akkor lehetne tőkét kovácsolni

ellene, ha a védikus viszonyok a bizonyításra alkalmatlanok volnának. De ez nincs úgy, ellenkezőleg: a védikus anyag — ha nem is oly mértékben, mint Ludwig gondolta — határozottan mérvadó az idg. flexio genesisének megítélésében. Tekintettel a dolog fontosságára s a távolabb állók könnyebb orientálódása végett némi — itt-ott talán elemi természetű — részletezés nem lesz fölösleges.

Mindenek előtt az összes védikus textusok, első sorban a hymnusok, oly szörszálhasogató akribiával vannak hagyományozva, a mely az indogermánság irodalmában páratlan. Arról, hogy a védikus szövegek az áthagyományozás folyamán csak némileg is számba vehető corruptiót szenvedtek volna, szó sem lehet. A védikus ind műnyelv ugyan, mint a homerosi eposok nyelve — s ennek megvannak a maga hátrányai — de a hagyományozás maga papi családokon belül ment végbe s ezeknek a traditiókhöz való scholastikus ragaszkodása folytán mintaszerű, a mint ez általánosan el van ismerve. «Die Arbeit der [vedischen] Schulen in der Erhaltung ihrer heiligen Texte war eine ausserordentliche und wurde von sohem Erfolg gekrönt, dass der Text einer jeden Schule . . . thatsächlich ohne variæ lectiones ist» etc. (WHITNEY-ZIMMER, IGr. 1879. p. XVIII). «Trotz der angeführten Mängel darf die Überlieferung des RV. als einzigartig treu bezeichnet werden» (WACKERNAGEL, AiGr. 1896. p. XIII). «We are thus justified in assuming that the accents and grammatical forms of the R̥gveda . . . have come down to us, in the vast majority of cases, as they were uttered by the poets themselves» (MACDONELL, Vedic Grammar 1910. p. 3). Arra a fölmerült kérdésre tehát, vajjon megvan-e a Vēda hagyományozásában a megbízhatóságnak kellő biztosítéka, LUDWIG joggal mondhatott igent s joggal hivatkozhatott arra, hogy igen sajátos volt, ha a Vēda éppen abban az irányban volna corumpálva, hogy ebből rendszert lehet csinálni vagy helyesebben, hogy minden belső összefüggésben álló történeti fejlődési folyamattá tömörül (AoA. 47—49). — Hogy a védikus flexiós viszonyok a szövegek hű hagyományozása daczára mégsem egészen hű és megbízható képei a történeti nyelvfejlődésnek, ennek nem a hagyományozás volt az oka, hanem valami egészen más (l. alább, p. 253 et seqq.).

Tekintettel arra, hogy a védikus ind minden fontossága daczára mégis csak egyetlen különnyelv s hozzá még olyan, a mely a class. óindtól jelentékenyen eltér, kérdés támadhat és támadt is, vajjon jogosult-e a védikus flexiók viszonyokból levonható következtetéseket az idg. nyelvek általános fejlődésmentére kiterjeszteni. E kérdésre LUDWIG újra igennel felelt s újra igaza van — és pedig az alább következő két okból.

Egészen jogosult az a föltevés, hogy minél régibb egy nyelvstadium, annál eredetibb. Már pedig a görög és latin mellett csak az óindnek vannak még Kr. előtti időből emlékei és pedig a legrégebb emlékei, mert az R̥gvēda az egész indogermánység legősibb poetikus emléke, a mint a Brāhmanák a legrégebb idg. próza. Az emlékek régisége tekintetében tehát a védikus ind versenytárs nélkül áll az idg. nyelvek között s következőleg joggal emelhet igényt arra, hogy glottogonikus kérdésekben első sorban vétessék figyelembe. A hol a védikus ind és a többi idg. nyelvek és dialektusok flexio tekintetében divergálnak, a priori jogosult a *præsumptio*, hogy a védikus viszonyok az eredetiebbek. Újabban ugyan divatba jött az a nézet, hogy az óind nyelvstudományi jelentőség dolgában némileg az európai nyelvek mögött áll (pl. ТИУМВ, SktHb. 32). De ez a felfogás legfőlebb a hangtan terén volna cum grano salis beigazolható, de a morphologiai és flexivikus állomány eredetisége, gazdagsága és jelentősége tekintetében bizonyynyal nincs idg. nyelv, mely az ó. nevezetesen a védikus inddel vetekedhetnék.

Való igaz, hogy LUDWIG első sorban éppen a class. óindtól (vulgo: samskr̥ttól) eltérő védikus alakoknak tulajdonít fontosságot, a mit helyenkint *verbis expressis* kimond: «Für sprachgeschichte ist, was das Indische anbelangt, die vedensprache in erster linie auctorität; ihre grammatik ist eine andere, auf älterem standpunkte stehnde» etc. (Gen. 126—127) — és: «In der tat hat niemand auszer uns die Vedensprache in der weise ausgenützt, wie dieselbe ausgenützt werden musz. Denn in warheit ist die eigentliche Samskr̥t-grammatik für sprachhistorische zwecke . . . entweder v ö l l i g u n b r a u c h b a r u n d i r r e f ü r e n d . . . o d e r u n n ü t z . . . » etc. (Gen. 45). E miatt is támadták — jogtalanul, mert alapjában véve itt is igaza van — nem csupán a régebbi iskolával szemben, hanem egyáltalában. Szem-

ben a régibb irányzattal, a mely még egészen a «szabály» és «kivétel» scholastikus felfogásának igájába görbedve a class. skt. «szabályos» alakjaitól eltérő védikus flexiós alakokat a «kivételek» közé sorozta, LUDWIG finom methodologiai és nyelvtörténeti érzékkel, imponáló bátorsággal és fáradhatatlan energiával védte nem csupán a védikus, hanem általában mindenféle «kivétel» és «szabálytalanság» eredetiségét és jogosultságát — hangsúlyozva, hogy a paradigmába szorítható «szabályok» alapján nem konstruálható nyelvtörténet, csak ennek caricaturája, s hogy minden «szabálytalanság», ennek minden maradványa és nyoma megbecsülhetetlen emlék a nyelv multjából: «die regel ist ausz einem ausgleichungs-ungleichungs-vereinfachungs-process entstanden... die auszname lert uns die vergangenheit, das werden der regel kennen» (AoA. 59; cf. Gen. 33 etc.). Ez a felfogás talán némileg túlozva van, de velejében kézzel fogható igazság, a mely lassankint közkeletűvé is lett, a mint kiváló bűvárok nyilatkozataiból megállapítható. «Die scheinbar regelmässige flexion und bildung der *r*-stämme, der *n*-stämme, der *s*-stämme u. s. w. ist also nur durch die beim ersten anblick so unregelmässige dithematische oder polythematische flexion überhaupt verständlich» (PEDERSEN, KZ. 32, 271). «Simplicity in linguistic structure — that is expressive simplicity — is not a primitive, but a derived quality» (JESPERSEN, Progress 74). «Instead of a sprouting of many meanings from a common trunk we shall rather find a process of gradual consolidation, a tendency from multiplicity toward unity» (OERTEL and MORRIS, Harvard Studies 16, 94). «Was die frühere Grammatik als Anomalie bezeichnete und was vom Standpunkte einer jüngeren Zeit in der That als Unregelmässigkeit empfunden wird, ist meist gerade das Alte und Ursprüngliche, das noch nicht der Analogiewirkung und Uniformierung verfallen ist» (KRETSCHMER, Sprache: GERCKE-NORDEN, Einleitung I, 207). — A mi in specie a class. skt. alakjaitól elütő védikus «szabálytalanságok» eredetiségét illeti, a dolog sokkal világosabb, semhogy hosszadalmas bizonyítgatásra szorulna [v. ö. pl. skt. *yugāni vrkāu dēvānām bravāni*: ved. *yugā vṛkā dēvām brāvā*: gör. ζυγά θεῶν ἔω etc. etc.].

Mivel tehát a Vēda az egész indogermánság legrégebb és

leggondosabban hagyományozott emléke, a priori feltehető volt, hogy a nyelvében előforduló valamennyi vagy legalább a legtöbb «szabálytalanság» ősrégi idg. alapnyelvi viszonyok híven megőrzött emléke. Ezt a föltevést azonban a védikus exegesis, nevezetesen az R̥gvēda himnusainak egyre haladó interpretációja nem igazolta be várható kiterjedésében, sőt a Vēda auctoritását bizonyos határig egyenesen discreditalta. Napfényre jött nevezetesen egy oly körülmény, a melyet senki sem sejtethetett s a melyhez fogható nincs az egész indogermánság irodalmában, de talán a világirodalomban sem: a himnuszok nyelve — még pedig nem csak a későbbieké, hanem a régiebbeké is — corruptumpálva van s a corruptio maguktól a védikus dalosoktól indult ki — és pedig két irányban.

Egyrészt ugyanis a védikus poéták metri causa s egyéb okokból kimutathatólag hamis alakokat is képeztek. Ilyenek többek közt az olyan reduplicatio nélküli perfect alakok mint *yamatur yamur* etc. (MACDONELL, VGr. 353, 357, 358); az olyan nom. acc. sg. N. alakok mint *sthātār sthātṛñ sthātūr dhartāri* (MACDONELL, VGr. 243); a *sē*-végű finit verbális alakok egyike-másika (l. alább, p. 18) etc. — E hamis képzések functióját jó részben LUDWIG maga állapította meg (cf. Inf. 9, 75, 76, AoA. 66 etc.), a mennyiben a védikus himnusokat minden előítélet nélkül önmagukból magyarázta, s a védikus interpretatorok rövidebb-hosszabb ideig tartó ellenállás után (v. ö. pl. NEISSER, BB. 20, p. 39, 42 etc.) kénytelenek voltak megállapításait elfogadni.

A védikus dalosok továbbá elhagytak vagy megcsonkítottak casus suffixumokat — nevezetesen akkor, ha egy odatartozó vagy párhuzamosan álló azonos suffixumú szó praecedált vagy következett, de egyébként is; a csonkításnál ügyeltek arra, hogy a csonk egyébként is előforduló és érthető szóforma maradjon (cf. DELBRÜCK, GGA. 1881. p. 398. BARTHOLOMÉ, KZ. 29, 582—584. JOH. SCHMIDT, Neutra, p. 303 et seqq. PISCHEL, Ved. Stud. I. 60 et seqq. 225. WACKERNAGEL, AiGr. I. p. XVII etc.). Ily módon a loc. sg. olykor loc. plur. functióhoz jutott, pl. *rōcané* [= *rōcanéṣu*: *triṣú á rōcané diváh* RV. I. 105. 5. VIII. 58. 3 «in den drei Lichträumen des Himmels»], *dēvé* [= *dēvéṣu*: *dēvá á mártvéṣu á* RV.

VIII. 11. 1. «bei Göttern u. bei Menschen»]; a közönségesen instr. sg. functiójú *ūtí* kilencz ízben *ūtíbhik* instr. plur. helyett áll [*tvábhik ūtí* RV. II. 20. 2 «with thine aids»: MACDONELL, VGr. 287]; sg. nominativusok vagy tiszta tövek obl. casusok functióját végzik, így lesz pl. instrumentálissá *vácas* [= *vácasā*: *návyasā vácah* RV. II. 31. 5. VI. 48. 11. VIII. 39. 2. «mit neuem Wort»], genitivussá *ámhas* [= *ámhasas*: *déva pási tyájasā nártam ámhaḥ* RV. VI. 3. 1]; több oly képzés mint *déván*, a mely csak acc. plur. lehetne, a gen. plur. functiójában szerepel [*dévāñ jánma* RV. I. 71. 3. VII. 11. 3 e h. *dévān-ām jánma* «the race of the gods»: MACDONELL, VGr. 262], sőt *nṛn* más casusokéban is (PISCHEL, Ved. Stud. I, 42 et seqq. MACDONELL, VGr. 243) etc. etc. — Ezekre a castrált alakokra megint csak LUDWIG jött rá legelőször (v. ö. pl. Inf. 5—6, 13, 16, 17 etc.). A védikus interpretátorok megint tamáskodtak egy ideig, míg a nagy tekintélyű ROTH (Über gewisse Kürzungen des Wortendes im Veda: Ber. des VII. internationalen Orientalisten-Congresses. Ar. Sect. 1888. p. 1—10) a csonkítást széles kiterjedésben el nem ismerte. Hogy a felsorolt és hasonló esetekben csakugyan erőszakos mechanikus rövidítés van, azt az mutatja, hogy a jelenség páli versekben és jaina prózában is előfordul (OLDENBERG, KZ. 25, 318. JACOBI, GGA. 1880. p. 855).

LUDWIG természetesen, a kinek a védikus poéták e hallatlanul barbár poetica licentiájáról annak idején halavány sejtelme sem lehetett, a felsorolt hamis, resp. csonkított képzéseknek más nyelvtörténeti magyarázatát nem is adhatta, mint hogy a forma jelentését nem a suffixum adja meg s hogy a tő maga is szerepelhet mint casus. Ezekben az esetekben tehát tévedett — és kellett tévednie —, de felfogása az esetek bizonyos hányadában ma is helyt áll s az idg. összehasonlító nyelvtudomány segélyével verifikálható is, a minek kimutatására ezennel rátérek. [A védikus forma-állomány functiójának megállapításában fő forrásaim a következők voltak: WHITNEY, IGr. 1879. NEGELEIN, Das Verbal-system des Atharva-Veda. 1898 és főleg MACDONELL, Ved. Gr. 1910 — a legnagyobb, legújabb és legjobb ide vágó munka.] Fő czélom nem az, hogy minél több anyagot hordjak össze, hanem hogy néhány instructiv védikus eset bizonyító erejét megmutassam.

Hogy nominális tő sokszor mint nom. acc. és voc. sg. szerepel s hogy verbális tő sokszor mint imperativus 2. sg. lép föl, ismeretes és megvilágításra nem szorul. De speciális védikus jelenség az, hogy nominális tő gyakran a loc. sg. functióját végzi. Nevezetesen az *n*-declinatioóban a várható *i* suffixum majd megjelen, majd nem; cf. ved. *áhan udán ájman ātmán ádhvan párvan* etc.: ved. és class. skt. *áhani uddáni ájmani ātmáni ádhvani párvani* etc. (LUDWIG, Inf. 9. MACDONELL, l. c. 205, 209, 212). Mind a két képzés idg., v. ö. egyrészt gör. *αἰέν*, ószl. *kamen-e* [-*e* postpositio], másrészt gör. *πομπέντι*, lat. *homine* etc. (BRUGMANN, Gr. II. 2.² 177—178, 183). — Suffixum nélküli locativusnak *s*-tövekből is kellett lennie, cf. RV. I, 65, 6: *átyō nājman . . . sīndhur ná kšódah* «wie ross auf rennbahn . . . wie strom im schwalle» (JOH. SCHMIDT, Neutra 305; cf. LUDWIG, Inf. 10). Ez a képzés is idg., cf. gör. *αἰέε*, ószl. *sloves-e* (BRUGMANN, l. c. 179). — Egy biztos eset *r*-töből is van: *sívar* (LUDWIG, Inf. 10. MACDONELL, l. c. 242); cf. av. *dvar*² etc. (BRUGMANN, l. c. 178).

Egy és ugyanazon flexiós formának több syntactikai functiója van.

Ide tartoznak a nominális flexio terén a casualis synkretismus ismeretes esetei, a melyek persze a class. sktban is előfordulnak. De egészen sajátos védikus eset az, hogy a *vih* «Vogel» nom. sg. mellett öt izben *vēh* fordul elő, a mely alak az előbbihez képest gen. abl. sg. (LUDWIG, AoA. 97. WHITNEY, l. c. 118. MACDONELL, l. c. 279). Mind a két képzés idg. (REICHEL, BB. 25, 249—250), v. ö. pl. av. *yaoš* «haltend, stehend zu-»: ói. *asma-yūh* «uns zustrebend, liebend». Hogy bizonyos töveknél a nom. és gen. sg. csak ablaut által különböztek, ma már elismert tény (l. későbbben).

A polysemantismus legtöbb és legsúlyosabb védikus bizonyítéka a verbális flexio terén jelentkezik. Ide tartoznak az alább felsorolt és analizált I—VI. kategoriák.

I. A *tād*-végű alakok [pl. *vittād vahatād*] közönségesen mint 2. sg., szórványosan mint 3. sg., egyszer-egyszer mint 2. du., 2. plur. és 1. sg. imperatívi szerepelnek (MACDONELL, l. c. 318). A 1. sg. functiótól eltekintve, a mely valószínűleg hibás használat, a többi functiók idg. alapnyelvi viszonyokban gyökeresnek; cf. lat. 2. 3. sg. *datō vehitō* (BRUGMANN, KVG. 558 etc.).

II. Az athematikus conjugatio act. præsensében a *si*-végű alakok functiója 2. sg. indic., de még többször 2. sg. imperat. (MACDONELL, l. c. 336). Mind a két functióban előfordulnak a következő alakok: *dáršī pāršī vēšī sátsi* (l. még alább, p. 261).

A legérdekesebbek és LUDWIG theoriája szempontjából a legfontosabbak azok a finit verbális formák, a melyek mellett teljesen azonos vagy analog képzésű infinitivusok, resp. más nominális képzések állanak.

III. *ē*-végű alakok különböző functióban. Ez alakok functiója oly változatos, hogy nem csoda, ha LUDWIG igen nagy súlyt fektetett rájuk (Inf. 73 et seqq.). Könnyebb tájékozódás kedvéért két categoria vehető föl: 1. puszta *ē*- és 2. *sē*- végződésű formák.

III. 1. Míg a 1. és 3. sg. præs. ind. med. suffixuma a védikus indben közönségesen s a class. sktban kizárólag *-ē* és *-tē* [pl. *iy-é i-té*], a Védában az *-ē* suffixum gyakran a 3. sg. exponense is (LUDWIG, Inf. 76—77. MACDONELL, l. c. 321, 328, 337, 342, 344, 347, 349) — úgyhogy az alább felsorolt alakok functiója egyidejűleg 1. és 3. sg. præs. ind. med.:

a) $\left\{ \begin{array}{l} stávē; huvē; íšē duhē bruvē; dadhē; vṛñjē; hinvé; grñē: 1. sg. \\ stávē; huvē; íšē duhē bruvē; dadhē; vṛñjē; hinvé; grñē: 3. sg. \end{array} \right.$

Továbbá egy sereg ilyen típusú alak egyidejűleg mint *verbum finitum* és mint *infinitivus* szerepel (utóbbiakat l. LUDWIG, Inf. 55—58. MACDONELL, l. c. 408):

b) $\left\{ \begin{array}{l} ajē namē níkšē yujē rabhē svajē nudē pṛcchē: 3. sg.; mahē: 1. sg. \\ -ájē -námē -níkšē yujē -rábhē -svájē -nudē -pṛcchē mahē: infinit. \end{array} \right.$

Nincs hagyományozva, de biztosan megvolt 1. sg. *cákšē* [cf. 2. 3. sg. *cákšē cáštē*]: inf. *-cákšē*.

Ez a puszta tén. Mi lehet ennek a magyarázata?

A mi a 1. és 3. sg. egybeesését illeti, ezt a perfectum analogiájával divat magyarázni (NEISSER, BB. 20, 174. BRUGMANN, KVG. 595 etc.). Ámde a jelenség az avestában is előfordul; cf. *mruyē* [i. e. *mruvē* = ói. *bruvē*] *daiðe* [= ói. *dadhē*] *ni-ṛne* (BARTHOLOMÆ, Aw. u. Ap. Ir. Grr. I. 202) — tehát legalább is ős-árja. Aztán a perfectumra való utalással a nehézség csak el van odázva, de elhárítva nincs, mert honnan az összeesés a

perfectumban? Ha *dadhē* a perfectumban már eredetileg a 3. sg. funkcióját végezte (MACDONELL, l. c. 359. BRUGMANN, KVG. 595), ugyanazon *dadhē* a praesensben is végezhetette ugyanazon funkciót (l. még alább, p. 14—15). De kapcsoljuk ki egyelőre a 3. sg. funkciójú alakokat s nézzük azokat, a melyeknek funkciója 1. sg. Ez alakok eredetisége ellen semmi kifogás sem lehet. A régi jó idők, a mikor a gör. $-\mu\alpha\iota$ [— recte: az a priori feltételezett pronominális agglutinatio —] kedvéért idg. **-mai* alapalakot lehetett az óindre is octroyálni, ma már elmúltak. BRUGMANN pl. csak annyit mond, hogy a 1. sg. med. perf. végzete idg. **-ai*, «im Übrigen ist eine sichere Entscheidung über die uridg. Formen nicht zu treffen» (KVG. 594); THUMB — bár habozva — az ói. számára idg. **-ai* suffixumot konstruál s hozzáteszi, hogy a gör. $-\mu\alpha\iota$ ezzel nem egyesíthető (SktHb. 293), míg HIRT egyenesen kijelenti, hogy ói. 1. sg. *bhāvē* < idg. **bhevai* s valószínűleg idősebb mint a gör. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\omicron\mu\alpha\iota$ (IF. 17, 82). De honnan ez az ói. $-\bar{e}$ < idg. **-ai* végzet? Talán csak nem a perfectum analogiája ez is? Ettől az idétlen föltevéstől eddig mindenki visszariadt s remélhetőleg vissza is fog riadni. De akkor ez a suffixum teljesen izoláltan áll: ói. *bruvē* < idg. **mr̥vai* és társai számára az idg. verbális flexio rendszerében nincsen hely és nincs egyetlen egy más kötelék sem, a mely általán az idg. flexio rendszeréhez fűzné őket, mint a *bruvē* < idg. **mr̥vai* infinitivus. — Egyenesen elodázhatatlan ez a következtetés, ha az ide tartozó thematikus formák [pl. *ajē stāvē bhūrē* etc.: MACDONELL, l. c. 321] morphologiai viszonyait vizsgáljuk. Oly alak mint ói. *ajē* csak egy idg. **aḡai* alapalakra mehet vissza. Igen ám, de a thematikus conjugatióban nem ez az alak várható, hanem ói. **ájai* < idg. **áḡōi* < **aḡō-ai*! Hol van a «thematikus» vocalis? Az az uralkodó magyarázat, hogy a thematikus *ajē*-typus az athematikus *bruvē*-typus analogiája, bebizonyíthatatlan és ab ovo valószínűtlen, mert hiszen a várható ói. *ájai* < **áḡōi* tényleg megjelen a conjunctivusban [cf. *mánāi stāvāi*: MACDONELL, l. c. 322] s mert ói. *ajē* olyan athematikus képzés mint *ájē* infinitivus. Mivel a priori hihetetlen, hogy 1. sg. med. ói. *ajē* < **aḡai* és ói. inf. *ájē* < **aḡai* egymástól függetlenül keletkeztek, s mivel ói. *ajē* < **aḡai* mint finit verbális forma érthetetlen és magyarázhatatlan, nem marad más

hátra, mint az a föltevés, hogy a két alak *ab ovo* identikus, resp. hogy az **aḡai* inf. funkciójú alak későbbi differenciálódás révén a 1. sg. præs. ind. med. jelentéshez is jutott — és pedig kétségkívül nem védikus időkben, a mint LUDWIG föltette, hanem még az idg. alapnyelvben, a mely föltevással NEISSER is meg tudna barátkozni: «Angenommen auch, diese formen wären echte fortsetzer indogermanischer bildungen, so würden sie doch nur für die beurteilung der grundsprache in betracht kommen und für den RV. müsste noch bewiesen werden, was ich vorläufig leugne, dass in ihm infinita die stelle præsentischer indicative einnehmen können» (BB. 20, 75). [Az időbeli határok e kitolása LUDWIG teoriájának velejét természetesen nem érinti.] A 1. sg. præs. ind. med. infinitivális eredetének megerősítése végett utalok végül még arra, hogy a causativumok 1. sg. med. præs. indicativusa mellett morfológiailag azonos vagy analog képzésű dativikus infinitivusok állanak:

- { 1. sg. *tujáyē maháyē citáyē*: inf. *tujáyē maháyē citáyē*
 { 1. sg. *darśáyē yōdháyē*: cf. inf. *ḍṛśáyē yudháyē*.

Ezek után az *ē*-végű 3. sg. alakok eredetisége ellen írányuló kifogást gyökeréből kiforgathatjuk. Mért esik egybe a perfectumban a 1. és 3. sg. med.? Azért, mert ez sem egyéb, mint reduplikált, igen ritkán puszta dativikus infinitivus; cf.

- { 1. és 3. sg. perf. med.: *ān-ajē nu-nudē rā-rabhē mā-mahē*
 { *sa-svajē vā-vrdhē ru-rucē yu-yujē da-dhē ma-mē; vidē*

- { infinitivus: *-áje -núdē -rábhē mahē -svájē vrdhē rucē -yújē*
 { *śrad-dhē pra-mē; -vidē*.

Ha már most a személykülömbőség jelöletlen maradhatott a perfectumban, mért ne maradhatott volna a præsensben is? Ha *mā-mahē* perf. *ab ovo* 1. és 3. sg. med. lehetett, miért ne lehetett volna *mahē* præsens is, mikor mind a két rendbeli *mahē* mellett *mahē* infinitivus áll? - Ehhez járul, hogy az *ē*-végű præs. 1. sg. alakok mellett *i*-végű präteritumok vannak, a melyeknek funkciója hol 1. sg. [*vṛṇē*: impf. *á-vṛṇi*, *yujē*: aor. *a-yuji*], hol 3. sg. [*rōcē vándē*: pass. aor. 3. sg. inj. *rōci vandi*]. Ez *i*-végű finit alakok mellett megint vannak *ē*-végű dativikus

infinitivusok [pass. aor. 3. sg. *vāci vēdi*: inf. *-vācē -vīdē*] s megjelennek a várható *i*-végű locativikus infinitivusok is [pass. aor. 3. sg. *á bōdhi á-āarśi*: inf. *budhi dṛśi*], a melyek úgy viszonylanak az előbbiekhöz [inf. *dṛśi budhi -cākkṣi*: inf. *-dṛśē -būdhē -cākkṣē*], mint a fönnebb említett *i*-präteritumok az *ē*-præsensekhez [1. sg. impf. *á-vṛṇi*, aor. *a-yuji*, 3. sg. pass. aor. inj. *rōci vandi*: 1. sg. præs. *vṛṇē yujē rōcē vāndē*]. E szerint a 1. és 3. sg. med. valamikor a präteritumban sem volt differentiálva s okvetetlenül locativikus infinitivusokkal áll összefüggésben. De akkor semmi kigondolható akadály a sines annak a föltevésnek, hogy nem csupán a 1., hanem a 3. sg. præs. med. ind. functióval bíró *ē*-végű finit alakok is közvetlenül infinit formákból differentiálódtak.

Kiegészítésül megjegyzendő, hogy a felsorolt dativikus és locativikus infinitivális typosok képezik a hidat a nominális és verbális flexio között, a mennyiben: *-dṛśē -spṛśē mahē mudē* etc. infinitivusok és *prcchē yujē* etc. finit verbális formák egyidejűleg nominális dativusok s *budhi* inf. és *vāci* aor. egyúttal nominális locativusok (l. MACDONELL, l. c. passim).

III. 2. Ép oly fontosak vagy talán még fontosabbak az adaptatiós theoria szempontjából a *sē*-végű alakok, a melyekkel LUDWIG az elméletet bizonyítani kezdte. Igaz ugyan, hogy főgondolata akkor is helyes volna, ha e *-sē* suffixum eredeti polysemantismusának («merdeutigkeit») minden nycma el is tűnt volna (AoA. 53), de bizonyos, hogy ez alakok semantikus viszonyai az adaptatiós principiumnak egyik legtekintélyesebb erőssége.

A *sē*-végű alakok a védikus exegesis mai állása szerint (l. MACDONELL, l. c. passim) bámulatosan sokféle functiót végeznek, a mennyiben mint 1. és 2. sg. med., 3. sg. pass. finit alakok s mint infinitivusok szerepelnek (az utóbbiakat l. LUDWIG, Inf. 59, 60—61. MACDONELL, l. c. 409). Az alábbiakban csak a materiális egyezések vannak kiemelve.

a) Ugyanazon alak különböző finit functióval:

a) a) $\left\{ \begin{array}{l} yajasē rñjasē gṛñśē kṛśē: 1. \text{ sg. præs. ind. med.} \\ yajasē rñjasē gṛñśē kṛśē: 2. \text{ sg. præs. ind. med.} \end{array} \right.$

V. ö. még 1. sg. *arcasē punīśē*: 2. sg. **ārcasē *punīśē*

[nincsenek hagyományozva, de biztosan megvoltak, cf. 1. sg. *arcē*, 3. sg. *punītē*].

- a) β) $\left\{ \begin{array}{l} \textit{stušē cārkršē} : 1. \text{ sg. præs. ind. med.} \\ \textit{stušē cārkršē} : 3. \text{ sg. præs. ind. pass.} \end{array} \right.$

Megjegyzendő, hogy ez a két alak morphologiailag még szabályszerű 2. sg. præs. ind. med., tehát három személy funkciójával bírhatna.

b) Ugyanazon alak finit és infinit functióval:

- b) α) $\left\{ \begin{array}{l} \textit{rñjāsē} : 1. \text{ sg. præs. ind. med.} \\ \textit{rñjāsē} : \text{ infinitivus.} \end{array} \right.$

V. ö. még 1. sg. *arcasē*: inf. *rcāsē* (csak ablaut-külömség!).

- b) β) $\left\{ \begin{array}{l} \textit{rñjāsē cākšasē dōhasē śōbhasē} : 2. \text{ sg. præs. ind. med.} \\ \textit{rñjāsē cākšasē dōhāsē śōbhāsē} : \text{ infinitivus.} \end{array} \right.$

V. ö. még 2. sg. **bhārasē* [biztosan megvolt, cf. 3. sg. *bhāratē*]: inf. *bhārasē*; 2. sg. *vārdhasē*: inf. *vrdhāsē* (csak ablaut-külömség!).

- b) γ) $\left\{ \begin{array}{l} \textit{stušē} : 3. \text{ sg. præs. ind. pass.} \\ \textit{stušē} : \text{ infinitivus.} \end{array} \right.$

A föntebbiek után egy perczig sem lehet kétséges, hogy e bámulatos alakok eredetileg infinitivusok voltak (cf. pl. BARTHOLOMÆ, IF. 2, 279 et seqq. etc.). Velejében ide lyukad ki NEISSER föltevése is, hogy ezek a *sē*- [valamint a fönnebbi *ē*-] képzések «collectiv imperativusok» (BB. 20, 69) — és pedig azért, mert a gör. *δειξαι* etc. és az av. *raose* imperativusi functiójú alakok szintén infinitivusokból differentiálódtak (BARTHOLOMÆ, l. c. és Ir. Grr. I, 145. BRUGMANN, Gr. Gr.³ 345. Grr. II. 1.² 525, 640 etc.). — A *sē*-végű infinitivális typus közvetíti a kapcsolatot a nominális *s*-tövek s a verbális flexio *sē*-végű alakjai közt, a mennyiben *vrdhāsē cākšasē javāsē dhruvāsē hārasē* infinitivusok és *rākšasē cākšasē* etc. 2. sg. med. præs. ind. functiójú finit formák egyúttal nominális dativusok functióját végzik (l. MACDONELL, l. c. 230).

LUDWIG felfogása tehát velejében igaz, de detailokban is beigazolható. Az a föltevés, hogy a *sē*-végű infinitivusok csak

imperativusokká adaptálódtak, tarthatatlan; már a fönnebbiek analogiájára feltehető, hogy præsentikus indicativusok functióját is végezheték — első sorban természetesen a 2. sg. med. functióját. Megerősíti ezt még az a körülmény, hogy *kršě vitsě* 2. sg. præs. ind. med. functiójú alakok morphologiailag egy színvonalon vannak — a reduplicatiót természetesen nem tekintve — *ca-kršě vi-vitsě* 2. sg. perf. ind. med. functiójú alakokkal s ezektől elválaszthatatlanok [cf. gör. γράψαι inf. és 2. sg. imp. aor.: γέ-γραψαι 2. sg. perf. ind. med.]. Azonfelül *sē*-végű 2. sg. med. præs. ind. functiójú alakok mellett *si*-végű 2. sg. act. præs. ind. functiójú alakok állanak; cf. *kršě cakšē* [*< *cakš-šē*]: *kārši cakši* [*< *cakš-ši*]. Minden analogia szerint a priori várható, hogy e *si*-végű finit typus mellett locativikus infinitivusok fognak előkerülni. Úgy látszik ugyan, mintha hiányoznának [ha ugyan a fönnebb (p. 259) felhozott *-cakši* inf. nem így analizálandó: **cakš-ši*]; de ez a hiány csak látszat, mert egy sereg 2. sg. præs. ind. act. functiójú alak egyidejűleg mint 2. sg. imperat. act. is szerepel (l. fönnebb, p. 256) s ez az imperativusi functio kategorikusan utal arra, hogy ezek az alakok eredetileg infinitivusok, a mint LUDWIG gondolta (Inf. 140) s más tekintélyek is hiszik (NEISSER, BB. 20, 73. BARTHOLOMÆ, IF. 2, 275 etc.). Szépen mutatja ezt az a körülmény, hogy a *jěši* 2. sg. imp. act. alak mellett *jišě* dativikus inf. kerül elő, a mely két alak úgy viszonylik egymáshoz mint loc. *dyávi* és dat. *divě* (BARTHOLOMÆ, l. c.). A *si*-végű finit verbális formák és a nominális locativusok eredeti összefüggését jól illusztrálják a következő alak-párok:

{ 2. sg. præs. ind. act.: *ávasi *krándasi *sádasi* [cf. impf. 2. sg. *ákrandas ásadasi*]
 { locativus sg.: *ávasi krándasi sádasi*.

Ezek után a *sē*-képzések differentiálódása a következő módon ment végbe: egy primitiv nominális **bhéresai* a **bheres-tőre* vonatkoztatva dativikus infinitivus **bhéres-ai* [= ói. *bhārasē*] lett, másrészt a **bhere-tőre* vonatkoztatva 2. sg. præs. ind. med. **bhéresai* [= ói. *bhārasē*, gör. φέρσαι]. — Hasonló módon folyt le a *si*-képzések adaptálódása: egy primitiv nominális **génesi* a **gēnes-tőre* vonatkoztatva locativikus infinitivus **gēnes-i* [= ói.

jánasi, lat. *genere*] lett, a **gene-* basisra vonatkoztatva pedig 2. sg. præs. ind. act. **gene-si* [= ói. *jánasi*].

Kétségesebbnék látszhatik, de éppen nem kétséges, hogy a 1. sg. præs. ind. med. funkciójával bíró *sē*-alakok is közvetlenül *s*-tövé dativikus infinitivusokkal függnek össze — legalább részben (aligha pl. *grñšē punšē gāyišē cārkršē*: MACDONELL, l. c. 378). Ez alakokat már HIRT is hajlandó LUDWIG szellemében felfogni: «Diese Formen sind ja oft besprochen, und es scheint sich mir aus der Erörterung zu ergeben, dasz wir es mit noch nicht ganz festen Verbalformen zu tun haben» (IF. 17, 82). Az uralkodó felfogás szerint ez alakok *s* eleme azonos az aoristos *s* elemével, a mely itt nem az aor., hanem a præs. tövéhez járult (WHITNEY, l. c. 309. MACDONELL, l. c. 378) — tehát olyas valami mint a «determinativum» [cf. ói. 2. sg. *šróši* < **kléu-si*: 3. sg. *šróšati* < **kléu-s-éti*]. De «determinativum» és «suffixum» között nincs kimutatható különbség (BRUGMANN, Gr. II. 1^a. 11), in specie nincs a nominális-tő-képző, a præsienstő-képző és az aoristostő-képző *s* elem között (BRUGMANN, Gr. II. 1018—1019. KVG. 297. 518. 537. NEGELEIN, l. c. 81). E szerint e 1. sg. funkciójú alakok egy színvonalra kerülnek az *s*-aor. *i*-végű 1. sg. med. funkciójú alakjaival; cf.

{ *kršē stušē*: 1. sg. præs. ind. med.
 { *a-krši a-stōši*: 1. sg. aor. med.

Másrészt pedig *a-stōši* 1. sg. aor. med. minden tekintetben oly képzés mint *stōši* 2. sg. præs. ind. act. Ilyen egybeesések még:

{ *a-māsi bhakši yakši yaṃsi*: 1. sg. aor. med.
 { *māsi bhakši yákši yáṃsi*: 2. sg. præs. ind. act.

Mivel pedig *a-stōši* 1. sg. kétségkívül a *stōši* 2. sg. [= infinitivus] alakból differentiálódott, a *stušē* 1. sg. alaknak szintén a *stušē* infinitivusból kellett differentiálnia. A *stōši* és *stušē* alakok úgy viszonylanak egymáshoz mint *jēši* és *jišē*, *kārši* és *kršē* (l. fönnebb, p. 261).

A thematikus *ṛñjasē* 1. sg. szintén közvetlenül az *ṛñjāsē* infinitivusból keletkezett.

Hogy *ṛñjāsē kršē* etc. 1. és 2. sg. funkciót végezhetett,

annak az az oka, hogy az *s* elemet majd «radikális», majd «suffixális» elemnek lehetett venni: *rñjás-ē krṣ-é* 1. sg. lett [mint *aj-ē*], *rñjā-sē kr-ṣē* 2. sg. [mint *bhāra-sē*].

IV. *m*-végű alakok különböző funkcióval. A finit formák funkciója szerint két kategória vehető föl.

IV. 1. Az alább felsorolt alakok funkciója 1. sg. præt. act. és infinitivus, resp. acc. sg. (az infinitivusokat l. LUDWIG, Inf. 52—54. MACDONELL, l. c. 410):

{ 1. sg. aor., resp. inj.: *a-dhām dhām, a-sthām sthām, gām*
 { infinitivus *-dhām*, acc. sg. *-dhām, -sthām, -gām*.

Thematisztikus képzések:

{ { 1. sg. aor., resp. inj.: *á-karam karam, á-ruham ruhām*:
 { acc. sg. *karām, inf. -rúham*
 { 1. sg. impf.: *yamam, a-tiram, á-prēccham, a-namam, a-bharam*
 { inf. *yámam, -tíram, -prēccham, -námam*; acc. sg. *-bharám*.

A következő esetekben a 1. sg. præt. nincs hagyományozva, de biztosan megvolt:

{ 1. sg. aor. *á-sadam, á-śubham*, 1. sg. impf. *á-crtam, á-viśam*
 { [cf. *á-sadat, śubhānā-, crtāmi, á-viśat*]:
 { inf. *-sadam, śubham, -crtam, -viśam*.

A felsorolt alakpárok idg. morphologiai identitások. Ói. *dhām sthām*: 1. sg. aor. gör. ἀλήθη < *ἀλᾶ-θη ἔστη < *ἔ-στᾶν, inf. av. *dqm*, acc. sg. óp. *upa-stām* < idg. **dhēm *stām*; — ói. *bharam*: 1. sg. impf. gör. ἔφερον, inf. volsc. *ferom*, acc. sg. lat. *lūci-ferum* < idg. **bhērom*.

Hogy az *m*-infinitivus volt a híd a nominális acc. sg. és a praeteritumok közt, szemmel látható.

IV. 2. Van az ḷgvédában és Atharvavédában néhány *ām*-végű 3. sg. imperat. præs. med.: *duhām vidām śayām* (NEGELEIN, l. c. 10. MACDONELL, l. c. 339). Képzésre nézve összeesnek a periphrast. perfectumban használt *ām*-végű alakokkal, a melyek főleg a class. skt.-ban gyakoriak, de a védikus indben sem ismeretlenek [cf. *vidām cakāra*: WHITNEY, l. c. 372] s a melyek kétségkívül infinitivusok (LUDWIG, Inf. 51—52. BRUGMANN, GR.

II. 1². 640). Ezek az alakok egyúttal az acc. sg. functióját is végzik: *vidām śayām*. — Tehát:

3. sg. imp. *vidām*: inf. *vidām*: acc. sg. *vidām*.

V. *s*-végű alakok különböző functióval. Egyes *s*-végű 2. sg. act. functiójú alakok mellett morphologiailag azonos genitivikus, resp. ablativikus infinitivusok várhatók (l. LUDWIG, Inf. 60. MACDONELL, l. c. 411). Matriális egyezések véletlenül nincsenek, de okvetetlenül voltak; cf.

{ 2. sg. præs. inj. **miśás*, aor. inj. **śriśás* [cf. *miśati śriśat*]
 { infinitivus: -*miśas*, -*śriśas*.

V. ö. még (az ablaut-külömbőség daczára) aor. conj. 2. sg. *tárdas párcas*: inf. -*tṛdas -pṛcas*. — A két categoria az idgban is egybeesett, mert pl. a **deiķe* basisból a 2. sg. inj. **dīķes* [óí. **diśás*, cf. *diśāmi*] és a gen. sg. is **dīķes* [óí. *diśás*, lat. *dicis*].

E kategoriában még a 2. sg. act. és az *s*-tövekből való nom. acc. N., resp. suffixum nélküli locativus egybeesése is várható. Az előbbi directe, az utóbbi a hagyományozás hiányos volta miatt csak indirecte mutatható ki; cf.

{ 2. sg. præs. inj.: *ávas namas tapas*, aor. *sadas*
 { nom. acc. N.: *ávas námas tápus sádas*

{ 2. sg. præs. inj.: **kṣódas* [cf. *kṣódanti*]
 { locat. sg.: *kṣódas* [l. fönebb, p. 255]

Mind a három képzésnek már az idgban össze kellett esnie, cf. 2. sg. gör. εἶχε < *ḗ-σεχε, nom. acc. N. δου-μενέε, loc. sg. αἰέε.

VI. Ha voltak védikus *t*-végű infinitivusok (cf. BRUGMANN, Grr. II. 1². 640), ezeknek 3. sg. præt. act. functiójú alakokkal kellett egybeesniök; cf.

3. sg. præt. inj. *juśát*: inf. *juśát*.

Ez a categoria eredetileg valószínűleg tiszta tőből differentiálódott; cf.

{ 3. sg. impf.: *váhat* **srávat* [cf. 2. sg. *a-sravas*]
 { nominális *t*-tő: *vahát- sravát-* [nom. sg. *vahát sravát*].

Ezek volnának a főbb védikus nyelvjelenségek, a melyek szükségképp hosszúra nyúlt analysisünk szerint idg. alapnyelvi viszonyokban gyökereznek s így a flexio genesisének kérdésében a legkomolyabban számba veendők. Ezek után nem tudom, hogyan kell érteni azt a kijelentést, hogy a védikus alakok polysemantismusa (Vieldeutigkeiten) nincs bebizonyítva s bebizonyíthatatlan s hogy az egyre haladó védikus exegesis egyre világosabban mutatta meg, hogy LUDWIG föltevésai nélkül is boldogulhat (DELBRÜCK, Einl.⁴ 131). Ennek az állításnak jóformán az ellenkezője igaz: a Vēda interpretációja LUDWIG föltevésai nélkül el nem lehet s nevezetesen a polysemantismus nem csupán bizonyítható, de bebizonyított és elismert tény. A LUDWIG-féle interpretációs elvek alkalmazásának hatáiról lehet vitázni, de maguknak az elveknek általános helyességét kétségbe vonni s magukat a tényeket elvitatni lehetetlen. A tények pedig az adaptációs theoria nélkül teljesen érthetetlenek s nagyon csodálom, hogy OERTEL és MORRIS az adaptációs theoria bizonyításánál a konkrét védikus anyag felhasználásáról lemondanak (Harvard Studies 16, p. 76—77). Annyi bizonyos, hogy a glottogonikus spekuláció és a védikus interpretatio egyesítése végzetessé vált mind a kettőre, bármennyire helyes velejében mind a kettő. LUDWIG nagy horderejű felfedezéseit a védikus exegesis terén egy ideig adaptációs theoriája miatt perhorreskálták, a melylyel az uralkodó agglutinációs előítéletnek üzent hadat. Az adaptációs elméletnek pedig az lett a fatuma, hogy helyességét szerzője eminenter a védikus flexiós viszonyok magyarázatától tette függővé s így theoriájának discussiója jóformán egészen a védikus interpretatio eredményeire korlátozódtott. Mivel pedig a végtelen nehézségekkel küzdő Vēda-magyarázat csigaléptekkel haladt előre (czélnál ma sincs s valószínűleg nem is lesz soha) s mivel részben csakugyan nem igazolta be LUDWIG föltevéseinek helyességét, nem csoda, ha ellenei minden különös szörszálhasogatás nélkül a fürdővel együtt a gyereket is kiöntötték s az adaptációs theoriát is elvetették. Pedig nyilvánvaló, hogy a theoria még akkor is egészen életrevaló lehetne, ha a védikus exegesis egészen cserben is hagyná. Erről azonban a fönnebbieket után szó sem lehet: a Vēda szerényebb kiterjedésben, de határozottan az

adaptatiós theoria helyességét bizonyítja. Azt ugyan nem mondhatni, hogy grammatika nincs az R̥gvédában, a mit LUDWIG sohasem állított, azt sem, hogy a grammatika in statu nascendi van, a mint LUDWIG gondolta (Gen. 127), mert a Vēda csakugyan messzebb áll az ősnyelvtől, mint ő még hitte, — de azt a leghatározottabban állíthatni, hogy a grammatika lassú keletkezésének, a flexiós alakok lassú differentiálódásának nyomai még megvannak a Védában és igen jól kimutathatók — jobban, mint bármely más idg. nyelvemlékben. Alapjában véve LUDWIG igen jó nyomon járt.

Annál súlyosabb és jogosultabb kifogást kell emelni LUDWIG hangtani nézetei ellen: igazán nagy epochalis gondolatot aligha próbált nyelvbúvár valaha nyomorúságosabb hangtani feltevésekkel beigazolni. Már BENFEY főnnakadt azon, hogy LUDWIG a hangtörvények megsértését veti másoknak szemére, de maga sem bánik velük kiméletesebben. LUDWIG tiltakozott e szemrehányás ellen (AoA. 57—58), de védekezése hiábavaló. Elveti pl. azt a KUN-féle magyarázatot, hogy az ói. 1. sg. præt. med. -i suffixuma a *-ma mi* alakból származott, de maga egészen hasonló módon jár el, mikor az *-āi -ē -a* etc. suffixumokat egy eredetibb *-āni* alakból keletkezteti (Inf. 93); nem éri be azzal a nagy eredménnyel, hogy a 2. sg. *-sē* suffixuma az infinitivális *-sē* suffixummal azonos, hanem ezt az alakot egy még régibb *-sani* alakra akarja visszavezetni (Inf. 76) etc. etc., mert valóságos rögeszméje, hogy a suffixumokat lehetőleg kis számú végződésekre kell redukálni (AoA. 25). Eljárása menthető volt a kísérletezések és tapogatózások periodusában, de későbbi merev elzárkózása az idg. összehasonlító nyelvtudomány fényes hangtani eredményeivel szemben menthetetlen és érthetetlen: mintha átaludta volna az időt, húsz év múlva ép oly energikusan védi tarthatatlan állításait s még újakkal tetézi a régieket (l. Genesis passim). — De noha LUDWIG phonologiai extravaganciáit vissza kell utasítani, hangsúlyozni kell azt is, hogy ezek az adaptatiós theoria lényegét nem érintik — nem pedig azért, mert egy sereg egyenlő hangzású és különböző funkciójú alaknál semmifele hangváltozás felvételére nincs szükség, a mint ezt LUDWIG is hangsúlyozza (Gen. 126), s mert a theoria veleje elfogadott hang-

változások sérelme nélkül beigazolható, a mint azt fönnebb látuk s alább még lesz alkalmunk látni. Erről DELBRÜCK mit sem szól: a való tényállást elfedő általánosítással csak annyit mond, hogy «die lautlichen Annahmen, zu denen Ludwig sich gedrängt sieht, höchst bedenklicher Natur sind» s hogy a LUDWIG-féle hangtörvényeknek maguknak nincs más fundamentumuk mint a theoria valószínűsége. Ez azt a gondolatot suggerálhatja, mintha a theoria sorsa LUDWIG hangtani felfogásán fordulna meg. A tényálladék azonban — ismételjük — az, hogy a kettőnek semmi vagy csak igen kevés köze van egymáshoz. Mindenesetre igaz, hogy a lehetetlen hangváltozások felvétele alaposan segített táplálni azt a gondolatot, hogy az adaptatiós theoria főgondolata is képtelenség, s kapcsolatban talán a hangtörvények kivétel nélkülsége dogmájának elvetésével (Gen. 92) a priori visszariaszthatta a nyelvbüvárokat még a theoriával való foglalkozástól is. Elvégre egy hatalmas előtéttel szembe szálló rendszer egészét áttekinteni s jelentőségét elbírálni minden esetre igen nehéz — sokkal nehezebb mint egy-egy hangváltozás képtelenségét konstatálni.

Összefoglalva a Vēda felhasználása ellen felhozott kifogásokat, meg kell állapítanom, hogy nézetem szerint csak egyetlen egy állhat meg — az, hogy a Vēda távolabb áll az ősidőktől, mint ezt LUDWIG hitte (DELBRÜCK, l. c. 131). A Vēda annyira első rangú támasza az adaptatiós elméletnek, hogy nála jobb egyáltalában nincs is s az indogermánság többi nyelvemlékei e részben nem is foghatók hozzája.

Magától értetődik mindazáltal, hogy a nem speciálisan védikus nyelvanyag s a többi idg. nyelvek a maguk részéről szintén hozzájárulnak az adaptatiós theoria támogatásához. Az ide vágó objektív és autoritativ argumentumok felsorolását és részletezését későbbre hagyjuk, de már eleve megjegyezzük, hogy számuk és súlyuk igen nagy — oly annyira, hogy az ember megint nem tudja, mit kezdjen DELBRÜCK azon kijelentésével, hogy az adaptatiós theoriának nincsen más bizonyítéka mint saját belső valószínűsége, a mely persze «recht gering». De e tarthatatlan állítás igazolása nézetem szerint teljesen dugába dől. A bizonyítás annak beismerésével kezdődik, hogy az a gondolat, mely szerint eredetileg egyforma értelmű alakok jelenté-

sükben lassankint differentiálódnak, bizonyynyal nem utasítandó vissza, mert hiszen ilyen folyamatot «elég gyakran» lehet észlelni; de valószínűtlen az a föltevés, hogy az ősnyelvben oly nagy számú egyforma jelentésű nominális és verbális tőforma létezett, a mint LUDWIG feltételezi. «Wie wäre eine solche, man darf sagen, überflüssige Fruchtbarkeit zu erklären?» (l. c. 131). — De ha az adaptálódás folyamata «elég gyakran» észlelhető, hogyan volna az ősnyelvi adaptatio «valószínűtlen»? És miért volna az? Hiszen az, hogy helyesen rekonstruált idg. alakok egyidejűleg nominális és verbális formák, hogy pl. idg. **dhēm* acc. sg. és 1. sg. præt. act., hogy idg. **aġai* dat. sg. és 1. sg. præs. med., hogy idg. **bheresai* dat. sg. és 2. sg. præs. med., hogy idg. **ġenesi* loc. sg. és 2. sg. præs. act. — mind ez és számtalan más nem «valószínűtlen» föltevés, hanem mind megannyi szemmel látható és kézzel fogható valóság, elismert tény, a melyet se elcsavarni, se letagadni nem lehet. A tény pedig tény marad, még ha magyarázni nem is tudná az ember. Ámde a polysemantismus ténye éppen az adaptatio feltevésével magyarázható — és csakis ezzel. Éppen az adaptatiós theoria hívének nem okoz főfájást az, hogy egy és ugyanazon alaknak két vagy több funkciója van, mert előtte nyitva áll a magyarázatnak az az egyszerű módja, hogy oly alak mint **ġenesi* a mondatban végzett syntactikai funkcióhoz képest jutott egyrészt nominális [loc. sg. v. inf.], másrészt verbális [2. sg. act.] jelentéshez. Ellenben az agglutinációs theoria híve kénytelen a **ġenesi* alak számára egy valamikor önálló -i, resp. -si suffixumot felvenni s ez elemeknek önálló eredeti localis, resp. 2. sg. pronominalis jelentést adni s miután ezt — bármiféle bizonyítás lehetősége nélkül! — megtette, csodálkozva kérdezheti: honnan és miért van a loc. sg. **ġenesi* es a 2. sg. act. **ġenesi* egybeesése? Egy-két esetben lehetne hivatkozni a véletlen művére, de ilyen kettős funkciójú alakoknak se szeri, se száma. Az «überflüssige Fruchtbarkeit» tehát sziklaszilárdan álló tény s csakis adaptatio felvételével értelmezhető.

Az adaptatio gondolata a declinatio terén általában nem találkozott oly merev visszautasítással mint a conjugatio területén (l. DELBRÜCK, Einl.¹ 91). Lényegében DELBRÜCK is ezen az állásponton van: «Wie mir scheint, würde es gewagt sein, wenn

man den Gedanken, dass Flexionssuffixe aus Stammsuffixen hervorgegangen seien, auf der ganzen Linie der Grammatik zurückweisen wollte . . . aber die Ludwig'sche Anwendung desselben auf das Verbum scheint mir nicht gerechtfertigt» (Einl.¹ 69—70). Az aversio oka, mint tudjuk, «die Ähnlichkeit» [alább pláne: «auffallende Ähnlichkeit»] «der sogenannten Personal-suffixe mit den Pronominibus, eine Ähnlichkeit, die doch nicht wegzuleugnen ist» (l. c. 70). Ez az agglutinációs lidércz több mint egy negyed század múlva még mindig kísért, bár valamivel szerényebb alakban mint «die tatsächlich bis zu einem gewissen Grade vorhandene Ähnlichkeit zwischen den Personalendungen und den Personalpronomina» (Einl.⁵ 131) lép föl. Hogy mily szomorúan áll e hasonlóságnak, az agglutinációs hypothesis legutolsó asylymának ügye, már volt alkalmunk látni (Nyt. 3, 87—88). Annál sajátságosabb az a DELBRÜCK-féle kijelentés, hogy ezt a hasonlóságot LUDWIG álláspontjáról nehéz megmagyarázni (l. c.). E kijelentés alapja az a LUDWIG féle vigyázatlanul formulázott nyilatkozat, hogy a suffixumok «nach beiläufigen, oft auch nach gar keinen analogieen» kerültek összefüggésbe és vonatkozásba a személyes névmásokkal (AoA. 1873. p. 63). Ebből a passusból DELBRÜCK azt a hatalmas következtetést akarta levonni, hogy mivel LUDWIG a suffixum és a pronomen közti vonatkozást gyakran «nach gar keinen Analogieen» keletkezteti, rendszerének egyik legfontosabb pontján maga is lemondott minden magyarázatról s ezzel maga formulázta a legsúlyosabb ellenvetést hypothesis ellen» (Einl.¹ 70). De ez annyi mint szűnyögből elefántot csinálni. Mindenek előtt az incriminált passus nem pusztán «nach gar keinen analogieen», hanem «nach beiläufigen, oft auch nach gar keinen analogieen», azonfölül csak hyperbolikus kiszínezése akart lenni annak a ténynek, hogy az adaptálódás folyamata minél kevesebb reflexióval megy végbe, v. ö. pl. «so vollzog sich in spontaner weise, bei der die reflexion natürlich eine höchst untergeordnete rolle spielte, eine neue verteilung der bedeutung» (Inf. 5). — A legszebb azonban az, hogy LUDWIG utóbb perhorreskált mindenféle összefüggést és vonatkozást a pers. suffixumok és a pers. pronomenek között, a mennyiben verbis expressis tagadta a köztük lévő hasonlóságot: «Nun besteht aber die än-

lichkeit gar nicht... Man musz offenbar von einer fixen idee befallen sein, um hier änlichkeit zu finden!» (Gen. 1891. p. 129). E szerint ha DELBRÜCK valamikor a jogosultságnak némi látszatával tehette a fönnebbi kifogást, ez a látszat is rég megszűnt. Ennek daczára DELBRÜCK még mindig fönntartja — bár régebb idő óta szelidítve — a régi kifogást: «Man wird in diesem Satze eine genügende Beantwortung der aufgeworfenen Frage schwerlich erblicken können» (Einl.⁵ 131—132). Az intentionált gyöngé argumentum ad hominem tehát ma már abban az absurd követelésben csúcsosodik ki, hogy LUDWIG magyarázzon meg olyas valamit, a minek létezését nem ismeri el. De még ha elismerné, sem tartoznék magyarázni s a magyarázat követelése nem egyéb mint a sémantikus agglutinatio becsempészése a LUDWIG-féle rendszerbe. A sémantikus agglutinációra nézve kívánatos, sőt életkérdés a pers. suffixum és pronomen között hasonlóságot kimutatni, mert egy finit verbális forma jelentése ez elemek synthesisének resultatuma; ellenben a LUDWIG-féle formális agglutinatio szempontjából minden ilyen hasonlóság közönyös, mert hiszen e szerint a pers. suffixumok jelentései eredeti deiktikus jelentésüket elveszített pronominális gyökerekből [recte: «sound-continua» functio-nélküli végződéseiből] — tehát úgyszólván semmiből jöttek létre, s ha tehát a pers. suffixum és pronomen között volna is hasonlóság, ez csak különböző causalis sorokba tartozó jelenségek egybeesése volna, magyarán: véletlenség, a melynek nincsen magyarázata s a melynek magyarázatát követelni non-sens.

DELBRÜCK állítása, hogy LUDWIG hypothesise tényleges alakjában («in ihrer vorhandenen Gestalt»: l. c. 132) általában nem nyerte meg a nyelvbúvárok tetszését, nagyon igaz, de éppen nem az az objektív szempont, a melyből a theoriát elbírálni kell. Hány olyan hypothesis van, a mely a vélemények folytonos hullámvázása közepette szerzője adta eredeti alakjában tarthatta meg magát? A méltányosságnak legelemibb követelménye, hogy különbséget tegyünk LUDWIG alapgondolata és bizonyítása, valamint a belőle levonható consequentiák között (cf. FICK, GGA. 1881. p. 431. HIRT, IF. 17, 38). Az, hogy bizonyítása egész terjedelmében nem sikerült — s részben nem is sikerülhetett —, alapgondolatának genialis conceptióját s következtetéseinek óriási

horderejét nem alterálja. DELBRÜCK maga kénytelen visszautasító kritikájához a következő [az előző kiadásokban hiányzó] megjegyzést hozzáfűzni: «Es darf aber nicht unerwähnt bleiben, dasz sich die Ludwigschen Anregungen für die gesamte Sprachforschung fruchtbar erwiesen haben» (Einl.⁵ 132). A ki a gondolatok sorsát figyelemmel szokta kíséni, nyomban megérti, mit jelent az, hogy egy haótátul üldözött s csaknem feledésbe merült hypothesis negyven éves mult után kezd elismerésre vergődni. Ha azt látjuk, hogy kiváló bűvárok — bár nantes in gurgite vasto — mint tették lassankint magukévá LUDWIG alapgondolatát s hogy még többen nem tudva mennyire hatása alatt állottak, nem zárkozhatunk el annak beismerése elől, hogy ez a jelenség nem csupán az agglutinációs theoria leromlásának symptomája, hanem az adaptációs hypothesisben rejő belső igazság kényszerítő erejének jele is.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Gorond.

HERTY a Nyr. áprilisi füzetében a m. *gorond* jelentését és elterjedését kellően megvilágítván a következő módon állapítja meg eredetét: «Ugyanazon ószláv **gręda* szónak északi szláv, lengyel *grąd*—*gorond* alakjával függ össze (l. Nyelvtudomány 3: 11, Nyr. 31: 36, 38: 389)», l. Nyr. 40: 169. Én az említett lengyel szóról azt mondtam: «Hogy a lengyel *grond* vagy *grąd* szó milyen eredetű, azt nem tudom», l. fönt a 10. l. Hát én nem tudtam volna, hogy a *gręda* szónak a lengyelben mi felel meg?! vagy a lengyelben valóban *grąd* lehet egy régibb *gręda*-ból? Az *ą*-tól igenis lehetne, hisz idézett cikkemben meg is mondom, hogy eredeti *ę*-nek a lengyelben igenis megfelelhethet *ą* is, csakhogy ilyen *ę*-ből lett *ą* előtt a mássalhangzó *j* és, v. ö. óbg. *gręda*: lengy. *grzęda*, dim. *grządka*, ellenben óbg. *řąka* több. gen. *řąkъ*: l. *řęka řąk*, dim. *řączka*, l. fönt 8. l. jegyz. No de különben is képtelenség, hogy a l. *grąd* «az ószláv **gręda* szónak északi szláv . . . alakja» volna. Azonban senki sem fog azon főnakaadni, hogy HERTYnek nem sikerült minden szó származását pontosan megállapítania, értekezésében («A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben») ez egészen alárendelt dolog, fő a becses, gazdag anyaggyűjtés, a melyért csak hálásak lehetünk neki. ASBÓTH OSZKÁR.

Komló és kender.

Néhaj HEHN VIKTOR «Kulturpflanzen und Haustiere» cz. munkájában még azt bizonyítgatta, hogy a sör komlózása és a komló egyik legelterjedtebb neve (ném. *hopfen*, fr. *houblon*, klat. *humulus* stb.) német eredetű s a Rajna vidékéről jutott el Európa (és Ázsia) többi népeihez. Újabban szinte valamennyi kutató megegyezik abban, hogy a komlóval való fűszerezés épen megfordítva északról vagy északkeletről indult ki s szláv közvetítéssel terjedt el Középeurópában s hogy a komló klat. *humulus*, ób. *chmelĭ*, óskand. *humall* nevezetei aránylag kései, népvándorláskorabeli jövevényszavak valamely finn-ugor vagy török nép nyelvéből. A részletekben azonban már elég sok az eltérés. E. KUHN a KZ. XXXV : 313—4. lapján ezt írja: «Nach den überzeugenden Ausführungen R. KOBERTS in den Hist. Studien aus dem pharmakol. Institut der Universität Dorpat V, 152 kann es... für einen Unbefangenen keinem zweifel mehr unterliegen, dass die Verwendung des Hopfens zum Biere von finnischen (namentlich ostfinnischen, resp. ostfinnischen und tatarischen) Stämmen ausgegangen ist und sich erst seit der Völkerwanderung mit dem Namen asl. *chmelĭ* (für **chūmelĭ*), mlat. *humulus* aus wogulisch. *qumliġ* u. s. w. nach Westen verbreitet hat». KUHN idézett cikke után indul BERNEKER (EtWb. 411) és WALDE (EtWb.² 372), a klat. *humulus*, ób. *chmelĭ* szerintük is «keleti finn és tatár» jövevényszavak s bizonyosságul ők is a vogul *qumliġ*-ra hivatkoznak. KLUGE etymologiai szótárának 7-ik kiadásában más nézetem van: «Das Nord. hat *humall*... nach mlat. *humlo*, *humulus*, welche sippe zusammen mit slav. *chmelĭ*, magyar. *komló*, ngr. *χουμέλι* wohl finn. Ursprungs ist (finn. *humala*)». SCHRADER szerint végre (Sprachvergleichung und Urgeschichte³ II, 253; ugyanígy a HEHN-féle Kulturpflanzen 7-ik

kiadásához irt javításokban) a szláv, skandináv és középlatin alakok végső forrása a csuvas *χumlā*, tatár *χomlak*.

Látnivaló, hogy a forrás megjelölése elég határozatlan és ingadozó s hogy a részletekben is sok a tévedés. Talán nem lesz fölösleges e sokat vitatott kérdést egyszer finn-ugor és török oldalról is megvilágítani.

Azon kezdem, hogy a finnugorságra való hivatkozás tévedés. A kumlónak egy finnugor nyelvben sincs olyan eredeti nevezete, a mely az ób. *chmelī*-lél és társaival kapcsolatba volna hozható. A finn *humala* (vót *umala*, észt, vepsz *humal*, lív *umal*, *umāl*; a *h*- lekopására vö. SETÄLÄ, Äännehistor. 324. kk.), a melyre KLUGE hivatkozik, nem eredeti finn szó, hanem vagy az óész. *humli*, *humall* átvétele (így THOMSEN, Indflyd. 117. l.), vagy — s ez a valószínűbb — orosz jövevény (or. *хмель*, vö. MIKKOLA, Berühr. 174. l.). A svéd-lapp *hombel* (FRIS) az ó-norvég *humli*, svéd *humle* átvétele (vö. QUIGSTAD, Nordische Lehnw. im Lapp., 194. l.). A többi finnugor nyelvek *kumló*-féle szavai két csoportra oszlanak. A mordvin-Érza *komlä*, *k'omblä*, Moksa *komula*, *k'omola*, *komla*, valamint a cseremiszi *umola*, *umla* régi csuvas jövevénytiszavak (vö. PAASONEN, Die türk. Lehnw. im Mordwinischen, Journ. de la Soc. Finno-ougrienne, XV, 2: 37). A magyar *kumló* (< **kumlau*, vö. OklSz.) szintén egy ó-csuvas, ill. Volga-bolgár **kumlau* alakot tükröztet vissza. Az obi-ugor nyelvek szavai (osztják *χomdāχ*, tadvai-vogul *k'umlāχ*) még fiatalabb, alig néhány száz éves jövevények a toboli tatárok nyelvéből (vö. PAASONEN, FUF. II, 121; KARJALAINEN, Mém. de la Soc. Finno-Ougrienne, XXIII, 111; GOMBOCZ, NyK. XXVIII: 159). Ugyancsak török jövevénytiszó az a vogul *qumliχ* is, a melyet KOBERT AHLQVIST vogul szótárából idézett, s a mely adat azóta könyvből könyvbe vándorolt.

Ezek után kétségtelen, hogy a szláv *chmelī*, lat. *humulus* forrását legfellebb a törökségben kereshetjük. Itt a következő alakok állanak rendelkezésünkre: csagataj *kolmak* (PAVET DE COURT.); kazáni tatár *kolmak* (BÁLINT); baskir *kumalak* (KATARINSZKIJ); kirgiz *kumdau* (RADLOFF); teleut. *kumdak* (VERBICZKIJ); kumandu *kumunak* (VERB.); szagai *kumnak*, sor. *kubanak* (RADL.); csuvas *χšmla*, *χomla*, *χšla* (PAASONEN, AŠMARIN). Az óstörök alapalak **kumlak*. Figyelembe vévén már most a török hangválto-

zások kronológiáját, a 6.—10. századra, midőn az átvétel megtörténhetett, két török alakot vehetünk fel: egy köztörök **kum-lak* v. **kumlaγ* típust s egy ócsuvas ill. helyesebben bolgár-török **χumla* alakot. A választás e két alak közül nem nehéz; ha a szláv *chmeli*, klat. *humulus*, *humulo*, *humelo*, *humlo* csakugyan a törökségből valók, csak a bolgár **χumla* alakra gondolhatunk. Mindenesetre figyelembe veendő, hogy a Volga-bolgárokat már a régi arab írók is szorgalmas földmivelő, kertészkedő népnek tudják. «Mindenféle magot művelés alá vesznek, — írja róluk GARDÍZÍ MHK. 164—5. l. — így a búzát, árpát, párhagymát, lencsét, paszulyt s ezeken kívül minden egyebet». Eszerint, legalább tárgyi szempontból, a bolg. **χumla* > szl. *chmeli* származtatás nem volna valószínűtlen; hogy hangtani szempontból nem esik-e kifogás alá, döntsek el a szakemberek.*)

A komlóéval együtt a kender indogermán szócsaládja is azok közé tartozik, a melyeket SCHRADER és HEHN után finnugor eredetterületről szokás származtatni. Ha azonban a felhozott adatokat és bizonyítékokat közelebről szemügyre vesszük, SCHRADER feltevése inkább veszít, mintsem nyer valószínűségben. A szóban forgó indogermán alakok, a melyek kétségkívül összetartoznak, bár viszonyuk ma sincs kellőképen tisztázva, a következők: gör. *κάνναβις* (> lat. *cannabis* > ol. *canape*, fr. *chanvre*, oláh *canepă*); ófn. *hanaf*, óész. *hampr*, svéd *hampa* (> finn *hamppu*, lapp *hampa*); ópor. *knapios*, litv. *kanāpės*, lett *kaņepes* (> lív *kanīp*, *kanep*, észt *kanep*, vót *kaniva*), óbolg. *konoplja*, alb. *kanep*, örm. *kanap*^c, kurd *kinif*, újperzsa *kanab*, oszét *gän* «hanf» (vö. MILLER WSEWOLOD, Die Sprache der Osseten, 92. l.), valamint az ói. *čaná-h* «eine Hanfart» és oszét *san* «Wein» (SCHRADER, i. m. II, 193). Már most SCHRADER ismert elmélete szerint, a melyet WALDE is elfogadott, e messze elágazó szócsalád végső forrása egy «finn (értsd: finnugor) **kana-pis* „Hanfnessel“ összetétel» volna. Ez a «finn compositum», a melynek megalkotásában SCHRADER-t, úgy látszik, csak a nehézségeket nem látó ember merészsége vezette, voltaképen egy cseremisiz és egy permi szóból van megszerkesztve: cser. *kiñe* + zürj. WIEDEMANN *piš*, permi GENETZ *poš*, votják MUNKÁCSI *piš*, *peš*. A zürj.-votj.

*) Egy **χumla*-ból szl. *chmeli* nem lehetett. *A szerk.*

piš jelentése valamennyi forrás szerint csak «hanf», nem pedig, a mint SCHRADER (és WALDE is) gondolja, «nessel». SCHRADER, úgy látszik, AHLQVISTnak egy derék, de ma már jórészt elavult munkája vezette félre (De vestfinska språkens kulturord, Helsingfors, 1871), a melyben ezt olvasta: «i wotjakiskan och Syrjänskan heter hampan *puš* eller *piš*, hvilket ord egentligen är *nässlans namn*». A csalán votják neve *pušnér*, zürjén és permi *pečor*; úgy látszik, AHLQVIST, hogy mi alapon, nem tudom, e két szócsaládot egyeredetűnek tartotta.

A cser. *kiñe* nem választható el a következő mordvin szavaktól: mord. Mokša *kañf'*, Erza *kañj* «hanf», a melyek a mordvin hangviszonyok szerint *-p* végű szóból is származhattak (vö. PAASONEN, Mordw. Lautlehre, 38. l.). Semmi bizonyítékunk sincs arra nézve, hogy a cs. *kiñe*, md. *kañj* a finnugorság eredeti szókincséhez tartozott, s még mindig legvalószínűbb THOMSEN feltevése (Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog, 177. l.), hogy mindkettő ugyanabból a közös, ismeretlen harmadik forrásból származik, a honnan a gör. *κάνναβις*, ófn. *hanaf* stb. is valók. SCHRADER feltevését különben még egy más körülmény is valószínűtlenné teszi. Ha az indogermánok a kender-termesztést vagy legalább a vad kender felhasználását a finnugoroktól tanulták el, hogy értsük, hogy épen a finnugor nyelveknek nincsen a kenderre közös szavuk. A már említett mordvin-cseremisiz és permi kenderneveken kívül harmadik névvel találkozunk az obi-ugor nyelvekben: osztják *pölen*, *püden*, vogul *ponäl*. A kender finn és lapp neve skandináv ill. lett jövevényszó; hogy a magyarok sem ismerték a kender hasznát a török hatás kora előtt, kitetszik abból, hogy nem csak a *kender*, hanem a *csepű* és *tilolni* mesterszavak is török eredetűek.

Hátra volna még a törökség. A kender felhasználása az altáji népeknél kétségkívül ősrégi időkre nyúlik vissza. Nem csak a kendernek van az összes török nyelvekben (a jakut kivételével) közös neve (köztör. *kändir*, kazáni tatár, baskir *kindər*, kara-kirgiz *kändər*, nogai-tat. *kändəräs*, csuvas *kanvər*), hanem még a *tilolás*, *csepű* stb. neve is közös török ill. török-mongol műszó. SCHRADER nem is habozik a t. *kändir*-t is a gör. *κάνναβις* családjához vonni, önkényesen így tagolván: *kän-dir*. Csak hogy ezt a feltevést semmivel sem tudjuk támogatni; a török-

ségben *-dir* denom. névszóképző nincsen, s olyan *dir* vagy *tir* alakú önálló szó sem, a mely egy felteendő *kändir* összetétel második tagja lehetne.

Mindezek után, azt hiszem, ha nem akarunk délibábot kergetni, érzük be annyival, a mennyit KLUGE mond a német *hanf*-ről és családjáról: *scheint nicht indogermanisch zu sein.*

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Csinál.

Innen-onnan 30 éve lesz, hogy HALÁSZ azt mondhatta még, hogy a *keresztelni* ige nem lehet «az ószláv *krüstiti*-nak a mása, mint Miklosich állítja, mert ebből nyelvünkben *keresztál* vált volna», l. Nyr. 12 : 99. Én egy évvel rá első munkámban, a mely a magyar-szláv érintkezéssel foglalkozott, mint kezdő ezen a téren hűségesen ismételtam ezt és ennek bizonyosságául hivatkoztam a *činiti*-ből lett *csinál* igeinkre, a melyet akkor még egyetlen szláv eredetű magyar igeének hittem, l. NytK. 18 : 350². Hogy ez mekkora tévedés volt, azt később magam mutattam ki a «Szláv igék a magyar nyelvben» című cikkemben, a melyben 20, mondd húsz, magyar igit állítottam össze, a melyek szláv eredetűek, l. Nyr. 25 : 113—116, vö. «Az igezők átvételéről» írt későbbi cikkemet is, u. o. 30 : 221—224, és a *Perelni* igeről írt fejtegetéseimet, u. o. 31 : 308—312. E cikkeimből egészen kétségtelenül kitűnik, hogy *-iti*-re végződő szláv ige a magyarban csakis *-él* vagy *-ol*-végű lehet, ha az ige *-ál*-végű a magyarban, a mintául szolgáló szláv ige csakis *-ati*-végű lehetett. A *csinál* ige tehát nem felelhet meg szláv *činiti*-nek, hanem csakis egy gyakorító *čínati*-nak. Ezt a következtetést határozottan le is vontam egy később megjelent értekezésemben, a melyben egyebek közt azt mondtam: «Én azt hiszem, nincs magyar nyelvész, a ki a *csinál* alakot egy *činiti* igéből meg tudja magyarázni», l. NytK. 30 : 75. Eddig ezt nem is kísérlette meg senki, pedig azóta több mint tíz év mult el, de újabban HORGER iz SIMONYI is úgy beszélnek a *csinál* igeinkről, mintha most sem volnának tisztában vele, mert bizony nem *csinál*-ból lett *csinyál*, a mint ők hiszik, l. HORGER Egy ismeretlen hangtörvény 11. l. és Nyr. 40 : 247, hanem kétségtelenül *csinyál* a régiebb, a szláv *čínati*-nak megfelelő alak, *csinál* pedig csak később keletkezett a *csinyál*-ból.

ASBÓTH OSZKÁR.

Kócz.

Hogy a mi *kócz* szavunk szláv eredetű, arra tudtommal eddig senki sem mutatott rá, engem ALEXIOS vezetett rá, a ki azt a föltevését közölte velem, hogy a m. *kócz* régebbi **kolcz*-ből való és hogy úgy mint a vele egyjelentésű oláh *cilți* egy szláv *клькь* többes nominativusából eredt. Nem tudom, hogy A. ilyen præcise fejezte-e ki magát, mert beszélgetésünk egy pár hónappal ezelőtt folyt le, de annyi tény, hogy helyes úton járt és hogy nekem most már igen könnyű volt a szó szláv eredetét egészen kétségtelen módon be is bizonyítani.

A nélkül, hogy A. éleslátását és találatkonyságát kisebbiteni akarnám, meg kell jegyeznem, hogy A. könnyebben juthatott arra a föltevésre, hogy a magyar szó szláv eredetű, mint akármelyikünk, a *kócz* ugyanis a magunkféle ember életében vajmi kis szerepet játszik, csak ha egy nyelvet igen apróra ismerünk, tudjuk annak a nevét, akkor sem használjuk gyakran, olvasmányunkban sem találkozunk vele sűrűn. A.-nak azonban könnyen föltünhetett, hogy a magyar *kócz* és annak oláh neve, a *cilți* (t = cz!) erősen összecsendenek, azt is tudta, hogy a magyar hosszú -ó- gyakran eredetibb -ol- helyett hangzik, hogy tehát az *l* is meglehetett valaha a magyar szóban, a mely az oláh szóban hangzik. Ezzel voltaképp meg is volt már a kérdés oldva, mert hogy az oláh szó szláv eredetű, azt már régen tudjuk, megmondta azt MIKLOSICH már 1860-ban: *клька* trama — *кльци* pl. m. stupa; *кльцъскъ* vb. rupfe», l. Die slav. El. im Rum. A *клька* igaz más jelent és itt sajtóhiba *клькь* helyett, de már az 1862—1865 megjelent Lexicon palæoslov.-græco-latinum cz. szótárban az oláh szó helyesen a *клькь* czikkben található, csakúgy mint az Etym. Wtb.-ban is a *klükü* cím-szó alatt. Utána ŞAINEANU is említi az oláh szláv eredetét:

«*cálŕi* [sl. *klükü*]*) m. pl. Werg» Dict. rom.-germ., ТИКТИН pedig meg is mondja egészen világosan, hogy a többesszámú oláh szó az óbg. *klükü* többes nom.-ból keletkezett, jeles szótárában ugyanis a *cálŕi* cikk végén azt olvassuk: «Et. ksl. *klükü*, pl. *klüci*». A nemszlavista aránylag még legkevesebb okulást fog épen ott találni, a hol talán első sorban keresi, МИКЛОСИЧ szófejtő szótárában, mert ott a *klükü* cikkben egyetlen egy szláv *c*-és alak sincs megemlítve, csak a cikk legvégén álló oláh «*kelcŕi werg*» szó sejtetheti vele, hogy talán ilyennek is kell lennie. De egyet mégis ki lehet belőle olvasni, a mi becses útmutatásul szolgálhat nekünk: a kócz neve a szláv nyelvekben gyakran többesszámú alakot visel; ilyen M. összeállításában «b. *klüčista* plur. werg», «s. *kučine* plur.», ilyen ámbár M. ezt nem mondja meg expressis verbis a «p. *klaki* haarzotten», «klr. *klöky*» is. Anyanyelvéből nem idéz M. ide tartozó szót, de ПЛЕТЕРСНИК szótárában azt találjuk, hogy «*kötke* f. pl. Werg, Caf (Vest. I. 4.; *kuke* Cig.)» és ha ЈАНЕŽИČ német-szlovén szótárában keressük a Werg szót, ugyan más, de szintén többnyire többesszámú kifejezéseket találunk.

Minthogy azonban tudjuk, hogy egy óbg. *klŕkŕ* szónak több. nominativusa csakis *klŕci* lehetett, kézzel fogható most már az a tény, hogy az oláh és a magyar szó egyaránt csakis egy ilyen többesszámú alakból lehetett; az oláh hangzásban közelebb áll szláv mintájához, a magyar *kócz*, a melynek régebben **kolcz*-nak kellett hangzania, úgy viszonylik egy szláv *klŕci*-hez mint *dolg-* (a *dolgot*, *dolgok*-féle alakokban) az óbg. *dlŕgŕ*-hoz, vagy *bolgár* a *blŕgari*-hoz, *bolha* a *blŕha*-hoz, vagy ha még csattanósabb analogiát keresünk, mint a *csónak* szavunk egy föltehető **člŕnŕkŕ* szóhoz, v. ö. Ашвор Refleks slov vida *trŕt*—*trŕt* 37. l. (k. l. a Sbornik statej po slavjanovédéniju II. kötetéből). МИКЛОСИЧnál a lex. palæoslov.-ban csupa többesszámú alakot találunk a *klŕkŕ* cikkben, a mely így kezdődik: «*klŕkŕ* m. *κρόκη*, trama pl. n. *klŕci* ioann. 197. lev. 13. 48 in antiqua editione», épigy Vostokov egyházi szláv szótárában vagy SREZNEVSKIJ óorosz szótárában is, a hol egyebek közt a következő mondatrész olvasható: riza, i prjadeno, i *klocy* (τὸ ἱμάτιον

*) A *klükü* sajtóhiba *klükü* helyett.

ἡ τὸ στήμων ἡ ἡ κρόκη; subtegmen), l. Materialy *klokъ* a. Az élő szláv nyelvekből, a melyek egy részében az analogia hatása következtében a *c* a többes nominativusban helyt adott a többi alakokban található *k*-nak, még ma is biztosan kiolvashatjuk, hogy az épen említett *klъci*-féle alak valaha az egész szlávországban ismert neve volt a kócznak. MIKLOSICH szófejtő szótárában igaz csak a lengyel *klaki**) és kisorosz *kloky*-t említi, de föl-találjuk annak nyomát más szláv nyelvekben is. A csehből M. csak az egyszámú *kluk*-ot idézi, de a rendes, úgy látszik, a többesszámú *kluky*, RANKE a Werg szó alatt csakis ezt említi, GEBAUER nyelvtörténeti szótárában is csupa többesszámú alakokat találunk, l. Slovník staročeský 3. *kluk* alatt. A tótban is, úgy látszik, csak a *klky* többes igazán népies szó, a JANČOVIČ, LOOS és MIČÁTEK szótárában található egyes nőnemű *klka* a várható és BERNOLÁKNÁL egyedül is említett hímnemű *klk* mellett, helytelen abstractio lehetne a többes nom. *klky*-ből, a melyen nem lehet megismerni, hogy hímnemű vagy nőnemű szó. BERNOLÁK a többes «*klki*» gen.-át is kiteszi: «gen. *kow*», ez pedig csakis hímnemű szónak az alakja lehet. A tót szót különben MIKLOSICH nem említi, a mai szerbből, mint már fönt láttuk, csak egy az idetartozó szóból képezett, de szintén többesszámú szót idéz: «s. *kućine* plur.», a tőszót csakis a régi szerb nyelvből és csak egyes számban idézi: «as. *klъkъ*». Ennek a mai szerbben *kuk* felelne meg, lássuk ezt a horvát akadémia nagy szótárában! Az illető czikk így kezdődik: «1. Kûk m. kućine. — Naj češće u množini (kuci?)», azaz a *kûk* szót ez a szótár a MIKLOSICHTÓL is s. (= szerb) alatt idézett többesszámú *kućine* szóval magyarázza és hozzát teszi, hogy többnyire többes számban használatos, tehát az irodalmi nyelvben nominativusa *kuci* volna (v. ö. óbg. *vlъkъ* «farkas»: több. nom. *vlъci* = szb. *vûk*: *vûci*), de minthogy ezt az alakot sem az élő nyelvből, sem az irodalomból nem ismeri, a szerkesztő — akkor a tudós ragusai Bud-

*) A lengyel *klaki* igenis kóczot is jelent, nemcsak «haarzotten»-t a mint M. mondja, van l. közmondás is, a mely így szól: Taki to doktor, jakz klaków batog «olyan doktor, mint a kóczból csavart bot». A «haarzotten» jelentés különben szintén tükröződik a magyarban, v. ö. a *kóczos* melléknevet.

MANI — kérdőjelt tesz melléje. Valamivel odább így folytatja: «A szótárak közt Daničičnál: *klъkъ* ‚stuppa‘ (tulajdonkép csak többesben, valamint a most használt *kučine*)». De a modern példákban is csupa többesszámú alakot találunk, az egyesszámú *kūk* tehát merő abstractio, és csakis az lehet kérdéses, vajjon a többes nom., a melyet voltaképp a czikk élére kellett volna tenni, él e még azokon a vidékeken, a hol a szó még használatos, a régi **kūci* alakban vagy pedig az analogia hatása alatt *kūki* lett belőle, a mely alakot BUDMANI a ča-nyelvjárásból idéz.

Összefoglalom egészen röviden az eredményt. A szláv nyelvekben a *kócz* neve valaha a többesszámú *klъci* volt, a melyet óbg. forrásokból ismerünk; csaknem valamennyi élő szláv nyelvben még ma is él a megfelelő kifejezés és a nép ma is többes számban használja. Az oláh *cîlți* (a *cîlți* csak más helyesírás) híven megfelel az óbg. *klъci*-nek, a magyar *kócz* csakis régibb, eddig tudtommal ki nem mutatott **kolcz*-ből keletkezhetett, a mely az óbg. *klъci*-nek tökéletesen megfelelhet! Ennek a tényállásnak a megismerésére pedig rávezetett bennünket az oláh nyelvben hívebben megőrzött hangállomány, a melyre engem ALEXICS collegám figyelmeztetett. ASBÓTH OSZKÁR.

Strînște.

A nyáron, kutatva a kolozsvári ref. főgimnázium könyvtárában, egy magyar daloskönyvben («Petrovay-codex») rábukkantam egy 48 soros oláh szerelmes versre is. A további nyomozás azután igazolta föltevésemet, hogy ez az 1672-ben Petrován (Máramaros-m.), latin betűkkel s magyar ortografiával írt költemény magyarból van fordítva. Eredetije megvan THALY KÁLMÁNNÁL (Vitézi énekek, II. 47.) és a «Vásárhelyi daloskönyv»-ben (89.). Ebben a versben, mely az oláh litteratura legrégebb szerelmes költeménye és műfordítása, előkerül a következő sor: «*Sztrênste re cze te bukurÿ reuteziÿeÿ mále?*» (21. s.) A *strînște re* ebben a sorban annyit jelent: «rossz szerencse, balszerencse, balsors». Ez az adat is azt bizonyítja, hogy a *strînște* megvolt a régebbi oláh nyelvben, a honnan csak a bolgárból kerülhetett (v. ö. a «szerencse» czikket e folyóiratban II. 108—109. l.). Ennél régebbi adatot is idézhetek az 1564 táján nyomtatott «*Molitvelnicul diaconului Coresi*» cz. könyvből: «*Pre ia nu voiu lâsa pân! la moartea mea, nici în strînște rea, nici în bună: Őt nem hagyom el halálomig, sem rossz szerencsében, sem jóban*». Lejebb néhány sorral már a «*strînște*» *strîște*-nek (*n* nélkül) van írva. (Prinos lui D. A. Sturdza, 265. l. Bukurest, 1903.) ALEXICS GYÖRGY.

A LATIN *VOLO* ALAKJAI ÉS ÖSSZETÉTELEI.

A *volō, volunt*-féle alakok *o*-ja az uralkodó felfogás szerint nem az *o*-ablautformája a *vellem, velis*-féle alakokban megjelenő *uel*-gyökérnek (v. ö. STOLZ: Latein. Gramm.⁴ 43. l. SOMMER: Handbuch der lat. Laut- u. Formenlehre. 180. l.), hanem ugyanaz a forma, melyben azonban az *e* a rákövetkező gutturalis *l* (*l̥*) hatása alatt *o*-vá változott. A latin *l* t. i. az összes mássalhangzók és a velaris magánhangzók előtt gutturalis, a palatalis magánhangzók és *l* előtt (tehát *ll* esetében) pedig palatalis természetű lett volna. Ennek a felfogásnak megvannak a bizonyítékai, de megvannak a nehézségei is. Ez utóbbiakat SOMMER (l. c. 583. l.) a *nolim, nolimus*-féle alakokban látja és éppen ezért a jegyzetben megjegyzi a következőket: «Vielleicht hat übrigens im negierten Verb hier bereits ursprachlich *o*-Vokalismus der Wurzel vorgelegen, also **ne-uoli-em*; darauf weisen einige angelsächsische Formen: 3. pl. *nellað* neben einfachem *willað*, letzteres aus idg. *uel*, ersteres aus urgerm. *ni-wal* = idg. **ne-uol*». Ennek azonban a latinra nézve alig van jelentősége, még ha SOMMER következtetése helyes is. Végre ezek a *nolim*-féle alakok nem is szabálytalanok (v. ö. STOLZ i. m. 260. l. hol *e* föltevés szükségességét visszautasítja), de lehet az is, hogy analogia útján keletkeztek, a minthogy a *malim*-féle alakok — PLAUTUSNÁL még *mavelim* (Capt. 516. Men. 720. s i. t.) — egészen bizonyosan így jöttek létre:

A nehézséget a *volt, voltis* és a *vellem*-féle alakok okozzák. Az a gutturalis *l* a latinban nem egyéb, mint az *l* alkalmazkodása a következő hanghoz (v. ö. SIEVERS, Phonetik⁵ 185. l.). Meg tudom tehát érteni, hogy velaris hangzók és mássalhangzók előtt gutturalis, palatalis hangzók előtt palatalis az az *l*, de hangphysiologiailag nehéz egészen megérteni, hogy az ilyen

alkalmazkodásnál mért legyen az *l* gutturalis természetű a palatalis és dentalis mássalhangzók előtt. A mennyiben ez megtörténhetik, ez valószínűleg csak sekundär elharapózása az *l* ilyen természetű kiejtésének. Ez volt az eset valószínűleg az emberek nyelvének egyik érdekes jelenségénél. Ebben a nyelvben t. i. (v. ö. BUCK: A Grammar of Oscan and Umbrian 68—69. lk.) szókezdő *l* nem fordul elő és a tudomány azt gyanítja — bár többen kétségbe vonják — hogy gutturalis természeténél fogva *u*-vá változott. Valószínűnek tartom, hogy eredetileg csak a velaris magánhangzók előtt állott be ez a fejlődés és azután — minthogy a szó elejéhez volt kötve az ilyen kiejtés — minden ilyen esetre kiterjedt.

Eme hangphysiologiai nehézségek mellett azonban vannak még nyelvtörténeti nehézségek is. Ilyet nyújt az *ll*-nek sajátos hatása, mely szigorúan megtartotta az *l* palatalis természetét. Igen ám, de ez az *ll* miből lett? Pellis a **pel-n-is*-ből (v. ö. STOLZ⁴ i. m. 139. l.), *percello* a **cel-d-o*-ból (STOLZ, 145. l.), *vello* a **vel-s-o*-ból és *velle* a **vel-se*-ből. Szóval, kellett lenni egy időnek a latinban, mikor az *l* a dentalis előtt állva, még nem volt gutturalis természetű, mert hiszen az csak nem valószínű, hogy ez a gutturalis természetű *l* hatása alatt *o*-vá változott *e* a consonansok assimilatiója után visszaváltozott volna *e*-vé. Ide tartozik még az umber nyelvnek egy sajátos tünevénye. Ebben a nyelvben az *l* a *t* előtt korábbi időkben mindenütt elveszett (pl. umbr. *muta* [Tab. Iguv V. b. 2]: osk. *mol-tam*, lat. *multa*); csak a későbbi, sekundär imperativusokban maradt meg (pl. *veltu* Tab. Iguv. IV. 21.), melyekben eredetileg egy vocalis állott az *l* és *t* között. Ha ez az *l* már az itáliai ősnyelvben gutturalis lett volna, akkor vagy megmaradt volna, vagy pedig maradt volna valami nyoma, mint pl. a francia *autre*-ben a latin *alter*-rel szemben. Ez a példa ugyan nem sokat bizonyít, mert — sajnos — nem tudjuk biztosan, vajjon az az *au* tényleg *a+u* volt-e a kiejtésben. Legalább FESTUS egy helyéből («a colore auri, quod rustici orum dicebant»; 202. 13. THEWREWK) úgy látszik, mintha *au* = *o* lett volna már a vulgaris latinság kiejtésében. Épen ezért BUCK (i. m. 69. l.) másik példája (alnémet *koud*: angol *cold*) sokkal többet bizonyít abban az irányban, hogy a gutturalis *l* el nem veszett, hanem *u*-vá változott.

Mindez — ismétlem — nem akarja azt mondani, hogy az *l* a dentalisok előtt nem volt gutturalis, hanem azt, hogy csak később lett azzá. Ennek aztán vannak bizonyosságai is. A latin grammatikusok — több-kevesebb eltéréssel — tisztán megállapítják aényt, hogy az *l* a consonans előtt másként hangzott, mint vocalisok előtt. Adatuk értékéből — sajnos — sokat levon az a körülmény, hogy a palatalis és velaris magánhangzók előtt álló *l*-t nem választják ketté, a mi nyilván arra mutat, hogy az ő kétféle *l*-jük közt nem azt a különbséget érezték, a mit mi a palatalis és gutturalis *l* között. De a BRUGMANN által (Kurze vergl. Gramm. 216. l.) felhozott példa: *mulsus* a **melsos* ból mutatja, hogy később már az *s* előtt is másképp alakult a latinban az *l*, mint a **vel-se*, **vel-so* alakok korában. Ez alakok szembeállítására élénken megvilágítja a kétféle alakok közötti nyelvtörténeti kapcsolatot.

Ha ezek a megfigyelések helyesek, akkor olyan nagyon régi alakokat, mint a *volt* és *voltis*, nehéz lesz úgy magyarázni, hogy az *o*-vokalizmus itt is a gutturalis *l* hatása volna. Ezt a két alakot különben széjjel szokták választani, úgy, hogy a *voltis*-ra egy **ul-tis*, a *volt*-ra pedig egy **uel-ti* alapalakot tételnek föl. (V. ö. SOMMER i. m. 580. l. STOLZ i. m. 260. l.) Teszik ezt azon az alapon, hogy az athematikus igéknél az accentus hatása folytán a singularisban a teljes, a pluralisban a gyöngébb tő állott, minthogy itt az accentus a ragra esett. A jelenség az indog. alapnyelvben kétségkívül megvolt és az indusból (v. ö. *ásmi* — *smás* etc.), valamint a görögből eléggé ismeretes. De hogyha ez a magyarázat a *volt* és *voltis*-ra nézve helyes volna, akkor az egész itáliai nyelvterületen ez volna az egyetlen érdekes eset, a melyben az indog. accentus hatásának nyoma maradt volna. Ez az egyetlen példa azonban nem sok hitelt érdemel. Nemcsak azért, mert BRUGMANN mondja (i. m. 63. l.), hogy az indog. szóaccentusnak az egész itáliai nyelvterületen semmi nyoma sem maradt, hanem azért, mert a latinban nyilvánvalóan egészen másként fejlődött az a kevés athematikus alak is, a mi fönnmaradt. Az *eo* és *fero* igék athematikus alakjaiban ott maradt ugyanaz a teljes tő, a mely a thematikus alakokban jelentkezik. Az *īmus* alak *ī*-je ősi *ei*; tehát ugyanaz, mint az *e(i)o* alaké. Hogy hogyan történt akár a thematikus és athematikus alakok különválása, akár a teljes tőnek

az athematikus pluralis alakokba való benyomulása (v. ö. Stolz i. m. 256. l.), azt ezeknél — sajnos — ép oly kevésbé tudjuk, mint az *esse* segédige alakjainál. De ez utóbbiaknál mégis látunk egy sajátságos jelenséget. Azt t. i., hogy a teljes és gyöngé tő a szerint változik, a mint az illető alak thematikus, vagy athematikus-e. És, hogy mennyire nem érvényesült itt annak az ősi accentus-törvénynek a hatása, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a gyöngült tő — singularisban és pluralisban egyaránt — épen a thematikus alakokban jelenik meg, vagyis azokban, a melyeknél az ősi accentus-törvény sohasem volt érvényben.

Szóval, a latin a flexio és accentus eme viszonyát teljesen felforgatta és így semmi jogunk épen a *volt* és *voltis* alakokat ezen az alapon szétválasztani egymástól. De a latin, míg egyrészt az accentus és flexio viszonyát felforgatta, másrészt teremtett egy új viszonyt, mely az *esse* igénél meglehetősen tisztán alakult ki: a flexio és a tő viszonyát, olyformán, hogy athematikus flexionál más tő jelenik meg és ismét más tő a thematikusnál. Szabályról természetesen kissé nehéz lesz beszélni, már csak azért is, mert a jelenség okáról egyelőre sejtelmünk sem igen lehet — de tény, hogy az *esse* alakjainál a jelenség anynyira tiszta, hogy — kellő változtatással — talán jogunk van a *volo* alakjaira is kiterjeszteni. Az egyes 2. személy *vis* alakját azonnal ki kell hagynunk a játékból, mert ez egy merőben idegen basis tovafejlődése. De ezek alapján talán elmondhatjuk, hogy a *volo*-nál is két tövel állunk szemben: a thematikus *volo*, *volunt*-féle alakoknál a teljes, *e*-vocalismusú *uel*-tövel, az athematikus *volt* és *voltis* alakoknál pedig a gyöngült *ul*-tövel (liquida sonans-szal). Az alapalakok itt tehát — egyenlő megítéléssel — **ul*-ti és **ul*-tes lettek volna. A változtatás az *esse* alakjaival szemben tehát az volna, hogy ott a gyöngült tő épen megfordítva, a thematikus alakoknál jelenik meg.

Nem lehetetlen, hogy ez a föltevés téves, de bizonyos, hogy erre a föltevésre az elmondottakon kívül még más jelenségek is egyenesen rákényszerítenek. A *volo* ige összetételei közül a *malo* alakjai az ismert hangtörvények szerint olykor nehezen magyarázhatók és bizonyára sok közöttük az analogia útján képzett alak. Nem úgy a *nolo* alakjai. Ezek a nagyobbára rendkívül régi (erről alább!) alakok az egyébként is ismert hangtörvények

szerint jórészt magyarázhatók. A *nolo* az eredeti **neuelo*-ból a **nouelo* és **noyolo* alakokon keresztül fejlődött. Mindkét hangtörvény eléggé ismeretes. Az első szerint (Stolz i. m. 43.) az indog. *eu*-ból az egész italiai nyelvterületen *ou*- lett (*novus*: gör. *véφος*; *novem*: gör. *ἐννέφα*; ind. *náva*). A második szótagban ez esetben az *o* a gutturalis *l* hatása is lehet és akkor az *u* kiesése után, a mi két egyenlő vocalis között mindig bekövetkezett, beállt a *contractio*. A *coniunctivus* alakjaiban az *l* nem gutturalis. De azért ezek az alakok is szabályosak. Van t. i. egy hangtörvényünk, mely szerint az *oue*—*oui*-alakok, ha az *o* accentuálva volt, *ouo*-vá lettek és azután összevonattak. A törvény első fogalmazásában (SOLMSEN: Studien zur latein. Sprachgeschichte 82. és köv. lk.) úgy hangzott, hogy *ue* és *ui* hangsúlytalan állásban *o*-vá lett (a III. kiadásban 33. l, még STOLZ is így hozza); azonban STOLZ (Indog. Forschungen XIII. 111. és köv. lk.) egy dolgozata óta ezt a fogalmazást fogadják el. (V. ö. SOMMER i. m. 175. l.; BRUGMANN i. m. 105. l.) E szerint tehát a **no-uelim*—**noyolim*—*nōlim* is egészen szabályos. A mi a hangsúlyt illeti, ezekre az alakokra nézve természetesen még az ősi italiai accentust kell föltételezni, mely mindig a szó első szótagján állott. Ezért lehetett pl. a **couentio*-ból *contio* s i. t. (V. ö. STOLZ i. m. 53. l.)

Ezekkel a tényekkel szemben önként fölmerül a kérdés, hogy e **nouelt* vagy **noyolt*, illetve **noueltis* vagy **noyoltis* alakokban — ha ezek tényleg joggal föltételezhetők — miért maradt el a *contractio*. Hiszen nemcsak az említett hangtörvények, de még a legegyszerűbb analogia is követelhetne volna, hogy, a mint egy *volo*-val szemben áll egy *nolo*, egy *volunt*-tal *nolunt*, ép úgy álljon szemben egy *volt*-tal a *nolt*, egy *voltis*-szal *noltis*. És íme, ezek az alakok sehol sincsenek, mert az egyetlen *noltis* alak, a mit DIOMEDES grammatikus (KEIL: Grammat. Latini I. 386.) emleget, és a melyben egy nyelvtudós sem bízik, valóban teljesen megbízhatatlan. A **nouelt*-féle alaknál még csak meg volna valamelyes magyarázata az összevonás elmaradásának. Az említett *oue*—*ouo*—*ō* szabály alól t. i. kivételt képeznének azon esetek, melyeknél az *e* a szó utolsó szótagjában áll. Ez a kivétel magyarázható, minthogy az ilyen esetekben az *e* legtöbbször már a suffixumhoz tartozott és könnyen érthető, hogy egy *boves*

alakban a hasonló flexiójú plur. nom.-ok vagy acc.-ok végződésének analogiája megőrizte az *es* végződést. Ide tartoznék azután SOMMER (i. m. 175. l.) szerint a **nouelt* és *nouem* esete. Azonban a **nouelt* alakban SOMMER nyilvánvalóan ellentmond önmagának. Hát meddig volt az az alak **nouelt* és mikor lett a gutturalis *l* hatása alatt **nouolt*-tá? Mert az bizonyos, hogy abban a pillanatban, a mint **nouolt*-tá lett (még pedig nem az *oue—ouo—ō* törvény, hanem a gutturalis *l* hatása alatt), akkor rá nézve az a törvény is érvényes volt, mely szerint *u* két egyenlő hangzó között föltétlenül kiesik és az összevonás beáll. Ezzel SOMMER vagy hallgatólag elismeri azt, a mit én fönnebb mondtam, hogy t. i. a gutturalis *l* a dentalis előtt csak sekundär fejlődés, vagy odajutunk, hogy *nolo* régibb alak, mint az egyszerű *volō*. De, ha el is fogadnám ezt a magyarázatot a **nouelt*-re vonatkozólag, mit csináljak a **noueltis* vagy **nouoltis* alakkal? A dolog még nehezebbé lesz, ha meggondoljuk, hogy ezek az alakok — későbbi időkben — nem fejtettek ki olyan határozott ellenállást a contrahált, vagy synkopált formák képzése ellen. Gondoljunk csak a plautusi *sultis* = *si voltis* alakra (pl. Capt. 456.), mely egyszerűen a *sīs* = *si vis* (Trin. 650. Mil. 182. s. i. t.) alak analogiájára képződött. Arra mutatnak ezek az alakok, hogy a *volt*, *voltis* különállása épen az *olyan nagyon régi tagadó összetételben* ősidőktől fogva kifejezesezett, ezekre az alakokra nézve annyira jellemző lett, hogy későbbi korok ezen már nem változtathattak.

Azt hiszem ezek után, hogy nem lehet más magyarázat, mint az, a mit már fönnebb mondtam. A *volt* és *voltis* ősei a **ul-ti* és **ul-tes* voltak és ezeknek egyenes és rendes megfelelői: lat. *volt* és *voltis*. A *ne* ősi tagadószócskával való összetétel is rendkívül régi; már PLAUTUSNÁL IS — a hol a *malo* alakjai mindig összevonatlanok — a *nolo* alakjai teljesen rendben vannak egészen a *vis*, *volt* és *voltis* alakokig, melyek sohasem vonattak össze. Mármost nem lehetetlen, hogy az összetétel bizonyos **noulti* vagy **noult-tes* alakokig tényleg eljutott, de innét nem mehetett tovább, mert az *u* után nem állott sem *e*, sem *i*, sem *o*, hanem *!*. Minthogy az összeolvadás nem mehetett tovább, ezek az alakok már jókorán elszakadtak a schemától és a teljesen különálló *vis* alakhoz csatlakoztak, megőrizvén avval

együtt különállásukat a tagadó összetételnél. És ez a magyarázat sokkal természetesebb, mint a régi, SOLMSENTŐL eredő felfogás, hogy egy **néolt* azért nem vonódhatott össze, mert a hangsúly a *ne* szótagra esett. Ha a fejlődésnek ebben az állapotában az összes alakok hangsúlya még az első szótagon volt, nagyon különös volna, hogy éppen csak ennél az alaknál állt volna útjában az összevonásnak: ha pedig (a mi külömben nehezen megy) oly késő alaknak akarjuk tartani, hogy rá nézve a classikus hangsúlyozást tartjuk mértékadónak, akkor a **néoltis* alak okoz nehézségeket.

Igen ám — mondhatná valaki — ez az egész föltevés nyelvtörténetileg már csak azért sem valószínű, mert hiszen még PLAUTUS nyelve is őrzi az ősi *nevis*, *nevolt* és *nevoltis* alakokat, szóval az a bizonyos elszakadás nem lehetett olyan régi, a minthogy az sem valószínű, hogy a tagadó összetétel egészben véve olyan régi. Ez utóbbira nézve csak annyit, hogy LINDSAYNAK (Die latein. Sprache; ford. NOHL, 261. l.) egy igen helyes megjegyzése szerint a *levis* (gör. ἐλαχός; ind *laghús*) és *brevis* (gör. βραχός) alakok azért őrizték meg *eu*-jüket, mert akkor nyerték ezen alakot, mikor az indog. *eu*-lat. *ou*-változásról szóló törvény már nem élt. Ezen alakok *v*-je az indog. *g^h* (labiovelaris media aspirata) rendes megfelelője a latinban, bár nem az egész italiai nyelvterületen (az osk-umber nyelvekben *f*). Azért a *brevis*, *levis* alakok bizonyára igen régiek. De az az *ev-ov*-változás, mely ezeknél az alakoknál régibb, szükségszerű előfeltétele a *nolo* ige alakjaiban végbement minden contractiónak, a *ne* szócskával való összetétel tehát ősi italiai termék, melynek, ha a többi italiai nyelvben nem találjuk nyomát, ez csak véletlen és ezen nyelvekről való ismereteink fogyatékoságának következménye. Egyébként láttuk fönebb SOMMERNEK az angolszászban tett megfigyelését, mely szerint nem is csak italiai, hanem egyenesen indog. compositióval állunk szemben; mert az egyszerű és a tagadó ige közötti külöbséget a germán nyelvterületen is megtaláljuk. A mi azokat az ősi(?) plautusi alakokat illeti, tény, hogy ezeket STOLZ (i. m. 260. l.) oly régieknek tartja, hogy bennök nem lát még igazi compositumokat («dass offenbar noch nicht univerbiert war»). Ez a nyilatkozat azonban a plautusi nyelvhasználat meglehetősen

félreismerésére vall. Sokkal helyesebb úton jár LINDSAY (i. m. 629. l.), a ki legalább felismeri, hogy ezek a fejlődésnek ugyanazon fokán állanak, mint a *non volt, non voltis* alakok. A dolog PLAUTUSNÁL egészen világos. Nála a *ne* mint egyszerű tagadószócska a sokkal fiatalabb *non* mellett még nem veszett el egészen; sőt az ő korabeli nép nyelvében valószínűleg még túlnyomó volt a *non*-nal szemben. PLAUTUSNÁL a két alak még küzd egymással. Nemcsak a *volo* alakjai előtt, hanem egyébként is áll *ne* a *non* helyén (v. ö. Most. 307. Mil. 599. Mil. 631. s. i. t.) és viszont a *nolo* összevonatlan alakjai is előfordulnak *non*-nal (Capt. 309. Men. 788. Mil. 682. s. t.). PLAUTUSNAK a *nevolt* teljesen ugyanaz, mint a *non volt*; talán két szónak is érzi (ilyen, de csakis ilyen értelemben helyes a Stolz idéztem nyilatkozata), és igazán nem tehet róla, ha a kiadói egy szónak írják. Ezek az alakok kölömben a *contractio* irányában úgy sem fejlődhettek volna tovább, hiszen az első föltétel, az *ev-ov*-változás már nem élt.

Ezekben akartam a *volt* és *voltis* alakok nyelvtörténeti jelentőségét összefoglalni. Nem érintettem a *vīs* alakot, mely teljesen más megítélés alá esik. A *volt* és *voltis*, valamint a *vis* alakok különállása természetesen a *malo* alakjainál is megmaradt, a minthogy ezen — a *nolo*-nál sokkal fiatalabb — ige alakjai egyébként a *nolo* alakjainak analogikus hatása alatt keletkeztek. Nem akarok a *malo* alakjainak keletkezéséről szóló vitával (l. erre nézve STOLZ i. m. 125. l. alatti jegyzetét) sem foglalkozni, csak megjegyzem, hogy ez alakok még PLAUTUSNÁL valamennyien az összevonatlan formában jelennek meg, tehát: *mavolo, mavelim, mavelles* etc. Csak azt nem tudom, honnét veszi STOLZ (i. m. 261. l.) azt az állítást, hogy PLAUTUSNÁL még *mavelo* alak is található. Sem nekem, sem senkinek STOLZON kívül ezt még nem sikerült fölfedezni. Hajlandó volnék a dolgot egyszerű sajtóhibának tekinteni, ha nem volna meg a munka III. kiadásában is (164. l.). Jól tenné STOLZ, ha megjelölné a plautusi helyet, vagy kéziratot, a hol találta, mert az alak — ha tényleg megvolna — értékes volna. A *mavolo-malo*-féle *contractióra* nézve osztozom WALDE kételyeiben (Etym. Wörterbuch II. kiadás, s. v. *malo*) és épen ezért mondtam már fönnebb, hogy az alak a *nolo* analogiáján jött létre.

KERTÉSZ ÁRMIN.

Gazda.

Egészen nyíltan bevallom, hogy a *gazda* szó csak ürügyül szolgál nekem, hogy más kérdésekre, egy egész nagy kérdéskörre legalább rámutassak, a melynek beható tárgyalásába még nem merek belefogni. Kezdetből fogva ugyanis kötelességemnek tartottam, hogy HORGER Egy ismeretlen magyar hangtörvény*) cím alatt megjelent nagy tanulmányával szemben álláspontomat ha csak egy pár szóval is jelezzem, hisz a nyelvünkbe került szláv szavak egész hosszú sorának fejlődésével foglalkozik és egyebek közt egy érdekes, messzevágó kérdést is új világitásba helyez. Erről a kérdéstről kívánok előbb egy pár szót szólni, csak azután térek át a *gazda* szóra.

Én abból a föltevésből indultam ki, hogy a bolgár *a*-nak a magyarban szabályosan *á* felel meg és hogy ez a hosszú magyar *á* mindjárt kezdetben, az átvétel korában helyettesítette a bolgár rövid (de illabialis) *a*-t.**)

Nem tagadom, az a tény, hogy

*) Nyelvészeti füzetek 65. szám. Budapest 1911, különnyomat a MNyr. 39. és 40. kötetéből.

**) Hogy én valaha azt tettem volna föl, hogy a bolgárban az *a* még hosszú lett volna, mikor az illető szavak a magyar nyelvbe kerültek, a mint MELICH rólam állítja, az félreértés, v. ö. fönt 114. l., de az már ferdítés, hogy én épenséggel arra gondoltam volna, hogy a bolgár *vlahъ* szóban, a mely M. tanítása szerint is *oláh* szavunk közvetlen forrása, az *a* még hosszú lehetett volna, mert azon a föltevésen alapul, hogy én a régi hosszú hangzóknak a szláv nyelvekben nyelvesoportok szerint más-más föltételek alatt történt megrövidülésével, tehát tudományom egy alapvető kérdésével nem vagyok tisztában, még annyira sem, mint MELICH, a mi talán mégis naivság. Én először egyáltalában nem is állítottam, hogy a bolgár nyelvben még voltak hosszú hangzók, mikor a magyarra kezdetl hatni, másodszer pedig egészen más természetű szónál, a *kral's: király*-nál említettem a dolgot.

a magyar nyelvészek újabban abból a föltevésből indulnak ki, hogy rövid illabialis *a* hang volt a magyar nyelvben is, újra meg újra gondolkodóba ejtett, de sehol kielégítő választ nem találtam arra a kérdésre, hogy miért hosszú az *a* az *oláh* szóban, a mely bolgárból való, tehát olyan nyelvből, a melyben az én meggyőződésem szerint is a megfelelő szó (*vlahъ*) rövid *a* (azaz *a*-val hangzott, de a melyben föltevésem szerint hosszú hangzó egyáltalában nem is volt már, ellenben rövid a horvát-szerbből való *olasz* szóban, mely tehát olyan nyelvből került, a melyben a megfelelő szóban (*vlàh* több. nom. *vlàsi*) az *a* csak olyan rövid volt, mint a fönt említett bolgár szóban, de a melyben rövid hangzók váltakoztak hosszúakkal. Vagy, hogy más példákra térjek át, ha minden szláv nyelvben rövid az *a* abban a szóban, a melyből a m. *barát* lett, ha a déli szláv nyelvekben, a melyek első sorban jöhetnek tekintetbe, a *mák*, *rák* szavaknak rövid *a*-val ejtett szavak felelnek meg, és az *a* itt is és nagyon sok más esetben csakis később rövid illabialis magyar *a*-ból lett, miért nem lett hosszú az első szótagban álló *a* olyan szavakban, mint *gatyá*, *angyal*, *alamizsna*, hisz a fönt jelzett alapon állók itt sem indulhatnak ki másból, mint illabialis *a*-ból.

Most pedig hadd állítsam szembe régi föltevésemet HORGER részletes kutatásainak egy sarkalatos eredményével! Én a *málna*, *kálna*—*kánya* (fa), *pálca*, [**járca*-] *jérce*-féleket a bennök mutatkozó hosszú *a* alapján hajlandó voltam régen, a bolgár nyelvből átvett szavaknak tartani és az *a* hangot bennök régibbnek tartani, mint az *i*-nek a második szótagból való kiveszését. Ez a föltevésem helytelen volt, ha HORGERnek igaza van, hogy ez a hangzó csak akkor eshetett ki, «ha közvetlenül előtte rövid magánhangzós nyílt szótag állott», l. 47. l.; ő szerinte a szláv *malina*, *kalina*, *palica* és *jarica*-ból lett magyar szavakban az *i* ki nem esett volna, ha kezdetől fogva hosszú hangzó, tehát *a* hangzott volna az első szótagban, ez az *a* csak később lett illabialis *a*-ból. Nem csodálkozom, hogy H. figyelmét itt-ott elkerülte egy-egy apróság, a mely következtetéseinek hitelét alkalmas megingatni. Az *apáca* szót p. o. szláv *opatica*-ból magyarázza, l. 3. és 19. l., de elhallgatja vagy nem tudja, hogy MELICH a magyar szót «kaj-horvát-szlóven *opâtica*»-ból származtatja, l. Szláv jöv. I:2:223, tehát egy hosszú *a*-val ejtett szláv

szóból. Nem bocsátkozhatom itt e szó fejtegetésébe, de megnyugtathatom H.-t, hogy MELICH «kaj-horvát-szlovén» *opatica*-ja igen erőszakos összefoglalása a tényállásnak és hogy a benne jelzett *â*-tól nincs mit feltenie elméletét. Aligha lesz olyan könnyű a szláv *stativa* szónak megfelelő tájszavainkban található *á* hangot olyan simán kimagyarázni, mert az élő szláv nyelvekben rövid az első szótagban a hangzó — a PLETERŠNIK-nél található *stâtiva* fölötte gyanús és semmikép sem lehet régi. *) Fölötte csodálatos, hogy mi azt mondjuk, hogy *esztováta*, hisz HORGER tárgyalása szerint egy régi **esztováta*-ból **esztóta*-nak kellett volna lennie — az *â*-nak kiesésével, nem pedig *esztováta* — az *â*-nak ilyen helyzetben alig érthető megnyújtásával. No de, a mint mindjárt e cikkkecském legelején kimondtam, még nem merek e kérdés tárgyalásába fogni, mégis rá akartam mutatni specialis tanulmányaim köréből is, hogy milyen mélyre vágó kutatásokkal van itt dolgunk.

Áttérek immár egészen más kérdésre, a mely a *gazda* szavunk tárgyalásával kapcsolatban fölvetődött már régebben, és a mely HORGER értekezésében egészen új világításban lép elénk. Én a *gazda* szót egy szláv *gospoda*-ból magyaráztam és arra hivatkoztam, hogy a kétségtelenül szláv eredetű *vajda* szavunk egészen hasonló hangtani fejlődést tüntet föl szemben a szláv *vojvoda* szóval. H. fönt említett értekezésében mindenek előtt

*) A szövőszék neve a szlovén irodalmi nyelvben *stâtva* illetőleg többes számban *stâtve*, a melyben a hangsúly nemét (az *â*-vel jelölt hosszú hangzó különben rendszeren régi hosszúságra vall) a szerb *stava* alakkal szemben csakis a szótag zártsága magyarázza, l. VONDRÁK Vgl. Gr. I. 234 k. és v. ö. a magyar *gazda* szónak *gâzda* ejtését vagy a *haszon* szavunknak *hâsna* mását stb. stb., l. VALJAVEC Glavne točke o naglasu kniževne slovenštine 34. kk. = Rad 132:149. kk. A ritkán hallható *stativa* alakot PL. nyilván egészen önkényesen látta el ugyanazzal a jellel, hisz ő kegyetlenül uniformálja a tájszók hangsúlyozását az irodalmi, azaz a krajnai hangsúlyozás szabályai szerint. Egyes vidéken, a hol e hangsúlyozással szemben rövid hangzó nemcsak az utolsó szótagban maradt meg, még ma is hallani a *stâtra* (ill. *stâtve*) eredeti rövidhangzós ejtését, a *stativa* alaknak hangsúlya pedig a szerb *stâtiva*-val szemben minden valószínűség szerint nem lehet más mint **stâtiva* vagy, a hol a rövid hangzók hívebben megmaradtak, **stâtiva*, v. ö. egyebek közt a magyar *kecsge* szónak szlovén *kečiga* mását (szerb *kečiga*) és l. VALJAVEC i. h. 24. kk.

egy kis, az itt szóban forgó, általam említett analogiára nézve egészen közömbös, helyreigazítást tesz: a *vajda* szót nem a rövidebb *vojvoda* alakból, hanem a teljesebb *vojevoda*-ból magyarázza, l. a 14. l., hivatkozással az Oksz.-ban kimutatott *Woyawoda* alakra. Ebből a *Woyawoda*-ból H. föltevése szerint ugyanolyan alak lett, mint a milyenből én kiindultam, H. szerint *vajvoda*,*) de már a további fejlődésben H. olyan jelenséget tesz föl, a mely a *vojvoda* > *vajda* esetet a föltett *gospoda* > *gazda* esettől, a melyhez olyan megdöbbentő hasonlatosságot mutatott, elszakítja: HORGER ugyanis azt teszi föl, hogy a *vajvoda*-ból előbb eltűnt a *v*, hogy tehát csak **vajoda*-n keresztül lett *vajdá*-vá, l. 15. l., 23. és 26. l. Az Oksz.-ban tényleg találunk egy *Woyada* alakot, a melyet H. a 24. l. idéz és a melyet *vajada*-nak lehet olvasni. A *vojvoda* > *vajda* viszonyra nem hivatkozhatunk tehát ezentúl olyan egyszerűen, mint én tettem, de különben sem egyeztethető azokkal az eredményekkel, a melyekhez H. jutott, az a régebbi föltevésém, hogy *gazda gospoda*-ból a középső hangzó kiesésével keletkezett volna. H. azért meg sem említi értekezésében a *gazda* szót, de a Nyr. szeptemberi füzetében kísérletet tesz, hogy egészen más úton magyarázza a magyar szót ugyancsak szláv *gospoda*-ból, olyan úton, a melyen én sehogy sem követhetem.

Mindjárt az első tételt, a mely egész fejtegetésén vörös fonalként végig vonul, egészen érthetetlen előttem: «A szl. *gospoda*-ból, mondja H., minthogy első *o*-ja zárt, másodika pedig nyílt, hangtörvényszerűen **goszpada* alakot várnánk a magyarban», l. Nyr. 324. Honnan tudja H., hogy abban a szláv *gospoda* szóban, a melyet a magyar esetleg átvett, az első *o* zárt volt, a második pedig nyílt? El sem tudom képzelni, hogy mily jogon tesz föl és ír a magyar szó első tagjában folyton *o*-t, és miért hiszi, hogy külön «meg kellene magyaráznunk az első szótag *a*-ját», mikor tudvalevő dolog, hogy régen nyelvünkbe került szláv szavakban az *o*-nak rendszerint *a* felel meg. A második lépés, a melyet H. szavunk magyarázatára tesz, egészen kifogástalan: az általa föltett **goszpada*-ból «mássalhangzócsere útján» igenis keletkezhetett volna egy **gozdapa* alak; de éppen

*) Talán inkább *vajrada*.

nem tartom valószínűnek, hogy ebből azután egyelőre czímezés közben egy csonkult **gozda* keletkezett volna. H. igen kis fáradsággal jut ehhez az eredményhez: «A hogyan pedig, mondja, a gyakran használt *János bátya, Anna néni* megszólítások több vidéken (vö. MTsz. és Nyr. 31 : 526) *János bá, Anna né-re* rövidültek, úgy rövidülhetett az egy szótaggal még hosszabb **János gozdapa, *Mihály gozdapa*-féle megszólítás is könnyen ezzé: **János gozda, *Mihály gozda*». Nem akarok arra hivatkozni, hogy a magyar ember egy **Mihály gazdapa*-féle megszólításban talán kiérezte volna a magyar *apa* szót és a megszólítás ezt a szép megtiszteltető részét alig nyelte volna el egykönnyen, de tagadom, hogy az analogia találó és valami közel fekvő volna. A kéttagú *bátya*—*bácsi* és *néne*—*néni* helyett Erdélyben és csakis ott hallható *bá, né*-féle rövidült alakok egytagúak és hosszú hangzón végződnek, tehát mind a teljes szavak, mind a rövidült alakok nem azonos hangeomplexumok, mint a föltett **gozpada* > *gozda* pár, de ennél sokkal nyomósabb ok, hogy a csonkított alakok, a melyekre H. hivatkozik, csakis országunk egy részében ismeretesek és hogy ott is minden időben és minden helyen a teljes alakok is használatban maradtak, míg a föltett **gozda* az egész országban csakis a czímezés közben csonkult alakban maradt volna ránk. H. tehát igen valószínűtlen alapon jut el egy **gozda* alakhoz, a melyből csak a *gazdag* szó hatása alatt lett volna *gazda*!

ASBÓTH OSZKÁR.

Olaf Broch: Slavische Phonetik. Heidelberg, 1911.*)

E jeles könyvre már a májusi füzetben szerettem volna a magyar nyelvészek figyelmét fölhíni, de ismertetésének megírását addigra halogattam, míg biztosan nem tudom, hogy mennyi hely áll e célra rendelkezésemre, mert elvégre el lehetett volna a dolgot rövidke megemlékezéssel is intézni, de anyagom, érdekes anyagom lett volna akár egy nagy cikk számára is, olyan sokoldalú és finom megjegyzésekben gazdag e könyv. Most mikor másodszor is úgy jártam, hogy nem maradt egyáltalában helyem, fölhasználom e füzetnek legalább utolsó kis hézagát, hogy szaktársaim figyelmét fölhívjam e fontos és úttörő munkára. Méltatása helyett utalok az Archiv f. slav. Phil. cz. folyóiratban megjelent ismertetésekre, l. 33 : 222—240. ASBÓTH OSZKÁR

*) A mű voltakép a szláv philologia Jacić szerkesztése alatt megjelenő encyklopédiájának egy része: *Encyklopedija slavjanskoj filologije*. Vypusk 5. 2. O. Broch: Očerki fiziologii slavjanskoj reči. Szt.-Pétervár 1910.

DIGNUS ÉS EGY LATIN HANGTÖRVÉNY.

A *dignus* melléknév etymonjára nézve az az elterjedt vélemény, hogy ennek alapja a **dek-* basis; ugyanaz, a mely a *decet*, *docet* alakokban jelenik meg. Az OSTHOFFtól (Morph. Unters. IV. 206. és köv. l.) származó régi magyarázatot, mely szerint *dignus* a **deiĕ-*basishoz tartozik (gör. *δεικνωμι*, lat. *dicere*, óisl. *tīgenn* = előkelő, *tīgn* = rang) a mostaniak között már csak LINDSAY fogadja el (Die lat. Sprache 355. l.). WALDE² (s. v.) ezt a magyarázatot azzal az indokolással utasítja vissza, hogy a szó jelentésében nincs semmi a **deiĕ-* basis jelentéséből. Engem OSTHOFF magyarázata ez irányban teljesen kielégít; szerinte *dignus* «was sich zeigen, was sich sehen lassen kann». De még erre a körülírt magyarázatra sincs szükség. Elég megfigyelni az óisl. *tīgenn* és *tīgn* jelentését és azt, hogy egy gör. *δεικτικός* (voltakép: megmutatandó, föltünő) képzésben is, jelentésben is mennyire összeesik egy **dik-nős*-szal, a mi nem más, mint a latin *dignus*. A mit a jelentésre nézve legutóbb SKUTSCH (Glotta II. 158.) mondott, az ugyan nagyon tetszetős, de csak akkor bizonyos, ha — a fonetikai nehézségekkel nem törődve — előre föltettük, hogy *dignus* a *decet*-ből való. Hogy a *decet* eredeti jelentése — a SKUTSCH által idézett plautusi helyből következtetve — ugyanaz, mint a német «ziert» igéé, az világos; hogy azonban *dignus laurea* = *geziert mit dem Lorbeer*, vagy *dignus corona civica* = *geziert mit der Bürgerkrone* volna, ez már nem annyira világos. PLAUTUS nyelve megőrizte a *decet* ősi jelentését, de a *dignus* illetén jelentését — mint ezt SKUTSCH maga is bevallja — nem tartotta fenn; sőt semmi sincs már a plautusi nyelvhasználatban sem, a mi erre a jelentésre biztos következtetést engedne. SKUTSCH legfőbb érve, hogy csak így érthető az abl.-szal való constructio, a mi szerinte a régi nyelv-

ben egészen kizárólagos, mert a *dignus salutis* egészen «vereinzelte». Hát én nem vitatkozom SKUTSCHESAL arról, hogy az abl.-szal való szerkesztés a classikus irodalomban tényleg általános, bár ezt az olyan szörnyen «vereinzelte» gen.-os szerkesztést — más szóval kapcsolatban — CICERO (Ad Att. VIII. 15.) és VERGILIUS (Aen. XII. 649.) is ismerik, de ránk nézve mégis fontosabb a praeclassikus vagy vulgaris nyelvsvokás. Ha pedig SKUTSCH itt kutatott volna, azt találta volna, hogy PLAUTUSNÁL magánál is van az abl.-tól eltérő szerkezet (Miles glor. 968: *ad tuam formam illa una dignast*), a késő latinságban pedig, melyben sok a vulgaris és archaikus elem, igen sűrűn fordul elő *dignus* a *de* praepositívóval szerkesztve. Ép így szerkeszti a praeclassikus világ elegans költője, TERENTIUS a *dignus*-t egyszerű *acc.*-szal (Andr. 941*): *dignus cum tua religione odium . . .*). Az abl.-szal való kizárólagos szerkesztés tehát nem olyan szigorú, mint SKUTSCH véli és így jelentésánál a **dec-nos* nem valószínűbb a **dic-nos*-nál.

Ezzel megvolna a lehetősége annak, hogy a **dik-nos* etymon nem valószínűtlenebb a szokott **dec-nos*-nál. De tovább megyek. Ez nemcsak valószínű, hanem hangtanilag az egyedül lehetséges magyarázat, mert a **dec-nos*-féle magyarázatnak hangtani nehézségei vannak. Ezeket a nehézségeket át szokták hidalni egy hangtörvénynyel, mely szerint indog. *ǵ* a latinban *ǵ*-vé lett a *gn* előtt. Ennek példái volnának a *dignus* **dec-nos*-on kívül: *signum* a **sequ-nom*-ból (v. ö. *inseque*) vagy **sec-nom*-ból (v. ö. *seco*); *ignis* az **egnis*-ből, *lignum* a **leg-nom*-ból s í. t.

A következőkben részletesen akarok foglalkozni a törvénynyel, de, ha számot akarnék vetni az idevágó összes irodalommal, akkor többet kellene beszélnem, mint a mennyit az egész kérdés megérdemel. Ezért egyszerűen utalok STOLZ: Lat. Grammatik⁴ 40. lapjának 6. számú jegyzetében található felsorolásra. A nagyobbakkal azonban — már csak a tekintélyük miatt is — foglalkoznom kell.

BRUGMANN a Grundr.³ I. köt. 122. lapján így ír: «e wurde

*) E helyen ugyan a kéziratok egy részében abl.-t találunk, de a helyes olvasás mégis az *acc.* Ezt írják a jobb kéziratok és CLEDONIUS (KEIL: Gramm. lat. V. 45.) és POMPEIUS (KEIL: V. 173. és V. 188.) grammatikusok a mellett tanuskodnak.

zu *i* vor *n* + Cons. *quinque* . . . gr. πέντε, lit. *penkì* etc. *tinguō* : gr. τέττω, ich netze, *signum*, *signum* d. i. *sinnum*, *sinnum*, letzteres mit sekundärem *ī* aus **seqⁿ-no*, zu *inseque*, got. *saihvān* sehen. Ebenso *lignum*, *lignum* wohl zu *lego* : *ignum*, *ignum* zu gr. τέχνη, vielleicht auch *dignus*, *dignus*. [Megjegyzem, hogy a hosszúságok itt nagyon nehezen állapíthatók meg. Ez az *i* PRISCIANUS (KEIL: Gramm. lat. II. 82. l.) szerint hosszú, de DIOMEDES (KEIL: Gr. lat. I. 470. l.) szerint rövid. TERENTIUS rövidnek méri, a klasszikus kor költői hosszúnak. A fölíratok tanúsága szerint hosszú, a román nyelvek pedig rövid *i*-re vallanak. De ez itt lényegtelen; a mennyiben az az *i* hosszú, ez a hosszúság sekundär fejlődés.] Hogy egy *e* nasal + consonans előtt bizonyos időkben *i*-vé változik, az hangphysiologiailag is eléggé érthető és az indog. nyelvek körében másutt is előfordul. Egészen úgy, mint a latinban, találkozunk vele a germán nyelveknél (BRUGMANN: Grundr.² I. 125. l.) és egyebütt is (v. ö. BRUGMANN Grundr.² I. 116. és 119. l.). Kérdés mármost csak az, szabad-e a *gn* kapcsolatban azt a *g*-t *n*-nek, tehát nasalisnak venni. Mert erre azokban a többi indog. nyelvekben már nincs semmi alap. BRUGMANN ezt specialis latin jelenségnek tartja. Szerinte «inlautendes, postvocalisches *-gn* = urital. *-kn -gn* wurde im Uralt. zu *m*, worauf *e* in *i* überging» (Grundr.² I. 680. l.). Tehát a *gn* kapcsolat *g*-je csak az őslatinban volt nasalis. BRUGMANN nem nyilatkozik arra nézve, hogy mi történt e nasalissal a latinság további fejlődésében. A dolog t. i. úgy van, hogy sem a grammatikusoknál, sem a fölíratok egész anyagában nincs semmi nyoma annak, hogy a *gn* kiejtésében nem tisztán *g* + *n*-t ejtettek volna. A fölíratoknál van némi nyoma annak, hogy a késői császárkor vulgaris nyelvében a *g* egyszerűen elveszett az *n* előtt a szó belsejében is, a minthogy szó elején már régebben elveszett volt. (Az idevágó fölíratok példákat lásd SEELMANN: Aussprache des Latein. 349. l.) SEELMANN sokkal óvatosabb, sem hogy ebből az *n* előtt álló *g* kiejtésére nézve valami különös következtetést vonjon le, annál is inkább, minthogy — ugyancsak a fölíratok tanúsága szerint — ez időben a *g* két vocalis közt is elveszett és a *g* kiesése az *n* előtt ugyanúgy ítéltető meg, mint a *c* kiesése a *t* előtt. (V. ö. SEELM. i. m. 348. l.) Én a magam részéről — SEELMANNTÓL eltérőleg — ebben az

n-ben egy tisztán dentalis hangot szeretnék látni, úgy hogy a *g* és *n* közötti viszony teljesen ugyanaz, mint a *c* és *t* közötti. LINDSAY sem lát semmi bizonyítékot arra, hogy itt a *g* nasalis lett volna (i. m. 74. l.: «Wahrscheinlich war die Aussprache gewöhnliches *g* mit nachfolgendem *n*»). A román nyelvek sem nyújtanak semmiféle támpontot arra nézve, milyen lehetett a *gn* vulgaris kiejtése. Mert nemcsak az egyes román nyelvek fejlesztették különféleképpen e hangcsoportot, hanem ugyanazon nyelven belül sem található egyenlő fejlődés. (V. ö. *assignare* — ófrancz. *assener*, *insignare* — francz. *enseigner*, *signum* — francz. *seing*).

SEELMANN és LINDSAY óvatosságával és BRUGMANN hallgatásával szemben NIEDERMANN és SOMMER határozottan állítják, hogy a *gn* kiejtése a latinban *mn* volt. (NIEDERMANN (*E* und *i* im Lateinischen 40. l.) az *e*—*i* változásról szóló törvényt az etymonok alapján teljesen bebizonyítottnak tekinti és azt mondja, hogy e törvény megdőnti mindazok véleményét, «welche behaupten, dass *gn* (*gm*) einfach = *gn* (*gm*) ausgesprochen worden sei». Majdnem ugyanezen véleményen van SOMMER is, a kinek idevágó nyilatkozatát itt egész terjedelmében idéznem kell. «Jedenfalls ist zunächst — mondja SOMMER (Handbuch der latein. Laut- und Formenlehre 241. l.) — *kn* wirklich zu *gn* geworden und dann weiter zu *mn*. Da die Römer kein besonderes Zeichen für den gutturalen Nasal besaßen, behielten sie hier die etymologische Schreibung *gn* bei. Dass wirklich die Lautgruppe *gn* in der Aussprache einmal zu *n* geworden war, wird ausserdem in erster Linie durch die Tatsache wahrscheinlich gemacht, dass ein vorhergehendes *i*, wie sonst vor *n*, so auch hier in *i* überging». Tehát SOMMER főérve is a hangtörvény (*in erster Linie*). Sietek megjegyezni, hogy egyéb komoly érve nincs is. Föltűnő azonban, hogy SOMMER a jelenségek történelmi fejlődéséről kissé másként gondolkozik, mint BRUGMANN. Mig t. i. BRUGMANN a fejlődést az ősi latinságba tette, SOMMER ezt későbbre teszi. Oka van rá. Látja, hogy így egy kissé nehezen érthető, hogyan juthatott a *gn*, illetve *kn* hangcsoport kellős közepébe egy anaptyktikus *i* a *voraginis* (**voragnis*) szóban, vagy a görög *κύκνος* kölcsönzéséből lett *cucinus*ban; ellenben a *cygnus* egy «abermals entlehnt» alak volna. Ha csak a *cucinus*-féle alakok-

ról volna szó, talán megállna a BRUGMANN felfogása, mely szerint a *n* kiejtés ősrégi, de akkor viszont a történeti időkre nézve el kellene ejteni a nasalis kiejtésre vonatkozó álláspontot, mert a *cucinus* kora közbeesnék. Bárhogy is áll a dolog, ez az anatyktikus *i*, mely a *techina* (gör. τέχνη) szóban is megvan (tudvalevőleg a χ -nek ugyanaz a sorsa a kölcsönzéseknel, mint az egyszerű tenuisnak), nagyon késői időkre tolja ki a *n* kiejtést. E kiejtésnek tehát a történelmi időkre kell esnie és nem fogadhatjuk el BRUGMANN ama nézetét, hogy a kiejtés és vele a hangtörvény az ősi időkre esik.

Foglalkoznom kellett a kiejtés kérdésével, mert ez — nézetem szerint — szorosan összefügg a szóbanforgó hangtörvény egész kérdésével. Én t. i. magam is osztozom LINDSAY (i. m. 259. l.) skepsisében, melylyel e jeles tudós e törvény iránt viselkedik. Ha sikerülne a kiejtés nasalis természetét egyéb, külső — mondjuk: philologiai természetű — indiciumokkal támogatni, akkor ennek a kétkedésnek semmi alapja többé. Azonban a feliratok anyaga és a grammatikusok hallgatása épen azt teszi valószínűvé, hogy a kiejtés — mint LINDSAY véli — egyszerű *g+n* volt. Mert már itt hangsúlyozom (és talán lesz még alkalmam bővebben szólani erről), hogy nagyon nagy hiba az, hogy az ókori, különösen a római grammatikusok adatait oly kevés figyelemre méltatjuk azon a czímen, hogy fonetikai iskolázottságuk nincsen. Bizony azért némelyiknek kitünő füle van és pl. TERENTIANUS MAURUS meglepő biztossággal adja a latin hangok articulatioját, bár igaz, hogy inkább csak az articulatio helyét, mint módját figyeli meg. De ez épen elég volna arra, hogy ez a grammatikus fölismerje a *g* nasalis kiejtését. Verses fonetikája végigmegy az összes hangokon, megfigyeli a kiejtéseket, de a nasalis *g*-ről nem szól. A nasalis *n*-ről bizony tudja, hogy ennél «sonitus figitur usque sub palato, Quo spiritus anceps coëat *naris* et oris» (KEIL: G. L. VI. 332.). Nagyon, de nagyon valószínűtlen, hogy ezen grammatikus előtt a *g* nasalis kiejtése észrevétlen maradt volna, ha meg lett volna. De hiszen, ha a grammatikusokat figyelemmel olvassuk, nem is szükség, hogy azok egyenesen nyilatkozzanak valamely jelenségről. A grammatikus ezt nem is teheti, hiszen nem ír rendszeres fonetikát. De elejtett megjegyzéseikből, sőt épen tévedéseikből is sokszor

igen értékes tanulságokat vonhat le a hozzáértő. De a *gn*-re nézve ilyesmi sem található sehol a római grammatikusoknál. Nagy baj az is, hogy — mint a *voraginis* és *cucinus* alakok mutatják — nagyon nehéz a kiejtés és vele a hangtörvény chronológiájában megállapodni. Mindez nagyon indokoltá teszi LINDSAY kétkedését és bizalmatlanságát. De L. tisztán a *dignus* szót veszi tekintetbe és ez alapon utasítja vissza a törvény feltételezését. Azóta azonban NIEDERMANN — már idézett értekezésében — sorra vett valamennyi idevágó etymológiát és ezért ma már valamennyivel számolni kell. Ezt kívánom én tenni a következő sorokban. A sorrendet az eddigi etymologiai magyarázatok helyessége vagy sikertelensége határozza meg: előbb óhajtom azokat venni, a melyeknek etymologiai magyarázatában már eddig is többé-kevésbé biztos megállapodás van. Az épen elmondottakból azonban világos, hogy csak föltétlenül biztos etymológiák kényszerítő bizonyossága erősítheti meg a törvényt.

Ezek közül a *dignusról* már láttuk, hogy a **deik* basisből is magyarázható és így ott az *i* eredeti is lehet, tehát ez nem támogatja a hangtörvényt. A mi a *signum* szót illeti, erre nézve BRUGMANN főntebb idézett magyarázatát (a **seq*-basisből), mely eredetileg VANICEKTŐL (Etymol. Wörterbuch 291. l.) származik, ma már általában nem fogadják el. Újabban a HAVERTŐL (Mém. de la soc. de lingu. VI. k. 35. l.) származó és FAY (Americ. Journ. of Phil. XXVII. 315. és köv. lk.) és SKUTSCH (Glotta I. 406.) által is elfogadott magyarázat az uralkodó, mely a *signu* not a *seco* mellé állítva, egy **sec-nom* alapalakkal magyarázza. Ez az alapalak a *signumra* nézve még akkor sem bizonyos, ha *seco* mellé állítottuk is a szót. Mert ennek a gyökérformáját egy egyszerű **seq*-nek föltenni nem szabad a latin *sica* és litván *sīkis* miatt, de kiváltképen ó-bolgár *sēka* miatt, mely jelentésében a lat. *seco*-val teljesen megegyezik és ezért föltétlenül idevonandó és a mely a maga hosszú *é*-jével alig lenne idevonható. HIRT ezért három különböző basist is vesz fel: **sēik* (Abl. 37. l.), **sēkhā* (Abl. 108. l.) és **sēkāu* (Abl. 113.). De HIRTnél ez csak methodus dolga és egyrészt fölösleges, mert lehet WALDE²-vel (*seco* alatt, hol az idevágó irodalom is fel van sorolva) az összes idetartozó alakokat egy **sēiq*-basis alapján magyarázni, másrészt igazán nem tudom, vajjon a HIRT és WALDE által felsorolt összes

alakok tényleg idetartoznak-e. Bizonyára igaza van WALDENEK abban, hogy a dolog egy kissé homályos, de nehézségeket csak a lat. *sěco* alak okoz (a maga rövid *ě*-jével), míg ellenben a mi *signum*unk inkább azon a fokon áll, a melyen a lat. *sīca* (Schwundstufe). És, hogy ezen fokon kell valóban is állania, arra még más bizonyíték is van. Akár FAY szerint «geschnitztes Bild», akár SKUTSCH szerint «eingekerbte Marke» volt az ősi jelentése annak a **secnom*, vagy inkább **sic-nóm* alapalaknak, annyi bizonyos, hogy őseredetileg melléknévi képzés volt. Már pedig ezek a *-no* suffixumú indog. képzések «haben als Adjektiva (Partizipia) die Wurzelsilbe regelmässig in Tiefstufenform» (BRUGMANN: Grundr. II. 132.). A *sīca* *ī*-jével szemben azonban további gyengülést — a *o* teljes eltűnésével — kell föltételezni, vagyis azt a fokozatot, a mit HIRT (Abl. 33. l. v. ö. az ottani fejtegetéseket) S_2 -vel jelöl. A *signum* szó *i*-je tehát ugyanaz az indog. *i*, a mit fönnebb, *dignus*nál láttunk. Hogy ez az *i* a latinban rövid maradt-e, avagy megnyúlt, azt itt ép oly kevésbé tudjuk biztosan megállapítani, mint *dignus*nál. (V. ö. SEELMANN i. m. 79. l.)

A következő példa: *lignum* volna, melyet, mint láttuk, egy **legnom* alapalak segítségével magyaráznak. Ez a magyarázat igen régi és még ma is elfogadott. WALDE² (s. v.) úgy magyarázza, hogy a *lego*-hoz tartozik: «gesammeltes Reisig, Leseholz» és visszautasítja azt a magyarázatot, mely szerint a *ligo*-hoz tartoznék, mint: «Bündel, Reisig». Bármelyik magyarázatot fogadjuk is el, annyi világos, hogy jelentéstanilag egyik sem annyira csábító, hogy összekapcsolásuk kényszerítő volna, még ha hangtani nehézségekbe ütközik is. Az indog. összehasonlító semasiológiában még nincsenek kialakult törvények; itt egy kissé szabadabban mozgunk. De hangtanilag úgy áll a dolog, hogy a *lignum* pontosan ugyanazon képzés, mint *regnum* (l. erről alább); tehát a *lignum*-nak ép úgy kellene viszonylania a *lego*-hoz, mint *regnum*-nak a *rego*-hoz. Mindkét esetben pontosan ugyanazon hangképlettel állunk szemben; tehát valamelyikben hiba van. Csakhogy a *regnum*—*rego* kapcsolat jelentéstanilag egyenesen kényszerítő. Következésképen a *lignum*—*lego* kapcsolat hibás. — Én nem bánom, hogyha a *lignum* szó alapjelentésében a német Leseholz, vagy Reisig szó jelentését, tehát *hulla-*

dékfát látunk, csak olyan úton szeretnék ehhez a jelentéshez eljutni, a melyen hangtanilag teljesen tiszta képekkel találkozunk. Ezért szeretném én a *lignum* jelentésében nem azt a fát látni, a melyet mi «összeszedünk», hanem azt, a melyet a fa «elhullat», «elhagy» és ezen az alapon az indog. **leiq*ⁿ-basis-al (gör. λεῖπω, lat. *linguo*, got. *leihan*) szeretném a *lignum*-ot, mint eredeti **liq*ⁿ-*nóm*-ot összekötni, mely azután pontosan ugyanaz a képzés volna, mint a **dīk*-*nós* vagy **siq*-*nóm* és melynek legközelebbi rokonai ind *riktás*, litván *liktas* és lat. *lictus* (csak összetételben: *relictus*) volnának. Tudtommal ezt a magyarázatot még eddig senki sem kísérelte meg, de ez talán nem ok arra, hogy jobbnak ne tekintsük az előbbieknél, mikor jelentés-tanilag azokkal teljesen egyenrangú, hangtanilag pedig egészen kifogástalan. Ilyenformán az *ī* itt is ősi, indogerm. *i* volna.

Ide tartoznék még az *ilignus*. Igen késői szó, mely bizonyára *ilex*-hez tartozik ugyan, de nagyon valószínűleg — mint LINDSAY (i. m. 371. l.) mondja — az *ilic*-is alakban megjelenő töből képződött. A szó annyira fiatal, hogy ez a föltevés nyugodtan elfogadható.

Ezek voltak azok a példák, melyekre nézve az eddigi kutatások már többé-kevésbé megállapodtak. Hátra vannak még azok, melyekre nézve még egyelőre a legnagyobb bizonytalanságban vagyunk. Ezek: *tignum*, *cignus* és *ignis*. A következőkben már csak erre a háromra fogok kiterjeszkedni, mert a *pignus*, *benignus*, *malignus* stb. hasonló képzésű mellékevekre nézve maga NIEDERMANN is elismeri, hogy a törvény bizonyítására föl nem használhatók. Ez utóbbiakra nézve tehát egyszerűen utalok arra, a mit ő mond (i. ért. 36—38. lk.).

A mi *tignum*-ot illeti, ennek legrégibb, még VANICEKTŐL eredő magyarázatáról (a *texo*-val) ma már beszélni sem érdemes. Mint láttuk: BRUGMANN és utóbb mások is a görög τέχνη-vel kapcsolták össze. Hogy mi jogon? azt méltán kérdezhetjük. A hangtani nehézségről nem is szólnék; hogyan magyarázzák a két szó jelentése közötti kapcsolatot. Legutóbb LIDÉN (Indog. Forsch. XVIII. 498. és köv. lk.) az örmény *takn*-nal kapcsolta össze és ezzel az összekapcsolással — STOLZ (Lat. Gramm.⁴ 41. l.) szerint «erledigen sich die von Lidén und Walde hervorgehobenen Schwierigkeiten, welche der früheren Zusammen-

stellung mit gr. τέχνη im Wege standen». Hát nem bánom, ha a görög τέχνη-vel többé nem kapcsoljuk össze a lat. *lignum*-ot, de az örm. *takn*-nal való kapcsolat által legkevésbé sem nyertünk jogot annak a **tegnom* alapalaknak a fölvételéhez, melyet Stolzsnál (u. o.) találunk. Az örmény vocalismusa t. i. teljesen tiszta; ott egy indog. *e* helyén nem állhat *a* (v. ö. BRUGM. Grundr.² I. 116. l.). Én azt hiszem, hogy az örm. *takn*-nak, bár jelentésanilag talán összekapcsolható a *tignum*-mal, nem sok köze van ehhez. Használhatóbb etymológiánk azonban egyelőre nem lévén, ma még semmi jogunk a *tignum i*-jében indog. *ě*-t keresni.

Hasonló helyzetben vagyunk következő példánkkal, a *cignus*-szal (egy ürmérték neve). Ezt NIEDERMANN (i. h.) egy **cec-nos* alapalaktól akarja magyarázni és összeköti a *cectoria* szóval. Basisa a **qeq* volna, mellékalakja a *cingo* ige, **qenq*-basisának. Ezt a magyarázatot munkája első kiadásában még WALDE is (s. v.) elfogadja, de munkája második kiadásában már lemond róla. A szó t. i. igen késői, valószínűleg kölcsönszó és a *cectoria*-val össze nem kapcsolható. Használhatóbb etymologiai magyarázatunk egyelőre itt sincsen.

Az *ignis*-szel is — mely legutolsó példánk — szintén hasztalanul kísérleteztek eddig. Egészen valószínűnek látszik ugyan, hogy ind *agnis*, óbolg. *ognь* és litván *ugnis* mind hozzátartoznak az *ignis*-hez, de még eddig nem sikerült azt a biztos alapalakot megjelölni, a melyből mindezek az alakok levezethetők volnának. A régebbi kísérletek két párhuzamos alakkal (**egnis* és **ognis*) kísérleteztek és ebből az **egnis* volna a latin *ignis* őse. Ezen az alapon igyekszik BRUGMANN is (Grundr.² I. 146. l.) a legnagyobb nehézséget okozó litván alakot úgy magyarázni, hogy bizonyos esetekben indog. *o* a litvánban *u* és nem *a* lett. Újabban PEDERSEN (KUH-N-féle Zeitschr. XXXVIII. k. 395. l.) és LINDSAY (i. m. 263. l.) indog. *ugnis* alakkal kísérleteztek. De ez csak egy **engnis* alakon keresztül lehetett *ignis*-szé; azaz ugyanolyan megítélés alá esik, mint az *ignosco*-féle alakok, a hol az *ě* nem *gn*, hanem *gnn* előtt lett *i*-vé. E szerint az *ignis* egyáltalában nem is az itt szóbanforgó hangtörvény alá esik.

Látható már ezekből, hogy a *gn* előtti indog. *ě* lat. *i* változásról szóló törvény positiv bizonyosságai igen ingatagok. De e

mellett vannak a «törvény»-nek látható kivételei is az *abiegnus*, *ambiegna* és *ambegni*, továbbá a *regnum* és *segnis* szókban. Az *abiegnus* és *ambiegna*-ra nézve még csak megnyugtathatna NIEDERMANN (i. ért. 38—39. l.) magyarázata, hogy itt az *ē* az előtte álló *i* dissimiláló hatása folytán nem változhatott *i*-vé; az *ambegni* pedig késői szó, olyan korból való, midőn a *gn* előtt a hangzók már megnyúltak. De a *regnum*-mal és *segnis*-szel már baj van. A magyarázat t. i. itt is az, hogy az *ē* hosszúsága itt is őseredeti, indog. *ē*. A *rēgnum*-ot ezért nem kapcsolják közvetlenül a *rēgo*-hoz, hanem a *rēx*-ből származtatják és hivatkoznak az ind *rājan*-ra; a *sēgnis*-t viszont a görög *ἴλα*-val kapcsolják össze (v. ö. OSTHOFF: Indog. Forsch. V. 297. l.). Hát én nem vitatkozom ezekkel a kísérletekkel, de hivatkozom arra, hogy hiszen a *gn* hangsoport *g*-je az őseredetileg hosszú vocalis után a latinban egy ösmert hangtörvény szerint (v. ö. BRUGMANN: Grdr.² I. 680. l.) mindig elveszett; ezért tartozik *frūniscor* a *frūge*-hez, *fīnis* a lat. *fīgo*-hoz vagy lett *beiga*-hoz és ezért lett *fūnus* a **fūg-nos*-ból (v. ö. OSTHOFF: Indog. Forsch. V. 296. l.). Ezen törvény alapján kapcsolták a lat. *lana*-t a gör. *λαχνη*-hoz (ASCOLI: KUHN-féle Zeitschr. XVII. 280.). Ide tartozik a WALDE² (585. l.) által is elfogadott *pinus*—*pix* összekapcsolás is (SOMMER: Griech. Lautstud. 72. l.). Ezen törvény szerint tehát a *regnum* és *segnis* *g*-je is elveszett volna, ha a *gn* előtt álló *e* hosszúsága őseredeti lett volna és akkor ma legfőlebb egy **renum* vagy **senis* alakunk volna a latinban.

Végére értem fejtegetéseimnek. Mi etymológiák alapján csinálunk hangtörvényeket és e hangtörvényekkel támogatunk új etymológiákat. Ez eljárás jogosultságát tagadni annyi volna, mint tudományunk módszerével szembezállani. De, a mikor hangphysiologiai alapja és érthetősége nincs a hangtörvénynek, akkor csak föltétlenül biztos és kényszerítő etymonok alapján alkothatunk törvényt. Láttuk, hogy a mi esetünkben erről szó sem lehet. Tudósaink javarésze elfogadta ugyan az itt tárgyalt hangtörvényt, de — azt hiszem — indokolatlanul. Azt hiszem, az itt elmondottak után kimondhatjuk, hogy: indog. *ē*—lat. *ē* változás *gn* előtt törvényszerűleg meg nem állapítható.

Pala és köpönyeg.

MARIÁNOVICS MILÁN a Nyr. októberi füzetében, 40 : 348—350, újra megállapít «szláv jövevényszók»-at és úgy tünteti föl a dolgot, mintha erre némileg én is bátorítottam volna. «Mint-hogy a *mohóról* adott magyarázatomat, kezdi összeállításait, még a szigorú Asbóth Oszkárnak is tetszett..., bátorítok folytatni egybevetéseimet». E fő- és mellékmondat között zárójelek közt egyebek közt még azt olvassuk, hogy ez a szigorú Asbóth Oszkár «a többi egybevetéseimről még nem mondott ítéletet», mintha bizony minden odavetett ötletéről kedvem vagy épen kötelességem volna ítéletet mondani. Ha M. úr hivatottságot érez magában arra, hogy részt vegyen közös munkánkban, es számot tart rá, hogy összeállításait komolyan vegyük és, ha nem győztek meg, ne mellőzzük egyszerűen hallgatással, egészen más módon, sokkal több utánajárással kell összeállításait szerkesztenie, tudomást kell szereznie arról, hogy mit mondtak mások ő előtte és, ha a tudomány eddigi eredményeivel ellenkező véleményt alkotott magának, azt részletesen meg is okolnia. Igaz hogy akkor nem végezhet nem egészen három lapon — tíz vagy helyesebben tizenegy szóval. Hogy eljárása milyen fölületes, azt két példán akarom kimutatni.

A *pala* szóról M. ezt mondja :

Pala. A *palakő* eddigi tudomásunk szerint először Bethlen Miklós gr. önéletrajzában fordul elő (+ 1716). Azután SI. szókönyvében : «*pala* marga argillacea [?]; *pala kő* schistus, Schiefer» = szlov. *pala* Schiefer, *pale* schieferige Erdschichten (Plet.); az utóbbi Pável Á. szerint dunántúli vend dülönévben is előfordul.

Mivel bizonyítja M., hogy *pala* szavunk «szláv jövevényszó»? Semmivel, épenséggel semmivel. Mert hogy «= szlov.

pala «Schiefer», az csak nem bizonyíték, hisz a szlovén *pala* lehet magyarból átvett szó. Az sem bizonyíték, hogy a magyar szó olyan későn mutatható ki, hogy «először Bethlen Miklós gr. önéletrajzában fordul elő (+ 1716)», hisz a szlovén *pala* szót PLETERŠNIK szótára mindössze két olyan íróból ismeri, a mely jóval később élt: CAF 1873-ban, LEVSTIK 1887-ben halt meg. Ha tehát a szó első előfordulása dönthetné el e kérdést, a szlovén szót kellene magyar eredetűnek tartanunk, nem megfordítva. De milyen egészen más is Bethlen Miklós gr. tanuságtétele mint CAFÉ vagy LEVSTIKÉ. Bethlen azt írja: «A tájott a palakőnél egyéb nem igen vagyon»; ő tehát maga használja a *pala* szót és olvasójáról is fölteszi, hogy ismeri, megérti. LEVSTIK és CAF a szlovén szót csakis szótári dolgozataiban jegyezték föl tájszó-
nak, CAF, a mint PLET. szótárából megállapítható, ezt a szót csak Magyarország tőszomszédságában, a stájer és horvát határon hallotta! Külömben is egészen magában álló szó, semmi származékát nem jegyzi föl PLETERŠNIK. Ha JANEŽIČ német-szlovén szótárában keressük a «Schiefer» szót, *skril*, *skrilavěc* kifejezést találunk, nem pedig *pala*-t. Milyen egészen más benyomást kapunk, ha PLETERŠNIK-nél a *pala* czikk után, a mely magában áll árván és rokontalanul és mindössze két író szótári gyűjtéséből ismeretes, a *skril* szót és hozzátartozóit nézzük. — Kiírom az ide tartozó czikkeket:

skrít, skrili f. 1. der Schiefer, die Schieferplatte, *V.-Cig., Jan., Levst. (Pril.)*; — 2. Die Steinplatte, *Levst. (Cest.), Rez.-Baud.*; — 3. Die obere Ofenplatte, die Ofendecke, *Z.*; na skrili (= na pečī) ležati, *Kr.*; — 4. ledena s. die Eisscholle, *Cig., Jan.*

skrila, f. die Steinplatte, *Z.*; -- der Quaderstein, *C.*; — pogl. *skril* 2.

skrilar, rja, m. der Schieferhauer, *Cig.*

skrilast, adj. schiefericht, *Cig.*; — schieferig, *C., Z.*

skrilav, adj. schieferig, Schiefer-, *Cig. (T.)*; s. sestav, zlog schieferige Structur, *skrilavo govorje*, das Schiefergebirge, *Cig. (T.)*

skrilavec, vca, m. der Thonschiefer, Erj. (Min.)

skrilavost, f. die Schieferung, *Cig. (T.)*

skrūtčica f. dem. *skril*; eine kleine Schieferplatte: eine kleine Platte, (skr-) *Dict.*

skrīliti se, im se, vb. impf. sich schiefern, *Cig. (T.)*

skriljevec, vca, m., *Cig. (T.)*, pogl. skrilavec.

skriřnat, adj. schieferig, *Cig. Jan.*

skrilõvje n. schieferiges Gestein, *Savinska dol.*

De hát ha a szlovén nyelvben egy régebben elterjedtebb kifejezés csak idővel veszített talajt, ha talán más szláv nyelvben jobban ismerik ezt a szót? De hisz más szláv nyelvből egyáltalában ki sincs mutatva hasonló szó, a mi legalább is gyanús, mert egy-egy szónak az elszigeteltsége a magyar nyelvben sokkal könnyebben érthető, mint az annyi közel rokon tagozatra oszló szlávtságban. A szláv nyelvek terén nem is tudnók a szó keletkezését megérteni, pedig a szláv szavak képzése, azt senki sem tagadhatja, a ki csak egy kicsit ért a dologhoz, egészen véve igen átlátszó.

Azt hiszem ennyi adata támaszkodva már bátran levonhatnók azt a következtetést, hogy a *pala* szó lehet minden egyéb csak szláv nem, és hogy a szlovén *pala* tájszó bizony-bizony — magyar szó! Igen ám, ha ezt az annyira közelfekvő következtetést le nem vonta volna már egy szlovén tudós, a ki sokat foglalkozott anyanyelvének idegen szavaival. ŠTRKELJ azt mondja e szóról: *Pala* s. f. slov., «der Schiefer»; *pale* «die schiefriegen Erdschichten»; *pal* «der Letten». Matzenauer 400 vergleicht gr. πηλόσ «Schlamm, Morast, Koth». — Vgl. magy. *pala* «der Schiefer, der Dachstein», l. Zur slaw. Lehnwörterkunde 45. l. (megjelent a Denkschriften 50. kötetében). Hogy ŠTR. nemcsak összehasonlítja a magyar szót a szlovénnel, hanem a magyar szóban egyenesen a szlovén szó forrását látja, kitűnik abból, hogy a 86. lapon a *pala* szót a magyar eredetű szavak közé sorolja.

És most már kiírom egészen MARIÁNOVICs első bekezdéséből a zárójelek közt mondottakat, hogy megadjam rá a feleletet: «(a többi egyeztetésemről még nem mondott ítéletet, csak mondattani egyeztetéseimen fejezte ki ámulatát, de egyelőre még azokat sem czáfolta meg)». Hát érdemes-e olyan könnyelműen odavetett állításokat megczáfolni? Az ember egyszer-máskor megteszi példaadás végett, de többnyire egyszerűen napirendre tér fölöttük. De mivel már benne vagyok, folytatom.

Áttérek egy kicsit bonyolultabb esetre, a *köpõnyeg* szóra. M. ezt igaz csak úgy becsempészte a tíz címző tárgyalása közé, de azért mégis igen jellemző eljárása, mert még egy annyiszor

tárgyalt és oly messze elvándorolt szónál sem tartja kötelességének, hogy mielőtt véleményt mond róla, tájékozódjék kicsit, mit írtak már mások, hivatottabbak róla. M. a következő kapcsolatban említi szavunkat:

Gabanica, kabanica: vestis hirsuta, zottiger Mantel NySz. — szlov. *gabanica* «kisebb fajta köpönyeg» (*gaban* köpönyeg) horv. *kabanica* «köpönyeg». Alkalmasint rokonuk a *köpenyeg* szó is.

A *gabanica, kabanica* szóval (én bizony inkább azt írnám hogy *kabanica, gabanica*!), azt hiszem, eddig is mindenki tisztában volt, hiszen *-ica* végzete és benne az *i*-nek megmaradása világosan rámutatnak szláv eredetére és arra, hogy nem igen honosodott meg. Igazán nehéz megérteni, hogy M. voltaképp mit akart ezzel az «egybevetésével» újat mondani, ha pedig tudatosan csak azt ismétli, a mit 17 évvel ezelőtt SZAMOTA sokkal teljesebben megmondott már a Schlägli Szójegyzékben az 1213. sz. a. előforduló szóhoz írt jegyzetben, akkor miért nem nevezte meg forrását, holott SZAMOTA egy lépéssel tovább megy és a horvát-szlovén szó forrására is rámutat, az olasz *gabbano*-ra. Mert azt föl sem merem tenni, hogy M. nem tudja, hogy a szó előfordul a Schlägli Szójegyzékben is, hisz a NySz.-ban mindössze két adatot találunk, az OklSz.-ban semmit, ma nem ismerjük — a MTjsz. mindössze Kis-Kúnságból idéz egy *gabanyica* és Gömörből egy *kabanica* alakot —, hát hogy ne érdekelne bennünket a Schlägli Szójegyzék kicsit elferdített, de kétségtelenül ide tartozó *kabaricha*-ja, a három a régiségből ismert adat közül a legrégibb. A NySz.-ban közölt két adat közül érdekes az első, mert közvetlenül rámutat arra, a mit az *i*-nek föltűnő megőrzése is sejtet velünk, hogy ugyanis a szó soha sem honosodott meg igazán: Egy uyoss galleros kabanicam vagyon, most annak szokták hini, nyusztal bélett RADV.: Csal. III. 225). Hogy ezzel szemben horvát területen mennyire elterjedt volt a *kabanica* szó, azt a horvát akadémia nagy szótára ékesen bizonyítja.

Mondom, nem értem, mit akar M. voltaképp a *kabanica*—*gabanica* magyarázatával. De valahogy még elhihetnem neki, hogy ő erről a szóról addig nem olvasott sehol semmit, de mit akar az utána vetett titokzatos kijelentéssel: «Alkalmasint roko-

nuk a *köpenyeg* szó is»?! Hisz ez már csakugyan nem valami lappangó szó, jól ismerik nyelvünk régi forrásai és ma is ország-szerte ismert szó, eredetéről pedig újra meg újra szóltak a nyelvészek. MIKLOSICH, a ki 30 évvel ezelőtt tévesen a szláv *kapa-*hoz tartozónak mondta a *köpönyeg* szót, l. Slav. Elem. im Magy. 270, később a szót szoros kapcsolatba hozta egy elavult oszmanli török szóval, a melyből a szót már a debreczeni grammatika magyarázta, l. Türk. Elem. *képének* a. (= Denkschriften XXXV. köt.) és EtWb. a csodálatos *kepenükü* címűszó alatt.¹⁾ Hogy az oszmanli szó régi-e, az épenséggel nem bizonyos, lehet az akár a magyar *köpönyeg*nek oda vetődött mása,²⁾ — v. ö. az ugyane fogalomkörbe tartozó, szintén idegenből az oszmanliba került *kabaniča*—*kapaniča* szót is³⁾ —, de a *köpönyeg* szó török eredetében azért alig kételkedik ma már magyar nyelvész; mindenesetre nagy bátorság vagy nagy tájékozatlanság kellene ahhoz szemben az olyan adatokkal mint kkirg. *kebänäk* filzrock, csag. *kípäy* oberkleid, mong. *kebenek* tuch oder filzmantel gegen den regen, l. Gombocz Régi török jövevényszavaink 221. sz. a. (= MNy. 3 : 261). Más kérdés, igaza van-e Gombocznak, mikor azt mondja: Megvan, mint török jövevényszó, néhány szláv nyelvben is: bulg. *kepenég* | lengyel *kopeniak* || kisor. *kepené*, *kepeniak* Miklosich EtWb., Denk. 35 : 108. BERNEKER kicsit másképp is állítja be a szláv szókat, mint MIKLOSICH, ő ugyanis a *kepenég* cikkben azt mondja: ~ Aus osm. *kepenek* «Regenmantel» bez. magy. *köpeny*, *köpenyeg* «Mantel». Nem bocsátkozhatom itt részletekbe, csak egy pár vonással akarok arra rámutatni, hogy milyen úton terjedhetett el régebben a magyar szó a szláv nyelv-

¹⁾ Az természetesen hiba, hogy M. szófejtő szótárában csak a «köpeny»-t említi, annál nagyobb hiba, mert a bolgár és lengyel nyelvből említett szavak megfejtésének a kulcsa utolsó sorban a régebben egyedül ismert *köpönyeg* alakban rejlik.

²⁾ Mintha később MIKLOSICH maga is így fogta volna föl a viszonyt, mert abban a kis értekezésben, a melynek címe Die slav., magy. u. rum. El. im türk. Sprachschatz (= Sitzungsber. CXVIII) első sorban a magyar szót említi a *Képének* szó magyarázatául, csak azután a szláv nyelvekben található szavakat, l. 13. l.

³⁾ L. MIKLOSICHNAK az előbbi jegyzetben idézett 1889-ben megjelent értekezését, 10. l., és GUSTAV MEYER Türkische Studien I. 52. l. (1893) = Sitzungsber. CXXVIII.

vekbe. A m. *köpönyeg*-ből az oláh nyelvben egészen szabályosan lett *chepeneág* ill. *căpeneág*, azaz a nyílt *e* helyett az oláh a hangsúlyos szótagban, már mint az oláh szóban hangsúlyozott szótagban, *eá*-t ejtett (v. ö. *nem* > *neám* «Geschlecht, Gattung», *beteg* > *beteág*). Minthogy az oláh szó még ma is nemcsak Erdélyben, hanem Havasalföldön is ismeretes, könnyen átmehe-
tett volna itt-ott a bolgár nyelvbe, a melyben a MIKLOSICHTól *kepenég*-nak írt szó *kepeneag* vagy *kepenag*-nak volna olvasandó,*) — a bolgár szótárak azonban nem ismerik a szót, BERNEKER is csak MIKLOSICH szófejtő szótárából idézi, MILETIČ barátom, a ki pedig épen a Romániához legközelebb fekvő északkeleti bolgár-
ságot ismeri legjobban, nem tudja, hol találhatta MIKLOSICH ezt a szót, ő előtte merően ismeretlen. Ép olyan könnyen terjedhetett az oláh szó a szomszéd kisoroszokhoz, a hol még a jelentés is ékesen tanuskodik arról, hogy itt nem a törökből átvett szóval van dolgunk, hanem oláh közvetítéssel tovább terjedt magyar szóval. A kisorosz *kepeniak* szó néprajzi szempontból is érdekes jelentése HRINČENKO szerint: Magyarországi rutén városi lakók öltözete: különös módon kivarrt és sok gombbal díszített hosszú magyar kabát. A lengyelekhez a szó a ruténektől kerülhetett és hajdanában *kiepieniak*-nak hangzott, ebből nem tudom milyen hatás következtében *kopieniak* lett, a melyet egy régi író épen erdélyiek öltözetéről használ: *Siedmiogrodzianie . . . w białyeh kopieniakach*, l. a szót a varsói szótárban. Az «órosz» *kebeniak* is bizonyára nem török eredetű, hisz nem is olyan nagyon «ó», mindössze a XVII. századból van rá adatunk, tehát bátran láthatunk benne egy nyugatról behatolt divatezikk elnevezését.

Hogy a szomszédos szláv nyelvekbe a magyar szó ilyen közvetítés nélkül egyenesen is elterjedhetett, azt mindenki természetesnek fogja találni, v. ö. a kajkav *kepeneak*-et, a melyet BELOSTANEČNÉL találunk, a szlovén *kepenjek* tájszót, aőt *kepen*-t és a rutén *kepeniak* mellett használt *kepen* szót. No de nem

*) Igaz hogy a bolgár a szó végén zöngés mássalhangzót nem ejt, hogy tehát voltaképp *kepeneak* v. *kepenak* ejtendő, de hátravetett articulussal a szóban igenis *g* hangzik: *kepenég*st vagy *kepenéga* «a köpönyeg» — természetesen mindig föltéve, hogy a bolgárban valóban megvan a szó.

ezeokról akartam szólni, hanem csakis a *köpönyegről*, mert ha a magyarból közvetlenül átvett szláv alakokról akarnék igazán kimerítően szólni, meggyűlne a bajom a horvát akadémiától kiadott nagy szótárban található vagy részben nem is található alakokkal és nem tudom, hogy ebből az útvesztőből mikép találnék megint ki. Tehát meglegszem ezúttal annak a megállapításával, hogy az országszerte ismert *köpönyeg* szavunk kétségtelenül régi török szó, hogy a horvátból átvett és gyéren használt *kabanica*—*gabanica* szóhoz semmi köze és hogy MARIÁNOVICS úr nemcsak ok nélkül, hanem egészen tudománytalanul is boronálta össze a két szót.

ASBÓTH OSZKÁR.

ISMERTETÉSEK.

Kazimierz Nitsch : Mowa ludu polskiego. Krakó 1911.

E folyóiratban már czéloztam egy ízben azokra a nagy érdemekre, a melyeket NITSCH a lengyel nyelvjárások ismertetése és mélyebb átértése körül szerzett, l. 2 : 307. k., érthető, hogy legújabb műve is, a mely a lengyel nép nyelvéről szól, ámbár a szerző a nagyközönségnek szánta, tele van találó megjegyzésekkel és érdekes világos áttekintést ad a lengyel nyelvterületen észlelhető különböző nyelvi jelenségekről, a nyelvjárásoknak egymáshoz való viszonyáról és ennek a történettel, telepítésekkel, az állami étellel való kapcsolatairól. Gazdag tartalmából csak egyet-mást emelek ki abban a sorrendben, a mint olvasás közben kijegyeztem.

A lengyel nép nyelvének tudományos tanulmányozása nagyon fiatal, kezdődik MALINOWSKI Sziléziában végzett kutatásaival, a melyek eredménye az 1873-ban megjelent híres kis füzetecske: *Beitrag zur slav. Dialektologie. Über die oppelnsche Mundart.* Az itt megjelölt csapáson haladtak azután 30 éven át, míg ROZWADOWSKI egy kis értekezésében a hangok pontosabb meghatározására lökést nem adott és NITSCH egy község nyelvének pontos fölvételéből kiindulva lassan és óvatosan ki nem szélesítette a keretet (18—21. l.).

Az irodalmi nyelvből elveszett a lengyel nyelv sok régi sajátága, a melyet a nép nyelve még megőriz, úgy hogy a «romlott» jelző, a melyet olyik vaskalapos grammaticus a népnyelvre alkalmaz,

sokkal több joggal illeti meg az irodalmi nyelvet. A régi hosszú hangzók emléke tisztábban él a nép nyelvében, mint az irodalmi nyelvben, ez csak *o* és *ó* (ejtsd *u*), *ę* és *q* közt tesz különbséget, míg a nép nyelve *e* és *é* (ejtsd *i*) és *a* és *á* közt is (34. l.). A valaha hosszú hangzókból lett rövid, de zártabb hangot az *e*- és *o*-val szemben ékezettel jelölték és jelölik részben még ma is (*é*, *ó*), az *a* hangoknál a jelölés épen fordítva történt, az *á* jelölte régebben a nyílt hangot, *a* pedig a zárt hangot, a melyet *â*-nak szokás írni tudományos iratokban. Így érthető az az érdekes jelenség, hogy az *ô*-nak (de valamikor *ã*-nak) ejtett orrhangzót a lengyelek még ma is *q*-nak írják (41. l.). Ezt a lengyel írásszokást követve írjuk az óbolgár szavak átírásában az orrhangzós *o*-t *q* jellel, kivételt tesz BERNEKER, a ki Slav. Et. Wtb.-jában *q*-t ír helyette. Az irodalmi nyelvből kiveszett *â* hang elterjedésének megállapítása közben a szerző rámutat egyebek közt a lengyeleknek idegen népekkel való érintkezésére és e népek nyelvének a lengyelre való hatására, l. p. o. 36. k. l.

Csángóink kiejtése szempontjából érdekes a lengyel nyelvben messze földön elterjedt *c*, *s*, *z*-féle kiejtés *ć*, *ś*, *ź* helyett, a mely kiejtmódot nem egészen találóan a mazurokról *mazurzenie*-nek nevezik a lengyelben (44. kk.).

Rendkívül érdekesek a szó végén álló mássalhangzók kiejtéséről szóló adatok. Az e téren észlelhető, a szláv nyelvek terén magában álló, jelenségeket a szerző példának állítja oda, hogy mennyire beszélünk valamen nyien dialectice, hogy mennyire képzelődés a tökéletes nyelvi «helyesség» (58. k. l.).

Hogy helylyel-közzel milyen különös nyelvhasználat keletkezhetik, arra szép példát találunk a 66. lapon. Szilézia déli részében nagyon elterjedtek a köznemű *-ę*-végű becvező nevek — ugyanaz a képzés él a mi nyelvünkben is tót alakban a *Julcsa*, *Marcsa*, *Borcsa*-féle becvezőnevekben, l. e folyóiratban 1:34 —, ennek tulajdonítandó, hogy a leányok szerénységből mindig köznemű alakban beszélnek önönmagukról. Ezzel szembeállít a szerző egy másik két ugyancsak sziléziai faluban észlelhető jelenséget, a mely még föltünőbb, azt ugyanis, hogy idősebb asszonyok magukról a hímnemű alakokat használják: *ja widział* «én láttam», *ja niós* «én vittem», *przecach tam był* «mégis ott voltam» — az utóbbi az irodalmi nyelvben úgy hangzik hogy *przeciem tam była*. V. ö. ezzel azt az érdekes közlést, a melyet PÁVELNÁL olvassunk a vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtanáról írt jeles értekezésében: «Tótfaluban a nők is hímnemben beszélnek magukról, vagyis Tótfaluban a nő nyelvtanilag hímnemű; *gya szan sou, un je sou* (én mentem, ő ment) egyaránt mondhatja

a férfi is, meg a nő is. Hasonlót tapasztaltam még Mátyásdomb (*Mačkòufcä*), Ottoház (*Òtofcä*), Szabadhegy (*Stáiofcä*) s környéke vend népének nyelvében. Mindenesetre oly néplélektani jelenség ez, melyhez hasonlót szláv nyelvben csak keveset állapíthattak meg a nyelv és néplélek bűvárai» 1. 3. 1.

Ugyancsak olyan curiosum, ha sok vidéken a praes. több. 2. sz. (*bierzcie, robicie* stb.) helyett sűrűn használják a régi, mint olyan kihalt dualis alakját (*bierzta, robita*), de ezekkel a különben nagyon elterjedt alakokkal nem élnek idősebb személylyel szemben. Lengyelország egész területén a gyermekek, ha apjukkal vagy anyjukkal beszélnek, csakis a régi többszámú alakokat használják (*widzicie, idźcie*), kevésbé «civilizált» vidékeken, a kasuboknál és a Tátrában, idegen «úr»-ral is így beszélnek! (70. s k. l.)

A IV. fejezetben foglalkozik a szerző először is a körülbelül 20 év óta égetővé vált kasub kérdéssel és nemcsak a kasubok nyelvének hovátartozásáról, hanem némileg fiatal irodalmukról is tájékoztatja az olvasót. A tiszta lengyel nyelvjárások közé semmi esetre sem sorozható a kasub nyelv (77—79. l.), a szerző egészen külön is választja tőle a szorosan vett lengyel nyelvjárásokat, a melyek tárgyalását a 84. l. kezdi, még pedig a nagylengyel nyelvjárással, a melynek hangállománya az irodalmi nyelv alapjául szolgál, mindamellett hogy a lengyel irodalom kislengyel területen kezdett kifejlődni, főleg kislengyel írók részvéte mellett.

A nyelvjárásokat természetesen első sorban hangtani jelenségek alapján különíti el egymástól a szerző, nem eléggé megokoltnak tartom ezzel szemben a szóanyagban mutatkozó eltérésnek olyan erős hangsúlyozását a Tátrában lakó lengyelek nyelvében, különösen föltűnőnek tartja a szerző a sok oláh szót, «mint *baca, walach, kierzdel, koliba, watra, gieleta, zetyca, kląg*» (97. l.) és ezekből az oláhoknak azon a vidéken való átvonulását olvassa ki (98. l.). De hisz a szerző maga előbb a könnyen fölismerhető erős tót hatásról beszélt, a mely egyebek közt abban is nyilvánul, hogy a hangsúly nem úgy mint a lengyelben rendszeren az utolsóelőtti szótagra esik, hanem az elsőre (96. l.). A fönt idézett, állítólag átvonuló oláhoktól ott hagyott, a pásztoréletre vonatkozó kifejezések egytől-egyig akár a szomszéd tót területről kerülhettek oda: *baca* = t. *bača* «szamadó juhász»,*) *walach* = t. *valach* «pásztor», *kierzdel* = t. *křdel* «falka», *koliba* = t. *koliba* «kunyhó», *watra* = t. *vatra* «pásztortűz, szabadban rakott tűz»,

*) A hegyi nyelvjárásban *č* helyén *c*-t ejtenek.

gieleta = t. *geleta* «fejő dészsa», *zetyca* = t. *zenticca* «zsendicze»,*)
kląg = t. *klag* «oltógyomor».

Fölötte tanulságosak az V. fejezetben olvasható fejtegetések, a melyek egy még eléggé át nem kutatott téren mozognak. A szerző itt a tájszólásokból igen érdekes példákat hoz föl arra, hogy mikép veszhet el és vesz el egy-egy szó itt is ott is, míg néha egészen ki nem pusztul a nyelvből. Sok helyen p. o. elveszett a *drzewo* szónak az «arbor» jelentése és csak a «lignum» jelentése maradt meg; azt, hogy «a madár a fán ül» vidékek szerint különböző módon fejezik ki, úgy hogy «a meggyfán», vagy «a fűzfán», vagy «a fenyőfán» ül stb., a szerint, hogy melyik fa a legközönségesebb (114. k.), v. ö. az oláh *pom* szót, a mely ma csak gyümölcsfát általában jelent. Nagyon érdekes az a pár lap, a melyek a szlávoknál olyan gazdagon kifejlett rokonsági terminológiát és az ezen a téren is idővel keletkezett hullámról szólnak (123—125. l.); ebből csak azt említem, hogy egyes vidékeken teljesen elveszett a *wnuk* «unoka» szó (125. l.).

De a szókinszben észlelhető eltérés, bármennyire föltűnő is apró részletekben, elvégre mégis aránylag szűk körre szorítkozik és nem bontja meg a nyelv egységét; ezt az egységet hatalmasan dokumentálja a modern lengyel irodalom is, a melyben a tájszólások erősebben érvényesülnek, mint bármelyik irodalomban, a mint azt a könyvnek utolsó fejezetéből is látni. a hol a szerző REYMONT, TETMAJER, WITKIEWICZ, ORKAN, ŻEROMSKI nyelvről szól. De átadom a szót magának a szerzőnek, a ki ezt a szép fejezetet így kezdi:

«A lengyel nyelvjárásoknak ebből az egész áttekintéséből világosan kitűnik, hogy köztük a különbség éppen nem nagy. Még a tőlük leginkább elkülönített kasub nyelv, a mely elméletileg határozottan egészen külön helyet foglal el, nem különbözik annyira a tiszta lengyel tájszólásoktól, a mint különböznek egymástól az al- és fölnémet, a provençal és francia, a különböző olasz nyelvjárások stb. Ez a szláv nyelveknek egyáltalában jellemző vonása, a mely megfelel a szláv népek ama fejlődésének, a mely némelyikükben egyáltalában nem vezetett egységes nemzeti birodalom keletkezéséhez, és most is gyakran igen apró nyelvi és irodalmi separatizmusban nyilvánul. Mert tényleg a nyelvi viszonyok olyanok és régebben még inkább olyan természetűek voltak, hogy más politikai föltételek alatt kifejldhetett volna, tegyük a lengyelekből és csehekből egy közös kulturális nyelv-

*) Ž nincs a nyelvjárásban, ennek z a szabályos megfelelője, de *zetyca* így sem felel meg a tót szótárakban olvasható *ženticca* alaknak, a *ženticca* alakot MIKŁOSICH EW.-ból ismerem.

járással egy egységes nép, a minél a nyelvi akadályok épen nem lettek volna nagyobbak, mint a nemzeti szempontból egységes németeknél» (141. l.).

Végre még csak azt említem, hogy a könyvhöz a nyelvjárásokat és az egyes fontosabb hangjelenségek határait föltüntető térképecske van mellékelve, a mely a könyv olvasása közben jó szolgálatot tesz nekünk.

ASBÓTH OSZKÁR.

E. Smith: «Tocharisch». (Videnskabs-Selskabets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse 1910. No 5.) Christiania 1911. P. 43. M. 1.60.

Az ügyes értekezés tárgya az újabban felfedezett középázsiai idg. nyelv, a SIEG és SIEGLING által F. W. K. MÜLLER nyomán a tocharók v. indo-skythák nyelvével azonosított idióma, a melyvel folyóiratunkban mi is részletesen foglalkoztunk (Nyt. II. 1909. p. 161—181 et 258—266). Az eredmények és következtetések sok tekintetben bámulatosan azonosak a mieinkkel — a mi annál meglepőbb, mert ez az értekezés jóval czikkeim után jelent meg és semmi okom sincs arra a föltevésre, hogy a szerző ismerte azokat.

A bevezető rész (p. 3—7) a kérdés állásáról tájékoztat. SMITH is osztozkodik abban a felfogásban, hogy a «tochar» elnevezés a LEUMANN-féle II. (árja) nyelvet illeti meg (Nyt. II. 163—167), a melyet ő is kapcsolatba hoz a sinai íróknál szereplő középázsiai szöke fajokkal (Nyt. II. 167—168, 264—265) s a melynek számára LEUMANN nyomán a *kašgari*, resp. összetévesztések kikerülésére a *šulē* nevet ajánlja. [Kašgar régi neve ugyanis sinai autoroknál *šu-lē šu-lēk*, cf. FRANKE, Beiträge aus chinesischen Quellen etc. 1904. p. 47, 67, 70.] Az autor főcélja: ismeretes jelentésű szavak etymologiai magyarázata alapján a nyelv helyzetét a többi idg. nyelvek körében meghatározni s hangtanának alapját megvetni — velejében az A. dialektus alapján. Praktikus gondolat volt, bár a graphikai szabatoság ellenére van, az *ä*-tartalmú consonans-dubletteket *pä tä* etc. szótagokkal átírni (pl. *šākä* e h. *šak šäk*). — Az etymológiák (p. 8—20) hozzáértő tollából kerültek ki: mindig ötletesek, bár nem mindig elég óvatosak. E részben is bámulatos találkozásokat regisztrálhatok, v. ö. *we wälē wäläts pi wäntä mañ käläkä porä* etc. (Nyt. II. 176, 177, 180). Kifogás alá esik, hogy a szerző sehol sem vetett számot a nyelvnek nyilvánvaló keverék voltával (Nyt. II. 179), tehát kölcsönzések lehetőségével s minden nyelvjelenséget idg. alapnyelvi folytatásnak vesz. — Erre a hangtani szabályok következnek (p. 21—37; cf. Nyt. II. 169—174). Vannak közöttük bizonynyal jók is, de egészben véve hasonló apró-

lékoskodó hangtörvények felállítására még semmi esetre sem érkezett el az idő s tekintettel a nyelv keverék voltára aligha is fog valaha elérkezni. Így pl. *sākāsākā* «60» etc. semmi esetre sem lehet < idg. **seks-kmt* (p. 16), mert *kāntā* < idg. **kmtóm* — hanem oly képzés mint ói. *šaštika*- etc. (Nyt. II. 176). Arra a szabályra, hogy az idg. labioveláris labiálissá lesz, ha a rákövetkező vokális mögött még egy labiális állott, a szerző messzemenő következtetést alapít, de csak három példát tud idézni; de még ezek közül is az egyik szerinte is kétséges [*lyalyipurāsā* nem < **leiq**-, hanem < **leip*:-; Nyt. II. 180], a másik nagyon kétséges [*puklā* nem < **q*oq**-, hanem < **pu*°, cf. ói. *putrah* osc. *puklum* etc.; a jelentéshez v. ö. lat. *saeclum*], a harmadik biztosan rossz [*pukā* nem < **q*o-q*o-s*-, cf. *kusā* < **q*os*-, *kucā* < **q*od*]. — A flexio tárgyalásánál (p. 38—41) érvényre jut az a hangtani részben elhanyagolt gondolat, hogy idegen és zavaró befolyásokra lehetünk elkészülve (p. 39, 40). A casus-suffixumok a szerző szerint is postpositiók, resp. nem idg. casus-suffixumok folytatásai (Nyt. II. 174—175, 258); a participiális képzések azonosítása tekintetében megint egy malomban örölkünk (Nyt. II. 179). — Az utolsó fejezet tárgya a nyelv viszonya a többi idg. nyelvekhez (p. 41—43): a «*šulē*» centum-nyelv s mint ilyen (a labiovelárisok állítólagos differentiálása miatt) közel áll a göröghöz, de legközelebb áll mégis a satem-csoporthoz tartozó örményhez! A szerző itt egészen figyelmen kívül hagyta az oly fundamentális fontosságú egyezéseket, a minők az *r*-passivum és a copula praesentiális alakjai, a melyek erősen emlékeztetnek az itáliai nyelvcsaládra (Nyt. II. 178). E különben is gyöngye alapra aztán egy *délkeleteurópai* nyelvcsoporthoz magában is valószínűtlen hypothesis épül föl. — Fogymozgásai daczára az értekezés ötletes és elmemozdító.

SCHMIDT JÓZSEF

Történeti spanyol nyelvtanok. 1. R. MENÉNDEZ PIDAL: Manual elemental de gramática histórica española. 2^a ed. Madrid, 1905. VII+272 l. — 2. FRIEDRICH HANSEN: Spanische Grammatik auf historischer Grundlage. Halle a. S. 1910. (Sammlung kurzer Lehrbücher der romanischen Sprachen u. Literaturen.) XVIII+277 l. — 3. ADOLF ZAUNER: Altspanisches Elementarbuch. Heidelberg, 1908. (Sammlung romanischen Elementar- und Handbücher.) XII+189 l.

Nyolcz évvel ezelőtt a spanyol történeti nyelvészet tanulóközönységének a DIEZ és MEYER-LÜBKE általános román nyelvtanán, a BAIST velős, de rövid értekezésén (GRÖBER's Grundriss) meg GORRA lelkiismeretes, hasznavehető, de kissé elavult tankönyvén (Lingua e letteratura spagnuola delle origini) kívül semmi összefoglaló kézikönyv nem állt

rendelkezésére. Történeti spanyol nyelvtan, a szónak modern, tudományos értelmében egyáltalában nem volt: DIEZ és MEYER-LÜBKE nem speciális munkák; BAIST értekezése bármennyire tömör: szűk korlátai közt nem lehet kimerítő; GORRA könyve pedig, jóllehet mindig szemmel tartja a modern spanyol formákat, már programjánál fogva is csak az óspanyolra szorítkozik. A szokásos frázisok közé oly szívesen bevett «hézagpótló» kifejezés igazán joggal járt ki tehát R. MENÉNDEZ PIDAL, madridi egyetemi tanár munkájának, a mely igen rövid időn belül második kiadását érte el. A spanyol nyelvtörténeti kutatás nem pihent ugyan MENÉNDEZ PIDAL előtt sem; de az ő széles alapon megépített műve az első történeti grammatika Spanyolországban, mely a nemzetközi romanista irodalommal, az újabbkori nyelvészet kutatásainak eredményeivel számol, és a mely, ha talán nem is mint önálló tudományos kutatás eredménye, de mindenesetre a hivatott szakember és tárgyában tájékozott tanító munkája kerül nélkülözhetetlen vademecum-ul a spanyolul tanuló nyelvész kezébe.

Nemsokára a spanyol szerző könyve után megjelent a szakértekezései révén már elégsé ismert nevű HANSSSEN történeti spanyol nyelvtana német nyelven. HANSSSEN munkája koncepciójában mélyebb, kidolgozásában rutinosabb, de éppen ezért a kezdő nem forgathatja olyan eredménynyel, mint a Manual Elemental-t. A Manual első sorban a tanuló közönséghez szól, és bár kissé dogmatikusan, de a kellő nyelvészeti apparátus meggyőző erejével adja elő a nyelvtényeket, mindenekelőtt a hangtant, mely a könyv legtanulságosabb része és legerősebb oldala. A phonologia külsőleg is túlsúlyban van: a munkának több, mint felét foglalja el. Ezzel szemben HANSSSEN bámulatos tömörséggel szorítja a phonológiát alig egy pár ívnyi terjedelemre és ügyes csoportosítással tömörít egybe olyan hangtani jelenség-sorozatot, a melyet M. PIDAL terjedelmesen vagy szétszórva, egészen más elrendezési technikával tárgyal. Természetes azonban, hogy a M. PIDAL-féle kényelmes, széles tárgykezelés nagyon alkalmassá teszi a könyvet a kezdő tájékozására, valamint az utánalapozásra (bőséges etymologiai index megkönnyíti használatát). A folytonos szemmeltartása a természetes, meg a mesterséges szóalakulásoknak, a régi nyelvnek és tájshólásoknak nagyon emeli a Manual gyakorlati értékét. HANSSSEN se hanyagolja el ezeket a jelenségeket — sőt a tájshólásokkal minden rövidsége mellett is alaposabban és tudományosabban számol be — mégis nagyon megnehezíti a könyve használhatóságát a kezdő részére az áttekinthető, aprólékosan rendszerező anyagelrendezés hiánya. Természetes azonban, hogy a haladottabb nyelvművelő részére épp ezeknél fogva nemcsak tanulságos, hanem élvezetes olvasmány is HANSSSEN

könyve. Kompozíciójában az ügyesen elrendező éleslátás, kidolgozásában a jól elosztott, egyensúlyozott anyagelhelyezés a legjobb román kézikönyvekben se mindig feltalálható érdemek.

A két mű közt fennálló különbségek nagyrészt a szerzők különböző céljainál fogva érthetők. MENÉNDEZ PIDAL a spanyol hangok és nyelvtani alakok történetét adja elő. Tehát elemi bevezetést nyújt a spanyol történeti nyelvtanba, mindenekelőtt spanyol anyanyelvűeknek. HANSSEN műve tágabb körű: ő a spanyol alak- és mondattan teljes képét nyújtja — mindenekelőtt a nem-spanyol közönségnek — történeti alapon. M. PIDALnál tehát az ú. n. biológiai szempont a fontos, inkább a latinból a spanyol állapot felé vezető útról nyújt tájékoztatást. HANSSEN a spanyol nyelvtényeket akarja mindenekelőtt megismertetni, és csak másodsorban vet pillantást visszafelé az ősfarmákra. A beszélt spanyol nyelvet, az élő és irodalmi formák, fordulatok szabályait M. PIDAL természetesen nem is érinti: HANSSEN könyve így egyenesen nélkülözhetetlen lesz azok részére, a kik a spanyol nyelv rendszeréről, a spanyol beszéd sajátosságairól alapos tájékozást, összefüggő teljes képet akarnak nyerni. Sőt talán nem mondok sokat, ha állítani merem, hogy a Spanische Grammatik színvonálára a modern nyelvészeti követeléseknek és a tudományos eredményeknek megfelelő minőségben nem emelkedik a híres BELLO-féle nyelvtan, még a CUERVO kiegészítő jegyzeteinek piederstáján sem.

Világos a mondottakból, hogy a Manual és a Grammatik kevés pontban hasonlíthatók össze. A hangtörténeti részt már érintettem. M. PIDAL ebben részletesebb ugyan, de a ki az ő könyvét végigtanulmányozta, örömmel fog HANSSEN tömör, de világosan csoportosított adatainál üdülni és a tanult hangtani tényeket ismételve egyszersmind új dolgokat is tanulni. Mert HANSSEN többször terjeszkedik ki olyan kérdésekre, a melyeket a spanyol szerző terjedelmessége mellett is elhanyagol. Így a spanyol diphthongusok történetét, az «umlaut» eseteit HANSSEN könyvében megtaláljuk, a Manualban nem.

Az alaktan HANSSENNél részletesebb; minden elregisztrált nyelvjelenséget irodalmi példákkal szemléltet. A modern, beszélt nyelv a tárgya, s ebből megy vissza az eredeti alakokhoz, míg M. PIDAL, mint említettem, csupán nyelvtörténetet akar adni. Nála a syntaxis teljesen hiányzik; így HANSSEN az első, a ki históriai alapon modern spanyol mondattant ad rövid, áttekinthető formában, ha leszámítjuk FÖRSTER figyelemreméltó, de már meghaladott kísérletét (Spanische Sprachlehre, Berlin 1880). A könyv élvezhetőségének nagy hasznára van, hogy HANSSEN a syntaxist az alaktannal egy összefüggésben tárgyalja, s így az egész spanyol nyelvet egy perspektívában szemlélteti.

Összegezzünk: M. PIDAL műve az első rendszeres összefoglalás a spanyol nyelv hang- és szóelemeinek phonologiai fejlődéséről, HANSEN nyelvtana a spanyol nyelvnek első tudományos apparátussal megírt tömör, de kimerítő monographiája.

* * *

ZAUNER neve a kezdő romanista előtt is ismeretes a «Sammlung Göschen»-ben megjelent *Romanische Sprachwissenschaft* című szellemes kis összeállítására révén. Óspanyol nyelv- és gyakorlókönyve a MEYER-LÜBKE-féle «Sammlung Romanischen Elementar- und Handbücher» sorozatában jelent meg, és célja, hogy a kezdőknek az óspanyol irodalomba nyelvészeti bevezetést nyújtson.

A GORRA-féle óspanyol nyelv- és olvasókönyv és ZAUNER Altspanische Grammatik-ja közt tíz év időköz van, és ez már elég ahhoz, hogy ne kelljen a derék GORRA érdemeit olcsó összehasonlításokkal kisebbiteni.

ZAUNER az ú. n. «paleontologiai» módszert követi, vagyis az óspanyol-fokról, mint alapról megy vissza az eredeti ősfarmákhoz. GORRA előadásában az irány az ellenkező. Míg GORRA majdnem mindig az újspanyol formáig végigvezet a nyelvfejlődés után, ZAUNER csak a 16. század előtti nyelvet tárgyalja.

ZAUNER könyve minden tekintetben a jelenkor tudományos színvonalán áll. Tömör, kompendiumszerű anyagkezelése ugyan nem nagyon könnyíti meg a kezdő nyelvész helyzetét, főleg a szemléletes, és a kezdő romanistának sokkal otthonosabb biológiai, tehát a latinból levezető módszer hiánya miatt. De a kinek némi jártassága van a spanyol történeti nyelvtan elemeiben, már nagy haszonnal tanulhat az Elementarbuch-ból, mely mindent tartalmaz, a mi megtanulásra való, a minnek az ismerete nem csak az óspanyol nyelv, hanem az általános román nyelvészet szempontjából is fontos. Az arab hangok a többi nyelvkönyvtől eltérőleg, figyelmesebb elbánásban részesültek, a mi persze a könyv módszerénél fogva önként adódott: hiszen a spanyol hangokból kiindulva okvetetlenül be kell számolni valamennyi, tehát az arab forrásról is.

A nyelvtan mögött szerényen meghúzódozó kis chrestomathia aránylag kevés szöveget ad, de a korlátolt számú kritikai szövegkiadásokból nagyon nehéz is volt a válogatás. Olyan óspanyol chrestomathia, mint a milyenek az ófrancia, óprovençal vagy óolasz nyelvből a tanuló közönségnek rendelkezésére áll, úgy látszik, még sokáig fog késni, s így ZAUNER már az ő csekélyszámú szemelvényeivel is (135—177. l.) jó szolgálatoit végzett még a régi spanyol irodal-

mat ismerő tanulónak is, mert a közkézen forgó gyűjtemények (LEMCKE, GORRA, sőt a SANCHEZ-féle híres *Poesias... anteriores al siglo XV.* is) a szöveg megbízhatatlansága miatt nem nyújtanak igaz képet az óspanyol nyelvről.

* * *

Mit köszönhet a román nyelvészet ennek a három, oly sokáig várt szakmunkának? Mindenekelőtt azt, hogy művelői végre megbízható kézikönyvekhez jutottak, a melyekből nemcsak a kezdő, hanem a szakember is sok okulást meríthet. Az önálló alapvető mű igényeivel egyik sem lép fel. Elég érdemük a nagy anyag összeállítása a speciális kutatók és a nagy román grammatikák által már feldolgozott eredményekből: új szempontokkal, meglepetésekkel nem akarnak, de nem is volnának képesek a közönség elé jönni. A spanyol hangtannak oly nagyszámú függő problémái közül egyikről se adnak valami egyéni, új szakkönyvtől elvárható végleges megoldást. A fontosabb és jellegzetesebb metaphoniák is ($c' > p$; $g' > \tilde{z} > \chi$; $f > h$ stb.) többnyire minden magyarázat nélkül vannak felsorolva, főleg a dogmatikus M. PÍDAL-féle könyvben; a másik kettő mindig speciális kutatók műveire hivatkozik, s valószínűleg helyszűke miatt nem fejti ki a hangjelenség oknyomozó történetét. Manapság, a gyakorlati fonetika, a hangfiziológiai kutatások és eredmények idejében, történeti nyelvtannak nem volna szabad ezeket mellőzni, és az örökös utalás szakértekezésekre nem nagyon viszi előre a kezdő ügyét, hacsak bibliografiai ismeretek dolgában nem. A német szerzők egyébként gyakran jelzik az egyes hangjelenségeknél a probléma mibenlétét, néha egyik vagy másik idézett szakvéleményhez csatlakoznak is (bár többnyire kevésbé meggyőzően), s így ez a jelzett hiány a könyvük didaktikai és gyakorlati értékéből nem von le semmit.

HONTI REZSÓ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Misteli Ferencz.

MISTELI FERENCZRŐL, HUMBOLDT és STEINTHAL hagyományainak érdemes folytatójáról kegyeletos emlékbeszédet mondott SIMONYI ZSIGMOND a Magyar Tud. Akad. 1911 május 29-én tartott összes ülésén. (Megjelent a M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek sorozatában, XV: 7, Budapest, 1911, 20 l.) MISTELI a bűvároknak ama, fájdalom, ritka típusához tartozott, melynek kevésszámú tagjai nem foglalkoznak «szorosán vett nyelvtörténeti kutatásokkal,

vagyis az egyes nyelvi jelenségek történeti fejlődésének vizsgálatával, hanem az egyetemes nyelvtudomány töretlen útjait járják, a nyelv életének általános törvényeit keresik, a kutatásnak új útjait nyitják meg s «a nyelveket rokonsági és művelődési viszonyaikra való tekintet nélkül, tisztán belső szerkezetükre és szellemi tartalmukra nézve» veszik vizsgálat alá. Hogy a tudományos munkásságnak ez iránya is mily hasznos, megtermékenyítő lehet, azt HUMBOLDT és STEINTHAL példáján kívül MISTELI esete is mutatja. Mindenesetre eredményesebb e munkásság, ha a történelmi fejlődés elveivel össze tudja egyeztetni elvont megállapításait, s ennek hiányát joggal nevezi SIMONYI «a nyelvtörténet iránti érzék fogyatekosságának», de MISTELINEK az volt hívatása a német nyelvtudományi irodalomban, hogy az indogermánosság kereteiből kiemelkedve, idegen nyelvterületek tanulmányozásával új tanulságokkal szolgáljon s másrészt új elvi megállapítások révén a kutatásnak új eszméket, új utakat szolgáltatasson. Ez irány művelése nagy önfeláldozással jár. Nem azért, mert még a közelmúltban is excentrikusok dolgának tartották, hanem azért, mert philosophiai műveltség, eredeti fő jeles nyelvtudományi iskolázottsággal párosulva, teremthet csak e téren maradandót.

SIMONYI nagy szeretettel merült el MISTELI munkásságába, melynek minden fázisáról tudott, hiszen évtizedeken át leveleztek egymással. Elénk vonásokkal jellemzi szerény egyéniségét, küzdelmes pályáját, életének szomorú alkonyát. Munkásságából a magyar kapcsolatút emeli ki, a többit csak érinti. Ismerteti a *Lautgesetz und Analogie*-t (1878), mely az új-grammatikus vitairatok közt az egyetlen, mely magyar, illetve finn-ugor adatokkal bizonyította a hangtörvények szigorú következetességének követelményét s másfelől az analogiás magyarázatot. A *magyar költőszók*, a WINKLER-féle *Uralaltaische Völker und Sprachen* ismertetései már egészen a mi kereteink között mozognak.

A mi szempontunkból ezek is fontosak, de egyetemes szempontból nevezetesebb kínai tanulmányai, HERBARTÓL, HERMANN PAUL, MÜLLER MIKSA művéről írt ismertető bírálatai is. Ez volt az út, melyen életének fő művéhez, a *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues*, 1893, eljuthatott. E mű csak főbb szempontjaiban, beosztásában vette alapul STEINTHAL munkáját, melyből kiindult s melynek eredetileg csak javított kiadása óhajtott lenni. Osztályozza az akkor ismert nyelveket magas szempontok, főként egyes mondat-tani szerkezetek értékelése alapján. SIMONYI nem fejtegeti e művet, csak utal BALASSA beható ismertetésére (NyK. 26.). Érdekes lett volna egybevetni FINCK kis művével, mely bár vázlat, de hasonló természetű kísérlet: egységes szempontok szerint osztályozni az összes ismert nyelveket (I. Ny. 3: 79. s k.). A fő az, hogy e gazdag munkásság nagy bűvárt meleg szeretettel, és teljes megértéssel gyászolták meg Akadémiánkban, s a mint nem élt, nem szenvedett hiába a tudománynak e nemes alakja, úgy nem fáradozott hiába SIMONYI sem, midőn a hőshöz is, az írőhöz is méltó: tartalmas, egyszerű, szeretettel teljes emléket állított elhunyt külföldi kartársának. R. M.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálymik dana hangjegye	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa	1.20
— A neo- és paleológia ügyében	—60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatiráinak magyarázóí után	—80
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra	—80
— Szórend és accentus	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» czimű II. értekezésére	—40
— Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Újtestamentom cseremiszt fordításából 1.—	—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugriais comparatae.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet	2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasonlítása.....	—20
Fábian István. Finn nyelvtan.....	1.—
Finály Henrik. A beszterzei szöszedet. Latin-magyar nyelvmélek a XV. századból.	—
— Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes számúmatókat készített hozzá	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metznézsi német nyelvjárás hangtana	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból.....	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halasz Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjeplogui egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A Kún- vagy Petrarca-codex és a kúnok	—60
— A M. T. Akadémia és a szuoími irodalmi társaság	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai	—40
— Az orientálistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez.....	—60
— Ertük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében)	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész	—60
— Ugyanaz	—80
— Ugyanaz	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig.	—
— Minden kötet ára 10 korona. A II. köteté	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népdal	—90
— Tanulmányok az újabbkori perzsa irodalom történetéből	3.—
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet	10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókról	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Lindenschmidt Mihály. A verbázi német nyelvjárás	—90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—20
Mayr Aurél dr. A lány aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebucsatotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
Molnár Albert. (Szeczei-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Arja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetéssel: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferenc. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzétési Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Münchener-codex	4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzétészik: Komáromi L. és Király Pál	4.—
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apor-codex. — Kulcsár-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*